

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 89 kesä 2/2016

Pääkirjoitus

3 Jaakko Belt

n & n -haastattelu

6 Jarkko S. Tuusuvuori,
Anto Leikola, omin sanoin

Ulkomaailman kirjeenvaihtajat

15 Risto Koskensilta,
Charles Dodgsonin 98 721 kirjettä
18 Lewis Carroll,
Neuvoja kirjeiden kirjoittajille
24 J. S. Mill, Vesihuollon hallinnosta

Kolumni

28 Hanna Kuusela, Parjattu konsensus

Artikkeli

33 Janne Mattila,
Islamilaisen filosofian monet kasvot

Kirjeet

43 Reetta Eiranen, Etanaposti ja emootiot
48 Kirsi Keravuori, Saariston itseoppineet
53 Johanna Kulmala, Keskitysleirikirjeitä kellarista
57 Julia Dahlberg, Helena Westermarck,
konstnärinna och skriftställerinna
67 Georg Simmel, Kirjallisen
kanssakäymisen salat
69 H. K. Riikonen, Kielentutkijoiden
kansainväliset vuosisadat
72 Ludwig Wittgenstein, Ystävällisin
terveisin jne., jne.
80 Elina Halttunen-Riikonen,
Kadotettu Cavendish
81 Margaret Cavendish, Arvioita luonnollisesta
filosofiasta

Kolumni

84 Sirke Mäkinen, Venäjä yliopistolaisten
ristipaineessa

Biologian filosofia

89 Tomi Kokkonen, Biologisoituva ihminen
98 Timo Vuorisalo, Darwin ihmisen
kehityspolusta
100 Petri Ylikoski, Neandertalilaiset rinnallamme
103 Johanna Ahola-Launonen,
Bioparanneltu yksilö ja yhteiskunta
109 Roosa Laitinen, Geenieditoinnin kysymyksiä
111 Tiina Raevaara, Laboratorioiden biotiede
ja tieteisfiktio

Essee

115 Taneli Viitahuhta, Bernhardin vankila

Elokuvat

124 Tuomo Alhojärvi, Eläviä kuvia
pohjoisen periltä
126 Tytti Rantanen, Mannerlaatta – kentällä
ja koneessa

Otteita ajasta

130 Noora Tienaho, Tampere Biennalen
äänimaisema
132 Heta Tarkkala, Biopankkietiikkaa
134 Sami Pihlström, Hilary Putnam, in memoriam
136 Jouni Avelin, Vertauskuvallinen läänkkäri
137 Kaisa Kortekallio & Laura Oulanne,
”Voiko haavoittuneista ruumiista vuotaa
radikaalia politiikkaa?”
138 Katariina Timonen, Neton biomorfiset
neulokset

Kirjat

140 Maria Salminen, Väritämme värityskirjaa
143 Erkki Pehkonen, Jääkärien jännitteet
145 Risto Koskensilta,
Iida Rauman kirjallinen Rocky
146 Veli-Matti Pynttari, Onnen ja epäonnen eväät

NIIN & NÄIN

OSOITE *niin & näin* – filosofinen aikakauslehti
PL 730, 33101 Tampere

PÄÄTOIMITTAJAT

Jaakko Belt, jaakko.belt@gmail.com
Anna Ovaska, anna.ovaska@gmail.com
Tytti Rantanen, tytti.p.rantanen@gmail.com
paatoimittaja@netn.fi

TOIMINNANJOHTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villemahde.fi

ARTIKKELITOIMITTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villemahde.fi

KIRJA-ARVOSTELUT

Jukka Mikkonen, arviot@netn.fi

TOIMITTAJAT

Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com
Risto Koskensisilta, risto.koskensisilta@gmail.com
Petri Räsänen, E.Petri.Rasanen@uta.fi
Antti Salminen, anttiee@gmail.com
Maria Salminen, johan.ludwig.pii@gmail.com
Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com
Jarkko S. Tuusvuori, jarkkostuusvuori@gmail.com
Tere Vadén, tere@kapsi.fi

AJANKOHTAISTOIMITUS

Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunen-riikonen@gmail.com
Noora Tienaho, noora.tienaho@gmail.com
ajankohtaista@netn.fi

KUVATOIMITUS

Jaakko Belt, Anna Ovaska & Antti Salminen

ULKOASU

Mirkka Hietanen, mirkkahietanen@gmail.com

TOIMITUSNEUVOSTO Marke Ahonen, Antti Arnkil, Reetta Eiranen, Saara Hacklin, Kaisa Heinlahti, Ilona Hongisto, Julian Honkasalo, Hannele Huhtala, Hanna Hyvönen, Kaisa Häkkinen, Jaakko Hämeen-Anttila, Nora Hämäläinen, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Tommi Kakko, Maija Kallinen, Sari Kivistö, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Kontturi, Inkeri Koskinen, Camilla Kronqvist, Olli Lagerspetz, Arto Laitinen, Kaisa Luoma, Asko Nivala, Yrsa Neuman, Emilia Palonen, Mikko Pelttari, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Juhon Rantala, Martina Reuter, H. K. Riikonen, Markku Roinila, Essi Syrén, Sami Syrjämäki, Milla Tiainen ja Milla Törmä

TILAUKSET

Kestotilaus 12 kk 45 euroa, ulkomaille 49 euroa. Välittäjän kautta lisämaksu. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi. Määräaikaistilaus 49 euroa. *niin & näin* ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

TILAUS- JA OSOITE ASIAT

040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

ILMOITUKSET

Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

ILMOITUSHINNAT

1/1 sivu 500 euroa, puoli sivua 300 euroa, 1/4 sivua 200 euroa. Värillisiä sisäisivuilla + 20 %. Takaisäkansi 600 euroa, takakansi/etusäkansi 700 euroa (sis. väri). Hintoihin lisätään ALV 24 %.

MAKSUT

Osuuspankki 573274-251814

JULKAISIJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISSN 1237-1645 (painettu)

ISSN 2341-5916 (verkkojulkaisu)

23. VUOSIKERTA

PAINOAIKKA Forssa Print

Kultti ry:n jäsen

TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

Johanna Ahola-Launonen, väitöskirjatutkija, Aalto-yliopisto/Helsingin yliopisto, **Tuomo Alhojärvi**, maantieteilijä, Oulu, **Jouni Avelin**, kustannustoimittaja, Turku, **Jaakko Belt**, päätoimittaja, apurahatutkija, Tampereen yliopisto, **Lewis Carroll** (1832–1892; alias Charles Lutwidge Dodgson), M.A., matematiikan lehtori, Christ Church, Oxford, **Margaret Cavendish**, ks. s. 80–81, **Julia Dahlberg**, FM, doktorand, Helsingfors universitet, **Reetta Eiranen**, FM, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Elina Halttunen-Riikonen**, FM, Tampere, **Kirsi Keravuori**, FT, toimituspäällikkö, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, **Tomi Kokkonen**, tieteenfilosofi, Helsingin yliopisto, **Kaisa Kortekallio**, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Risto Koskensisilta**, apurahatutkija, Tampereen yliopisto, **Johanna Kulmala**, tohtorikoulutettava, Jyväskylän yliopisto, **Hanna Kuusela**, kulttuurintutkija, mediakulttuurin dosentti, Tampereen yliopisto, **Roosa Laitinen**, FT, Max Planck Instituutti, **Janne Mattila**, filosofian tohtori, Helsinki, **John Stuart Mill** (1806–1873), filosofi ja taloustieteilijä, **Sirke Mäkinen**, YTT, Johtamiskorkeakoulu, Tampereen yliopisto, **Jorma Mäntylä**, YTT, tutkija, Kangasala, **Laura Oulanne**, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Erkka Pehkonen**, FT, YTM, Tampere, **Sami Pihlström**, uskonnonfilosofian professori, Helsingin yliopisto, **Veli-Matti Pynttari**, tutkija, kotimainen kirjallisuus, Turun yliopisto, **Olli Pyyhtinen**, sosiologian professori, Tampereen yliopisto, **Tiina Raevaara**, kirjailija, FT, **Tytti Rantanen**, väitöskirjatutkija, Helsinki, **H. K. Riikonen**, yleisen kirjallisuustieteen professori, Helsingin yliopisto, **Maria Salminen**, Ylöjärvi, **Georg Simmel** (1858–1918), sosiologi, **Heta Tarkkala**, VTM, projektitutkija, Itä-Suomen yliopisto, yhteiskuntatieteiden laitos, Joensuu, **Noora Tienaho**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Katariina Timonen**, FM, kuraattoriopiskelija, Taideyliopiston Kuvataideakatemia, **Jarkko S. Tuusvuori**, Helsinki, **Taneli Viitahuhta**, kirjoittaja, kääntäjä, musiikin tekijä, Helsinki, **Timo Vuorisalo**, dosentti, ympäristötieteen lehtori, Turun yliopisto, **Ludwig Wittgenstein** (1889–1951), filosofi, **Petri Ylikoski**, professori, Helsingin yliopisto,

NIIN & NÄIN on filosofian ammattilaisten ja amatöörien kohtaamispaikka, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimakesiini. Vapaaehtoisvoimin toimitettu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luottava ja etenkin muhkeista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosijulkaisu aloitti 1994.

Kotisivut: www.netn.fi

NIIN & NÄIN on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän mennessä julkaistu yli 80 nideettä. *niin & näin* -kirjat on Suomen ainoa filosofiaan keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäännöksiä, aikalaisanalyyssejä, ajattelutaito-oppiaineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistikkää ja muita vapaan filosofisen muodon taidonnäytteitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen.

Verkkokauppa: www.netn.fi/kirjat

www.filosofia.fi

on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajankohtaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, johdatuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisena arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine.

Filosofia.fi osana toimii jatkuvasti laajeneva filosofian verkkoensyklopedia *Logos*. Portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja sekä kattavan ruotsinkielisen osion. Portaali-toimitus pitää myös yllä aktiivista tiedotuspalstaa sähköpostilistoineen sekä kaikkien puuttuvaa filosofian verkkolokkia.

Portaalin päätoimittajat ovat Yrsa Neuman ja Tuukka Tomperi. Portaalin toimittaja on Elina Halttunen-Riikonen ja *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Kalle Puolakkala.

www.filosofia.fi

NIIN & NÄIN on myös muita toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofiaa keskustelu- ja yleisötöiläisyyksiä. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Feton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjamesseilla. *niin & näin* -toiminnasta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoitteista ja puhelinnumeroista.

JAAKKO BELT

”Nykymaailmassa suunnatonta haittaa tuottaa usko *työn* hyveellisyyteen. [...] Tie onneen ja vaurauteen piilee työmäärän suunnitelmallisessa vähentämisessä.” Brittifilosofi Bertrand Russell (1872–1970) kirjoitti 1932 suuren laman puristuksessa epäajanmukaisen puheenvuoron. Esseen ytimessä on etenkin laskusuhdanteille tyypillinen ristiriita: toiset ihmiset ovat ylikuormitettuja aikana, jolloin yhä useammat jäävät vaille töitä tai pakotettuun osa-aikaisuuteen. Teknologinen kehitys, ”tieteellinen tuotannon organisointi”, työvoiman riittäminen sotaponnistuksista huolimatta ja terve järki saivat Russellin vakuuttuneeksi, että toisenlainen työnjako olisi mahdollinen. Niin tekemistä kuin vapaa-aikaakin pitäisi jyvittää tasaisesti, jotta työttömyys laskisi, yksilölliset kyvyt jalostuisivat, kulttuuri kukoistaisi ja onnellisuus lisääntyisi. Russell puolusteli ennätystyöttömyyden vallitessa häpeilemättä joutilaisuuden filosofiaa sovinnasta moraalia vastaan.¹

Tuottavuuden kasvun, elintason nousun ja sosiaalivaltion rakentamisen ohella yksi länsimaisen teollisen yhteiskunnan pitkistä kehityskaarista on ollut työajan lyhentäminen. Kaikessa idealismissaan Russell nojasi puheenvuorossaan niin koettuun trendiin kuin historian liikevoimaankin, lupaukseen paremmasta. Edistyksen osoittamiseksi hän kirjoitti isovanhempiensa ajasta, jolloin aikuiset työskentelivät hyvinkin 15 tuntia päivässä, lapsetkin yli 12 tuntia. Kirjoitushetkellä hamassa tulevaisuudessa saattoi siintää Russellin tavoittelema neljän tunnin työpäivä, koska kehityssuunta oli ainakin taivaanrannamaalarille suhdannekuopasta huolimatta selvä.

Seuraavien sukupolvien aikana New Deal, toisen maailmansodan jälkeiset kultaiset vuosikymmenet ja edistysellinen sosiaalipolitiikka, täystyöllisyys ja viisipäiväinen työviikko vahvistivat trendiä. Juha Siltala tiivistää, että vuosisadan loppupuolella hyvinvointivaltion kansalaisten oli hankala uskoa työajan enää koskaan kääntyvän nousuun, koska työtuntimäärät olivat vähentyneet reilut 150 vuotta.²

Siltalan tulkinnassa suunta kääntyi viimeistään 1990-luvun murroksessa. Täyspäivätyössä alettiin tehdä pitempää päivää: jyrkintä kehitys oli Yhdysvalloissa. Tilastolliset keskiarvotyöajat ja kokonaistunnit peittävät alleen myös syvemmän laadullisen muutoksen. Työn polarisoituminen tuottavuuden ja koulutuksen mukaan on johtanut Russellinkin kammoamaan yli- ja alityöllistymiseen. Rinnalle on noussut valikoima pätkä-, yli-, osa-aika-, piilo- ja epäsäännöllisiä töitä, itsensä työllistämistä ja keikkataloutta. Uutta työtä määrittää työn ja vapaa-ajan rajan hämärtyminen ja työn muotojen epä-

tyypillistyminen. Viikonlopuista, vuosilomista, vapaailoista ja lounastunneista on tullut neuvoteltavissa olevia resursseja, potentiaalista työaikaa.³ Joutilaisuuden tavoittelusta on siirrytty jouston aikaan.

Suomessa vuosittaista työaikaa pidennettiin suven saapuessa kolmella päivällä. Ranskassa levottoman mielenosoituskevään sytykkeeksi osoittautui työelämän uudistuspaketti, jossa yksimielisyys on saavutettu ainoastaan vapaa-ajan rauhoittamisesta työviestinnältä lakisääteisesti. Ruotsin laajasti uutisoitu kokeilu kuusituntisista työpäivistä näyttäytyy nyky-Euroopassa säännön vahvistavana poikkeuksena. Russellin, Keynesin ja Marxin kotimaassa työväenpuolueen ex-puheenjohtaja Ed Miliband mainitsi helmikuun *London Review of Books*issa Ruotsin mallin melkein pätooppisena kokeiluna muuten eriarvoistuvassa yhteiskunnassa.

Siltala ennusti 2004 ajan henkeä haistellen, että kiista läpäisee yhteiskunnan työelämää laajemminkin: ”Uutta kulttuuritaistelua käydäänkin ajan hidastamiseksi tai oikeastaan eletyn ajan palauttamiseksi valtaan.”⁴ Ties vaikka Ranskassa lakimuutokseen sorvattu ”oikeus kirjautua ulos” nousee vielä 2020-luvun kahinoissa sukupolvislogianiksi.

*

Russell ajautuu joutilaisuusessessään jakokysymysten ohella arvopohdintaan. Täyttä yhteiskunnallista hyvinvointia ja yksilöllistä kehitystä ei hänen mielestään saavuteta, jos kovan työn teon hyve ymmärretään välineen sijasta päämääräksi itsessään.

Uuden SDP:n muutosveturina profiloitunut kansanedustaja Timo Harakka heittäytyi tulevaisuusohjelmassaan *Liike 2020* yllättävän russellilaiseksi. Työtä ei pitäisi nähdä arvona vaan resurssina, puolustettavana etuna ja jaettavana hyvänä. Työelämän jännitteinen murros kiteytyy ohjelmapaperissa luonnehdinnaksi yhteiskunnasta, joka ”perustuu työhön, mutta ei voi taata työtä”. Silti Harakankin vision aatteellinen takalauta on työetiikka: ”[V]ain työtä tekemällä ansaitsee yhteiskunnan palvelut.”

Työmoraalin rapautumisesta kannetaan huolta säätyyn katsomatta. Presidentti Sauli Niinistön uuden vuodenpuhe 2013 muistetaan iskulauseen ”kaikki työ on arvokasta” kierrättämisestä valtionpäämiehen auktoriteetilla. Varmemmaksi vakuudeksi Niinistö täsmensi, ettei työ ole tärkeää ainoastaan toimeentulon lähteenä vaan ”elämän arvonakin”. Työn itseisarvoa puolustava pitkä linja tiivistyy kenties parhaiten kuitenkin Niinistön sorvaamaan uudis- ja vastakäsitteeseen ’oleskeluyhteiskunta’. Jollei työtä pidetä korkeimmassa arvossa, ajautetaan ajattelutapaan, jossa ”muut kattavat pöydän”.

Teemu Turunen analysoi *Yhteiskuntapolitiikka* 2/2015:ssä presidentin provosoimana kotimaista työkuultuuria tutkimalla suomalaisten sitoutumista työhön ja työn keskeisyyttä elämänalueena. Turunen huomauttaa, että työn merkitystä on korostettu niin yhteiskunnan koheesion kuin talouskasvunkin lähteenä mantranomaisesti ympäri Euroopan. Välinearvon ohella työhön liitetään moraalista velvoittavuutta. Esimerkiksi kärkitavoitteet työllisyysasteen nostosta ja työurien pidentämisestä nojaavat kepin ja porkkanan lisäksi oletukseen yksilöiden vahvasta työetiikasta. Turunen määrittelee työhön sitoutumisen ensisijaiseksi ilmenemismuodoksi yleisen normin: ”[T]yöetiikka tarkoittaa eräänlaista moraalista imperatiivia, jonka mukaan yksilön tulee tehdä töitä.”⁵

Oleskeluyhteiskunnan vieroksunta ja työetiikan vaaliminen jäsentyvät näin saman kolikon eri puolina. Turunen panee merkille ihanteiden ja käytännön ristivedon. Työhön täytyy sitoutua entistä vahvemmin, vaikka työelämä muuttuu epävarmemmaksi; työtä pitää etsiä, vaikka työmarkkinat kutistuvat. Työn itseisarvosta pidetään juhlapuheissa kiinni sitä voimakkaammin, mitä vaikeampaa moraalinen vaatimus on yhteiskunnallisessa tilanteessa täyttää. Yksilöiden työetiikkaa alleviivataan aikana, jolloin automatisaatio, tuotannon ulkoistaminen ja tuottavuuserot uhkaavat nakertaa työllistymismahdollisuuksia pysyvästi.

Entä mitä suomalaisten työmoraalista tiedetään sanoa? Työn mielekkyyden on jo aiemmin huomattu vähentyneen, mutta Turusen tutkimusten perusteella myös työn keskeisyys elämänalueena on työssäkäyvien joukossa laskenut 00-luvulla. Työhön sitoutuminen jää verrattain korkeasta tasostaan huolimatta eurooppalaisen keskiarvon alapuolelle. *Sosiologia*-lehden blogissa Eeva Jokinen ja Juhana Venäläinen täydentävät Turusen tulkintaa muilla asennemittauksilla: työ on yhä suuremmalle osalle työvoimasta vain väline toimeentulon hankkimiseksi⁶.

*

Mitä pitäisi ajatella Russellin kolmannesta teesistä: laulavtko kovan työnteon ylistyslaulua ennen muuta toisten työstä elävät omistavan luokan edustajat? Jos sosiologi Thorstein Vebleniä (1857–1929) on uskominen, joutilas luokka on päinvastoin historiallisesti ylläpitänyt sovinnasta tuottavan työn vieroksuntaa. Inhimillistä tekemistä määrittelee sen sijaan perustavammin ”työteläisyyden vaisto” eli ”valmius tarkoitukselliseen toimintaan”. Joutilaisuuden kaipuu ja viehtymys työntekoon esiintyvät ihmiselämässä ”riitasointuisesti rintarinnan”, mutta ristiriita ei ole sovittamaton:

”Selvapäisen itsetutkiskelun tuokioina, kun ylenmääräinen työ ei häiritse eikä rasita, maalaisjärki puhuu yksiselitteisesti työteläisyyden vaiston opastamana. Ihmiset haluavat nähdä muiden käyttävän elämänsä johonkin tarkoitukseen, ja he haluavat ajatella, että heidän omasta elämästään on jotain hyötyä.”⁷

Otaksumaa työn tympeydestä ei tarvitse kumota työn hyveellisyyden tai itseisarvoisuuden vaateella. Veblenin sanoin ihminen ”pitää tuloksellisesta työstä ja vieroksuu turhaa ponnistelua”⁸. Sen oivaltamiseksi ei kaivata kuin ylenmääräisestä puurtamisesta vapaata aikaa ja mielekästä työtä.

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 In Praise of Idleness. *Harper's Magazine*. Vol. 165, No. 10, 1932, 552–559.
- 2 Siltalan mukaan keskimääräinen työaika laski 1830–1990 Euroopassa 3 000 tunnista vuodessa 1 700 tuntiin, siinä missä työn tuottavuus kasvoi samalla aikavälillä 25-kertaiseksi. *Työelämän huonontumisen lyhyt historia* (2004). Uud. & laaj. p. Otava, Helsinki 2007, 339.
- 3 Sama, 338–341.
- 4 Sama, 655.
- 5 Onko Suomi ”oleskeluyhteiskunta”? Työetiikka ja työn keskeisyys elämänalueena eurooppalaisessa vertailussa. *Yhteiskuntapolitiikka* 2/2015, 107–119.
- 6 Prekarisaatio ellettävämmäksi. www.sosiologia.fi/blog/13.5.2016.
- 7 Työteläisyyden vaisto ja työnteon tympeys (The Instinct of Workmanship and the Irksomeness of Labor, 1898). Suom. Ville Lähde & Jarkko S. Tuusvuori. *niin & näin* 1/2012, 44–51.
- 8 Thorstein Veblen, *Joutilas luokka* (The Theory of the Leisure Class, 1899). Suom. Tiina Arppe & Sulevi Riukulehto. Art House, Helsinki 2002, 23.

Oikaisu

Numerossa 1/16 julkaistussa pystyvideoesnessä on sivulla 120 asiavirhe. Jaakko Keson taltiointi itsenäisyyspäivän 2015 yhteenotoista on itse asiassa kuvattu vaakasuorassa. Periscope-sovelluksella lähetetään kuitenkin sekä vaaka- että pystysuoraa kuvaa.

Hanna Saarikoski (s. 1978)

”Aiheeni on hyvin tavallinen: ihminen tai inhimillisen oloinen tyyppi kuvassa.

Kyseenalaistan hänet säännöllisesti, mutta toistaiseksi tämä henkilö on yleensä maalaukseen ilmaantunut. Paljon en sitä edes voi etukäteen kontrolloida, sillä kuvan suunnittelu ja sommittelu johtaisivat siihen, että maalatessani alan vain kuvittaa alkuperäistä ideaa, eikä prosessi anna mitään uutta. Kenties tämän vuoksi myös pyrin valmiiseen teokseen kertamaalauksella.

Pysyäkseen kiinnostavana maalauksen on oltava hyvin pitkälle auki ja ennustamaton. Kosketus, liike, eri tavoin kosteat värialueet ja niiden pienet muutokset koukuttavat. Samaan aikaan reagoin syntymässä olevaan ja vain annan tapahtua.

Näkö- ja muiden aistihavaintojen yhteenkietoutuminen kiehtoo minua. Käytännössä tämä on johtanut yrityksiin transpoida maalaamisen ja piirtämisen alueella syntyviä kysymyksiä videoihin ja installaatioihin, joissa on myös performatiivisia elementtejä. Perinteisen kuvan tekeminen on silti olennainen osa työskentelyäni.”

Kuva: Antti Laitinen

Karoliina Hellberg (s. 1987)

”Pidän materiaaleissa siitä, että ne mahdollistavat eri ’pituiset’ työskentelytavat. Ennen nopeasti kuivuvat musteet, tussit ja akryylit olivat pääasiallisia välineitäni. Viime aikoina öljymaalien merkitys on korostunut. Se sallii hitaamman tekemisen, ajattelu on erilaista sillä maalattaessa.

Erilaisten vauhtien harjoittaminen työskentelyssä ja ’nopeuksien’ simulointi maalaustavoilla on minulle hyvin tärkeää. Joskus hyvin hitaan näköinen jälki voikin olla toteutettu ripeästi ja toisin päin. Uskon, että tällä on maalauksen kielen kannalta merkitystä. Värien pigmentti on myös minulle äärimmäisen tärkeää, ja nautin pintojen monimuotoisuudesta.

Luon omaa kuvallista symboliikkaani: joku ihminen on tietty kasvi tai kukka, tietynlainen huonekalu tai vaikka tuhkakuppi. Joskus aiheena on kukkakimppu, aalto tai erikoisen värinen taivas. Koen, ettei mikään teema (maalaukselle tai piirrokselle) olisi toista huonompi.

En halua kuvillani esittää lopputuloksia tai edes syy-seuraussuhteita. Mieleiseksi koen asioiden näyttämisen ilman niiden arvottamista tai katsojaan kohdistuvaa toivetta siitä, mitä ’hänen tulisi tuntea’.”

Kuva: Sofia Okkonen

JARKKO S. TUUSVUORI

Kaislavene, kanootti ja kaiken maailman ministerit

Anto Leikolan vauhdissa Museokadulla

”Yliopistoon kannattaa palata vielä kun se on olemassa”, hän tokaisee kuvat ottaneen kollegan lähtiessä takaisin työpaikalleen. Ollaan Etu-Töölössä lähellä oppihistorian professorin akateemisen uran ensisijaa: siilipalatsina tunnettu laitosrakennus avasi ovensa vanhan eläinmuseotalon pihalla 1960. Edellisvuonna filosofian kandidaatiksi valmistunut Anto Leikola (s. 1937) toimi siellä alusta alkaen eläintieteilijänä. Monet seikat vaikuttivat siihen, että hän siirtyi vuosikymmenen lopulla biologista tietokirjapäälliköksi ja vähitellen tieteenhistorioitsijaksi. Yksi niistä tulee esiin, kun hän puhuu samassa lauseessa nykyisten elämäntieteilijöitten taidottomuudesta kirjoittaa ja uskaltamattomuudesta ottaa kantaa. Emeritus on ”vähän kauhistunut” hallituksen sivistysvihamielisestä politiikasta. Perään hän mukailee pääministeriä: ”Kaiken maailman ministerit ryhtyvät sotkemaan yliopiston asioita.”

Leikola vietti lapsuutensa ja nuoruutensa töölöläiskulmilla. Kotitalo oli Runeberginkadulla Hesperianpuiston kohdalla. Sama kaupunginosa vakiintui aikuisuudenkin asuinpaikaksi Leikolalle, hänen vaimolleen ja heidän kahdelle lapselleen. Ja Virtasalmella kuluneen kaksikymmenvuotisen maalaiselämän jälkeen Leikola palasi 2006 puolisoineen Töölöön. Näitä kertaillaan kortteliravintolassa, jonka tienoot ovat hänelle tutut sotavuosilta saakka.

”Tässä oli Colombian kahvila. Syntymäpäiviä tai muita juhlia varten lähetettiin vanhempi veljeni tai minut tänne asialle. Tuntuu hurjalta, fantastiseltakin tällä hetkellä, että mukana oli jauhoja, kananmunia ja voita tietty määrä, koska ei niitä korttiannoksilla muuten saanut. Tekivät täällä minun tuomistani aineksista oikein hyviä kakkuja.”

Kodista opintielle

Leikola on vakavaa kulttuurisukua. Hänet auttoi ulkomaailmaan täti Laimi Leidenius (1877–1938), gynecologian professori, josta oli 1930 tullut ensimmäinen nainen Helsingin yliopiston oppituolilla. Äidin isä ja veli olivat professorin tittelin saaneita dosentteja. Lääkäri-isä Erkki Leikola (1900–1986) toimi Orion Oy:n toimitusjohtajana 1933–1951 ja eteni yliopistollakin: farmaseuttisen kemian 1941 ylimääräisenä alkanut, 1961 vakinaistettu professuuri jatkui eläkkeelle siirtymiseen 1967. 40–50-luvulla hän palveli myös Kansallisen Kokoomuksen kansanedustajana. Poika-Leikolan suuntautuminen lukevaan, tutkivaan, opettavaan ja osallistuvaan elämänmuotoon kävi ilmeisen kivuttomasti. Tosin perheen kesäpaikalla Keuruulla ”jotkut eivät siitä

Valokuvat: Sami Syrjämäki

”Lintujen tarkkailuun pitää herätä niin helkkarin aikaisin. Hyönteiset ovat paljon mukavampia siinä suhteessa.”

pitäneet”, kun nuori fiktion, faktan, floran ja faunan harrastaja jätti osallistumatta jokapäiväisiin askareisiin.¹

Yhtenä lapsuuskesänä Leikola ja veljensä saivat kokonaiseksi kuukaudeksi seuraa pikkuserkustaan Pentti Linkolasta (s. 1932).

”Hän opetti taitavasti, kuinka järviruo’oista tehdään kaislalaivoja. Ja hän sekä punnitsi että mittasi jokaisen pyydystämänsä kalan. Itse en ole koskaan harrastanut Pentin lempilajia eli ornitologiaa. Lintujen tarkkailuun pitää herätä niin helkkarin aikaisin. Hyönteiset ovat paljon mukavampia siinä suhteessa.”

Hauskan keskustelun kuluessa ei suotta sivuta myös toista serkunpoikaa, koomikko Ismo Leikolaa (s. 1979).

”Olisikohan siinä ollut joitakin poliittisia syitä?” saksalaisen tarhan ja koulun kasvatti hymähtää teutonisuuntauksen hiipumiselle Suomessa sodan jälkeen. Normaalilyseossa hän valitsi pitkän ranskan ja lyhyen englannin, latinasta ja saksastakaan tinkimättä. Yliopistossakin ranskaa ja saksaa opettanut Irja Maliniemi (1902–1967) kuului norssin tunnetuimpiin persoonallisuuksiin. ”Madame kohteli meitä kuin aikaihmiisiä.” Ranska-suuntaus huipentui lakkiaisia seuranneeseen Pariisin-turneeseen, johon Leikola palaa muikeassa matkakirjakokoelmassaan 2013². Isänsä sinivalkoiselta linjalta hän poikkesi muun muassa asettumalla sosiaalidemokraattiehtodokas Martti Ahtisaaren (s. 1937) kampanjaa vauhdittaneen kansalaisvaltuuskunnan johtoon vuoden 1994 presidentinvaalin edellä. Tähän vaikutti sekin, että vaimo tunsi Eeva Ahtisaaren (s. 1936) jo kansakoulusta alkaen.

Luonnonhistorian ja maantieteen tunneilla Leikola sai nauttia L. Arvi P. Poijärven (1900–1986) opetuk-

sesta. Leikolan mukaan oppilaista tuskin monikaan tiesi, että eloisa pedagogi oli hyllytetty kouluhallituksen pääjohtajan paikalta osana rauhaan palaavan maan hallinnonkeikausta. Kiitos hyvän opetuksen, *Luonnon Tutkijan* kotiin tilanteen sukulaismiehen, 11-vuotislahjaksi saadun tuhatsivuisen *The Science of Lifen* (1929–1930) suomalaislaitoksen ja Luonto-Liitto-toiminnan mutta eritoten sosiaalisia suhteita suorastaan korvanneenkin oman luontoharrastuksen opintie avautui kirkkaana³. Onneksi biologiaa luki myös Leikolan tuleva puoliso. Naimisiin mentiin heti, kun sulhanen sai kandidaatinpaperit lopputalvesta 1959. Marjatta Leikolan opinnot katkesivat perheen perustamiseen ja jatkuivat vasta vuosikymmeniä myöhemmin. ”Vaimo vaikutti aikoinaan Virtasalmen ainoana vihreänä kunnanvaltuutettuna”, aviomies ihailee.

Opiskelutovereista kukaties filosofisimpana erottuu Kalevi Pusa. Jo luokkatoverina norssista tuttu hahmo teki 600-sivuisen gradun perinnöllisyystieteestä ja yhtä hirmuisen lisurinkin, kunnes hellitti skolaareista ambitioista. Leikola ei suotta puhu määrällisyyksistä: hänen oma 50-sivuinen väitöskirjansa täyttää kuulemma sattuvasti UNESCO:n määritelmän, jonka mukaan ’kirja’ on vähintään 48-sivuinen kokonaisuus⁴. Koulu- ja muita muistoja mahtunee yllin kyllin vielä tekeillä olevaan omaelämäkertaan. Siltalan kanssa ensi kevään 80-vuotisjuhliin tähdätyn opuksen lisäksi Leikola arvelee tekevänsä ”vielä ainakin yhden esseekokoelman”. Paraikaa onkin työstössä kirjoitus bolognalaisesta mikroskooppipioneerista Marcello Malpighista (1628–1694) Lääketieteen Historian Seuran *Hippokrates*-vuosikirjaan. Kvantiteetteihin palataksemme: Leikola on julkaissut tähän mennessä yli 4 600 tekstiä.

”Tietokirjaosaston päällikkönä Leikola päätti, toimitti, käänsi ja käännöstarkisti nimekekaupalla.”

Zoologista tekstitaituriksi ja historioitsijaksi

Nuori tutkija pääsi hyvään oppiin. Kokeellisen eläintieteen ylimääräinen professori Sulo Toivonen (1909–1995) oli lahjakas ja kansainvälisesti verkostoitunut toimija. Hänen johdollaan Etu-Töölön Arkadiankadulla tutkittiin ennen muuta solujen keskinäistä vuorovaikutusta eli ’induktioksi’ kutsuttua sähkökemiallisten signaalien ilmiöpiiriä. Maailman embryologeja kiinnostanut hanke varhaisen yksilökehityksen säätelymekanismien selvittämiseksi juontui württembergiläissyntyiseltä Hans Spemannilta (1869–1941), joka sai löydöksistään lääketieteen Nobelin palkinnon 1935. Hänen luonaan Würzburgin yliopistolla asiaan oli perehtynyt Toivosen edeltäjä ja opettaja Gunnar Ekman (1883–1937). Siilipalatsissa oltiin ajan hermolla:

”Laboratorio oli hyvin pieni. Siellä olivat Toivonen ja minä niin sanottuna kurssiassistenttina. Mutta siellä pyöri paljon opiskelijoita ja ulkomaalaisia tutkijoita. Se oli kansainvälisesti huomattu paikka, jonka tekemisistä levisi tehokkaasti tieto ympäri maailman.”

Väiteltään 1963 ja kotiuduttuaan armeijasta 1964 Leikola halusi ulkomaille. Toivosen yhteyksien ansiosta – ”kun se tuns ne kaikki” – aukesi mahdollisuus lähteä rapakon taa. Leikolan otti Philadelphiassa vastaan kiinalaissyntyinen kalatutkija Niu Man-Chiang (1914–2007), joka oli valmistunut Pekingissä 1936, siirtynyt Yhdysvaltoihin 1944 ja aloittanut Templeyliopiston professorina 1962. Niun iktyologiset taidot nousivat sittemmin valtiollisiin mittoihin. Hänet pyydettiin 1973 johtamaan kiinalais-amerikkalaista tutkimusyhteistyötä sen jälkeen, kun USA:n maajoukkue

oli päässyt 1971 kommunistipuoluevetoiseen ”kansantasavaltaan” pelaamaan pöytätennistä suurvaltasuhteita liennyttävien seurauksin: *New Scientist* puhui ping pong -diplomatian jalostumisesta kultakalavaltioviisaudeksi.⁵ Tässä vaiheessa Leikola oli kuitenkin jo kustannuspäättäjä.

n & n -haastattelussa emeritus viittaa käytännöllisiin seikkoihin. Palattuaan Philadelphiasta ja Torontosta Suomeen 1967 hän ei Suomen Akatemian luonnontieteellisen toimikunnan tutkimusassistentin näkökulmasta erottanut suuria mahdollisuuksia edetä eläintieteilijänä kotimaassaan: ainoa professori Toivonen jatkoi virassaan vuoteen 1973. Tutkimusongelmatkin alkoivat siirtyä molekyylibiologiaspesialistien heiniksi. Kun Toivoselta kysyttiin 1989 alan kansainvälisen journalin haastattelussa ’embryonisen induktion’ tutkimisen taustasta ja tarinasta, hän kertoi käyneensä 1963 kansainvälisessä konferenssissa, jossa ei vanhan liiton morfologina ymmärtänyt solutason alapuolisiin hienouksiin kurkottaneitten kollegoitten esitelmistä kuin kymmeneksen. Hänen ryhmänsä hajosi, kun Lauri Saxén (1927–2005) siirtyi lääketieteeseen. Tämän veljentytär akateemikko Irma Thesleff (s. 1948) kuitenkin arvioi 1998, että solukommunikaation suomalaisittain vahva tutkimustraditio on jatkunut molekyyli- ja geenitasolle siirrettynä muun muassa Viikin biokeskuksessa⁶. Haastattelussa Toivonen mainitsi, että Leikola pystyi tarkentamaan käsitystä vastaanottavien solujen ”kompetenssista” eli vastausvalmiudesta saamiinsa viesteihin. Hän huomautti entisen oppilaansa ”kiinnostuksen vaihtumisesta tieteenhistoriaan”.⁷

Ensin Leikola meni kuitenkin syksyllä 1968 palkkatöihin uusrenessanssipalatsiin Bulevardille. ”Tarmio rupesi houkuttelemaan Söderströmille. Ja onnistui hou-

kutteluissaan.” WSOY:lla uraa tehnyt ja 1969 pääjohtajaksikin valittu Hannu Tarmio (1932–2015) oli koulutukseltaan biologi. Hän oli toimittanut Södikalle 1956 alkaen useita biologian ja maantiedon koulu- ja tietokirjoja. Leikola taas oli vastannut kustantamon 1961–1963 julkaiseman italialaisen suurteoksen *Natura vivan* suomalaisen laitoksen toimittamisesta ja kosolti kääntämisestäkin nimellä *Suuri eläinkirja*. Seuraava urakka oli ranskalaisen *La vie et l’homme*n hoitelu 1965–1966. Hän siirtyi pienestä laboratorion maan suurimpaan kirjataloon ja tuli mainiosti juttuun elämäntietoa vaalivan karismaattisen kustantajan kanssa: ”Ystävystyimme todella Tarmion kanssa ja olimme läheisiä loppuun saakka.”

Tietokirjaosaston päällikkönä Leikola päätti, toimitti, käänsi ja käännöstarkasti nimekekaupalla. Sattumoisin kilpailija Otavalla vastaava vakanssia hoiti 1945–1968 hänen vanha opettajansa Poijärvi. Leikola oli mukana niin brittiläisen pop-biologi Desmond Morrisin (s. 1928) kuin kanadalaisen viestintägurun Marshall McLuhaninkin (1911–1980) maahantuonnissa. *n & n* -juhlanumerossa 2014 hän mainitsi näiden sijasta toisen hankkeen: yhdessä kaunokirjallisen osaston johtajana 1968–1991 toimineen Vilho Vikstenin (1930–2014) kanssa hän vaikutti Ludwig Wittgensteinin (1889–1951) *Tractatus*-teoksen (1921) saamiseen suomeksi 1971, mikä tiesi alkua komealle sarjalle itävaltalaisfilosofin käännöksiä.

Zoologia ei jäänyt sikseen. Kustantamohommat 1972 jättänyt Leikola nimitettiin kehitysbiologian dosentiksi ja seuraavana vuonna eläintieteen assistentiksi. Toivosen mainitsema käänne koitti vaiheittain: oppihistorian dosentuuria Oulussa 1978 seurasi Helsingissä ensin Suomen Akatemian tutkijapesti 1985 ja 1988 nimitys oppihistorian henkilökohtaiseksi ylimääräiseksi professoriksi. Siinä sivussa Leikola nousi näkyväksi kulttuurihistorialliseksi valistajaksi: ”En koskaan ajatellut lopettaa töitä kello neljältä iltapäivällä.” Eläkkeelle jäätyään hän toimi vielä 1998–2002 *alma mater*nsä oppihistorian dosenttina. Leikola ei suinkaan suunnannut solufysiologiasta mihinkään aivan uuteen: ”Ensimmäinen kirjoitukseni oli 1959 pieni *Ylioppilaslehti* -artikkeli Darwinin 150- ja hänen pääteoksensa 100-vuotisjuhlavuotena.”

Historiallinen kiinnostus omaan leipälajiin oli siis vanhaa perua. Yhtä kaikki vei aikansa, että se syveni uudeksi tutkimustaidoksi ja jalostui kirjalliseksi välinehallinnaksi. Viimeistään Leikolan tekstikokoelma *Kättilösammakon arvoitus* (1975) on jo suvereeni osoitus biologitaustaisen tekijän kyvyistä asettaa tutkimuksen läpimurtoja paikoilleen niin sivilisoitumisen pitkään linjaan kuin tyylipuhtaaseen esseemuotoonkin.

Hengenheimolaisia ja tuttavuuksia

Yksi Leikolan mainitsemista elämäntiensä merkkihenkilöistä oli YLE:n toimittajasta 1965 ohjelmapäälliköksi nimitetty Eero Saarenheimo (s. 1919). Tämä on tärkeä muistaa, kun ajattelee emerituksen pitkää rupeamaa ajat-

telussa suuren yleisön edessä. WSOY:n kirjallisena johtajana 1951–1966 ja Akateemisen Kirjakaupan ruorissa 1966–1977 vaikuttanut kulttuurihistorian dosentti Eino E. Suolahti (1914–1977) taas oli Leikolan eno. Ohimennen hän tokaisee, että tämä ”Nennona” yleisesti tunnettu mies tutustutti siskonpoikansa ja tämän luokkatoverin Matti Klingen (s. 1936) kirjalliseen legendaan V. A. Koskenniemeen (1885–1962). Yhdessä Klingen kanssa Leikola toimitti Suolahden kirjoituksia kokoelmaksi *Esseitä* (1981). Enonsa hän mainitsee kenties merkittävimmäksi kirjalliseksi vaikuttajakseen.

Kolme muuta inspiroijaa jäivät henkilöinä etäisemmiksi. Kokeellisen biologian uranuurtajaksi katsotusta toscanalaisesta oppineesta Francesco Redista (1626–1697) Leikola kirjoitti jo 1977 uppsalalaiseen oppihistoriavuosikirjaan⁸. Hänellä on tavatessammekin mukanaan upea painos Redin suurenmoisesta *Esperiensistä* (1668). Voi vain kuvitella bibliofilin auvoa, kun hän pääsi tekemään eläinkuvitusten historiaan sukeltavaa jyvettä ja visuaalisesti tyrmäävää teosta *Norsusta nautilukseen* (2012), joka valittiin Tieto-Finlandia-ehdokkaaksikin⁹. Päätoimittajan ja suurlähettilään uransa jälkeen ja maaherran tehtäviensä ohessa ympäristöaktiiviksi ryhtynyt ruotsalainen esseisti Ralf Edberg (1912–1997) taas sai 1972 Leikolan ensisuomenoksensa tarkastajaksi. Näitä kahta kynämiestä hän luonnehti tyyliään loisteliäiksi.

Kirjavan kolmikön puuttuva jäsen valikoituu runoilijoiden riveistä: Aaro Hellaakoski (1893–1952). Leikola on kirjoittanut jonkin verran luokkatoveristaan ja ystävästään Pentti Saarikoskesta (1937–1983), jonka *Odysseia*-käännöstä hän käyttää Otto Mannisen (1872–1950) tulkinnan sijasta teoksessaan *Seireenejä, kentaureja ja merihirviöitä* (2002)¹⁰. Hän julkaisi 1984 esityksen Hellaakoskesta¹¹. Tämä oli ”niitä suuria suomalaisia runoilijoita, jotka ovat todella tajunneet luontoa”. Hellaakoski todistaa geologina ja oppikirjantekijänä siitakin, ettei lyriikka nuupahda tiedosta. Valion vanhassa kuppilassa Leikola kertoo, että Hellaakoski saattoi olla yksi hänen auskultantin näytetuntiaan seuranneista yliopettajista. ”Aina minä ihmettelen, olenko nähnyt hänet vai en.”

Leikola ei turhaan toiminut Aleksis Kiven (1834–1872) nimikkoseuran (1941–) puheenjohtajana 2002–2014. Hän on antanut hersyvän kuvauksen Saksanreissulta 1997, jolloin hän poikkesi vaimoineen Schleusingenissa. Leikola piti thüringeniläisen pikkupaikan kirjastonhoitajalle pienoisesitelmän Kiven teoksesta *Olviwetki Schleusingenissa* (1866) ja lahjoitti kokoelmiin draamatekstin tuoreena painatteena. Myöhemmin kaupungin pormestari saksannutti kappaleen, jonka paikallinen lukioteatteri esitti siellä Kivi-juhlassa marraskuussa 2000. Karonkassa nautittiin muun muassa olvia. Sama toistui Nurmijärvellä 2001 suuren Schleusingen-delegaation voimin.¹² Leikola on ollut aktiivinen myös F. E. Sillanpään (1888–1964) ja Juhani Peltosen (1941–1998) taiteelle omistetuissa yhdistyksissä.

Mutta kenties joku tuleva Leikola-elämäkerturi tapaa juuri runosta tien kohteensa toden karvan mää-

rittämiseen. *n & n* -haastattelussakin kaarretaan tavan takaa säeseikkoihin. Leikola tähdentää yhtenä tärkeänä kontaktina WSOY:llä kustannustoimittajana työskennellyttä Mikko Kilpeä (1928–1991). Hän kertoo viettäneensä paljonkin aikaa talon useiden runoilijoiden kanssa, siinä missä otavalainen Lassi Nummi (1928–2012) tuli läheiseksi, ”kun poikamme sattuiivat samalle luokalle kouluun”. 60-luvun puolimaissa Leikola kirjoitti itsekin runokirjan, joka jäi julkaisematta. Hän sanoo, että vahingon korjannut *Oudeis* (2012) ei sisällä vanhoja värssyjä tai niiden uusinnoksia¹³. ”Saadaan hoidettua tämä homma pois tieltä”, Leikola murahtaa teko-tunnoistaan muttei peittele niteen tärkeyttä itselleen tai iloaan siihen sisältyvän ”Pielinen”-sarjan päätyemisestä sävelteokseksikin.

Eriyisen kauniisti ja kouraisevasti Leikola puhuu ystävyydestään Pekka Suhooseen (1938–2011). Akateemisen perheen arkkitehtiyltioppilaspoika vaihtoi 60-luvun alussa ihmistieteisiin mutta sukeutui pian niin sana- kuin kuvataiteenkin harvinaisen täysiveriseksi ymmärtäjäksi. Esi-koisrunonsa 1965 julkaissut Suhonen sepitti romaanejakin, taittoi aikakauslehtiä, arvosteli näyttelyitä, toimitti ja kustannustoimitti kuva- ja tekstiteoksia sekä ehkä muistettavimmin ylsi *Delfin*illään (1973) yhteen suomalaisen esseistiikan mahtisaavutuksista. Hän oli Satu Koskimiehen (s. 1941) ohella ainoa *Oudeisin* esilukija. Ainakin muutamiksi hetkiksi Museokadulla monineuvo

Suhonen hahmottuu ennen kaikkea ikimuistoiseksi matkatoiveriksi.

”Syntyi ajatus melontaretkestä. Vuokrattiin Savonlinnasta kanootit. En ollut yhdeksään vuoteen melonut juuri lainkaan, Suhonen ei koskaan. Päätimme, että viittäkymmentä lähestyvien esseistien ei tarvitse edetä järin kovaa vauhtia. Kaiken taitava Suhonen pärjäsi kulkupelinsä kanssa ja hoiti ruuanlaitonkin mallikkaasti. Ei kalastettu eikä keräilty, kuljettiin, keskusteltiin ja kirjoitettiin. Kerran aterioidessamme ohitsemme vyöry oopperajuhlilta saapuva sisä-vesilaiva *ms Faust*. Rantaan kiinnittämämme kanootit huojuivat uhkaavasti sen jälkiaalloissa, ja toisesta kuului ikävä ääni. Onneksi se ei ollut ainoa pullomme.”

Saavumme keskustelun onnellisimpaan ja surullisimpaan kohtaan. Leikola muistelee vaimonsa ja yhteisten ystävien kanssa eri vesillä tehtyjä melaretkiä, kalliomaalauksia Saimaalla ja rannatonta hetkeä Koitereen erämaajärvellä.

”Monet kuolevat. Eikä niistä sitten ole mihinkään apua.”

Suhde filosofiaan

Idea evoluutiosta on ”melkein yhtä vanha kuin filosofia itse”, kuuluu ajatus kirjassa *Ongelmana elämä* (1987)¹⁴.

”Leikola teroittaa, että vallalla olevassa tiedekäsityksessä haitallista on yksisilmäinen tapa ’nähdä tieto teknologian läpi’.”

Leikola aloittaa kehitysbiologisesti merkittävien ajatusmallien esittelynsä 400-luvulla ennen ajanlaskun alkua eläneestä Alkmaionista, joka oli nykyisessä Etelä-Italian Calabriassa elänyt filosofi-lääkäri. Vastaavasti Leikola viritti *niin & näin* 3/09:n elämä-teeman osuutensa niin ”soluttomien nukleiinihappo- ja proteiiniipakkujen” ja anabioosin kuin myös Aristoteleen (384–322 eaa.) ja Goethen (1749–1832) väliin¹⁵.

Yleensä hän on kuitenkin pitänyt varovaista ja epäilevätkin etäisyyttä filosofiaan ja filosofointiin. Leikola aloitti erään esitelmänsä 2000 myöntämällä, että useiden ”nykyisten ajatustapojen siemenet löytyvät kyllä antiikin filosofeilta”, vain lisätäkseen: ”mutta olennaisilta osiltaan tämän päivän tiede on kuitenkin [1600-luvulta alkavan] tieteen vallankumouksen perillinen.” Hän muistutti, että ”luonnonfilosofi”- edelsi ”tieteilijä”-nimitystä, kunnes selosti lakimieheksi koulutetun mutta filosofina ja esseistinä tunnetun englantilaisen Francis Baconin (1561–1626) näkemystä ”uuden kokeellisen filosofian” tarpeesta. Leikola jatkoi: ”En ole millään tieteenalalla nähnyt valitettavan ongelmien puutetta, ja vaikka eräät filosofit katsovatkin, että kaikki keksimisen arvoinen on jo keksitty ja löytämisen arvoinen löydetty, uskoisin, että heidän ennustelunsa joutuvat häpeään[.]”¹⁶ Tämän mukaisesti hän on vaalinut filosofisesti katsoen melkoisesti yksinkertaistavaa demarkaatiolinjaa. Skepsisry:n neuvottelukuntaankin kuuluva Leikola antoi

Tieteen Päivillä 2003 tiedeyhteisölle tehtäväksi ”vartioida rajaa, joka erottaa tiedon uskomus- tai toivomusperäisistä ajatusrakennelmista”. Toisaalta hän teroitti samassa, että vallalla olevassa tiedekäsityksessä haitallista on yksisilmäinen tapa ”nähdä tieto teknologian läpi”.¹⁷ Leikola on myös pöyhinyt tuolloin tällöin etiikkaa. Hän teki jo 1968 Yleisradiolle ohjelmaa tiedon vastuukysymyksistä.

n & n -tekstissään 2014 hän selvitteli varta vasten välejänsä viisaustieteeseen. Hän sanoi vierastavansa metafysiikkaa ja kertoi, ettei pahemmin perustanut elämän tai maailman tarkoituksesta. Asia erikseen oli hänestä ennemminkin moraalifilosofiaan kuuluva oman elämän merkitysten pohdinta. Kuin vastapainoksi ja selitykseksi tälle asennoitumiselleen Leikola laski Bertrand Russellin (1872–1970) *Unpopular Essaysin* (1950) nuorena luetun suomennoksen *Filosofiaa jokamiehelle* (1951) elämänsä ”riemastuttaviin” lukukokemuksiin. Britti jäikin hänen suosikkifilosofikseen. Leikola myös mainitsi opettaneensa filosofiaa. Vaikkei hän opiskellutkaan sitä yliopistossa, hän piti ”Tieteen historian ja filosofian” kurssia yhdessä melontaretkillekin osallistuneen ystävänsä tähtitieteilijä Tapio Markkasen (s. 1942) kanssa.¹⁸ Kymmenkunta vuotta biannuaalisesti pidetyt luennot loppuivat keväällä 2014.

Suomalaisen filosofian akateemikoista Leikola ehti todistaa Eino Kailan (1890–1958) esitelmoivän ilmielävänä. 60-luvulla tuli tutuksi G. H. von Wright

(1916–2003), jolta Leikola suomensikin esseekokoelman *Vetenskapen och förnuftet* (1986). Kolmas akateemikko Oiva Ketonen (1913–2000) osui samaan seuraan myöhemmin. S. Albert Kiviseen (s. 1933) Leikola tutustui jo 50-luvulla, sittemmin myös Ilkka Niiniluotoon (s. 1946) ja Juha Manniseen (s. 1945). Hänen 2014 lausumin sanoin filosofia sopi hänellekin avuksi, ”tieksi järkevään ajatteluun”. Leikola myös muistutti, että hän oli von Wrightin teoksen lisäksi suomentanut myös sellaisten filosofeina usein pidettyjen biologisuuruuksien kuin Konrad Lorenzin (1903–1989) ja Jacques Monodin (1910–1976) kirjoja¹⁹.

Tähän voisi ensinnäkin lisätä tärkeän tapahtuman keväältä 2010. Yhtenä monista suomalaisen tiede-elämän eturivin vaikuttajista Leikola allekirjoitti aloitteen, jossa esitettiin filosofia-oppiaintetta sekä lasten ja nuorten filosofioivissa ajattelutaidoissa harjaantumista mukaan peruskoulujen opetusohjelmaan. Toiseksi pitää huomauttaa, että nimenomaan Leikola sijaisti 1980 ja 1983 filosofitaustaista Mannista, kun tämä tarvitsi filosofispainotteisen aate- ja oppihistorian professuurinsa hoitajaa Oulun yliopistossa. Kolmanneksi hän esiintyi lokakuussa 2014 Luonnonfilosofian Seuran ”Aivot ja mieli, käsitteet ja kieli” -symposiumissa filosofi Simo Knuutilan (s. 1946) ja neurologi Riitta Harin (s. 1948) välissä.

Lorenz- ja Monod-kytköksiä vähättelemättä etsisin itse Leikolan työn filosofista ydintä merkittävästi lähempää biologian sydänmaita. Tuotannon kokonaisuus todistaa jo itsessään myös yleisistä filosofisista taidoista, mutta yksittäisenä huipentumana tälle ulottuvuudelle tarjoaisin 80-luvun artikkelia Linnén lajikäsityksestä²⁰. Sitä on hyvästä syystä pitänyt itselleen ratkaisevana myös ’laji’-käsitteen huomattavista nykyteoreetikoista esimerkiksi yhdysvaltalainen tieteenfilosofi David N. Stamos (s. 1957)²¹.

Näitä asioita ei kuitenkaan päätetä Museokadun Ravintola KuuKuussa. Leikola kertoo Linné-tekstinsä pohjalla olevasta osallistumisestaan 1929 perustetun Singer-Polignac-säätiön Pariisissa järjestämään konferenssiin. Hekottelemme tieteen ja taiteen kannalta auvoisaa sulautumista, kun ompelukonetehtaan ja konjakkitalon perijät saivat toisensa 1894.

Darwinin päättymätön pesänselvitys

Saatesanoissaan Monod-suomennokseensa *Sattuma ja välttämättömyys* Leikola myötäilee ranskalaisen nojautumista objektiivisuuspostulaattiin. Sen mukaan luonto ei tähtää maaliin. Hän vaikuttaa aika ajoin väläyttelevän sympatiaansa myös Monodin *Essain* karkeahkoa vitalismikritiikkiä ja karua reduktionismia kohtaan. Mainittu Wellsin, Huxleyn & Wellsin *Elämän ihmeekkin* määritteli elimistyneen kappaleen eli ruumiin monimutkaiseksi koneeksi. Kun ajattelee Leikolan elämäntyötä, korostuu saman Monod-paratekstin toinen kohta: hän alleviivaa nobelistiin halua ja kykyä harjoittaa tiedettä ja tieteilijyyttä ”nykyajan kulttuurin kokonaisuudessa”. Jollei jäännöksettömästi monodilaiselta, tämä kuulostaa kovas-

tikin leikolalaiselta toimen- ja taiteilijankuvalta. Eihän hän tyytynyt sanailemaan tästäkään asiasta vain kirjan kansien välissä vaan teki Monodin kanssa myös *Suomen Kuvalehti* -haastattelun²².

Leikola on ennen kaikkea opettanut lukijoilleen ja kuulijoilleen tieteen olevan kulttuuria ja yhteiskuntaa ja aikakautta. Kääntäen hän on valaissut kulttuurin ja yhteiskunnan ja aikakauden olevan pitkälti tiedettä. Terra Cognita kuvaakin oikein hänen uusinta kokoelmaansa kirjoittajan oman alan ajatteluna niin, että muukin kulttuuri rikastuu tiedoista ja ideoista. Kertakaikkisia teesejä vaalivaan Monodiin verrattuna Leikola henkii kaikessa kärkkäydessäänkin sekä tieteellistä varovaisuutta että tieteellistä (ja kulttuurista ja yhteiskunnallista) uteliaisuutta ja monitahoisuutta. Ehkä tästä todistaa parhaimmin tapa suhtautua myötmämielisesti myös yhdysvaltalaiseen evoluutiobiologiin Ernst Mayriin (1903–2005), jonka kirjan *This Is Biology* (1997) Leikola suomensi 1999²³. Jos omalla laillaan Konradkin, niin varsinkin Mayr vitalismia ymmärtävänä joskin niin sen kuin fysikalisminkin hylkäävänä organisistina hahmottuu herkästi Monodin molekyyliireduktionismin tai Crickin, Watsonin ja kumppanien geenireduktionismin vastaanavaksi. Hän on olennainen biologisen holismin tai ainakin biologian autonomian puolustaja.²⁴

Mayr luonnosteli jo 1988 ”uutta biologian filosofiaa”²⁵. *Scientific American*ille antamassaan 100-vuotishaastattelussa 2004 hän sanoi olevansa ”biologian filosofi”. Hän letkautti samaan hengenvetoon, että filosofit eivät kykene ymmärtämään hänen kirjoituksiaan. Mayr kuvaili, että fysiikkatieteissä teoriat perustuvat luonnonlakeihin, kun taas biotieteissä teoriat perustuvat käsitteisiin (kuten ’luonnonvalintaan’ ja ’kilpailuun’).²⁶

Leikola tyytyy kertomaan kosketusten synnyn. Monodin hän tapasi ensimmäisen kerran Frankfurtin kirjamesuilla 1969, Mayrin eräässä konferenssissa 80-luvulla. ”Onnittelin häntä myöhemmin 95-vuotispäivän johdosta. Tuli vastaus: ”Täyttä vauhtia kohti sataa!” Saksalais-amerikkalaisen tempu hykerryttää suomalaiskollegaa entistä enemmän: ”Se teki sen!”

Mayrkin otti vapauksia. Hän oivalsi kyllä reininmaalaisen embryologin Hans Drieschin (1867–1941) ja schleswigholsteinilaisen kasvitieteilijän Johannes Reincken (1849–1931) tapaisten vitalistien oikeutetun kritiikin mekanistista elämä- ja elämäntiedetulkintaa kohtaan, mutta hän piti erheellisesti myös ranskalaisfilosofi Henri Bergsonia (1859–1941) vitalistina vitalistien joukossa.²⁷ Mayr luennoi 2002, että vaikka vitalismi kaatui mahdottomuuteen todistaa kokeellisesti minkään *Lebenskraftin* olemassaoloa, olisi ”historiatonta pilkata” sitä ja typerää olla huomioimatta eliöiden kykyä korvata menettämiään osia tai toimintoja taikka lisääntyä sukusolufuusioilla²⁸. Vitalismin varsin kevyesti sivuuttava Leikolakaan ei liioin näyttäisi lukeneen Bergsonia kovin tarkkaan, mutta hän ammentaa Mayrin mainitsemista esimerkeistä biologian erityisyyttä kuvatessaan. Kritiikki loogisten positivistien fysikalistista tieteen-oppia kohtaan katki Mayrin huomattavan velan Wienin piirissä huipentuneelle metafysiik-

kakritiikille ja ajatuksille 'tieteen ykseydestä'²⁹. Leikola lähenee tätä perinnettä, vaikka kiinnittyykin siihen kernaammin Russellin kuin wieniläisten välityksellä.

Mutta ennen muuta Leikolaa yhdistää Mayriin uskollisuus Darwinille. Yhdysvaltalainen keskittyi eliön merkityksen perusyksikkönä ja loi elävien populaatioiden moninaisuudesta uusia käsitteitä eräänlaiseksi aktualistiseksi darwinilaisuudeksi. Koska Mayr hyväksyi elottoman ja elollisen saman koostumuksen, hän ei torjunut reduktionismia sinänsä, mutta rajasi sen laji- ja eliötasolle.³⁰ Monodille eliö oli vain geneettisen viestin epigeneettinen ilmaus. Leikola ei ole ottanut asiaan suoraan kantaa: puheenvuorossaan 1999 hän kantoi huolta antigenetististen näkemysten suosiosta muttei tarkentanut, minkä sortin genetisti on³¹.

Todennäköisesti Leikolaa arveluttaa jonkin Francisco Ayalan (s. 1934) tyyli käyttää antireduktionismia tilan tekemiseen uskonnolle³². Mutta Theodosius Dobzhansky (1900–1975) ja George Simpsonin (1902–1984) versiot sekä ennen muuta Mayrin organisistinen vastahanka ja tapa puolustaa biologian itsenäisyyttä sopisivat jo paremmin hänen pirtaansa. Aiheen jännittävyys osoittaa vaikkapa aina viehättävän avomielisen Mayrin 2001 antama haastattelulausunto: ”Kumma kyllä Englannissa kenen tahansa suurimpana darwinilaisena pitämä henkilö nykyään on Richard Dawkins [(s. 1941)]. Ja hän on tehnytkin mainiota työtä darwinismin yleistä juustamiseksi. Mutta Dawkinsin perusteoria geenistä evoluution kohteena on tyystin epädarwinilainen. Minä en kutsuisi häntä suurimmaksi darwinilaiseksi.”³³

Mayrin katsannossa luonnon valikoitumispaine ei kohdistu yksittäisiin geeneihin vaan koko genomiin, eliöön ja lajiin. Hän vetosi muiden muassa yhdysvaltalaiseen filosofiaan W. V. O. Quineen (1908–2000), joka piti Darwinin suurenmoisimpana saavutuksena Aristoteleen 'päämääräsyyn' tai luonnon tarkoitushakuisuuden kumoamista. Tässä Mayr tulee lähelle Monodin luonnonfilosofiaa mutta vain teroittaakseen elämäntieteen omalakisuuutta. Hänestä ”evoluutiobiologia on tieteenä paljolti enemmän hengen- kuin eksaktien tieteiden kaltainen”. Mayr lisäsi, että asioista perillä olevat filosofit olisivat hoitaneet koko jaottelun heti kättelyssä kunnolla niin, että funktionaalinen biologia kuuluu fysiikkatieteisiin ja evoluutiobiologia *Geisteswissenschaft*eihin. Hänestä reduktionismi kaiken lisäksi jumittuu analyysissä erillisiin ainesosiin eikä yllä vuorovaikutuksiin. Lajien ja eliöiden elävä maailma jäsentyy ja järjestyy eri tavoin kuin solujen sisäinen geenien ja molekyylien maailma.³⁴

Leikola on meikäläisen Darwin-tuntemuksen elävä kivijalka ja tietopankki. Hän on suomentanut klassikolta neljä kirjaa, tuoreimmin *The Descent of Man* (1870–1871/2015). Itseoikeutetusti Leikola esitteli kansainväliselle tiedeyhteisölle 2008 ilmestyneessä antologiassa darwinismin verrattain rauhanomaisesti sujuneen maahan-tulon³⁵. Saksankieliselle lukijakunnalle hän oli jo 2004 asetellut biologian ja geologian tutkimusaloja yleisurooppalaisiin historiallisiin ja poliittisiin kehyksiinsä Darwin avainviitepesteenään³⁶. Suomeksi hän tiivisti

2005, ettei evoluutioteoria anna minkäänlaista tukea yleiselle edistysuskolle³⁷. Helsingin yliopiston 2015 julkaisemassa blogikirjoituksessaan Leikola esitti Darwinin ”lempitiedemieheksen”³⁸. Hän valitsi biologin eikä historioitsijaa.

Lopuksi

Mutta toisin kuin moni muu luonnontieteilijä, Leikola on aina hyvin tiennyt, että esimerkiksi geologi-naturalisti Charles Darwinin (1809–1882) oivallusten ja vaikutusten omaksuminen edellyttää historiallista tietoa ja tajua.

”Luonnontieteilijöiden piirissä en muista kokeneeni vastusta tai halveksuntaa, mutta tietynlaista vähättelyä kyllä. Keskittyisi tutkimukseen...”

En revanche, Leikola harmittelee tämän päivän biologien kyvyttömyyttä tai saamattomuutta julkisina keskustelijoina. Kiinnostus elollisuuden ja sen tutkimisen historiallisiin tai yhteiskunnallisiin aspekteihin ei välttämättä nouse työstä itsestään, hän toteaa. Kuta erikois-

tuneempi on oma tutkimuskohde, sitä vähäisempi on vaikutin ymmärtää muuta maailmaa. Ehdotukseen siitä, että Hanna Kokko (s. 1971) näyttää suomeksikin ja populaaristikin kirjoittavana biologina osaltaan pitävän yllä leikolalaisia ihanteita, haastateltava suhtautuu suojeasti mutta huokaisee sitten, että ekologian nousevan maailmantähdän aika saattaa pian kuluu vallan muuhun kuin ajattelamiseen kotimaisilla kielillä ja uppoutumiseen kulttuurihistorian ihmeisiin. Biologi-toimittaja Helena Telkänrannan (s. 1965) kanssa Leikola sanoo käyneensäkin lämmittävän keskustelun tarpeesta pohtia kaiken aikaa teknisemmäksi käyvän elämäntieteen kysymyksiä myös yleisymmärrettävällä tavalla. Tähän hän on antanut kenen tahansa käyttöön tuhdit eväät ja hiotun esimerkin.

Tuoreita näyttöjä tarjoaa kokoelma *Seitsenpäinen polyppi ja muita esseitä* (2015). Sen päättävä kirjoitus edellä mainitusta Ekmanista käy läpi popularisoinnin

ja teoretisoinnin suhteita etsiytymättä yhteiskunnalliseen tyhjiöön. Ekmanilaisessa perinteessä itsekin väitellyt Leikola vilahtaa tekstissä Toivoseen ja Saxéniinkin ulottuvassa ytimekkään tyylikkäässä esseessä vain osana opiskelijakollektiivia, joka kutsui täydentämällä oppikirjakäytössä sinnitellyttä *Selkärankaisten rakennetta* (1933) ”raateluoppaaksi”.³⁹ Vaikka enemmänkin soisi nuoren doktorandin erottuvan, pääasia on, että muisteluksessa kuuluu tuttu, erityisasiantuntemukset yleiseen arvostelukykyyn yhdistävä kertojanääni. Sitä ei hoksannut ehtyväksi luonnonvaraksi vielä 80-, 90- tai 00-luvullakaan. Nyt sen ainutlaatuisuus raikuu joka rivillä.

”Olen vihdoinkin oppinut kirjoittamaan kunnollisen lauseen”, muistaa Leikola äkkiä kuppilassa. Niin hänelle lohkaisi södikalainen kirjailija Eeva Joenpelto (1921–2004) joskus *Lohja-sarjansa* (1974–1980) edellä. ”Voisin tänä päivänä sanoa Joenpellolle: ’Minä vielä opettelen.’”

Viitteet & Kirjallisuus

- Vrt. Jonni Roos, Professori Anto Leikola kertoo sukunsa vaiheista. *Sukulaisiani*, osa 1/2. Radio Yle 1 3/xi/14.
- Matkassa*. Edico, Helsinki 2013.
- H. G. Wells, Julian Huxley & G. P. Wells, *The Science of Life* (1929–1930). Cassell, New York 1934. [Vrt. *Elämän ihmeet I–II*. Suom. Aarno Jalas (1936–1939). 2. p. WSOY, Helsinki 1948.]
- The Mesodermal and Neural Competence of Isolated gastrula ectoderm Studied by Heterogenous Inductors*. Väit. Vanamo, Helsinki 1963.
- Anonyymi, From Ping Pong Balls to Goldfish Eggs. *New Scientist* 25/x/73, 285.
- Elinten kehityksen geneettinen säätely. *Tieteessä Tapattu* 2/98, 5–8.
- Juan Aréchaga, In Search of Embryonic Inductors. An Interview with Sulo Toivonen. *International Journal of Developmental Biology*. Vol. 33, No. 1, 1989, 1–6.
- Francesco Redi as a Pioneer of Experimental Biology. *Lychnos* 1977–1978, 115–122; vrt. Anto Leikola, *Francesco Redi and the Earthworms*. Oulun yliopisto, Oulu 1984.
- Norsusta nautilukseen. Löytöretkiä eläinkuivituksen historiaan*. John Nurmisen Säätiö, Helsinki 2012.
- Seireenejä, kentaureja ja merihirviöitä. Myyttisten olentojen elämää*. Tammi, Helsinki 2002.
- Hellaakoski, elävä runoilija. Kolme tekstiä Aaro Hellaakoskesta*. Oulun yliopisto, Oulu 1984.
- Ks. viite 2.
- Oudeis*. Runoja. Edico, Helsinki 2012.
- Anto Leikola, *Ongelmana elämä. Biologian vaiheita Alkmaionista Mendeliin*. WSOY, Helsinki 1987.
- Vitaalivoimista viruksiin. *niin & näin* 3/09, 35–36.
- Tutkimuksen menneisyys – ja tulevaisuus? *Tieteessä Tapattu* 5/00, 40–43.
- Epilogi. Teoksessa *Tiede ja muutos. Aaveet ja haaveet*. Toim. Jan Rydman. TSV, Helsinki 2003, 325–337.
- Filosofia ja minä. *niin & näin* 1/14, 44–45.
- Konrad Lorenz, *Peilin kääntöpuoli* (Die Rückseite des Spiegels, 1973). Suom. Anto Leikola. Otava, Helsinki 1977; Jacques Monod, *Sattuma ja välttämättömyys. Tutkielma modernin biologian luonnonfilosofiasa*. (Le hasard et la nécessité, 1970). Suom. Anto Leikola. WSOY, Helsinki 1973.
- The Development of the Species Concept in the Thinking of Linnaeus. Teoksessa *Histoire du concept d'espece dans les sciences de la vie*. Toim. Jacques Roger & Jean-Louis Fischer. Singer-Polignac, Paris 1987, 45–59. [konferenssipaperi 1985]
- The Species Problem. Biological Species, Ontology, and the Metaphysics of Biology*. Lexington, Lanham 2003.
- ”Ihminen tuntee luonnon, mutta luonto ei tunne ihmistä. Se on ahdistavaa.” *Suomen Kuvalehti* 15/xii/72, 34–37.
- Biologia – elämän tiede* (This Is Biology – The Science of the Living World 1997). Suom. Anto Leikola. Art House, Helsinki 1999.
- Ks. erit. Ernst Mayr, *What Makes Biology Unique*. Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Toward a New Philosophy of Biology. Observations of an Evolutionist*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1988.
- Claudio Angelo & Steve Mirsky, The Evolution of Ernst. Interview with Ernst Mayr. *Scientific American* 6/vi/04.
- Ks. David Kreps, *Bergson, Complexity, and Creative Emergence*. Springer, Berlin 2015.
- Walter Arndt Lecture: The Autonomy of Biology. 2002. verkossa: http://www1.biologie.uni-hamburg.de/b-online/e01_2/autonomy.htm
- Ks. R. G. Delisle, Ernst Mayr's Philosophy of Science. Its Connections With Logical Empiricism, the Unity of Science Movement, and the Scientific Revolution. *PhilBio* 2008–2009. Institut d'Histoire et de Philosophie des Sciences et des Techniques, Paris 2009.
- Sama.
- Geenien etiikka 1. *Duodecim* 23/99, 2593–2600.
- Vrt. Anto Leikola, Materialismin hirmuinen profetta [arvostelu teoksesta La Mettrie, *Ihmiskone*]. *Tieteessä Tapattu* 5/04, 66–68.
- John Brockman, Ernst Mayr: What Evolution Is. *Edge.org* 31/x/01.
- Ks. viite 28.
- Darwinism in Finland. Teoksessa *The Reception of Charles Darwin in Europe*. Osa 1. Toim. Eve-Marie Engels & Thomas F. Glick. Continuum, London 2008, 135–145.
- Biologie und Geologie. Teoksessa *Geschichte der Universität in Europa*. Toim. Walter Rüegg. Osa III: *Vom 19. Jahrhundert zum zweiten Weltkrieg, 1800–1945*. Beck, München 2004, 427–447.
- Darwinismi ja edistysusko. Teoksessa *Suomalaisen filosofian enfant terrible. Juhlakirja tohtori Pertti Lindforsin 75-vuotispäivänä. Montietieteen antologia*. Toim. Erkki Hartikainen ym. Luonnonfilosofian Seura, Helsinki 2005, 241–243.
- Darwinin liepeillä. *Minun aarteeni* -blogi (helsinki.fi) 23/iii/15.
- Seitsenpäinen polyppi ja muita esseitä*. Terra Cognita, Helsinki 2015.

RISTO KOSKENSILTA

Dodgson ja kirjeet

– Suomentajan esipuhe

Brittiherrasmies Charles Lutwidge Dodgson (1832–1898) tunnetaan *nonsense*-kirjallisuuden klassikkona, erityisesti kirjailijanimellään Lewis Carroll, ja teoksistaan *Liisan seikkailut ihmemaassa* ja *peilintakamaassa*¹. Mutta olihan Dodgson paljon muutakin: Oxfordin Christ Church -collegen matematiikan opettaja, urauurtava harrastelijavalokuvaaja, omintakeinen loogikko, äänestys- ja turnausteoreetikko, ajanvietematemaatikko, ja voitaneen sanoa myös keksijä. Poukkoileva kiinnostuminen ja rajaton mielikuvitus ajoivat hänet kehittämään jatkuvasti jotain uutta – matkašakkilaudan, Scrabblen esimuodon, *Memoria Technican* eli menetelmän, jolla voi painaa mieleensä minkä tahansa tärkeän luvun, aikuisten kolmipyörän lisävarusteineen, biljardipelin pyöreälle pöydälle, juhlien pöytäkortit eli nimikyltit, keinon selvittää määrätyn päivämäärän viikonpäivän sekä erityisvalmisteisen pannun, jolla juuri oikeanlaisen teen keittäminen käy helposti ilman, että joutuu kävelemään ympäri olohuonetta ja heiluttamaan teepannua edestakaisin täsmälleen kymmenen minuutin ajan².

Omalajinen, veitsenterävä mutta samalla leikkisä nokkeluus yhdistyi Dodgsonin henkilössä viktoriaaniselle ajalle tyypilliseen äärimmilleen jännitettyyn muodollisrentoon elämänotteeseen. Yhdeltä puolen Dodgson oli hyvin uskonnollinen ja sääntillinen ihminen. Hän täytti melko rauhallisen elämänsä tarkoin etukäteen suunnitelluilla toimilla ja piti jatkuvasti kiinni hetytymättömästä itsekuristaan. Itselleen kehittämiään rutiineja hän saattoi noudattaa melkeinpä maanisesti. Toisaalta sen omalakisien johdonmukaisuuden, joka tuntui hal-

litsevan kaikkea Dodgsonin tekemistä, saattoivat muut aavistaa vain hämärästi. Keskustelussa hänellä oli aina esittää jokin täysin odottamaton huomautus tai tarina, mutta koskaan se ei ollut vailla oudosti johdonmukaista yhteyttä puhuttuun asiaan. Logiikan alalla, jota yleisesti ajatellaan leimaavan kuivakas asiallisuus, hänet muistetaan absurdin hauskoista esimerkeistään. Nämä kaksi Dodgsonin luonteen tunnusomaista piirrettä, itsekuri ja rönsyilevä ajattelu, näyttävät ennen muuta tukeneen toisiaan – ehkä vain yöaikaan ne ajautuivat riitaan, kun olisi pitänyt jo nukkua, mutta poukkoileva mieli jatkoi harhailujaan. Mutta tälläkin ristiriidalla tuntui olevan tarkoituksensa, sillä juuri yöllä syntyivät monet hänen hienoimmista oivalluksistaan ja esimerkiksi kokonainen kirjallinen matemaattisia pulmia³. Edes joutohetket eivät näytä menneen hukkaan Dodgsonin elämässä.

Selvimmän ilmiönsä vallattoman nokkeluuden ja itsehillinnän liitto sai kuitenkin Dodgsonin megalomaniassa kirjeidenkirjoitusharrastuksessa:

”Kirjeiden kirjoittaminen oli hänelle rituaali; hän harkitsi niitä tarkasti ja laati ne erittäin huolellisesti ja nokkelasti. Usein yöaikaan maatessaan sängyllään valveilla hän ideoi niitä mielessään, ja noina unettomina tunteina hän keksi kojeen, Nyktografin, jolla hän saattoi kirjoittaa pimeässä peiton alla⁴. Kuvitelkaa hänet sitten aamulla täysissä pukeissa seisomapöytänsä eteen, valitsemaan sopivaa paperia erikokoisten kirjepapereidensa kattavana pitämästään valikoimasta, kastamaan kynäänsä musteeseen ja kirjoittamaan kirjettä, jonka oli sommitellut pimeässä. Nokkeluus, jonka huomasimme hänessä aiempina vuosina, saavutti

uksia ulottuvuuksia 1860-luvulla, jolloin Charles [Dodgson] tuotti hämmästyttävän määrän kirjeitä.

Kun otetaan huomioon, kuinka suunnattomasti hän kirjoitti, voisi luulla joissakin kirjeissä näkyvän merkkejä kiireestä, hätiköidystä töhertämisestä ja paikoittaisesta lukukelvottomuudesta. Mutta sellaisesta ei ole jälkeäkään: aivan jokainen, lyhyt ja pitkä, merkittävä ja vähäpätöinen, on huolellisesti kirjoitettu ja täysin luettava – hätkähdyttävä saavutus yhdeltä kaikkien aikojen ahkerimmista kirjeiden kirjoittajista.

Saamme aavistuksen Dodgsonin tuottamista kirjevuorista hänen 'Lähetettyjen ja vastaanotettujen kirjeiden luettelosta', jota hän piti elämänsä viimeiset 37 vuotta. Charlesin veljenpoika S. D. Collingwood, jolla luettelokirja oli hallussaan ennen kuin se katosi, ilmoittaa viimeisen merkinnän numeroksi 98 721. Kun lisäämme tähän lukuun kaikkein vaatimattomimman arvion kirjeistä, joita hänen on täytynyt saada ja lähettää aiempina rekisteröimättöminä 29 elinvuotenaan, päädyimme tähtitieteelliseen lukuun, selvästi yli 100 000 kirjeeseen.⁵

Hauskimmat kirjeensä Dodgson lähetti ”lapsiystävillään”. Ne sisälsivät kompia, pulmia, sanaleikkejä, salakirjoitusta – osa oli kirjoitettu peilin avulla oikealta vasemmalle, osa oli kooltaan niin pieniä, että niitä saattoi lukea vain suurenuslasilla – ja kaikki kerrassaan pursuilivat ilahduttavaa, taiten laadittua hassuttelua.⁶

Dodgson siis todella tiesi, mistä puhui, kirjoittaessaan tähän käännetyn *Kahdeksan tai yhdeksän painavaa sanaa kirjeiden kirjoittamisesta*. Vaikka enemmän tai vähemmän vastaavia oppaita oli saatavilla varmasti useitakin, tämä ohjekirjanen syntyi ilmeisesti todelliseen tarpeeseen. Koska monet Dodgsonin kirjeenvaihtoverit olivat melko nuoria, kymmenen ikävuoden hujakoilla, heille oli tarpeen erikseen ja helposti saatavassa muodossa

teroittaa esimerkiksi sitä merkittävyyttä, joka sisältyy päivämäärän tarpeeksi tarkkaan merkitsemiseen, kun sopii tapaamisia toiseen kaupunkiin⁷.

Oppaan viidennessä ja viimeisessä luvussa, joka on jätetty käsillä olevasta suomennoksesta pois, Dodgson neuvoo, miten laaditaan yllä mainittu ”Lähetettyjen ja vastaanotettujen kirjeiden luettelo”: jokainen kirje, sähkösanoma, paketti tai vastaava saa juoksevan yksilöintinumeron, lyhyen sisältökuvausten ja mahdollisesti erityismerkinnän, millaisia toimenpiteitä lähetys vaatii ja onko sellaisia jo suoritettu. Ei ole yllättävää, että pikkutarkka Dodgson rekisteröi näinkin seikkaperäisesti kirjeenvaihtonsa. Säännöllisen päiväkirjan pitämisen lisäksi hän luetteloi ja listasi vihkoihinsa ja kirjoihinsa esimerkiksi valokuvansa ja vierailleen tarjoamansa ateriat. Jonkinlainen kirjanpito oli toisaalta hänen kirjeenvaihtomäärillään välttämätön, varsinkin kun Dodgson ei millään ehtinyt vastata kaikkiin yhteydenottoihin. Elämänsä loppupuolella, 1890-luvulla hän totesi erälle ystäväilleen vastauskirjettä odottavien listassa olevan yli 60 ihmistä, joista jotkut ovat joutuneet odottamaan viisi tai kymmenenkin vuotta⁸.

Vaikka nykyään ”Lähetettyjen ja vastaanotettujen viestien luettelo” ei lienekään useimmille kovin tarpeellinen, on hauska huomata, kuinka tähdellisiä monet muut Dodgsonilta saamamme neuvot ovat yhä edelleenkin, reippaasti yli sata vuotta ja lukuisia teknologisia vallankumouksia myöhemmin. Kuinka monesti sähköpostin liitetiedosto unohtuukaan naksautella viestiin, jos sitä ei tee heti, kun asiasta on mainittu? Tai miten helposti asetteleekaan kiireessä sanansa joko mahdottomasti tulkkiautuvaan muotoon tai tarkoittamattaan suorastaan loukkaavasti? Ja kuinka moni kirjoitusmuotoinen keskustelu olisi ylipäättään sujunut paljon paremmin, jos olisi muutenkin noudattanut Dodgsonin viisaita ohjeita?

Eikä mitään uutta auringon alla, sanoi saarnaaja.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 *Alice's Adventures in Wonderland*, Macmillan, London 1865, suom. kokonaisuudessaan, (vaihtelevalla nimellä) Anni Swan & Otto Manninen 1906, Kirsi Kunnas & Eeva-Liisa Manner 1972, Alice Martin 1995, Tuomas Nevanlinna 2000; *Through the Looking-Glass, and What Alice Found There*, Macmillan, London 1871, suom. (vaihtelevalla nimellä) Kirsi Kunnas & Eeva-Liisa Manner 1972, Alice Martin 2010.
- 2 Ks. tarkemmin esim. Morton N. Cohen, *Lewis Carroll. A Biography*. London, Macmillan 1995, 286–289, 291; Robert Douglas-Fairhurst, *The Story of Alice. Lewis Carroll and the Secret History of Wonderland*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2015, 316–320; ja kielellisistä ja matemaattisista keksinnöistä Robin Wilson, *Lewis Carroll in*

- Numberland. His Fantastical Mathematical Logical Life*. Norton, New York 2008; Martin Gardner, *The Universe in a Handkerchief. Lewis Carroll's Mathematical Recreations, Games, Puzzles, and Word Plays*. Copernicus, New York 1996.
- 3 Viimeksi mainittu kirja on *Curiosa Mathematica. Part II*. Macmillan, London 1894. Saatavilla teoksessa *The Mathematical Recreations of Lewis Carroll. Pillow Problems and a Tangled Tale*. Dover, New York 1958. Dodgsonin henkilöstä ks. esim. Cohen 1995, luku 9.
- 4 Nyktografi (*nyctograph*, lat. ”yökirjoitin”) on suorakaiteen muotoinen pahvi, johon on tasavälein veistetty nelionmuotoiset aukot. Yöllä sen voi helposti ottaa tyyntynsä alta esiin, ja käyttäen niin ikään Dodgson kehittämää viivoihin ja pisteisiin perustuvaa aakkostoa sen avulla on mahdollista kirjoittaa sokkona. Laite ei

- ehkä enää tunnu niin käyttökelpoiselta, mutta ennen sähkön käyttöönottoa valon sytyttäminen yöllistä muistiinpanoa varten on saattanut tosiaan tuntua turhan vaivalloiselta, ja toisaalta vanhassa englantilaisessa yliopistorakennuksessa ei välttämättä muutenkaan halua poistua yöllä peiton alta. Ks. esim. Douglas-Fairhurst 2015, 316.
- 5 Cohen 1995, 261.
- 6 Joitakin Dodgsonin kirjeitä on suomennettu teokseen *Kirjeitä lapsiystävälle. Ja muita kirjoituksia*. Suom. Markus Lång. Loki-kirjat, Helsinki 1997.
- 7 Dodgsonilla oli katkeria kokemuksia siitä, miten tapaamiset saattavat mennä monkään ylimalkaisesti esitettyjen ehdotusten vuoksi, ks. Cohen 1995, 491–493.
- 8 Cohen 1995, 476.

MIKÄ MONIKULTTUURI- SUUDESSA KIIKASTAA?

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

”

Monikulttuurisuuspolitiikka ei syntynyt, koska maahanmuuttajat olisivat vaatineet sitä, vaan ensisijaisesti siksi, että poliittinen eliitti tarvitsi sitä hallitsemaan maahanmuuttoa ja tyyntyttämään rasismien luomaa vihaa.”

KENAN MALIK
MONIKULTTUURISUUS
(Multiculturalism and Its Discontents, 2014)

niin & näin -kirjat 2016
99 s.
Suom. Tapani Kilpeläinen
ISBN 952-5503-93-3

25,00 €
lehden
kestotilajille 20,00 €

Monikulttuurisuus merkitsee vähintään kahta asiaa. Sitä, että eletään monikulttuurisessa yhteiskunnassa, ja sitä, että yhteiskunnan moninaisuutta mielitetään hallinnoida monikulttuurisella politiikalla.

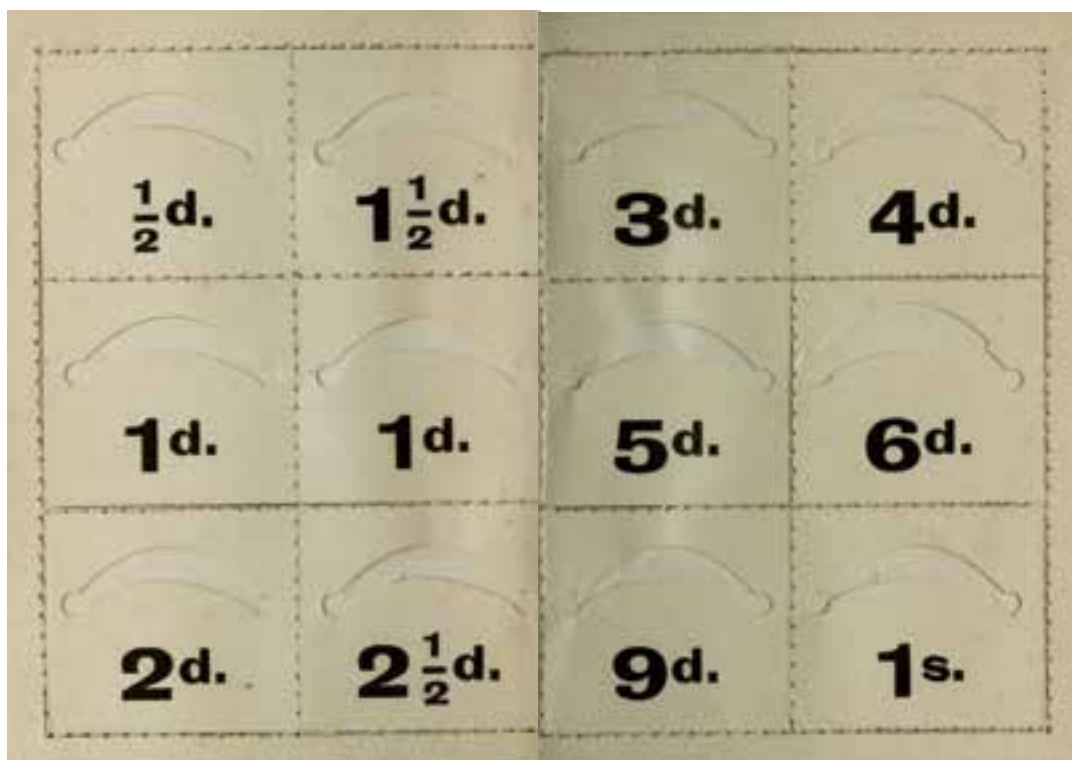
Mutta todellinen moninaisuus ei merkitse kuviteltua sivilisaatioiden yhteenörmäystä. Kun kulttuurit pyhitetään aidoiksi, yhtenäisiksi ja koskemattomiksi, niiltä kielletään mahdollisuus muuttua, kehittyä ja käydä

keskustelua. Ennakkoluuloisen rasismien ja kulttuurien herkkähipiäisen kunnioittamisen tilalle *Monikulttuurisuus* tarjoaa elävää dialogia, jossa ongelmia voidaan avoimesti julkisessa tilassa.

Teoksen kirjoittaja, intialaissyntyinen britti Kenan Malik (s. 1960) on yksi ensimmäisistä vasemmistolaisista multikulturalismin kritikoista. Hänen tekstiään täydentävät tutkija Pasi Saukkosen jälkisanat.

LEWIS CARROLL

Kahdeksan tai yhdeksän painavaa sanaa kirjeiden kirjoittamisesta

Kirjoitus ilmestyi Carrollin *Ihmema*-kirjojen oheistuotteena myydyin postimerkkikotelon mukana. Kuvassa kotelon sisäpuoli.

§ 1. Postimerkkikoteloista

Eräs amerikkalainen kirjailija on sanonut: ”tämän seudun käärmeet voi jaotella yhteen lajiin – myrkylisiin”. Sama periaate pätee nytkin. Postimerkkikotelot voi jaotella yhteen lajiin: ”Ihmema-koteloon”. Epäilemättä jäljitelmiä ilmestyy pianikin – mutta ne eivät voi sisältää kahta tekijänoikeudella suojattua *kuva*yllätystä.

Ette ymmärrä, miksi kutsun niitä ”yllätyksiksi”? No, ottakaapa kotelo vasempaan käteenne ja tarkatkaa sitä keskittyneesti. Huomaattehan Liisan pitelevän sylissään herttuattaren vauvaa? (Täydellisen uusi yhdistelmä muuten – sitä ei esiinny kirjassa.) Tarttukaa sitten oikealla peukalollanne ja etusormellanne pikku vihkoon ja vetäiskää se nopeasti esiin. *Vauva on muuttunut porsaaksi!*¹ Jos *tämä* ei teitä yllätä, ette varmaankaan yllätyisi, vaikka oma anoppinne muuttuisi yhtäkkiä gyroskoopiksi!²

Tätä koteloa *ei* ole suunniteltu kanniskeltavaksi taskussa. Kaikkea muuta. Häätapauksissa tarvitsee harvoin muita kuin pennin merkkejä kirjeeseen, kuusipennisen merkkejä sähkösanomaan tai palaa postimerkkiarkin reunaan sormien haavoihin (reunasta saa lyömättömän laastarin, joka kestää kolme neljä varoen toimitettua pesua) – ja kaikki tämä on helppo pitää mukana kukkarossa tai lompakossa. Ei, *tämä* kotelo on tarkoitettu kirjelippaan vakivieraaksi, tai missä nyt pidättekin kirjoitusvälineitänne. Yllyke kehittää kotelo syntyi jatkuvasta tarpeesta käyttää toisen arvoisia postimerkkejä ulkomaankirjeisiin, paketteihin, *jne.*, ja huomiosta, kuinka perin ärsyttävää on kiireessä hankkia käsiinsä oikeanlaatuisia merkkejä. Siitä lähtien, kun minulla on ollut ”Ihmema-postimerkkikotelo”, elämä on ollut valoisaa ja rauhallista, enkä ole mitään muuta

”Siitä lähtien, kun minulla on ollut ’Ihmema-postimerkkikotelo’, elämä on ollut valoisaa ja rauhallista.”

käyttänytään. Tuskinpa kuningattaren pyykkärikin käyttänyt mitään muuta³.

Kuhunkin taskuun mahtuu, vaivattomasti, kuusi postimerkkiä. Suosittelen kokoamaan nämä kuusi ikään kuin *kimpuksi* niin, että ne ovat kallellaan vuoroin oikealle vuoroin vasemmalle. Näin esillä on aina vapaa *kulma*, johon tarttua, kun merkkejä otetaan yksitellen esiin, nopeasti ja helposti. Muutoin saatte huomata niiden taipumuksen tulla kaksi tai kolme kerrallaan.

Omassa kokemuksestani sanon, että viiden pennin, yhdeksän pennin ja šillingin merkkejä ei kaipaakaan juuri koskaan, vaikka muiden taskujen merkkejä joutuukin jatkuvasti täydentämään. Jos kokemuksemme ovat samansuuntaiset, saatatte huomata käytännölliseksi säilyttää (sanokaamme) paria kustakin näistä kolmesta lajista šillingin merkkien taskussa ja täyttää *pennin* lisämerkeillä vapaaksi jäävät kaksi muuta taskua.⁴

§2. Näin aloitetaan kirje

Jos kirje on tarkoitettu vastaukseksi toiseen kirjeeseen, aloittakaa ottamalla esiin tämä toinen kirje ja lukekaa se läpi, jotta mieleenne palautuu, mihin pitäisi vastata ja mikä on kirjeenvaihtoverinne *nykyinen osoite* (muuten lähetätte kirjeenne hänen tavanomaiseen osoitteeseensa *Lontooseen*, vaikka hän on nähnyt vaivaa kirjoittaakseen teille täyden osoitteensa *Torquayssa*).

Seuraavaksi: merkitkää kirjekuoreen osoite ja kiinnittäkää postimerkki. ”Hetkinen! Ennen *kirjeen* kirjoittamista?” Aivan ehdottomasti. Sillä kerronpa, mitä tapahtuu, ellette toimi niin. Jatkatte kirjoittamista viime hetkeen saakka, ja vasta keskellä viimeistä virkettä huomaa: ”Aika on loppu!” Seuraa hätäinen lopetus – suutaisten raapaistu allekirjoitus – kiinnihosuttu kirjekuori, joka aukeaa postissa – osoite, silkköjä hieroglyfeja – häiritsevää havainto, että postimerkkikotelon täydentäminen on unohtunut – hätäntynyt vetoaminen kuhunkin talossa, että he lainaisivat postimerkin – päistikkäinen syöksy kohti postikonttoria – perille pääseminen, kuumissaan ja henkeä haukkoen, juuri kun se on sulkeutunut – ja lopulta, viikkoa myöhemmin, kirjeen palautuminen postin selvitysosastolta päällään merkintä ”osoite virheellinen”.

Seuraavaksi: merkitkää oma osoitteenne *kokonaisuudessaan* kirjearkin yläosaan. On harmillista – puhun kat-

kerasta kokemuksesta – saada uudessa osoitteessa asuvalta ystävä kirje, johon hän on merkinnyt vain ”Dover” olettaen, että loput osoitteesta selviää aiemmasta, ehkä jo hävitetyistä kirjeestään.

Seuraavaksi: merkitkää päivämäärä *kokonaisuudessaan*. Yhtä lailla on harmillista, jos vuosia myöhemmin haluaa lajitella joukon kirjeitä ja huomaa niiden päiväyksiksi ”17. helmi.” ja ”2. elo.” ilman mitään tietoa vuosiluvuista, jotka kertoisivat niiden järjestyksestä. Ja ikinä, ei ikimäilmassa, hyvä neiti (*huom.!* tämä kommentti on suunnattu *vain* naisihmisille – yksikään *mies* ei tekisi mitään tällaista), pidä merkitä päiväykseksi pelkästään ”keskiviikko”.

”Se tie hulluuteen vie.”⁵

§3. Näin jatketaan kirjeen kirjoittamista

Heti alkuun kullanarvoinen ohje. *Kirjoittakaa luetulla käsialalla*. Ihmiskunnan keskimääräinen mieliala lientyisi huomattavasti, jos kaikki noudattaisivat tätä ohjetta! Huomattava osa maailmassa olevasta huonosta kirjoittamisesta syntyy yksinkertaisesti siitä, että kirjoitetaan *liian nopeasti*. Vastaatte tietenkin: ”Teen niin säästääkseeni *aikaa*”. Epäilemättä erinomainen vastaus – mutta millä oikeudella säästätte omaanne ystäväanne kustannuksella? Eikö *hänen* aikansa ole yhtä kallista kuin teidän? Vuosia sitten erällä ystävälläni oli tapana lähettää minulle kirjeitä – vieläpä hyvin kiinnostavia kirjeitä – jotka hän oli laatinut hirmuisimmalla käsialalla, mitä kuunaan on nähty. Minulta meni tavallisesti noin *viikko* yhden hänen kirjeensä lukemiseen! Tapasin pitää kirjettä mukana taskussani ja ottaa sen vapaahetkinä esiin selvittääkseni arvoitukset, joista se koostui – pidellä sitä eri asennoissa ja eri etäisyyksillä kunnes jonkin toivottoman koukeron merkitys viimein valkeni minulle ja kirjoitin pikaisesti käännöksen sen alle muistiin, ja kun useampi koukero oli näin ratkennut, tekstiyhteys auttoi selvittämään muita, niin että lopulta olin saanut koko hieroglyfien sarjan tulkittua. Jos *kaikki* ystävät kirjoittaisivat tällä tavoin, elämä tuhraantuisi kokonaan heidän kirjeidensä lukemiseen.

Ohje pätee erityisesti ihmisten ja paikkojen nimiin – ja *aivan* erityisesti *vierasmaalaisiin nimiin*. Sain kerran venäläisiä nimiä sisältävän kirjeen, joka oli laadittu sillä samalla hätäisellä sekasotkulla, jolla tavataan kynätä: ”Ystävällisin terveisin”. *Asiayhteydestä* ei tietenkään ollut

hitustakaan apua, ja yksi kirjoitusasu oli tismalleen yhtä mahdollinen kuin toinenkin, ainakin sikäli kuin *minä* saatoin erottaa – ei auttanut muu kuin kirjoittaa ystävälleni ja kertoa, etten saanut selvää sanastakaan.

Toinen ohjeeni on – älkää täyttäkö *enempää* kuin puoltatoista sivua anteeksipyytelyillä, ettette ole kirjoittanut aiemmin.

Paras *aloitusaihe* on ystävänne viimeisin kirje. Pitäkää sitä avoinna edessänne, kun kirjoitatte omaanne. Vastatkaa hänen kysymyksiinsä ja esittäkää kaikki huomautukset, jotka se nostattaa mieleenne. *Tämän jälkeen* voitte siirtyä siihen, mitä itse haluatte sanoa. Tällainen järjestys on kohtelias ja ystävällisempi lukijaa kohtaan kuin se, että täytätte kirjeenne omilla korvaamattomilla huomautuksillanne ja sen jälkeen vastaatte kiireisesti ystävänne kysymyksiin jälkikirjoituksessa. Ystävänne nauttii nokkeluuskistanne kaikkein luultavimmin *sen jälkeen*, kun hänen oma tiedontarpeensa on tyydytetty.

Kun viittaatte mihinkään, mitä ystävänne on omassa kirjeessään sanonut, on parasta *lainata sanatarkasti* eikä ilmaista asiaa tiiviisti *omin* sanoin. *A:n* käsitys *B:n* sanomisista ilmaistuna *A:n* sanoilla ei milloinkaan välitä *B:lle* hänen omien sanojensa merkitystä.

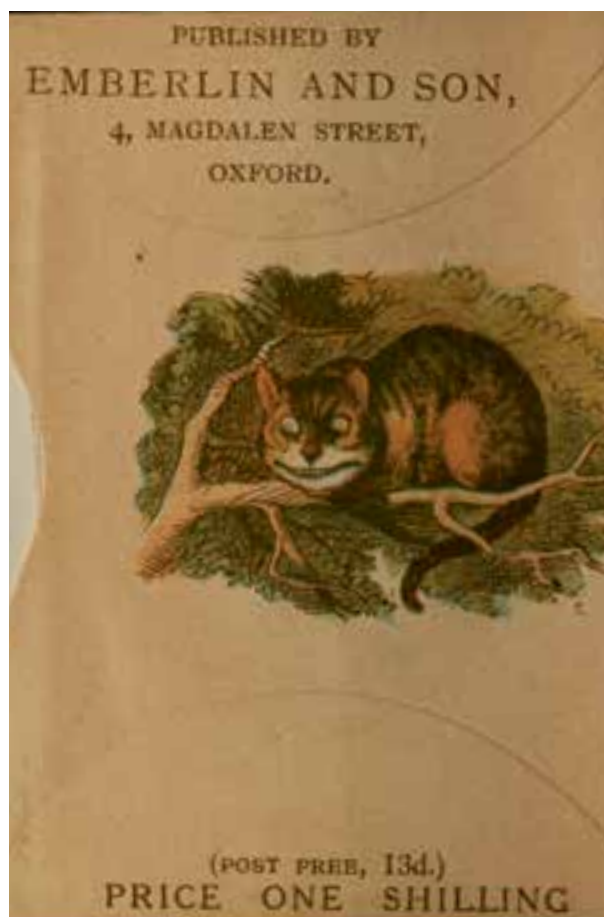
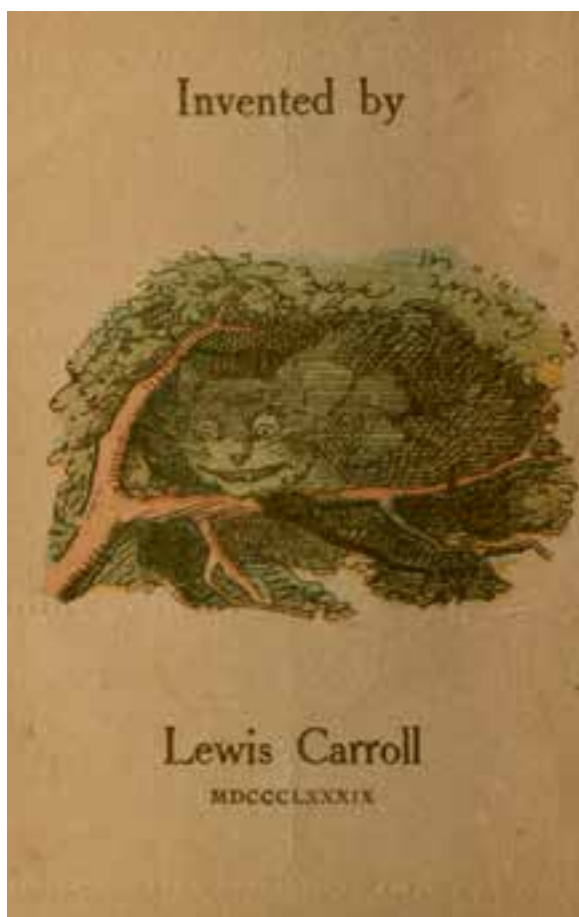
Erytisen välttämätöntä tämä on silloin, kun ilmaantuu kysymyksiä, joista kirjetoverit eivät ole täysin yksimielisiä. Milloinkaan ei pitäisi olla mahdollista kir-

joittaa mitään sen kaltaista kuin: ”Erehdytte tyystin, kun luulette minun sanoneen *niin ja niin*. Sellaista en lainkaan tarkoittanut, *jne., jne.*” – tällaisella on taipumus pitkittää kirjeenvaihtoa ihmisiän mittaiseksi.

Paikallaan on vielä antaa jokunen lisäohje kirjeenvaihtoon, josta on tullut, harmillista kyllä, *kiistelyä*.

Yksi ohje on – *älkää toistako itseänne*. Kun kerran olette sanonut sanottavanne määräseikasta, kokonaan ja selvästi, mutta epäonnistunut vakuuttamaan ystävänne, *jättäkää asia sikseen*: perustelujenne toistaminen yhä uudelleen saa hänet yksinkertaisesti tekemään saman – ja niin te jatkatte aina vain, kuin jaksollinen desimaaliluku. *Oletteko kuullut jaksollisen desimaaliluvun koskaan päättyneen?*⁶

Toinen ohje on – laadittuunne kirjeen, jonka arvaatte voivan ärsyttävää ystävänne – niin välttämättömältä kuin teistä tuntuukin ilmaista itseänne juuri tällä tavalla – *pankaa se syrjään odottamaan seuraavaa päivää*. Lukekaa se silloin uudestaan ja kuvitelkaa se lähetyksi itsellenne. Tämä johtaa usein kirjoittamaan kirjeen kokonaan uudelleen, karsimaan turhan voimakkaat mausteet ja lisäämään tilalle hunajaa, mikä tekee kirjeestä *paljon* helpommin sulavan suupalan. Jos olette tehnyt parhaanne kirjoittaaksenne niin, ettette loukkaisi toista, mutta teistä siltikin tuntuu todennäköiseltä, että kirje synnyttää lisäkiistoja, *säilyttäkää siitä kopio*. Kuu-

kausien päästä on turha anella: "Olen melkeinpä varma, etten ikinä ilmaissut itseäni niin kuin väitätte. Sikäli kuin muistan, kirjoitin *näin ja näin*." On *paljon* parempi voida kirjoittaa: "Minä *en* ilmaissut itsenäni niin – käytin seuraavia sanoja."

Viides ohjeeni on – jos ystävänne esittää karkean huomautuksen, jättäkää se joko huomiotta tai vastatkaa siihen selvästi *vähemmän* karkealla tavalla – ja jos hän esittää ystävällisen huomautuksen pyrkien "kurmaan umpeen" erimielisyyden väliinne aukaisemaa pikku rakoja, tehkää vastauksestanne selvästi *vieläkin* ystävällisempi. Jos riitoja haastettaessa kukin osapuoli kieltäytyisi tulemasta yli kolme kahdeksasosaa vastaan ja jos ystävyyttä hierottaessa kukin olisi valmis tulemaan viisi kahdeksasosaa vastaan, niin maailmassa olisi enemmän sovintoja kuin riitoja! – Mikä vastaa sitä, kuinka irlantilainen protestoi huvittelevaiselle tyttärelleen: "Sinä se oot *aina* menossa ulos! Meet *kolme* kertaa siinä missä tuut *yhen* kerran!"

Kuudes ohjeeni (ja viimeinen huomioni torailevasta kirjeenvaihdosta) on – *älkää yrittäkö saada viimeistä sanaa!* Kuinka moni kiista olisikin tukahtunut heti alkuunsa, jos kaikki pyrkisivät intomielisesti jättämään *toiselle* viimeisen sanan! Älkää välittäkö vastahuomionne tarpeellisuudesta – *älkää välittäkö* siitä, että ystävänne kuvittelee vaikenemiseen johtuvan sanottavan puut-

teesta – antakaa asian olla heti, kun se on kohteliaisuuden rajoissa mahdollista – muistakaa: "puhuminen on hopeaa, mutta vaikeneminen kultaa"! (*Huom.!* Jos olette herrasmies ja ystävänne on neiti, tämä ohje on tarpeeton: *te ette viimeistä sanaa saa!*)

Seitsemäs ohjeeni on – jos ikinä keksitte kirjoittaa leikkimielisesti jotain ystäväänne *arvostelevaa*, varmistakaa, että liioittelette tarpeeksi ja leikinlasku on *ilmeistä*: leikillä lausutut mutta vakavamielisesti ymmärretyt sanat saattavat johtaa ankariin seurauksiin. Tiedämpä niiden katkaisseen erään ystävyydenkin. Olettakaamme esimerkiksi, että haluatte muistuttaa kirjetoverianne punnan kolikosta, jonka hänelle lainasitte mutta jota hän ei ole muistanut palauttaa – voisitte hyvinkin *tarkoittaa* leikinlaskuksi sanat: "Mainitsen asiasta, sillä näytätte muistavan sattuvan huonosti omia velkojanne", mutta jos hän loukkaantuisi tästä sanamuodosta, siinä ei olisi mitään ihmeteltävää. Jos taas kirjoittaisitte toverillenne: "Seurattuani tarkoin taskuvarkaan ja murtomiehen uraanne olen vakuutunut, ettei minulla ole muuta keinoa saada lainaamaani punttaa takaisin kuin lausua teille: 'Maksa velkas' tai raastuvassa tavataan!", hän olisi tosiaan melkoinen toveri, jos hän ottaisi *tämän* vakavasti.

Kahdeksas ohjeeni. Kun kirjoitatte kirjeessänne "oheistan mukaan viiden dollarin šekin" tai "oheistan

Johnin kirjeen luettavaksenne”, jättäkää kirjoittaminen hetkeksi – hakekaa puhuttu paperi – ja *pankaa se kirje-kuoreen*. Muutoin voitte olla melkoisen varma, että se löytyy lojumasta jostakin, *kun posti on jo lähtenyt*.

Yhdeksäs ohjeeni. Kun pääsette kirjearkin loppuun ja huomaatte, että teillä on lisää sanottavaa, ottakaa uutta paperia – tarpeen mukaan joko kokonainen arkki tai pienemmäksi repäisty pala – mutta mitä teettekin, *älkää kirjoittako yli!* Muistakaa vanha viisaus: *ylikirjoittamisesta ei seuraa muuta kuin ylilukeminen.*⁷ ”Vanha viisaus?” kysytte tiedonjanoisena. ”Kuinka vanha?” Ei nyt *aivan* ikaikainen, se on myönnettävä. Taisinpa keksiä sen itse kirjoittaessani tätä kappaletta! Mutta ”vanha” onkin *subteellinen* käsite. Minun mielestäni voisi *aivan* yhtä oikeutetusti puhutella juuri munasta kuoriutunutta kanaa sanoilla ”Vanha veikko!”, *jos sitä verrataan* toiseen, vielä puoliksi munassa pyristelevään kanaan.

§ 4. Näin päätetään kirje

Jos epäröitte, lopettaako ”kunnioittavasti” vai ”ystävällisin terveisin” vai ”lämpimin terveisin”, *jne.* (vaaditaan ainakin kymmenkunta muunnelmaa ennen kuin päädytään muotoon ”rakastavin terveisin”), tarkastakaa kirjetoverinne viimeisin kirje ja muotoilkaa oman tekstinne loppuselvitys *vähintään yhtä ystävälliseksi kuin hänellä* – eikä itse asiassa häivähdyksellä jotain *vielä* vähän ystävällisempää ole lainkaan pahitteeksi.

Suomentajan huomautukset

- 1 Carroll viittaa tietenkin teokseensa *Liisa ihmemaassa* (ks. tarkemmin suomentajan esipuheen viite 1). Kirjan luvussa 6 Liisa saa varsin sekavissa oloissa syyliinsä herttuattaren vauvan, joka muuttuu hetkeä myöhemmin porsaaksi. Kuva Liisasta kantamassa possua käsivarsillaan on kirjan alkuperäistä kuvitusta, mutta vauvamuunnelmaa kirjassa ei ole. – Hämmästyvästi Carroll ei ensimmäisen jälkeen sano sanaakaan *toisesta* kuvayllätyksestä: kotelon kääntöpuolelle on painettu Irvikissa (ks. *sama*, luku 6, 8), jonka saa Carrollin aiemmin kuvailemalla operaatiolla puolittain häviämään. Ensimmäinen Irvikissa-kuva on yksityiskohta eräästä *Ihmemaan* kuvituskuvasta, mutta jälkimmäistä ei löydy alkuperäisesti kirjasta. Ks. kuvat s. 20–21.
- 2 Gyroskooppi on vapaassa asenossa pyörivästä kiekosta ja sitä kannattelevasta mekanismista koostuva vempain, eräänlainen hyrrä. Se tunnetaan erityisesti Léon Foucault’n (1819–1868) suorittamista Maan pyörimisliikkeen todistaneista kokeista. Laitteella on tosin nykyään myös vähemmän teoreettisia sovelluksia.
- 3 Carroll mukaillee hänen elinaikanaan

Jälkikirjoitus on hyvin käyttökelpoinen keksintö – mutta sen *ei* ole tarkoitus (niin kuin monet neidit kuvittelevat) sisältää kirjeen varsinaista *ydinkohtaa*, pikeminkin se sopii esittelemään jonkin pikkuasian, jota *emme* halua liiemmin korostaa. Esimerkiksi: ystäväne on luvannut toimittaa jonkin asianne kaupungilla mutta unohtanut sen, mikä tuottaa teille suurta vaivaa, ja nyt hän kirjoittaa pahoitellakseen laiminlyöntiään. Olisi julmaa, ja tarpeettoman jyrkkää, tehdä tästä vastauskirjeenne pääasiaa. Kuinka paljon tahdikkaammin asia käykään näin:

”P.S. Älkää enää huoliko siitä, että pikku asia kaupungissa jäi tekemättä. Ei voi kieltää, etteikö se olisi aikoinaan hitusen mutkistanut suunnitelmiani – mutta kaikki tämä on jo mennyttä. Unohtan itsekin usein asioita, ja ’ensin malka pois omasta silmästä, vasta sitten rikka veljen silmästä’, eikö vain!”

Kun viette kirjeenne postiin, *kantakaa niitä kädessänne*. Jos panette ne taskuunne, teette pitkän kävelyretken lähi-seuduille (puhun kokemuksesta) ohittaen postitoimiston *kahdesti*, sekä meno- että paluumatkalla, ja kotiin päästyänne huomaatte, että kirjeet ovat *yhäkin* taskussanne.

Suomentanut Risto Koskensilta

(alun perin *Eight or Nine Wise Words About Letter-Writing*. Emberlin & son, Oxford 1890, §1–4)

sitkeästi ilmestyneen pesuainemainoksen iskulausetta: *Use only the Glenfield starch. The queen’s laundress uses no other* eli ”Käytä vain Glenfield-tärkkiä. Kuningattaren pesijätärkkään ei käytä mitään muuta”. Tästä tekstikohdasta on huomautettu, että Carrollin ”kirjoittamisen äkillinen horjahtaminen mainoksen iskulauseeseen on varmaankin muistuttanut hänen alkuperäisiä lukijoitaan siitä, että hänen kirjansa olivat jo silloin synnyttäneet postimerkkikotelon ohella useita muitakin tuotteita. Ihmemaasta oli tullut markkinapaikka”. Vuosisadan loppuun mennessä ilmestyi muun muassa Ihmemaasta-aiheisia palapelejä, korttipelejä, lastenasioita ja stereografisia kuvia, joita saattoi katsella stereoskooppiilla (eli laitteella, joka tunnetaan nykyään paremmin sen myöhemmänä kehitysmuotona View-Masterina). Robert Douglas-Fairhurst, *The Story of Alice. Lewis Carroll and the Secret History of Wonderland*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2015, 320–321.

4 Kirjasen ilmestymisen aikaan käytössä olivat niin sanotun Jubilee-sarjan postimerkit, joiden arvot olivat ½ d (= penniä), 1½ d, 2 d, 2½ d, 3 d, 4 d, 5 d, 6 d, 9 d ja 1 s (= šillinki). Tuolloin

käytetyn esidesimaalijärjestelmän rahat suhtautuivat toisiinsa näin: £1 = 20 s = 240 d, eli 1 s = 12 d.

5 *That way madness lies*. – Kuuluisa säe William Shakespearen (1564–1616) näytelmästä *Kuningas Lear* (King Lear 1606, suom. Paavo Cajander 1883), III näytös, IV kohtaus.

6 Jaksollinen desimaaliluku on desimaaliluku, jossa määrännumero tai -numerojakso toistuu loputtomasti, esimerkiksi $9/11 = 0.818181\dots$

7 ”Ylikirjoittaminen” (*cross-writing*). Carrollin aikaan kirjepaperi ja postipalvelut olivat kalliita, eikä ollut lainkaan tavatonta kääntää täyteen kirjoitettua paperia kyljelleen ja jatkaa kirjoittamista poikittain vanhan tekstin päälle. Lopputuloksena akkiseltaan katsoen varsin sotkuinen, mutta harjoituksen myötä myös tällä tavoin laadittuja kirjeitä pystyy ilmeisesti kohtuullisesti tulkitsemaan. – ”Ylilukeminen” (*cross reading*). Hupia tuottamaan tarkoitettu sanomalehden lukuteknikka, jossa ei lueta tavalliseen tapaan yhtä palstaa alas rivi riviltä vaan jatketaan rivin lukemista viereiseltä palstalta samalle tasolle sattuvilta riviltä.

Pitääkö demokratiasta luopua, jos päämääränä on täysin globalisoitunut maailmantalous?"

DANI RODRIK

GLOBALISAATION PARADOKSI

(The Globalization Paradox, 2011)

niin & näin -kirjat 2016

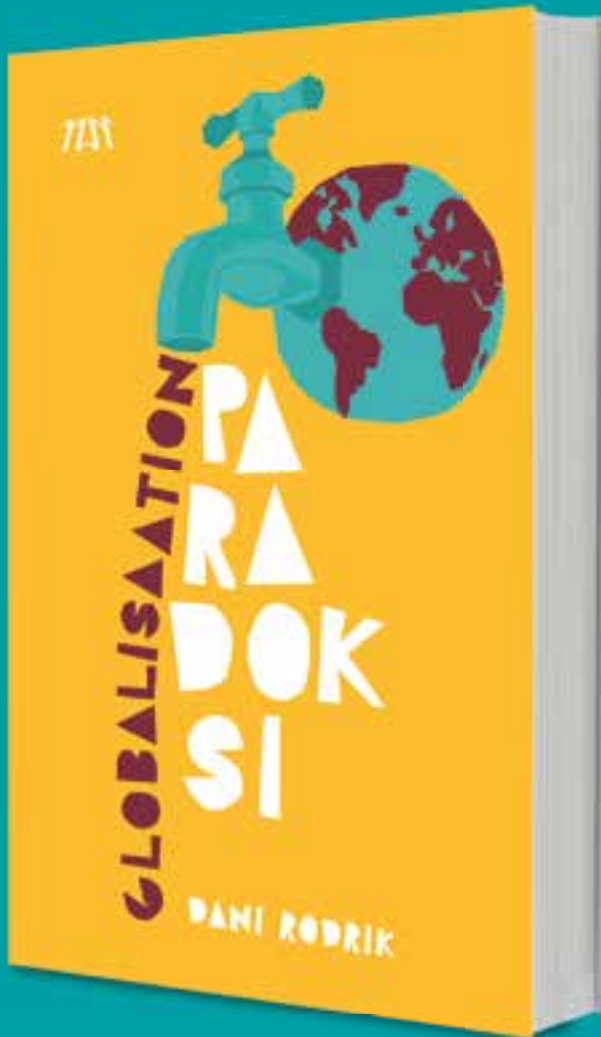
350 s.

Suom. Antti Immonen, Jaakko Belt & Petri Räsänen

ISBN 978-952-5503-62-3

netn.fi/globalisaation-paradoksi

Vapaat ja avoimet kansainväliset markkinat eivät olleetkaan kuninkaantie kohti onnellista huomista. Sen sijaan globalisaatio loi entistä ennakoimattomamman maailman, jossa yritykset, palkansaajat ja muut taloudelliset toimijat saivat huomata olevansa entistä kasvottomampien taloudellisten voimien rusikoitavina.

Harvardin yliopiston professori Dani Rodrik osoittaa, että liiallinen globalisaation voimaan luottamisen aika on ohi. Demokratia ja kansallinen itsemääräämisoikeus ajautuvat väistämättä ristiriitaan ylikansallisten taloudellisten voimien kanssa. Yksikään hallitus ei voi yhtä aikaa palvella sekä maailmantalouden vaateita että omaa kansaansa. *Globalisaation paradoksi* pyrkii hahmottelemaan kansainvälistä maailmaa, jossa demokratia ja talous eivät enää olisi ristiriidassa.

39 € (lehden kestotilaajille 34€)

JOHN STUART MILL

Lontoon vedenjakelun hallinnosta

Hyvät herrat,

Lontoon terveyshallinnon minulle esittämä kysymys on enemmän yleispoliittinen kuin taloudellinen.

Lontoon vesihuolto voidaan järjestää kolmella tavalla: osakeyhtiönä, kuten se on nykyään, julkisena viranomaistoimintona, jolla on maan hallituksen valitsema johtokunta, tai paikallishallinnon toimintona. Kaikilla malleilla on kannattajansa.

Nykyhallinnon kannattajat vetoavat periaatteeseen, että julkishallinnon ei tule sekaantua toimintaan, jonka vapaa yksityinen yritteliäisyys kykenee asianmukaisesti hoitamaan. He katsovat, että vedenjakelua ei tule antaa hallituksen valvontaan sen enempää kuin ruoan jakelua, ja siksi sen tulee olla yksityisen elinkeinoelämän hoidossa.

Elämänohje, jonka mukaan yhteiskunnan fyysiset perustarpeet on annettava yksityisten yritysten hoidettavaksi, on monien muiden elämänohjeiden tapaan altis virhetulkinnoille, jos sitä sovelletaan tuntematta perusteluja. Markkinoiden antaminen yksityisille toimijoille edellyttää kilpailua. Jos markkina on yksittäisen toimijan hallussa ilman kilpailua, toimija ajaa omaa etuaan ja päättää tuotteesta mieltemystensä mukaisesti. Seurauksia ei kukaan pääse pakoon, ja toimijasta tulee tosiasiallisesti julkinen viranomainen, jota vastaan voi ryhtyä vain oikeustoimiin.

Vedenjakelussa ei käytännössä ole kilpailua. Sen mahdollisuuskin rajoittuu vain hyvin pieneen yksilöiden ja yritysten joukkoon. Yhteiset edut pakottavat nekin, lyhyitä poikkeusaikoja lukuun ottamatta, liittoutumaan yhteen kilpailun sijasta. Tällaisessa tilanteessa yksityinen vedenjakelu menettää perustelunsa. Koska puhutaan täysin välttämättömästä tuotteesta, kuluttajan ja yrityksen suhde sekä tuotteen hinnoittelu muistuttavat valtion säätämää maksua tai veroa. Tällaisen yrityksen toimintaan voi vaikuttaa vain yleinen mielipide, ja sen puolestaan julkishallinto ottaa huomioon huomattavasti paremmin.

Väitetty veden ja ruoan jakelun samankaltaisuus edellyttäisi, että ruoan tuominen Lontoon kaupungin alueelle olisi niin laajamittaista ja kallista toimintaa, että jakelu pitäisi rajoittaa seitsemän tai kahdeksan toimijan yksinoikeudeksi. Tällaisen järjestelyn voimassa ollessa kuluttajat ja yleinen mielipide varmasti edellyttäisivät, että tuotteiden jakelu tai sen ehdot olisivat julkisen viranomaisen valvonnassa. Kyse ei ole vapaakaupan ja valtiollisen monopolin ristiriidasta. Vesihuollossa tosiasiallinen monopoli on kiertämätön, ja yksityisessä monopolissa kuluttajilla ei ole vapautta, vaan heidät alistetaan orjuuteen. Kuluttajat ovat monopolin haltijoiden armoilla.

Sen sijaan on mahdollista verrata kaupunkien ve-

sihuoltoa teihin ja siltoihin, teiden päällystämiseen ja valaistukseen sekä katujen puhtaanapitoon. Kaikkein lähin verrattavissa oleva palvelu on kaupunkien jäte- ja hulevesi, koska sillä on välitön yhteys vedenjakeluun. Voidaan järkevästi perustella, että kaikki mainitut toiminnot kuuluvat julkisen vallan tehtäviin, ei niinkään itsetarkoituksena, vaan jotta ne hoidetaan asianmukaisesti. En toki väitä, että olisi laitonta rakentaa talo ilman vesijohtoa ja viemäriä. Mutta aivan varmasti jokaisen kaupunkitalon omistajan tai rakentajan pitäisi saada käyttöönsä toimiva vesijohto ja viemäri pienimmin mahdollisin kustannuksin.

Ymmärrän siksi julkisen sääntelyn välttämättömyytenä. Silti jää jäljelle kysymys, onko julkisen vallan paras itse hoitaa vedenjakelua, vai riittääkö, että se valvoo yksityisten toimintoja.

On täysin mahdollista, että sopivin toiminnan muoto on yksityinen yritys, etenkin jos yritys on perustettu kauan sitten. Ehtona on tällöin oltava hyvä veden laatu, riittävä määrä, edullinen hinta ja toimiva jakelu, jotka riippuvat kulloisestakin tieteen ja insinööriteknologian tasosta.

Saattaa olla tarkoituksenmukaista antaa koko vedenjakelu yhden yrityksen hoidettavaksi, jos näin saadaan aikaan säästöjä verrattuna usean yrityksen järjestelmään. Yritykselle on tällöin asetettava ennakkoehdoksi sitoutuminen alimpaan mahdolliseen hintatasoon.

Minusta tällä järjestelyllä ei ole mitään todellisia etuja verrattuna kuluttajien valitsemaan hallintoneuvostoon. Yksilöt ovat omien taloudellisten etujensa takia varmaankin huolellisempia ja taloudellisempia kuin julkinen hallintoneuvosto. Mutta yksityisen osakeyhtiön hallituksen jäsenet eivät toimi henkilökohtaisten taloudellisten etujensa vaan osakkeenomistajien etujen mukaisesti. Osakeyhtiön hallitus on edustuksellinen elin siinä missä vaaleilla valittu julkinen hallintoneuvosto, ja kokemus osoittaa sen olevan yhtä altis korruptiolle ja laiminlyönneille.

Jos vesilaitosta halutaan hoitaa tai sen toimintaa hallinnoida ensisijaisesti kuluttajien etujen mukaisesti, sen johtoon tarvitaan virkamies tai virkamiehiä. Seuraava kysymys kuuluukin, pitäisikö vesilaitoksen olla valtion vai paikallishallinnon alainen, ja kumman pitäisi kantaa vastuu toiminnasta sekä valita johtajat.

Lontoossa tämä kysymyksenasettelu ei valitettavasti ole käytännössä mahdollinen, sillä kaupungissa ei ole paikallishallintoa. Yhdessä Lontoon osassa on erittäin heikosti toimiva paikallinen hallintoviranomainen, ja muualla on vain seurakuntien viranomaisia.

Jokaisessa kaupungissa pitäisi olla yhtenäinen hallintoviranomainen, olipa kyseessä iso tai pieni kaupunki. Suurin osa kaupungin taloudellisesta toiminnasta koskee koko kuntaa, ei vain sen osia. Kokonaisuus on otettava huomioon, jotta toiminta olisi kaikin puolin hyvin hal-

Suomentajan saatesanat

Englannin työväestön asuinolot olivat huonot teollisen vallankumouksen aikaan. Lontoossa oli kaksi miljoona asukasta 1848. Asunnoissa ei tavallisesti ollut vesijohtoa eikä viemäreitä. Hygienian puutteessa kolera ja lavantautiepidemiat olivat työläisasuntoalueilla tavanomaisia ja toistuvia. Lääketieteen kehityksessä huomattiin tautien leviävän likaisen veden välityksellä. Vuoden 1848 laki velvoitti kehittämään terveydenhuoltoa ja vedenjakelua. Keskitetyn vesihuollon todettiin parantavan veden laatua ja vähentävän kulkutautien vaaraa. Pian puhkesi kiivaita poliittisia kiistoja vesihuollon hallinnosta: pitäisikö sen olla yksityistä vai valtion tai kuntien omistuksessa?

Erimielisyyksien kiihtyessä Lontoon terveysviranomaiset päättivät kysyä filosofi ja taloustieteilijä John Stuart Millin (1806–1873) mielipidettä. Ohessa suomennettu kirjoitus ”The Regulation of the London Water Supply” on 15.2.1851 päivätty kirje, jonka vastaanottajat olivat tittelillä Honorary Secretaries of the Metropolitan Sanitary Association luottamustoimea hoitaneet hallinnon edustajat M. W. Lusignan ja Adolphus Barnett.

Vastauksessaan Mill totesi vedenjakelun olevan monopoli. Kuhunkin rakennukseen on järkevää rakentaa vain yksi vesijohto ja viemäri, minkä vuoksi alalla ei voi olla kilpailua. Vesilaitoksen omistaja saa tosiasiallisen verotusoikeuden. Hänellä on kilpailun puuttuessa täydellinen määräysvalta tuotteeseen, ja kuluttajat ovat omistajan armoilla orjan kaltaisessa asemassa (*slavery*). Veden puhdistaminen sekä jätevesijärjestelmä ovat terveys- ja hygieniasyistä välttämättömiä palveluja. Siksi yksityinen osakeyhtiö ei sovellu vesihuoltoon. Monopolin takia tarvitaan poliittinen demokratia. Se toimii parhaiten paikallishallinnon, kaupungin tai kunnan omistuksessa. Vähänkin isommassa maassa, kuten Englannissa, vesihuolto on paikallista, eikä sitä voi siksi jättää valtion hoidettavaksi. Kirjeessä tehty erottelu valtion ja paikallishallinnon välillä on samanlainen kuin Millin valtio-opillisessa pääteoksessa *Considerations on Representative Government* (1861).

Samoihin aikoihin 1851 Edwin Chadwickille lähettämässään kirjeessä Mill totesi: ”En anna heille pitkää vastausta. Jos he kuvittelevat minun tukevan hölynpölytaloustiedettä, he saavat mitä tilaavat.”

Jorma Mäntylä

”Suuren yleisön ja valtiovallan kiinnostus varmistavat, että toimintaa käynnistämään valitaan lahjakkaita, innostuneita ja toimeliaita virkamiehiä ja työntekijöitä.”

linnoitua ja johdettua. Tällaisia toimintoja ovat vedenjakelu, viemäröinti, poliisi, torivalvonta ja satama. Kun kaupunkihallinto on suuri yhtenäinen kokonaisuus, se herättää lisäksi enemmän huomiota ja julkista keskustelua, ja asioita hoidetaan vastuullisemmin yleistä mielipidettä kuunnellen. Samasta syystä julkishallinnon palvelukseen hakeutuu kyvykkäitä ihmisiä. Olisipa Lontoossa samanlainen vaaleilla valittu paikallista valtaa kaikilla tasoilla käyttävä yleisneuvosto kuten Pariisissa. Ja olisipa sen palveluksessa päteviä ja lahjakkaita henkilöitä, ei vain taloudenpidossa vaan myös yleissivistyksessä. En vaivaudu kommentoimaan päivänselvää ristiriitaa, kun vertaan Lontoon kirkkoneuvostoja ja aatelisten oltermannien neuvostoa. Jos Lontoossa olisi sellainen paikallishallinnon elin kuin Ranskassa, en hetkeäkään epäroisi antaa pääkaupungin vesilaitosta sen hoidettavaksi, en siis valtion keskushallinnon tehtäväksi.

Tässä maassa on vallalla hirvittävä kateus ja vihamielisyys kaikkea valtion pakottavaa ja välttämätöntä vallankäytön laajentamista kohtaan. Vaikka tämä näkökanta ei suuntaudu aina järkevästi, vaan itse asiassa kohdistuu usein pahasti väärin, näen asenteen yleisesti ottaen varsin hyödyllisenä, ja sen edistämässä maamme ja hallituksemme ovatkin ylivoimaisia mannermaahan verrattuna. Siten valtion virasto ei nähdäkseni mitenkään erityisen hyvin sovellu tämän tyyppisen toiminnan harjoittamiseen. Valtion virasto on mitä loistavin elin aloittamaan jokin kokonaan uusi, aiempia parempi toiminto. Kun innovaatioita tällaisina aikoina kehitellään, ne herättävät laajaa huomiota ja kiinnostusta asiaa kohtaan. Suuren yleisön ja valtiovallan kiinnostus varmistavat, että toimintaa käynnistämään valitaan lahjakkaita, innostuneita ja toimeliaita virkamiehiä ja työntekijöitä. Tavallisina aikoina valtion virastoilla sitä vastoin on taipumusta keskinkertaisuuteen ja aloitekyvyttömyyteen. Virkoja täytetään periaatteella kuka tahansa kelpaa, ja nimityksiä tehdään henkilösuhteiden ja puoluejäsenkirjojen perusteella. Epäilemättä samaa tapahtuu tiettyyn rajaan asti myös paikallisissa hallintoviranomaisissa, mutta aiheutuva haitta ei ulotu hallintokuntaa laajemmalle. Sen

sijaan ministeriössä tai poliittisessa puolueessa tällaisten nimitysten kielteinen vaikutus ulottuu lakeja säätäviin elimiin. Lisäksi kansalaisten valitsema paikallinen taloudellisen toiminnan yksikkö todennäköisesti pyrkii saamaan äänestäjien tuen (jos äänestäjiä on riittävästi ja he ovat valistuneita), kun yksikön toimintaa arvioidaan säännöllisesti. Sen sijaan valtionhallinnossa tällaiset yksiköt ovat vain pieni osa arvioitavaa kokonaisuutta.

Kokonaisuuden kannalta katsottuna minusta ei ole soveliasta, että valtiovalta hoitaa paikallisen tason asioita. Toisaalta ei ole vastaavaa syytä miksi valtiovalta ei voisi valita paikallisia asioita valvovia ja neuvoa-antavia henkilöitä. Käsitykseni mukaan yksikään paikallishallintoviranomainen ei ole täydellinen ilman valtiovallan valitsemää edustajaa. Valtion keskushallinnolla on velvollisuus valvoa, että paikalliset hallintoviranomaiset hoitavat niille säädetyt tehtävät. Keskushallinto voi käyttää valvontavaltaa kahdella tavalla. Se voi valita virkamiehen, joka Ranskan prefektin tapaan on vailla päätösvaltaa mukana paikallisten hallintoelinten toiminnassa antaen niiden alaan kuuluvia neuvoja ja ehdotuksia. Mikäli tämä ei johda toivottuun tulokseen, prefekti voi raportoida parlamentille, joka ryhtyy tarvittaessa lainmukaisiin pakkotoimiin. Toinen mahdollisuus on käyttää erityisen virkamiehen sijasta alakohtaisia valtakunnallisia toimikuntia, jotka valvovat paikallisia toimijoita. Voitaisiin perustaa juomavesiä ja jätevesiä valvovat toimikunnat, ja niillä voisi olla yhteinen vesien ja jätevesien tarkastaja, jonka pitäisi olla koulutautunut alan erityisasiantuntija. Hänen tehtäviinsä kuuluisivat ideointi ja neuvonanto paikallisille vaaleilla valituille päätöksenteoelimityksille, lausuntojen antaminen näissä elimissä käsiteltävistä suunnitelmista, ja tarvittaessa myös aloitteiden teko, sekä vuosittainen raportointi parlamentille kyseisen hallinnon tilasta valtakunnan alueella. Tällä virkamiehellä ei mielestäni silti saa olla valtaa kumota paikallishallinnon päätöksiä, mutta hän voi suosittelaa parlamenttia tekemään niin, jos katsoo sen aiheelliseksi.

Tämä on näkemykseni mukaan paras tapa hoitaa paikallishallinnon asioita, ja se soveltuu myös vedenjakeluun. Lontoon vedenjakelu tulee antaa paikallisen elimen hoidettavaksi, kun sellainen on perustettu kaupunkiin. Tämän elimen valvonta sopisi parhaiten valtion valitsemalle tarkastajalle, joka olisi vastuussa parlamentille, kuten köyhäinhoidon tarkastajat ovat nykyään. Kyseinen virkamies voi ryhtyä uudistamaan Lontoon nykyistä vedenjakelua uusin järjestelyin, tai hän voi palkata työntekijöitä valvomaan olemassa olevia vesiyhtiöitä. Tämä ei ole periaatteellinen vaan käytännöllinen kysymys, jonka voivat ratkaista vain huolellisesti alaan perehtyneet asianosaiset.

Suomentanut Jorma Mäntylä

(alun perin: *The Regulation of the London Water Supply (1851)*. Teoksessa *The Collected Works of John Stuart Mill*. Vol. 5/33. The University of Toronto Press, Toronto 2006, 432–438)

UUSI KAUPPA!

INNON NETTIKAUPPA ON UUDISTUNUT. WWW.INTOKUSTANNUS.FI

KERTALUONTEINEN
ALENNUS
TUNNUKSELLA
UUSIASIAKAS2016

5€

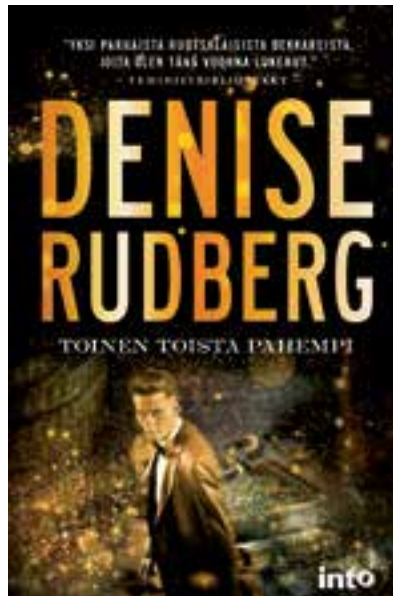
HINNASTA POIS!

Esko Seppänen
MISTÄ SUOMI VAIKENEET?

Taloustuntija käsittelee Suomen suhdetta Saksaan sekä asioita, joista julkisessa keskustelussa vaietaan.

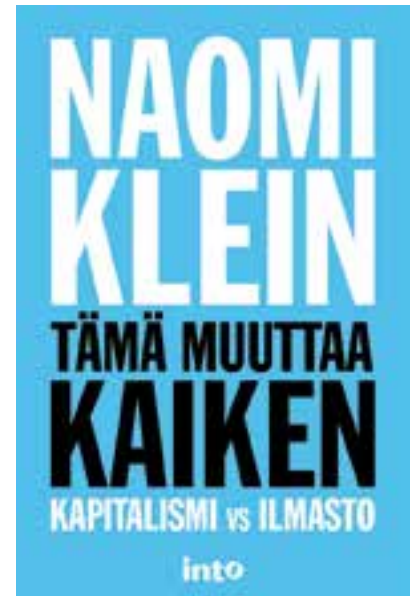
24,90 €

Denise Rudberg
TOINEN TOISTA PAREMPI

Tukholma on käpertynyt joulun välipäivien rauhaan, kun vaikutusvaltaisen sijoitusyhtiön osakas hakataan henkivieveriin. Oliko tekijän aikomuksena tappaa?

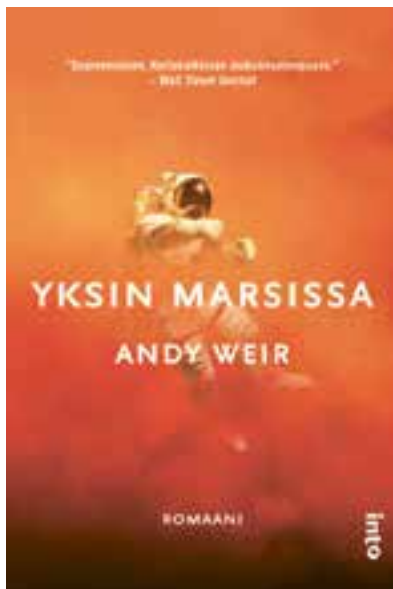
24,90 €

Naomi Klein
TÄMÄ MUUTTAA KAIKEN

Unohda se, mitä luulit tietäväsi ilmastonmuutoksesta. Kaiken takana ei ole hiili vaan kapitalismi.

29,90 € **19,90 €**

Andy Weir
YKSIN MARSISSA

Suosituksessa romaanissa astronautti Mark Watney kamppailee hengestään Marsissa. Riittävätkö kekseliäisyys, insinööritaidot ja hirtehishuumori pelastamaan hänet?

28,00 €

Pentti Sainio
ARMEIJAN HUKATUT MILJARDIT

Suomen sotajohdon salaisuuksia. Suomen sotajohdon on tehnyt miljardien eurojen hankintoja, jotka eivät palvele kotimaan puolustusta vaan enemmänkin Yhdysvaltain ja Naton tarpeita.

26,00 €

Rekisteröidy kanta-asiakkaaksi

niin saat viiden prosentin alennuksen jokaisesta ostoksesta ja viiden euron kertaluontoisen alennuksen ensimmäisestä ostoksesta, myös ale-tuotteista. Yli sadan euron kertaostoksesta saat kahdeksan prosentin alennuksen ja mikäli ostat vuoden aikana yli 1000 eurolla saat lisäksi 50 euron lahjakortin.

intokustannus.fi/rekisteroidy

HANNA KUUSELA

Tylsyyden ylistys

Jokin aika sitten minua pyydettiin puhumaan konsulteista. Saisin mielellään olla puheissani lyhyt, naseva ja poleeminen, kärjistääkin voisin.

Suostuin, vaikka juuri näin konsulteista ei pitäisi puhua. Kun edessä on nykyajan vallankumouksellinen, jonka ihanteita ovat lyhyys, nasevuus, ketteruus, nopeus ja poleemisuus, kritiikin tuskin kannattaa rakentua samoille ihanteille.

Ylipäänsä en ole varma, tarvitaanko poleemisuutta ja provokaatioita lisää. Niillä ei varsinaisesti mene huonosti medioituneessa nyky-yhteiskunnassa tai politiikassa. Juhana Vartiainen, Jussi Halla-aho, Hjalles Harkimo – kaikki loistavia provokaattoreita ja menestyviä poliitikkoja, kolumnistipolemisoijista puhumattakaan.

Sen sijaan perustuslailla, lainvalmistelulla, tylsällä hallinnollisella suunnittelutyöllä ja monimutkaisilla uudistuksilla menee huonommin, kuten kaikki tiedämme.

Koko hallituskausi on heiteltu ideoita, jotka paremmin valmistellen olisi todettu mahdottomiksi – joko siksi, että kansalaiset eivät niitä halua tai koska ne ovat perustuslain vastaisia. Provokaatioita heitellään ilmoille ilman sen suurempia suunnitteluja. Ne esitetään viisaiden *miesten* ajatelmina, selvityshenkilöiden työn tuloksina tai Rukan laduilla keksittyinä. Sen jälkeen alkaa älämölö mediassa. Provokaatioihin vastataan provokaatioilla.

Samana on tietysti sanonut jo moni minua ennen: keskustelukulttuuri on pinnallistunut, lohkoutunut ja jakautunut. Tutkimuksissa keskitytäänkin nyt ilmapiiirin kärjistymiseen, vihapuheeseen, valemedioihin ja mielipiteiden polarisoitumiseen – siihen, miksi julkinen debatointi kääntyy niin nopeasti konflikteiksi. Kaikki nauravat Donald Trumpille ja hallituksen kyvyttömyydelle valmistella kunnolla esityksiään, siis kaikki ne, jotka eivät itke. Vaikka tiedämme tämän, heti kun silmä välttää, olemme kuitenkin itse myyräntyössä järjestämässä poleemisia iltoja ja ravistelevia näyttelyjä tai kirjoittamassa kärjistäviä kirjoja. On ajatuspajoja, häiriöitä, häshätägejä, julkisija ravistelijointa, jotka sanovat haluavansa parantaa keskustelua, mutta saavat yhä useammin keskustelun junnaamaan paikoillaan melonien ja lippalakien puolivälissä.

Heitämme omia provokaatiopalloja. Olemme tyytyväisiä, kun ne lähtevät kiertämään, kun saamme luotua gateja ja niille julkisuutta, kun saamme *herätettyä keskustelua* ja vihapostia, joka kestää kahdesta kolmeen päivään. Sillä tiedämmehän, että ylituotannon aikakaudella ainoa niukka resurssi on huomio.

Valokuva: Antti Salmi

Kärjistyksistä huolestuneiden joukossakin moni uskoo Suomen suurimman ongelman olevan se, ettei meillä ole kunnollista poliittista debatoinnin kulttuuria. Käydään ihannoimassa luokkayhteiskunta Britanniaa, varallisuuserojen ja silmittömän epätasa-arvon Amerikkaa, koska he osaavat debatoita. Luetaan ulkomaisia lehtiä, koska halutaan huomata, miten siellä jossain ollaan rehellisesti eri mieltä.

Ja samalla on unohdettu, että erimielisyydelle ja debattillekin on Suomessa ollut historiallisesti erilaisia väyliä ja muotoja, sellaisia kuin komiteat, joiden päämääränä ei ollut debatointi itsessään vaan halu saada muodostettua enemmistön hyväksymiä kantoja.

Pohjoismaissa on aikoinaan luotettu kunnolliseen suunnitteluun ja lainvalmisteluun, jossa mukana ovat olleet eri osapuolet. Hyvinvointivaltio on rakennettu tällaisen eetoksen, komiteoiden, varassa. Olemme pitäneet niitä itsestäänselvyyksinä. Nyt huomaamme niiden kadonneen ja Sitran yliasiamiehen sanovan, ettei meillä enää ole sitä luksusta, että ensin suunnitellaan, sitten toteutetaan. Nyt täytyy suunnitella ja toteuttaa samanaikaisesti. Niin kuin *start upeissa* tehdään, välillä, hups, työläinsäädäntö unohtaen.

Kunnollinen valmistelu ei tietenkään tarkoita, että kaikki olisivat lähtökohtaisesti samaa mieltä. Intressipolitiikan maailmassa näin ei voisi olla, tai muuten köyhää kyykytetäisiin. Edes lopussa ei tarvita yksimielisyyttä. Komitealaitoksen hienous piilikin siinä, että komiteoissa erimielisyydet kirjattiin loppumietintöön. Erimielisyydet ymmärrettiin osana prosessia, ne eivät olleet tavoiteltu päämäärä vaan tunnustettu lähtökohta, jonka jälkeen tultiin johonkin tulokseen.

Nyt politiikan ja poliittisen keskustelunkin lähtökohtana on oma mielipide, jonka maailmalle heittämissä jälkeen esitetään yllättyneitä, kun se herättääkin vastarintaa. Hallitus on ihmeissään, kun perustuslain asiantuntijat eivät kannata perustuslain sivuuttamista – sen sijaan, että heidän osaamisensa ymmärrettäisiin elimelliseksi osaksi mitä tahansa poliittista uudistusta. Ministerit ovat pettyneitä, kun työntekijät, opiskelijat tai vammaiset eivät kannata oikeuksiensa leikkaamista. Näin Suomi saadaan näyttämään kielteiseltä ja pysähtyneeltä maalta. Se näyttää olevan täynnä muutosvastarintaa, koska muutosvastarinnan esiin manaaminen on ollut politiikanteon pääkeino tai -tavoite.

Vaikka olenkin valmis ylistämään hallinnollista tylsyyttä, ovat hallinto-organisaatiot tietysti osasyllisiä tilanteeseen niin valtiolla, suuryrityksissä, yliopistoissa

kuin kunnissakin. Ne ovat opetelleet järjestämään kuulemisia, mutta tuottavat rutiininomaisesti tunteen, ettei meitä kuunnella, tai opettavat, ettei kuuleminen ole sama asia kuin teot. Kaikki kunnallispolitiikassa, yliopistolavereissa tai valiokunnissa vierailleet ja istuneet tietävät, ettei myöskään tylsää valmistelua pidä fetisoida silloin, kun valmistelua, *kuulemisia*, kyllä on paljon, mutta ne tehdään muodon vuoksi.

Politiikan teorioitakaan ei pidä vapauttaa syyllisyydestä. Vuosikymmen sitten oltiin innostuneita agonistisesta pluralismista – siitä, että politiikka on konfliktuaalista. Sitten Rancièren *Erimielisyydestä*. Tällaiset teoriat ovat auttaneet fetissoimaan erimielisyyden, sillä samanmielisyys tarkoittaa niissä elähtäneen *status quon* tai pääoman äänen hyväksymistä eli aidon politiikan hylkäämistä.

Lopputuloksena meillä on paljon värikästä pintaa ja paljon taustalle jäävää tylsää sisältötyötä, jolta on viety valta ja merkitys. Vähän niin kuin taidemaailmassakin, jossa provokaatio on paras menestyksen tae. Kaikkien hallintomaailman jeffkoonsien ja damienhirstien sijaan haluaisin nähdä lainvalmistelua, joka olisi kuin Anselm Kieferin taulut, jotenkin hidasta ja vaikuttavaa, rehellistä ja uskaliaista, mutta ei missään mielessä poleemista, ei räväkästi meille heitettyä. (Olkoonkin, että Kiefer itse aloitti uransa natsiprovokaatiolla.)

Jos sanomani vain ei kuulostaisi provokaatiolta, olisin valmis puhumaan tarpeesta institutionalisoida uudelleen erimielisyys. Hyvinvointivaltion perinteessä konsensuksen etsiminen voisi olla, ja on hetkellisesti ehkä ollutkin, ennemminkin vallattomien ja osattomien puolustamista kuin harvainvallon kansaa turruttava väline, jollaisena se emansipatorisissa liikkeissä ja teorioissa usein esitetään.

Tarve institutionalisoida erimielisyydet, tai sen tarjoama toivon pilkahdus, näkyy parhaiten siinä, miten oikeustieteen asiantuntijat – sellaiset kuin Olli Mäenpää, Kaarlo Tuori ja Jukka Kekkonen – ovat viime aikoina nousseet tärkeiksi oikeudenmukaisuuden takuumiehiksi. Kun varkain, laista ja järjestyksestä on tullut edistyksen ja oikeudenmukaisuuden parhaimpia ystäviä ja eriarvoistumisen haastajia, eivät jarruja tai *status quon* ylläpitäjiä, kuten itse pitkään ajattelin. Juuri nyt ne näyttävät vahvimmita, joskus ainoilta, demokraattisen enemmistön puolustajilta pääomaa, eliittiä ja oligarkkisen aristokratian paluuta vastaan.

Niissä ei ole mitään poleemista, ei provokatiivista. Ne vain ovat, oikealla asialla.

Hanna Saarikoski, *Tiedämys* (2010), kaksi maalausta, akvarelli, 49 x 34 cm

JANNE MATTILA

Islamilainen filosofia ja pluralismi

Al-Fārābī ja Puhtauden veljet uskontojen moninaisuudesta

Toisinaan väitetään, että islam on olemuksellisesti ristiriidassa eurooppalaisen tai länsimaisen arvomaailman kanssa. Länsimaista arvomaailmaa luonnehtii erityisesti poliittisen pluralismin ihanne, joka mahdollistaa erilaisten uskomus- ja arvoyhteisöjen rinnakkaiselon saman yhteiskunnan sisällä¹. Väitteen suurin ongelma on siihen sisältyvä essentialistinen käsitys islamista yhtenäisenä ja historiallisesti muuttumattomana oppijärjestelmänä. Islamia on kuitenkin läpi sen 1400-vuotisen historian tulkittu hyvin monin eri tavoin. Islamilainen maailma on myös syntyajoistaan lähtien ollut uskonnollisesti monimuotoinen, ja siitä nousevat kysymykset askarruttivat jo islamin ensimmäisten vuosisatojen ajattelijoita. Monet muslimifilosofit puhuivat pluralistisen uskontokäsityksen puolesta. Varhaisia ehdotuksia ratkaisuksi uskonnollisen monimuotoisuuden kysymyksiin tarjosivat esimerkiksi Abū Nasr al-Fārābīn (n. 873–950/951) ja 900-luvulla vaikuttanut Puhtauden veljet -mystikkoveljeskunta.

Kulttuurien tai uskontojen välinen kohtaaminen sisältyy islamilaisen filosofian syntyhistoriaan kahdellakin eri tavalla. Arabiankielisen filosofisen perinteen synty 800-luvulla liittyy kiinteästi kehityskulkuun, jossa 600-luvulla tapahtuneiden arabivalloitusten jälkeen hellenistinen kulttuuri sulautui osaksi muotoutumisvaiheessa olevaa arabialais-islamilaista kulttuuria. 700–900-lukujen aikana lähes kaikki saatavilla ollut kreikankielinen tieteellinen kirjallisuus käännettiin arabiaksi osana ennennäkemättömän mittavaa käännösoikeutta². Filosofissa käännösoikeus kattoi ennen kaikkea lähes koko Aristoteleen säilyneen tuotannon, mutta myös suuri osa Platonin dialogeista sekä lukemattomia muita varsinkin jälkiklassisen kauden aristoteelisten ja uusplatonististen filosofien kirjoituksia käännettiin arabiaksi. Myös esimerkiksi Hippokrates ja Galenos lääketieteen, Ptolemaios tähtitieteen ja Eukleides matemaatiikan osalta olivat merkittävässä roolissa uuden islamilaisen filosofis-tieteellisen maailmankuvan muotoutumisessa. Islamilaisen maailman ensimmäiset filosofit näkivät siksi itsensä, hyvästä syystä, tuhatvuotisen kreikankielisen filosofis-tieteellisen perinteen jatkajina.

Antiikin filosofiaan palautuvista juuristaan huolimatta islamilainen filosofia ei edes alkuvaiheissaan ollut vain passiivista kreikkalaisten filosofien ajatuksien toisintoa arabian kielellä. Kääntämisen lisäksi islami-

laisen maailman ensimmäisille filosofeille kreikkalainen filosofia oli väline, jonka avulla pyrittiin vastaamaan uudessa islamilaisessa kontekstissa esille nouseviin kysymyksiin. Siksi islamilaista filosofiaa voi luonnehtia myös kulttuuriseksi dialogiksi pakanallisen antiikin ja islamin välillä.

Kulttuurien välinen kohtaaminen koskettaa varhaista islamilaista filosofiaa myös toisessa mielessä. Kreikkalaisperäisten tieteiden harjoittajat muodostivat oman yhteisönsä, joka koostui muslimien ohella kristityistä, juutalaisista ja jopa pakanoista³. 800- ja 900-lukujen Lähi-idässä harjoitettiin kolmen monoteistisen uskonnon lisäksi esimerkiksi zarathustralaisuutta ja manikealeaisuutta, ja keskiajan oppineet laativat laajoja doksografioita eri uskontojen ja niiden oppien luokittelumiseksi⁴. Pohjoisen Mesopotamian Harrānissa kukoisti myös edelleen 'saabilainen' planeettakultti, johon monet filosofitkin osoittivat kiinnostusta⁵.

Uskonnollisella taustalla ei välttämättä ollut suurta merkitystä filosofian harjoittamisessa, sillä useimmat filosofien käsittelemistä kysymyksistä olivat uskonnollisesti neutraaleja. 900-luvun Bagdad, ajan tärkein filosofinen keskus, tunnettiin erityisesti loogikoistaan. Toisinaan uskonnollinen monimuotoisuus nousi silti keskustelun aiheeksi. Hallitsijat järjestivät viihdytyksekseen väittelytilaisuuksia, joissa eri uskontojen ja oppisuuntien edustajat puolustivat omaa katsomuskantaansa rationaalisin argu-

”Muslimifilosofit uskoivat yhteen puhtaan järjen ulottuvissa olevaan totuuteen, joka olisi jossain mielessä sovitettavissa yhteen uskonnollisen ilmoituksen kanssa.”

mentein. Eräässä tällaisessa väittelyssä filosofi-lääkäri Abū Bakr al-Rāzīn (865–925) kerrotaan kutsuneen kaikkien uskontojen, myös islamin, profeettoja huijareiksi ja katsoneen jokaiselle ihmiselle suodun järjen olevan riittävä heitä johdattamaan⁶. Ensimmäinen muslimifilosofi, al-Kindī (n. 800–870), kirjoitti traktaatin kolminaisuusoppia vastaan, johon Bagdadin kristitty aristoteelikko Ibn ‘Adī (893/894–974) kirjoitti myöhemmin vastauksen. Persialainen filosofi al-‘Āmirī (n. 912/913–992) pyrki osoittamaan järkipärisin argumentein islamin ylivertauisuuden viiteen muuhun uskontoon nähden⁷. Ajan suhteellisen sallivasta ilmapiiristä kertoo, että väittelyt jäivät hillityn suullisen tai kirjallisen polemiikin tasolle. Yhtäkään filosofia ei myöskään tiettävästi tuomittu kuolemaan harhaoppisten mielipiteidensä vuoksi. Päinvastoin mesenaatteina toimineet hallitsijat turvasivat filosofien elannon.

Vaikka filosofian pakanallisella taustalla sen enempää kuin sen harjoittajien uskonnollisella alkuperällä ei ollut merkitystä abstraktien filosofisten kysymysten käsittelyssä, ne saattoivat silti muodostaa ongelman. Filosofian harjoittamisen oikeutuksen kannalta oli ainakin joidenkin uskonoppineiden näkökulmasta epäilyttävää, että sen keskeiset auktorit olivat kreikkalaisia pakanoita. Ensimmäiseksi muslimifilosofiksi mainitun al-Kindīn metafysis-teologisen traktaatin *Ensimmäisestä filosofiasta (Fī al-falsafa al-ūlā*, n. 873)

johdannon apologeettinen sävy lienee tulkittava tätä taustaa vasten. Koska totuuden saavuttaminen ei ole mahdollista yhden ihmisen eliniän aikana, meidän tulee olla kiitollisia edeltäville sukupolville näiden ponnisteluista totuuden hyväksi heidän alkuperästään riippumatta, ”vaikka totuus tulisi kansoilta, jotka ovat meistä kaukana ja jotka ovat erilaisia”⁸. Toiseksi muslimifilosofit uskoivat yhteen puhtaan järjen ulottuvissa olevaan totuuteen, joka olisi jossain mielessä sovitettavissa yhteen uskonnollisen ilmoituksen kanssa. Siksi myös keskenään kilpailevat uskonnolliset näkemykset vaativat selityksen.

Ehkä juuri tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että monet varhaiset muslimifilosofit omaksuivat universalistisen näkemyksen filosofian ja uskonnon suhteesta: uskonnot ylipäätään heijastavat jollain tavalla totuutta, joka ei rajoitu vain yhden kansakunnan tai uskonnon piiriin. Filosofit eivät toki olleet ainoita, jotka taipuivat pluralistisen uskononäkemyksen kannalle. Koraaanissa Muḥammadin maailmaan välittämä ilmestys näyttäytyy viimeisenä linkkinä historian läpi ulottuvassa profeettojen ketjussa, joskin edeltävien profeettojen – esimerkiksi Mooseksen tai Jeesuksen – saama ilmoitus on myöhempien kannattajien keskuudessa vääristynyt. Ismailiitit, shiialaisten toinen päähaara, kehittivät opin seitsemästä toisiaan seuranneesta profeetallisesta uskonnosta, jotka pintapuolisesti eroavat toisistaan mutta joiden

”Koska Aristoteleen *Politiikkaa* ei syystä tai toisesta koskaan käännetty arabiaksi, sen paikan korvasi arabialaisessa aristoteelisessä kaanonissa Platonin *Valtio*.”

kaikkien taustalla on silti sama perimmäinen totuus. Monet kirjoittajat suofilaisuuden, islamin mystisen suuntauksen piirissä katsoivat kaikkien uskontojen jakavan yhteisen henkisen päämäärän.⁹

Al-Fārābīn filosofinen uskonto

Al-Fārābīn islamilaisen filosofian historiassa erittäin vaikutusvaltaista teoriaa uskonnon ja filosofian suhteesta ei ole yleensä tulkittu hänen henkilöhistoriaansa vasten – al-Fārābī oli itse muslimi, mutta hänen opettajansa ja monet hänen oppilaistaan olivat kristittyjä. Ei kuitenkaan vaikuta kaukaa haetulta, että al-Fārābīn toiminta Bagdadin kosmopoliittisissa filosofisissa piireissä olisi omalta osaltaan ollut hänen teoriansa kimmokkeena.¹⁰ Toisaalta taustalla vaikuttanee kysymys ajattomaksi uskotun filosofisen totuuden ja sitä hallussaan pitäneiden historiallisten kansojen uskomusten suhteesta. Al-Fārābī nimittäin katsoo filosofian olevan universaali, historialliset ja kansalliset rajat ylittävä, totuuden tavoittelun projekti, joka palautuu huomattavasti antiikin Kreikkaa varhaisempiin juuriin. Filosofia siirtyi kaldealaisilta (irakilaisilta) egyptiläisille, edelleen kreikkaisille ja lopulta syyrialaisien kautta arabeille.¹¹ 800-luvun Bagdadissa vironnut filosofinen toiminta ei siis ollut vierasperäistä lainaa, vaan filosofia oli päinvastoin palannut takaisin synnyinseuduilleen Irakiin. Mutta jos filosofinen

projekti maailmaa koskevan tiedon saavuttamiseksi oli pääpiirteissään valmis jo Aristoteleen aikana, kuten al-Fārābī näyttää uskovan, miksi uskonnolliset maailman-selitykset poikkeavat toisistaan kautta historian ja vieläpä al-Fārābīn omana aikana¹²? Al-Fārābī on ensimmäinen muslimifilosofi, joka pyrki tarjoamaan selityksen oletusti yhtenäisen filosofisen totuuden ja keskenään erimielisten uskonnollisten näkemysten väliseen ristiriitaan.

Al-Fārābī on laaja-alaisuudessaan poikkeuksellinen hahmo 900-luvun Bagdadin logiikkaan keskittyneiden filosofien joukossa: hänkin kirjoitti Aristoteleen loogisten teosten kommentaareja mutta omisti monien muiden aiheiden ohella lukuisia teoksia myös poliittiselle filosofialle. Koska Aristoteleen *Politiikkaa* ei syystä tai toisesta koskaan käännetty arabiaksi, sen paikan korvasi arabialaisessa aristoteelisessä kaanonissa Platonin *Valtio*. Myös al-Fārābīn poliittisessä filosofiassaan maalaillema valtioutopia, ”hyveellinen kaupunki” (*al-madīna al-fāhila*), on perusteiltaan platoninen: kosmoksen, sielunkykyjen ja ruumiinosien harmonista järjestystä jäljittelevä hierarkkinen yhteiskunta, jonka jokainen asukas tavoittelee omille kyvyilleen soveliaassa tehtävässä onnellisuutta filosofi-kuninkaan alaisuudessa¹³. Al-Fārābīn poliittinen filosofia kietoutuu kuitenkin lopulta enemmän uskonnon kuin kaupungin tai valtion käsitteen ympärille. Al-Fārābīn filosofikuningas on myös profeetta, jonka säätämän ”hyveellisen uskonnon” (*al-milla al-fāhila*)

määrittelemät lait ja uskomukset johdattavat kaupungin asukkaita kohti onnellisuutta¹⁴. Itse asiassa al-Fārābille täydellinen filosofi, kuningas ja profeetta ovat lopulta synonyymeja, sillä filosofi, joka ei kykene välittämään tietoaan muille, on ”hyödytön filosofi” (*al-faylasūf al-bāṭil*)¹⁵.

Al-Fārābīn uskonnon ja filosofian suhdetta koskevan teorian taustalla vaikuttavat platonilainen erottelu tiedon (kr. *epistēmē*; arab. *‘ilm*) ja uskomuksen (kr. *doksa*; arab. *ẓann*) välillä, aristoteelinen psykologia sekä Aristoteleen loogisen korpuksen (lat. *Organon*) laajennettu tulkinta, joka käsittää myös *Retoriikan* ja *Poetiikan*¹⁶. Al-Fārābīn naturalistisessa profetiätulkinnassa filosofi-profeetan kehittynyt mielikuvituskyky, joka aristoteelisessa psykologiassa sijoittuu ajattelu- ja aistikykyjen välille, kykenee vastaanottamaan järjellisten totuuksien aistikuvallisia representaatioita (*mithālāt*), jotka hän välittää kansalleen sanallisessa muodossa¹⁷. Uskonto on siis al-Fārābille filosofian metafora, oikeastaan eräänlaista populaarifilosofiaa. Siinä missä filosofit tavoittelevat totuutta maailmasta järjellisen ajattelun ja osoittavien todistusten avulla, kaupungin muut asukkaat voivat kuvitelukyvyllään tavoittaa jonkinlaisen totuuden likiarvon filosofi-profeetan välittämien symbolisten uskonnollisten ilmausten avulla¹⁸.

Uskonnollisen ilmoituksen välittämä sanoma ei ole demonstratiivisesti tosi, vaan se välittää filosofiset ajatukset suostuttelevia argumentteja hyödyntävän retoriikan ja aistikuvia käyttävän poetiikan keinoin¹⁹. Myös uskonnollisen lain säädökset on johdettu filosofiasta: Siinä missä filosofit kykenevät itsenäisesti harjoittamaan luonteenlaatuaan kohti hyveellisiä taipumuksia, filosofisen etiikan pohjalta laaditut uskonnolliset rituaalit, kiellot ja määräykset kannustavat ei-filosofoja ainakin jonkinasteiseen hyveellisyyteen²⁰. Hyveellinen uskonto on al-Fārābille nimenomaan sellainen, joka pohjautuu sekä opillisesti että rituaalis-lainopillisilta säädöksiltään filosofiseen tietoon. Hyveellisessä kaupungissa näin on, koska sen perustanut filosofi-profeetta kykenee välittämään filosofisen tietonsa hyveeseen kannustavien lakien ja tavallisen kansan ymmärtämien symbolien muodossa.

Al-Fārābī siis käytännössä pelkistää uskonnon filosofian vaillinaiseksi ja toissijaiseksi heijastumaksi. Koska valtaosa ihmisistä ei kykene ymmärtämään totuutta esimerkiksi Jumalan transsendentista olemuksesta tai järkiselun persoonattomasta kuolemanjälkeisestä elämästä, he joutuvat tyytymään metaforiin, jotka on pyhissä kirjoissa käännetty aistimaailman kielelle.²¹ Sen sijaan filosofisesti kyvykkäiden ihmisten tulisi pyrkiä ymmärtämään symbolien takana piilevä filosofinen totuus. Ei ole yllättävää, että islamilaisten uskonoppineiden näkökulmasta al-Fārābīn ja hänen seuraajiensa näkemys uskonnon alisteisesta asemasta suhteessa filosofiaan ei ollut hyväksyttävä – myöhemmin islamilaisten fundamentalistien oppi-isäksi noussut Ibn Taimiyya (1263–1328) syytti filosofi-profeettojen tyypistämistä vain eräänlaisiksi hyväntahtoisiksi valehtelijoiksi²².

Al-Fārābīn uskontoteoria selittää samalla myös us-

kontojen moninaisuuden. Vaikka demonstratiivinen totuus on muuttumaton, sen symboliset representaatiot ovat sidottuja aikaan ja paikkaan. Kun filosofia on luonteeltaan universaali, uskonnot ovat lähtökohtaisesti partikularistisia. Kunkin uskonnon oppi ja laki on säädetty vastaamaan nimenomaan tietyn historiallisen kansakunnan tarpeita sen kulttuurisia symboleita hyödyntäen²³. Profeetat ovat sielun lääkäreitä, jotka määräävät lääkkeensä juuri kyseisen kansakunnan tarpeisiin²⁴. Kaikki uskonnot ovat epätosia siinä mielessä, että ne kykenevät ainoastaan viittaamaan totuuteen, jonka ne ovat ymmärtäneet filosofiansa puhtaan järjen avulla.

Al-Fārābīn uskontoteorian pluralistisuus vaikuttaisi soveltuvan hyvin hänen oman ympäristönsä uskonnolliseen monimuotoisuuteen. Al-Fārābī puhuu uskonnoista kuitenkin vain abstraktiona, mainitsematta ensimmäistään konkreettista uskontoa nimeltä. Ei siis ole edes selvää, että hän katsoo islamin täyttävän filosofisen uskonnon kriteerit – kyseessähän voisi olla myös utopia, joka ei ole vielä toteutunut. Kaikessa yleisluontoisuudessaankin al-Fārābīn hahmotteleman uskonnon opit ja riitit vaikuttaisivat kuitenkin viittaavan siihen, että hänen filosofinen uskontonsa on tarkoitettu ensisijaisesti selittämään nimenomaan islamin ja filosofian suhdetta²⁵. Pluralistisuudestaan huolimatta al-Fārābī ei myöskään väitä, että kaikki uskonnot olisivat tasa-arvoisia – joidenkin uskontojen opit symboloivat totuutta paremmin kuin toisten²⁶. Avoimeksi jää kuitenkin, ajatteliko al-Fārābī kaikkien oman aikansa uskontojen olevan ainakin jossain määrin päteviä filosofisen totuuden esityksiä.

Puhtauden veljet ja uskontojen moninaisuus

Bagdadista etelään sijaitsevassa Basrassa vaikutti 900-luvulla Puhtauden veljiksi itseään kutsunut filosofiveljekunta, joka al-Fārābīn kaltaisista universalistisista lähtökohdista ulotti keskustelunsa koskemaan myös uskontojen konkreettisia eroja.

Puhtauden veljet poikkeavat monessa suhteessa al-Fārābīn kaltaisista ”ammattifilosofoista” – he esittäytyvät esoteerisena salaseurana, joka tarjoaa pelastusopin sielun vapautumiseksi materiaalisen maailman vankeudesta tuonpuoleisen henkiseen elämään. Puhtauden veljien 52 osasta koostuva filosofinen ensyklopedia *Kirjeet (Rasā’il)* tarjoaa yleisesityksen aikakautensa filosofisista tieteistä, matematiikasta ja logiikasta luonnonfilosofian kautta teologiaan²⁷. Teoksen tunnetuin osa on 22. kirjeeseen sijoittuva kertomus eläinten ja ihmisten välisestä oikeudenkäynnistä, jossa ihmisten ja eläinten edustajat väittelevät viisaan *jinni*-kuninkaan hovissa ihmisten ja eläinten paremmuudesta ja ihmisen oikeudesta alistaa muut eläimet palvelukseensa²⁸. Myös islamilaisen filosofian moninainen tausta nousee Puhtauden veljien kirjeissä esille sekä suhteessa filosofian pakanalliseen alkuperään että uskontojen moneuteen²⁹.

Puhtauden veljien kirjeiden ehkä tärkein tavoite on uskonnon ja kreikkalaisperäisen tieteellis-filosofisen maailmankuvan yhteensovittaminen – Ibn Taimiyya kuvaili

paljon myöhemmin lopputulosta vähemmän mairittelevasti sekoitukseksi ”vääristynyttä traditiota ja hairauttanutta rationalismia”³⁰. Filosofian pakanallinen tausta ei sinänsä ole Puhtauden veljille ongelmallinen, sillä he uskovat monoteististen uskontojen profeettojen ja antiikin filosofien Pythagoraasta Aristoteleeseen olleen yksimielisiä keskeisistä kysymyksistä, erityisesti monoteismista ja kuolemanjälkeisestä elämästä³¹. Synkretistisyydestään huolimatta ajatus ei välttämättä ole niin kaukaa haettu kuin miltä se saattaa kuulostaa. Aristoteleen ”Liikkumaton liikuttaja” ja kreikkalaisten uusplatonistien ensimmäinen periaate on helposti samastettavissa yhteen Jumalaan, ja Puhtauden veljet tulkitsevat islamilaisen eskatologian uusplatonistisena sielun kohoamisena. Puhtauden veljien omasta näkökumasta heidän oppinsa ei siksi ole perustelematon uudistus. Päinvastoin: he väittävät palanneensa alkuperäiseen filosofien ja profeettojen yksimielisyyteen, josta monet muut ovat poikenneet³².

900-luvun uskonnollinen hajanaisuus sen sijaan näyttäisi olevan Puhtauden veljille ongelmallisempi kysymys, sillä he omistavat sille 42. tutkielmansa, ”Opeista ja uskonnoista” (*Fī al-ārā’ wa-l-diyānāt*)³³. Puhtauden veljien näkökulmasta uskontojen ja oppisuuntien moninaisuus on ongelma erityisesti siksi, että se saattaa johtaa uskonnolliseen skeptisismiin. Koska ihmiset näyttäisivät seuraavan sokeasti sen uskonnon tai oppisuunnan oppeja, jonka parissa he ovat kasvaneet, miten kukaan voi olla varma, että juuri hänen kannattamansa uskomukset ovat tosia? Puhtauden veljet väittävät juuri tämän kysymyksen johtaneen monet heidän aikalaisistaan hylkäämään uskonnon ylipäätään³⁴. Myös erät hieman myöhemmät ajattelijat päätyivät samankaltaisista lähtökohdista skeptisismiin – optisesta teoriastaan tunnettu Ibn al-Haytham (lat. Alhazen, n. 965–1039) ja merkittävä muslimiteologi al-Ghazālī (n. 1056–1111) kertovat molemmat muistelmissaan ajautuneensa nuorina epäilemään kaikkia uskomuksiaan³⁵. Edellinen löysi lopulta varman tiedon pohjan aristoteelisesta filosofiasta ja jälkimmäinen suuflaisuuden tarjoamasta suorasta mystisestä kokemuksesta.

Samoin kuin al-Fārābī, myös Puhtauden veljet tarkastelevat uskontoja universaalista, islamin ylittävästä kontekstista käsin. Puhtauden veljien ajattelun ehkä luonteenomaisin piirre on erilaisten filosofisten, kulttuuristen ja uskonnollisten vaikutteiden eklektinen yhdistely – he vetoavat *Koraanin* ohella myös *Raamatun* ja *Tooran* auktoriteettiin ja kohottavat Jeesuksen Sokrateen rinnalle askeettisen elämän esikuvaksi. Myös uskontoja ja oppeja käsittelevässä tutkielmassa lähtökohtana on kirjoittajien postuloima profeettojen ja filosofien ylihistoriallinen yksimielisyys. Erityisen mielenkiintoista on, että Puhtauden veljet eivät rajaa uskonnollista suvaitsevaisuuttaan edes kolmen abrahamilaisen uskonnon piiriin – 42. kirjeessä he toteavat, että ”totuus on läsnä *kaikissa* uskonnoissa”, ja 22. kirjeen eläinsadussa kerrotaan *kaikkien* uskontojen olevan polkuja, jotka tavoittelevat samaa päämäärää³⁶. Kolmen monoteististen uskonnon lisäksi he mainitsevat tässä yhteydessä nimeltä manikealaisuuden ja hindulaisuuden.

Mutta mitä Puhtauden veljet tarkkaan ottaen tarkoittavat sanoessaan, että kaikilla uskonnoilla on yhteinen päämäärä? Puhtauden veljille sekä maailmaa koskevan tiedon että hyveen tavoittelu kytkeytyvät ihmisen perimmäiseen eettis-eskatologiseen päämäärään: sielun platoniseen nousuun ruumiillisesta tilastaan kohti puhtaasti hengellistä ja järjestäytyneä olemassaoloa. Eläinfaabelissa Puhtauden veljet viittaavat uskontojen yhteisellä päämäärällä selvästi siihen, että kaikkia uskontoja yhdistää asketismin kannustava ja tuonpuoleiseen suuntautunut eettinen ihanne. Myös Puhtauden veljille profeetat ovat ”sielun lääkäreitä”, joiden perustamien uskontojen ensisijaisena tehtävänä on edesauttaa sielun pelastautumista materiaalisuudesta³⁷. Uskonnot ovat filosofian yksittäisiä esityksiä, jotka on suunnattu lääkkeeksi juuri tietyn kansakunnan piirissä esiintyviin ”hengellisiin sairauksiin”.

Opillisesti Puhtauden veljet tekevät erottelun tiedon eksoteerisen (*zāhir*) pintatason ja esoteerisen (*bāṭin*) syvätason välillä³⁸. Vaikka toisiaan seuranneet uskonnot poikkeavat toisistaan eksoteerisen opin tasolla, esoteerinen totuus, jonka Puhtauden veljet samastavat kreikkalaisperäiseen filosofiaan, on kautta historian pysynyt muuttumattomana. Koska filosofisen totuuden uskonnolliset representaatiot ovat luonnostaan partikulaarisia, aikaan ja paikkaan sidottuja, ne välttämättä eroavat toisistaan. Samoin kuin al-Fārābīlle, uskonnolliset opit eivät siis ole absoluuttisessa mielessä tosia, vaan ne pätevät ainoastaan järjellisen ajattelun avulla saavutettavan filosofisen tiedon symboleina.

Mutta miten esimerkiksi manikealainen dualismi tai hindulainen polyteismi voisivat symboloida filosofien transsendenttia yhtä Jumalaa? Hindulaisuuden kohdalla selitys lienee, että Puhtauden veljet uskovat hindulaisten olevan ainakin jonkinasteisia monoteisteja³⁹. Mutta vaikka puhdas monoteismi on islamin keskeisin oppi, Puhtauden veljet suhtautuvat yllättävän suurpiirteisesti myös räikeästi monoteismin vastaisiin ajatuksiin. Erityisesti persialaisia uskontoja luonnehtivan dualismin tapauksessa he pyrkivät ymmärtämään opin syntytaustan virheellisenä selityksenä klassiseen teologiseen pahan alkuperän ongelmaan, mutta eivät silti tuomitse dualistisia uskontoja kokonaisuudessaan vääriksi⁴⁰. Polyteististen käytäntöjen kohdalla he toteavat planeettojen ja epäjumalten (*aṣnām*) palvojien erehtyneen samastaessaan Jumalan luomistyön välikappaleet jumaliin mutta korostavat samalla senkin olevan parempi vaihtoehto kuin luopua uskonnosta kokonaan: ”Minkä tahansa palvomisen, Jumalan lähestyminen jonkin avulla, on parempi kuin olla täysin ilman uskontoa ja lakata tyystin lähestymästä Jumalaa.”⁴¹

Puhtauden veljet eivät siis väitä, että kaikkien uskontojen kaikki uskomukset olisivat tosia edes symbolisella tasolla. Monet opit, esimerkiksi polyteismi, dualismi ja kolminaisuusoppi ovat yksiselitteisesti vääriä, mutta lisäksi myös turmiollisia sielun pelastukselle.⁴² Puhtauden veljien avarakatseisuus näyttäisikin selittyvän myös sillä, että he tulkitsevat uskonnollisen moninaisuuden ja harhaoppien ilmaantumisen jossain mielessä osaksi jumalalista johdatusta. Ilmoituksen monitulkintainen luonne

ja ihmisten ymmärryskyvyn vaillinaisuus johtavat ajan mittaan välttämättä opillisiin erimielisyyksiin ja harhaoppien ilmaantumiseen⁴³. Opillisilla ristiriidoilla ja harhaopeilla on kuitenkin myös myönteinen tehtävä, sikäli kun ne johtavat ihmisiä etsimään itsenäisesti niiden takana olevaa perimmäistä totuutta⁴⁴. Väärät uskomukset ovat materiaalliseen maailmaan kuuluvia koettelemuksia, jotka kannustavat totuuden etsimiseen – edes pyhimykset eivät Puhtauden veljien mukaan olleet niistä alkujaan vapaita⁴⁵.

Edellä hahmoteltu ajatus harhaoppien siunauksellisista puolista selittänee osaltaan Puhtauden veljien varsin suurpiirteiset rajat hyväksyttävälle uskonnolle. On silti selvää, että Puhtauden veljienkään näkökulmasta uskonnot eivät ole keskenään tasavertaisia – muslimeina he uskovat Muhammannin olevan ”profeettojen sinetti” ja *Koraanin* edustavan viimeisintä ja täydellisintä ilmoitusta⁴⁶. Puhtauden veljien uskontokäsitys on silti aidon pluralistinen siinä mielessä, että he eivät rajaa totuutta ainoastaan yhden uskonnon piiriin. Puhtauden veljille kaikki uskonnot viittaavat *joiltakin* osiltaan totuuteen, ja *minkään* uskonnon, edes islamin, eksoteeriset opit eivät ole ehdoitta tosia. Näyttäisi siis siltä, että Puhtauden veljien lähtökohdista lähes mikä tahansa uskonto voisi toimia ainakin jonkinlaisena lähtökohtana totuuden etsimiselle.

Lopuksi

Islamilainen filosofia syntyi kulttuuris-uskonnollisesti moniarvoisessa yhteydessä – sekä suhteessa antiikin perintöön että vallitsevaan uskontojen moninaisuuteen. Tätä taustaa vasten ei ole yllättävää, että sekä al-Fārābī että Puhtauden veljet katsovat, että islamin ohella muut uskonnot ylipäätään heijastelevat jollain tavalla totuutta. Kummatkaan heistä eivät toki olleet pluralisteja suhteessa totuuteen tai arvoihin sinänsä, vaan ainoastaan niiden uskonnollisten ilmenemismuotojen osalta. He eivät myöskään edustaneet oman aikansa ”oikeoppista” tulkintaa islamista – sunnalaisten uskonoppineiden näkökulmasta filosofia opinalana oli ylipäätään epäilyttävä ja Puhtauden veljet erityisen harhaoppisia. Heidän uskonnontulkintaansa ei silti voi kutsua aivan marginaaliseksi. Al-Fārābīn uskontoteoria oli huomattavan vaikutusvaltainen myöhempien filosofien keskuudessa, vaikka kukaan heistä ei käsitellyt aihetta yhtä laajasti⁴⁷. Puhtauden veljien ajatukset jäivät elämään ennen kaikkea shiialaisten ismailiittisessä haarassa, mutta jopa kuuluisa muslimiteologi al-Ghazālī näyttää saaneen heidän uskontotutkimustaan vaikutteita – vaikkei heitä muuten juuri arvostanutkaan⁴⁸.

Viitteet

- 1 Klassinen poliittisen pluralismin puolustuspuhe on Isaiiah Berlinin virkaanastujaisluentona pitämä ”Two Concepts of Liberty” vuodelta 1958. Berlin 1969, 118–172.
- 2 Käännösluokituksen yleisestä kulttuurihistoriasta ks. Gutas 1998. Hyvän yhteenvedon käännetyistä filosofisista teksteistä tarjoaa esim. D’Ancona 2009.
- 3 900-luvun Bagdadin filosofisten piirien sosiaalis-kulttuurisista olosuhteista ks. Kraemer 1986 ja 1992.
- 4 Ks. Ess 2011.
- 5 Harränin uskonnosta, sellaisena kuin se esitetään ajan arabialaisissa lähteissä, ks. Green 1992 ja Gündüz 1996.
- 6 Ks. Stroumsa 1999, 93–107. [Al-Rāzī on tunnettu Euroopassa myös latinalaistetulla nimellä Rhazes. Toim. huom.]
- 7 Al-‘Amirī 1967.
- 8 Al-Kindī 1950, 102. Traktaatin johdatus on käännetty myös suomeksi (al-Kindī 2003).
- 9 Ismailiiteista ks. Nanji 1996 ja suofilaisista Chittick 1994.
- 10 Al-Fārābīn filosofian tulkitsemista hänen kristillistä taustaansa vasten on kuitenkin ehdottanut Janos 2012, 16.
- 11 Al-Fārābī 1983, 88
- 12 Al-Fārābī 1986, 151–152.
- 13 Al-Fārābī 1985, 230–238. Al-Fārābī esittää valtioutopiensa lukuisissa teoksissa hieman eri näkökulmista. Näistä tunnetuin on em. *Mabādi’ arā’ ahl al-madīna al-fāhila* (Hyveellisen kaupungin asukkaiden mielipiteiden perus-

- 14 teet). Teoksen teoreettisessa osassa al-Fārābī esittää kosmisen hierarkian ja sielun ja ruumiin järjestyksen lähes tiivistelmäomaisesti, mikä luo pohjan poliittisessa osassa hahmotellulle yhteiskuntajärjestykselle. Al-Fārābīstä erityisesti myöhäisantiikin platonistisen poliittisen filosofian jatkajana ks. O’Meara 2003, 185–197 ja Fraenkel 2012, 154–164.
- 15 Al-Fārābīn eksplisiittisin esitys hyveellisestä uskonnosta on al-Fārābī 2001.
- 16 Al-Fārābī 1983, 95.
- 17 Uskontoteorian kreikkalaisesta taustasta ks. Lameer 1994, 259–289, ja myöhäisantiikin Aleksandriaan palautuvasta retoriikan ja poetiikan loogisesta tulkinnasta Black 1990.
- 18 Al-Fārābī 1985, 210–226, 244.
- 19 Sama, 276–280.
- 20 Koska poeettiset uskonnolliset ilmatukset ovat symbolisia, todellisuutta koskevinä väittäminä ne ovat epätosia. Lyhyessä runousoppia käsittelevässä tutkielmassaan (al-Fārābī 1938, 268) al-Fārābī samastaa absoluuttisesti todet väittämät demonstraation, enimmäkseen todet dialektiikan, yhtä lailla todet ja epätodet retoriikan ja kokonaisuudessaan epätodet poetiikan kanssa. Uskonnon ja filosofian suhteesta arabialaisessa ajattelussa, ks. myös Kukkonen 2003 ja 2009.
- 21 Al-Fārābī 2001, 47.
- 22 Al-Fārābīn islamilaisen eskatologian allegorisesta tulkinnasta, ks. esim. al-Fārābī 1985, 258–76. Säilyneissä teoksissaan al-Fārābī esittää kuolemanjälkeisen elämän täydellistyneen

- 23 järkiselun yhtymisenä Kuun taivaankanteen liittyvään taivaalliseen järkeen. Myöhemmin 1100-luvun andalusialaiset filosofit kuitenkin väittivät al-Fārābīn kieltäneen kokonaan kuolemanjälkeisen elämän mahdollisuuden *Nikomakhoksen etiikan* kommentaarissaan. Kommentaari ei ole säilynyt.
- 24 Ibn Taimiyya 1993, 168–169.
- 25 Al-Fārābī 1985, 278–280.
- 26 Al-Fārābī hyödyntää profetaan ja lääkärin välistä analogiaa lukuisissa teoksissaan, ks. esim. al-Fārābī 2001, 56–59. Klassisesta ajatuksesta filosofiasta tai etiikasta sielun lääketieteestä, ks. esim. Nussbaum 1994, 13–77, ja arabialaisen filosofian kohdalla Adamson 2010, 69–71.
- 27 Filosofisen uskonnon opeista ja riitteistä, ks. al-Fārābī 2001, 44–46.
- 28 Al-Fārābī 1985, 278–280.
- 29 Hyviä johdatusia Puhtauden veljien ajatteluun ovat esim. De Callatay 2005 ja *Epistles of the Brethren of Purity*.
- 30 Puhtauden veljet 2015. Jinnit ovat ihmisaisteille näkymättömiä henkiolentoja, jotka kuitenkin saattavat omaksua erilaisia näkyviä hahmoja. Usko jinneihin on peräisin jo esiislamilaiselta ajalta. Koraanissa jinnit ovat yksi kolmesta järjellisten olentojen luokasta – ihmiset luotiin savesta, enkelit valosta ja jinnit tulesta. Profetia on suunnattu ihmiskunnan lisäksi myös jinneille, ja samoin kuin ihmiset myös jinnit saattavat olla uskovia tai epäuskoisia, hyviä tai pahoja. Lännessä jinnit ovat tulleet tutuksi erityisesti *Tuhannen ja yhden yön tarinoista*, joissa he ovat

- yleensä pahantahtoisia ihmisiä kohtaan. *Eläinten oikeudenkäynnissä* jinnit, ja varsinkin heidän viisas kuninkaansa, kuitenkin toimivat ihmisten ja eläinten puolueettomina välittäjinä.
- 29 Sama.
- 30 Michot 2008.
- 31 Puhtauden veljet 1957, IV (47), 124.
- 32 Sama, 126.
- 33 Sama, III (42), 401–538.
- 34 Sama, 484.
- 35 Al-Ghazālī 2001, 68–9; Ibn Abī Uṣaybi‘a 1965, 550–560. Uskonnollisesta skeptisismistä al-Fārābīn ja Puhtauden veljien uskontoteorian taustalla, ks. Heck 2008.
- 36 Puhtauden veljet 1957, III (42), 501 ja 2015, 300.
- 37 Puhtauden veljet 1957, III (42), 484–485.
- 38 Sama, 486.
- 39 Ks. esim. Puhtauden veljet 2015, 159–160, jossa intialaisten edustaja esittää puhtaasti monoteistisen tulkinnan maailman luomisesta.
- 40 Puhtauden veljet 1957, III (42), 461–462.
- 41 Sama, 483–4.
- 42 Sama, 519–29.
- 43 Sama, 488–9.
- 44 Sama, 490–1.
- 45 Sama, 531.
- 46 Sama, III (31), 143.
- 47 Averroesta (Abū ‘l-Walid Muḥammad ibn Aḥmad ibn Ruṣd, t. Ibn Ruṣd; 1126–1192) ja Maimonidesta (Ibn Maymūn; 1135–1204) pidetään al-Fārābīn uskontoteorian kuuluisimpina islamilaisena ja juutalaisena seuraajana. Ks. esim. Fraenkel 2012, 164–167.
- 48 42. tutkielman vaikutuksesta al-Ghazālīn *Mishkāt al-anwārīn* (”Valojen syvennys”; suomennettu nimellä *Kirkkauteen kätetty*) 3. osan universalistiseen uskontoteoriaan, ks. Landolt 1991, 29–31. Al-Ghazālī esittää nyrpeän näkemyksensä Puhtauden veljistä omaelämäkerrassaan (2001, 105).
- al-milla wa-nuṣūṣ ukhrā*. Toim. Muhsin Mahdi. Dar el-Machreq, Beirut 2001, 41–61.
- Al-Fārābī, *Taḥṣīl al-sa‘āda*. Toim. Jafar Al-Yasin. Dar el-Manahel, Beirut 1983.
- Al-Ghazālī, *Kirkkauteen kätetty*. *Al-Ghazālīn Valojen lamppusyvennys* (Mishkāt al-anwār). Suom. Jaakko Hämeen-Anttila, Inka Maukola & Mikko Viitamäki. Kirjapaja, Helsinki 2007.
- Al-Ghazālī, *Totuuden etsijät* (Al-Munqidh min al-ḡalāl). Suom. Taneli Kukkonen. Teoksessa *Kaksi filosofia*. Suom. Jaakko Hämeen-Anttila & Taneli Kukkonen. Basam Books, Helsinki 2001, 65–143.
- Al-Kindī, Jumalan, Armeliaan armahtajan nimeen. Ensimmäisestä filosofiasta Mu’tasim bi-Allāhille. Suom. Taneli Kukkonen. *niin & näin* 2/2003, 23–25.
- Al-Kindī, *Kitāb al-Kindī fi al-falsafa al-ulā*. Teoksessa *Rasā’il al-Kindī al-falsafiyya*. Toim. Muḥammad Abū Rida. Dār al-fikr al-‘arabī, Kairo 1950, 81–162.
- Berlin, Isaiah, *Four Essays on Liberty*. Oxford University Press, Oxford 1969.
- Black, Deborah, *Logic and Aristotle’s Rhetoric and Poetics in Medieval Arabic Philosophy*. Brill, Leiden 1990.
- Chittick, William C., *Imaginal Worlds. Ibn al-‘Arabī and the Problem of Religious Diversity*. State University of New York Press, Albany 1994.
- D’Ancona, Cristina, *Greek Sources in Arabic and Islamic Philosophy*. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2009. Verkossa: plato.stanford.edu/entries/arabic-islamic-greek/
- De Callatay, Godefroid, *Ikhwan al-Safa’. A Brotherhood of Idealists on the Fringe of Orthodox Islam*. Oneworld, Oxford 2005.
- Epistles of the Brethren of Purity. The Ikhwan al-ṣafā’ and their Rasā’il. An Introduction*. Toim. Nadir El-Bizri. Oxford University Press, Oxford 2008.
- Ess, Josef van, *Der Eine und das Andere. Beobachtungen an islamischen häresiographischen Texten*, 2 osaa. De Gruyter, Berlin 2011.
- Fraenkel, Carlos, *Philosophical Religions from Plato to Spinoza. Reason, Religion, and Autonomy*. Cambridge University Press, Cambridge 2012.
- Green, Tamara, *The City of the Moon God. Religious Traditions of Harran*. Brill, Leiden 1992.
- Gündüz, Inasi, *The Knowledge of Life. The Origins and Early History of the Mandaeans and Their Relation to the Sabians of the Qur’an and to the Harranians*. Oxford, Oxford University Press 1994.
- Gutas, Dimitri, *Greek Thought, Arabic Culture. The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early ‘Abbāsī Society (2nd-4th/8th-10th Centuries)*. Routledge, London 1998.
- Heck, Paul L., *Doubts about the Religious Community (Milla) in al-Fārābī and the Brethren of Purity*. Teoksessa *In the Age of al-Fārābī. Arabic Philosophy in the Fourth/Tenth Century*. Toim. Peter Adamson. Nino Aragno Editore, London 2008, 195–213.
- Ibn Abī Uṣaybi‘a, ‘*Uyūn al-anbā’ fi ṭabaqāt al-a‘jibbā’*. Toim. Nizār Riḡā. Dār Maktabat al-Ḥayāt, Beirut 1965.
- Ibn Taimiyya, *Ibn Taymiyya against the Greek Logicians* (Al-Radd ‘alā al-man tiqiyyīn). Käänt. Wael B. Hallaq, Oxford, Oxford University Press 1993.
- Janos, Damien, *Method, Structure, and Development in al-Fārābī’s Cosmology*. Brill, Leiden 2012.
- Kraemer, Joel L., *Philosophy in the Renaissance of Islam. Abū Sulaymān al-Sijistānī and His Circle*. Brill, Leiden 1986.
- Kraemer, Joel L., *Humanism in the Renaissance of Islam. The Cultural Revival during the Buyid Age*. Brill, Leiden 1992.
- Kukkonen, Taneli, *Vahingollista viisautta? Arabialainen ajattelu ja Aristoteleen vaarat*. Teoksessa *Pahan tiedon puu. Väärä tieto ja väärin tietäminen sydänkeskialjalta valistukseen*. Toim. Meri Heinonen & Janne Tunturi. Gaudeamus, Helsinki 2003, 109–136.
- Kukkonen, Taneli, *Uskosta ja uskomuksista arabialaisessa ajattelussa*. Teoksessa *Usko*. Toim. Ahti-Veikko Pietarinen, Sami Pihlström & Pilvi Toppinen. Helsingin yliopisto, Helsinki 2009, 277–290.
- Lameer, Joep, *Al-Fārābī and Aristotelian Syllogistics. Greek Theory and Islamic Practice*. Brill, Leiden 1994.
- Landolt, Hermann, *Ghazālī and ‘Religionswissenschaft’*. *Asiatische Studien*. Vol. 45, 1991, 19–72.
- Michot, Yahya, *Misled and Misleading... Yet Central in Their Influence*. Ibn Taymiyya’s Views on the Ikhwān al-ṣafā’. Teoksessa *Epistles of the Brethren of Purity*. Toim. Nadir El-Bizri. Oxford University Press, Oxford 2008, 139–179.
- Nanji, Azim A., *Portraits of Self and Others. Isma‘ili Perspectives on the History of Religions*. Teoksessa *Mediaeval Isma‘ili History and Thought*. Toim. Farhad Daftary. Cambridge University Press, Cambridge 1996, 153–160.
- Nussbaum, Martha, *The Therapy of Desire. Theory and Practice in Hellenistic Ethics*. Princeton University Press, Princeton 1994.
- O’Meara, Dominic, *Platonopolis. Platonic Political Philosophy in Late Antiquity*. Clarendon Press, Oxford 2003.
- Puhtauden veljet (Ikhwān al-ṣafā’), *Eläinten oikeudenkäynti*. Suom. Janne Mattila. Basam Books, Helsinki 2015.
- Puhtauden veljet (Ikhwān al-ṣafā’), *Rasā’il Ikhwān al-ṣafā’ wa-Khullān al-Wafā’*. Toim. Butrus Al-Bustānī. Dār Ṣādir, Beirut 1957.
- Stroumsa, Sarah, *Freethinkers of Medieval Islam. Ibn al-Rāwandī, Abū Bakr al-Rāzī, and their Impact on Islamic Thought*. Brill, Leiden 1999.

Kirjallisuus

- Adamson, Peter, *The Arabic Tradition*. Teoksessa *The Routledge Companion to Ethics*. Toim. John Skorupski. Routledge, New York 2010, 63–75.
- Al-‘Āmirī, Abū al-Ḥasan, *Kitāb al-i‘lām bi-manāqib al-islām*. Toim. Ahmad Ghorab. Dār al-Kātib al-‘Arabī, Cairo 1967.
- Al-Fārābī, *Fārābī’s Canons of Poetry* (Risāla fi qawānīn ṣinā‘at al-shi‘r). Toim. ja käänt. Arthur J. Arberry. *Rivista degli Studi Orientali*. Vol 17, 1938, 266–278.
- Al-Fārābī, *Al-Farabi on the Perfect State. Abū Naṣr al-Fārābī’s Mabādī ‘arā’ ahl al-madīna al-fāhila*. Toim. ja käänt. Richard Walzer. Clarendon Press, Oxford 1985.
- Al-Fārābī, *Kitāb al-ḥurūf*. Toim. Muhsin Mahdi. Dar el-Machreq, Beirut 1986.
- Al-Fārābī, *Kitāb al-milla*. Teoksessa *Kitāb*

REETTA EIRANEN

Kirjeet ajan ja paikan tunteikkaina ylittäjinä

1800-lukua on kutsuttu kirjeiden kirjoittamisen kulta-ajaksi. Kirjeitä ihannoitiin autenttisena, spontaanina ja luonnollisena itseilmaisun tapana. Ne kuuluivat tiiviisti etenkin säätyläistön elämäntapaan, ja niiden välityksellä ylläpidettiin suku- ja suhdeverkostoja.¹ Kirjemuoto lajityypillisine piirteineen määritti myös tunnesuhteiden rakentumista ja vaalimista. Säätyläistön kirjeenvaihto sisälsikin usein vuolasta tunnepuhetta. Vastaanottajalleen kirjeet olivat elonmerkkejä ja tunteiden todisteita.

Kirjeet olivat 1800-luvulle asti olleet etenkin ylempien ryhmien ja nousevan keskisäädyn viestimismuoto. Vuosisadan kuluessa luku- ja kirjoitustaito demokratisoituivat, ja myös alemmissa sosiaali-ryhmissä alettiin kirjoittaa yhä enemmän. Kirjeet olivat olennainen osa tiedonvälitystä, kun lehdistö oli verraten kehittämätöntä eikä muita välimatkan ylittäviä kommunikointivälineitä käytännössä ollut.²

Postin kulkunopeus Euroopassa oli säilynyt melko samana 1500-luvun alusta 1800-luvun puoliväliin, jolloin kirje matkasi Pariisista Venetsiaan kolme viikkoa. Lisäksi kirjeiden lähettäminen oli hintavaa. Rautateiden myötä posti nopeutui ratkaisevasti ja sen määrä kasvoi. Britanniassa ja Ranskassa otettiin 1840-luvulla käyttöön lähettäjän maksama kiinteä etukäteismaksu sen sijaan, että vastaanottajan olisi pitänyt suorittaa maksu kirjeen saadessaan, mikä myös lisäsi kirjepostin käyttöä. Suomessa postimerkit tulivat käyttöön vuonna 1856.³

Matkoilla kirjeiden merkitys muutoin läheisessä yhteydessä eläneiden ihmisten välillä korostui, mutta kirjeiden kulku saattoi olla hidasta ja epävarmaa. Etenkin romanttisessa suhteessa erossa oleminen ja postin odottaminen oli usein liki sietämätöntä. Kirjeet sitoivat yhteen rakastavia myös fennomaanisen sivistyneistön piirissä. Erossa ollessaan Jeanette ja J. V. Snellman sekä Natalia ja M. A. Castrén vahvistivat kirjeitse emotionaalista sidettä ja käyttivät hyväkseen kirjemuodon suomaa, arkisesta kommunikaatiosta poikkeavia mahdollisuuksia tunteiden ilmaisulle ja jakamiselle.⁴

Kirje tunneobjektina

Kirjeisiin esineinä on voinut liittyä voimakas tunnelataus. Keskeistä ei välttämättä ollut, mitä viestissä luki, vaan että kirje ylipäättään saapui. Niitä varjeltiin tärkeinä objekteina, jotka ”edustivat” toista ja tämän tunnetta erossa olemisen aikana. Kirje oli aidon kiintymyksen ja rakkauden merkki, joka osoitti, että toinen oli valmis

käyttämään aikaa viestinsä laatimiseen⁵. Kirjoittamiseen sijoitettu aika loi osan kirjeen arvosta kiintymyksen todisteena. Toivoessaan vaimonsa kirjoittavan ”jokusen rivin” J. V. Snellman lisäsi: ”Mitä useamman, sitä rakastavampaa minua kohtaan.”⁶ Vastavuoroisuus oli 1800-lukulaisen kirjesuhteen tärkeä periaate. Kirjeenvaihdon implisiittisiin sääntöihin, niin sanottuun kirjesopimukseen (*epistolary pact*), sisältyi käsitys tekstin pituudesta ja kirjoitustiheydestä: kirjeiden tuli olla likimain yhtä pitkiä ja niitä tuli lähettää yhtä usein.⁷

Kirjeiden saapumisen ennakointi ja viipyvien kirjeiden odottaminen olivat kirjeenvaihdossa jatkuvasti läsnä. Vaikka kirjoittajat usein aivan syystä syyttivät viivästyksistä postin hidasta kulkua, muut vaihtoehdot, kuten rakastetun sairastuminen tai tunteiden viilenneminen, alkoivat nopeasti ahdistaa mieltä.⁸ ”Olen hartaasti vakuuttunut siitä, että Sinun rakkautesi lämpömittari ei näytä alempia lämpöasteita kuin aiemmin, mutta miksi Natalia ei ole kirjoittanut minulle?” M. A. Castrén pohdiskeli odottaessaan kihlattunsa Natalia Tengströmin kirjettä Helsingistä Pietariin. Castrén pohti Natalian olevan kenties sairaana, ”ja Jumala tietää mitä minä en ajattele”. J. V. Snellmanin kirjeen viiptyessä puoliso Jeanette Snellman mietti, halusiko mies vain koetella häntä, ja toisaalta hän oli ”kuvitellut kaiken maailman kamalia onnettomuuksia”, joita olisi voinut sattua.¹⁰

Harmiton lapsus, myöhästyminen kirjeen saamisessa tietyn päivän postiin, saattoi aiheuttaa toiselle päiväkausien mittaisen ahdistuksen. Ihmiset olivat usein tietoisia, minkä päivän postiin toisen olisi pitänyt kirjoittaa ja milloin kirjettä sopi odottaa saapuvaksi.¹¹ Heinäkuun ensimmäisenä päivänä 1847 Jeanette Snellman sai väärää tietoa Kuopiosta Tallinnaan kulkevan postin aikatauluista, ja hänen ensimmäinen kirjeensä pitkälle Euroopan-matkalle lähteneelle aviomiehelle myöhästyi päivän kuljetuksesta.¹² Kirjeen olisi pitänyt tavoittaa J. V. Snellman Riiassa, mutta siellä hän selasi koko Postitalon kirjepinkan läpi tuloksetta. ”Voihan olla, että kaikki on postinkulun syytä. Sillä en tahdo uskoa, että pikku

”Kuvittele nyt lapsukaiseni, miten paljon yksi ainoa puuttuva kirje Riassa tuotti minulle huolta ja surua.”

Vaimoni olisi unohtanut valmistaa minulle suurimman ilon, mitä matkan aikana voin toivoa.” Snellman oli vielä optimistinen. Matkan eri vaiheissa hän pyrki saamaan kirjeitä edelleen lähetetyiksi seuraaviin pysähdyspaikoihinsa muun muassa jättämällä asian ”tuntemattoman ruotsalaisen tehtäväksi”.¹³ ”Kuvittele nyt lapsukaiseni, miten paljon yksi ainoa puuttuva kirje Riassa tuotti minulle huolta ja surua”, Snellman päivitteli¹⁴.

Dresdenissä Snellman odotti kirjeitä ja viivytteli niiden vuoksi lähtöään. Hän kirjoitti tuntevansa ”levottomuutta ja kärsimättömyyttä, jotka tekevät minut todella sairaaksi.”¹⁵ Vihdoin hieman ennen elokuun puoliväliä, noin puolitoista kuukautta lähtönsä jälkeen, Snellman sai käsiinsä neljä vaimonsa kirjettä Meusel & Compagnien kauppatalosta, jonne hänen matkakumppaninsa hampurilainen asiamies oli ne toimittanut. Snellman meni onnesta ja helpotuksesta toltaan jo ennen kuin ennätti lukea kirjeitä:

”Jos Sinä olisit nähnyt iloni, kun otin ne vastaan, miten huuleni värjyivät, ja, kun olin päässyt kamariin, puhkesin äänekkäisiin nyyhkytyksiin, mitkä hetkiseksi estivät minua avaamasta kirjeitä ja lukemasta niitä [...]”¹⁶

Rakkauskirje saattoi itsessään olla fetissiobjekti (*fetish-object*). Kirjeitä luettiin yhä uudelleen, niitä kannettiin mukana ja suudeltiin.¹⁷ Vastaanottaja tiesi pitelevänsä samaa arkkia, jota kirjoittaja oli koskettanut. Kirje oli käsin kosketeltava linkki ja lähin kontakti, joka eri paikoissa olevien ihmisten välillä saattoi olla. Lähettäjä oli ikään kuin kehollisesti läsnä kirjeen materiaalisuudessa ja sen välityksellä.¹⁸

J. V. Snellmanin kirjeissä löytyy tunnesidettä kuvaavia esimerkkejä kaikista yllä mainituista kirje-esineiden rituu-

alisoinneista. Snellman kuvaili yksityiskohtaisesti puolisonsa kirjeiden lukemista ja omia tunteuksiaan:

”[...] jos olisit nähnyt, miten sitten luin ne äänettä kyynelien ensimmäistä kertaa, toista kertaa hymyillen välillä iloisesti, miten ensimmäinen tekoni tänne tullessa, oli lukea ne taas, miten yöllä klo 1 palattuani kutsuilta luin ne neljännen kerran ja nyt klo 6½ olen taas levittänyt ne eteeni – jos olisit ollut todistamassa tätä kaikkea, niin ymmärtäisit, miten minä rakastan ja kaipaan koko sielustani, ja miten kalliita minulle ovat Sinun pikku rivisi, miten kallis Sinä itse ja jokainen todistus Sinun rakkaudestasi minulle ovat.”¹⁹

Vaimon kirjeet olivat niin rakkaita, että Snellman kuljetti niitä matkoillaan koko ajan mukanaan: ”Ja olen kantava niitä kuten muitakin kaulassani siinä minulle rakkaassa laukussa, niin että, jos menetän muut tavarani, tämä kallisarvoinen omaisuus säilyy minulla yhtä kauan kuin henki.”²⁰ Snellmanit myös suutelivat kirjeitään: ”Sitä kohtaa kirjeestä, jota pieni pulumme [tytär Hanna] on suudellut, en onnistunut löytämään; mutta olen itse suudellut tuota ihanaa kirjettä niin monta kertaa, että olen varmaan sipaissut sitäkin kohtaa jota hänen pikku huulensa koskettivat.”²¹

Romanttiseen kirjeenvaihtoon kuului molemminpuolinen vakuutusten antaminen omista tunteista. 1800-luvun romanttinen kieli saattaa nyt tuntua yllälyövältä ja tämän vuoksi jopa kaavamaisen teennäiseltä ja kuluneelta. Kirjoittajat kuitenkin suhtautuivat toistensa tunteiden vakuutuksiin totena. ”Näen kirjeestäsi että sinä tosiaan pidät minusta”, Jeanette Snellman kirjoitti puolisolleen.²² Kirjallinen todiste toisen tunteista oli tärkeä, ja erossaolo saattoi tuntua jopa ihanalta sen vuoksi. ”Suorastaan toivon, että saisi olla pitkään poissa,

jotta saisin useammin kuulla noita ihania sanoja Sinun rakkaudestasi”, J. V. Snellman tunnelmoi.²³ Myös Natalia Tengströmille erossaolon mahdollistama, konkreettinen osoitus kihlatun tunteista oli tärkeä:

”Olin niin onnellinen, niin tyytyväinen; niin miltei iloinen että Sinä matkustit, sillä oli niin sanoinkuvaamattoman mukavaa saada todellinen kirjallinen todiste siitä että Sinä pidät minusta, oli kuin olisin nyt tajunnut sen täydellä varmuudella ensimmäistä kertaa.”²⁴

Kirjeiden tärkeydestä kertoo itsessään se, että niitä on talletettu ja jopa luovutettu jonkin arkiston säilytettäväksi. Kirjeen, yksittäisen esineen, historia kertoo myös sen merkityksestä. 1800-luvun suomalaisen säätyläistön arkistoissa on lukuisia kirjeitä, jotka on vastaanotettu ulkomaanmatkojen aikana. Mitä ilmeisimmin niitä on tarkasti säilytetty ja varjeltu koko pitkän matkan ajan ja lopulta tuotu takaisin kotimaahan, koska kirjeet ovat päätyneet osaksi suvun arkistokokoelmaa Suomessa.

Katkoksellinen dialogi ja läsnäolon illuusio

Kirjeenvaihtoa luonnehti keskusteleavuuden ja hetkelisyyden ihanne, mutta viestintä oli ajallisen ja paikallisen etäisyyden katkoma. Toisen välittömän reaktion puuttuminen saattoi kuitenkin avata uusia kommunikoinnin mahdollisuuksia.²⁵ Snellmanien suhteessa kirjeet olivat erityisen tärkeitä, sillä ujolle Jeanette Snellmanille itsensä ja tunteidensa ilmaiseminen sekä puolisolalle että ystäville oli helpompaa kirjallisesti. Toisen välittömän reaktion puute näytti nimenomaan mahdollistaneen hänelle avoimemman tilan ottamisen omien ajatustensa ilmaisulle ja erittelylle. Toisaalta kirjeenvaihdon aikana J. V. Snellmanin innostuneisuus Jeanetten kirjallisia tunteita ja lupauksia kohtaan laimeni, sillä hän koki, etteivät ne saaneet lunastustaan eletyssä todellisuudessa. Snellman jopa totesi, että ihmisille oli tavallisempaa kirjoittaa ohimenevistä ajatuksista kuin ilmaista niitä suullisesti.²⁶

Vaikka kirjemuoto loi viestinnälle erilaisia mahdollisuuksia kuin päivittäinen, kasvokkainen kanssakäyminen, etäisyyden ylittämistä haaveiltiin jatkuvasti. ”Kunpa voisin täältä käsin selailta sydäntäsi!” J. V. Snellman unelmoi. Tematiikkaan liittyi usein toive toisen fyysisestä koskettamisesta. Snellmanit haaveilivat toisen lämpimästä suudelmasta huulillaan tai hänen painamisesta sykkivälle sydämelleen.²⁷

Toista kaivatessaan kirjeiden kirjoittajat taivuttivat aikaa ja paikkaa. Vastaanottajalle puhuttiin kuin tämä olisi läsnä. ”Lopetin juuri ilta-aterian ja asetun nyt puhelemaan sinun kanssasi, oma rakas ja unohtumaton Puolisoni”, Jeanette Snellman saattoi aloittaa kirjeensä.²⁸ Puhe-metaforalla sekä esimerkiksi hyvän huomenen ja yön toivotuksilla toista kerrottiin samaan aikaan ja tilaan itsen kanssa.

Jeanette Snellmanille puolison kirjeet saattoivat virittää voimakkaan tunteen tämän läsnäolosta.²⁹

”Oli niin hauska lukea siitä illasta jonka vietit vuorella, tuntui että seisoin sinun vierelläsi, ja näin sen ihanan luonnon, minä nautin ja unelmoin, mutta sitten minä tunsin että joku taputti minua poskelle, ja käännyn, ja näin pikku Hannan, joka hymyili kovin somasti, kun minä taas pillitin, minä otin hänet syliin, painoin häntä rintaa vasten, se oli sanoin kuvaamattoman ihana tunne, ihan kuin te molemmat olisitte olleet luonani.”³⁰

Kirje avasi mahdollisuuden uppoutua toiseen ja tämän tunteisiin ainakin hetkellisesti. M. A. Castrén saattoi morsiamensa ”hunajansuloisen” kirjeen luettuaan irrottautua loppupäiväksi työstään ja elää ajatuksissaan Nataliansa luona.³¹ Erossa ollessa kirjeet olivat elinehto: ”Heti minun tarpeeni kirjoittaa sinulle on yhtä suuri kuin tarpeeni hengittää.”³²

Reaaliaikainen ”enkelten puhe” ja etanapostin renessanssi

Snellmanit ja Castrénit olivat sidottuja kirjemuotoon, mikä vaikutti voimakkaasti erossaolon kokemukseen. Kirjeet olivat yritys kuroa ja kuvitella umpeen sydäntä riipivää etäisyyttä, mutta ne avasivat myös mahdollisuuden jokapäiväisistä keskustelutilanteista eroavalle ja niitä syventävälle tunneilmaisulle.

1800-luvun teknologinen kehitys vaikutti viestinnän ja liikkumisen nopeuteen radikaalisti ja muokkasi samalla käsityksiä ajasta ja etäisyydestä. Vuosisadan puolivälissä, jolloin Snellmanit ja Castrénit kirjoittivat toisilleen, ajan ja paikan välittömään ylittämiseen kykenevä teknologia oli jo keksitty, muttei ollut vielä yleistynyt. Ensimmäiset käyttökelpoiset ja kaupalliset lennättimet syntyivät 1830-luvun lopulla, mutta Suomeen sähköinen lennätinliikenne alkoi levitä vasta 1800-luvun puolivälin jälkeen.³³

Sähköinen viestintä mahdollisti välimatkojen ylittämisen tavalla, johon aikalaiset liittyivät taianomaisuutta ja ylimalaisuutta – uusi viestintä oli ”enkelten puhetta”. Yksityishenkilöiden lennätinkäyttöä rajoittivat sähköiden verraten kalliit hinnat, mutta käyttäjämäärät kasvoivat maksujen alentuessa. Lennätintä käytettiin muun muassa kukkalähetyksiin ja rahan siirtämiseen. Uusi tekniikka asetti 1800-luvun ihmisen käsityskyvyn koetukselle: ihmiset lähettivät lennättimen avulla tasan summia peläten, että kolikot hukkuisivat lankoja pitkin kulkiessaan; langoilla ajateltiin kulkevan myös ihmisiä, esimerkiksi sotilaita. Lennätin ei varsinaisesti ollut keskusteluväline, mutta sähköttäjät saattoivat joutoaikoinaan ”chättäillä” keskenään tai jopa pelata shakkia. Lennätin ei koskaan levinnyt yksityiskoteihin, mutta puhelin alkoi yleistyä 1900-luvun alussa. Toisin kuin lennätin, puhelimen käyttö ei vaatinut morsetuksen kaltaista erikoistaitoa.³⁴

Nykykommunikaatiota hallitsevat innovaatiot – tietokoneet ja internet – herättävät sekä innostusta välineen suomista mahdollisuuksista että huolta sen hallitsemattomuudesta ja uhasta vanhoille käytännöille. Näin on tyy-

pillisesti ollut uusien teknologioiden noustessa. Myös kirjoituskoneen, puhelimen, radion ja television leviäminen herätti kysymyksiä ihmisten välisen kommunikaation muuttumisesta.³⁵ Itse asiassa mediahistorioitsija Jukka Kortti osoittaa lennättimen ja internetin välillä olevan monia kiinnostavia yhteyksiä: molemmat muokkasivat ajan ja paikan käsitystä, edesauttoivat globalisaatiota sekä mahdollistivat uudenlaiset toimintatavat tiedustelussa ja vakoilussa sekä kansalaisten turvallisuuden valvonnassa. Niitä yhdistää myös verkostomaisuus, globaalius ja ”informaatiotulva”.³⁶

Nopean viestinnän keskellä kirjeen hitaus ja rauha kiehtovat omalla tavallaan. Kirjeen ja uuden teknologian rajapinnoilta ja ristivedosta on syntynyt kokeellisia, taiteellisia hankkeita. *Snail Mail my Email* -projektissa vapaaehtoiset työstävät tuntemattomien sähköposteja käsikirjoitetuiksi, fyysisiksi kirjeiksi ja lähettävät ne eteenpäin aiotuille vastaanottajille.³⁷ *Real Snail Mail* puolestaan käyttää konkreettisesti etanpostia. Lähettäjän viesti on sähköinen, mutta se kulkee perille elävän etanan aikataulun mukaan sen kuoressa olevan antennin avulla. Viestin perille kulkeutuminen voi kestää päiväkausia – kuten 1800-luvulla.³⁸

Viitteet

- Douglas 2011, 276; Koehler 2015, 159; Sulkunen 2012, 132.
- Lahtinen ym. 2011, 18; Sulkunen 2012, 132; Lyons 2010, 171.
- Kortti 2016, 104; Lyons 2010, 175–176; Koehler 2015, 160; Leino-Kaukiainen 2011, 239.
- Molemmat pariskunnat kirjoittivat ruotsiksi. Snellmanien osalta viittaa J. V. Snellmanin Koottujen teosten suomennettuun laitokseen. Kirjesitaattien suomennotokset ovat Liisa Ryömän. Alkuperäiset, ruotsinkieliset tekstit ovat saatavilla teoksissa Snellman, J. V., *Samlade arbeten V–VI*. Statsrådets kansli, Helsingfors 1995–1996. Castrénien kirjesitaattien suomennotokset ovat omiani.
- Douglas 2011, 45–46.
- J. V. Snellman – Jeanette Snellman 3.7.1847, KT 10, 167.
- Lyons 1999, 234–236; Lyons 2010, 178. Kirjesuhteen sisäisiin sääntöihin kuului myös oletus toisen kysymyksiin vastaamisesta sekä alku- ja lopputervetukset ja -toivotukset.
- Ks. esim. J. V. Snellman – Jeanette Snellman 27.7.1847, KT 10, 185; Jeanette Snellman – J. V. Snellman 22. ja 27.7.1847, KT 10, 178. Ks. myös Ollila 2000, 59–60.
- M. A. Castrén – Natalia Tengström 12.3.1850, Gunnar Castréns släktarkiv, SLS.
- Jeanette Snellman – J. V. Snellman elokuu 1847, KT 10, 213.
- Ks. esim. Ollila 2000, 59–60; J. V. Snellman – Jeanette Snellman 3.7.1847, KT 10, 167; 13.7.1847, KT 10, 171.
- J. V. Snellman – Jeanette Snellman, 3.7.1847, KT 10, 168.
- Sama, 13.7.1847, 171.
- Sama, 27.7.1847, 185.
- Sama, 7.8.1847, 190–191.
- Sama, 14.8.1847, 194–195.
- Lyons 2010, 179.
- Douglas 2011, 45.
- J. V. Snellman – Jeanette Snellman 14.8.1847, KT 10, 194–195.
- Sama, 22.9.1847, 241.
- Sama, 14.8.1847, 196.
- Ks. Eiranen 2014, 13–14; Elomaa 2006, 104. Laina J. V. Snellman – J. V. Snellman 22. ja 27.7.1847, KT 10, 180.
- J. V. Snellman – Jeanette Snellman 16.8.1847, KT 10, 208.
- Natalia Tengström – M. A. Castrén 24.2.1850, Gunnar Castréns släktarkiv, SLS.
- Ks. esim. Leskelä-Kärki 2006, 70–71.
- Eiranen 2014, 9, 13–14.
- J. V. Snellman – Jeanette Snellman 27.7.1847, KT 10, 186; Jeanette Snellman – J. V. Snellman, 4.10.1847, 248.
- Jeanette Snellman – J. V. Snellman, 22. ja 27.7.1847, 178.
- Eiranen 2012, 22. Vrt. Leskelä-Kärki 2006, 69–70.
- Jeanette Snellman – J. V. Snellman 5.9.1847, KT 10, 234.
- M. A. Castrén – Natalia Tengström 3.3.1850, Gunnar Castréns släktarkiv, SLS.
- Sama, 8.3.1850.
- Kortti 2016, 109; Ollila 2000, 42.
- Kortti 2016, 102–104, 112–113, 119–120, 282.
- Ks. esim. Lahtinen ym. 2011, 10; Lyons 2010, 185–186, 196–198.
- Kortti 2016, 104–105, 110, 112.
- Ks. snailmailmyemail.org.
- Ks. www.realsnailmail.net/. Kuulin *Snail Mail my Email*- ja *Real Snail Mail*-projekteista Emma de Vriesin esitelmässä Letters and Letter Writing -konferenssissa Prahassa keväällä 2014. de Vries käsittelee kirjemuodon käyttöä uuden taiteen ja kirjallisuuden luomisessa esitelmäänsä pohjautuvassa artikkelissa. Ks. de Vries 2015.
- Ihanne ja eletty todellisuus Jeanette ja J. V. Snellmanin välisessä kirjeenvaihdossa. *Sukupuolentutkimus – Genusforskning*. Vol. 27, No. 2, 2014, 5–17.
- Koehler, Karin, 'A husband without suspicions does not intercept his wife's letters': Letters, Privacy and Gender in the Victorian Novel. Teoksessa *Private and Public Voices. An Interdisciplinary Approach to Letters and Letter Writing*. Toim. Karin Koehler & Kathryn McDonald-Miranda. Inter-Disciplinary Press, Oxford 2015, 155–182.
- Kortti, Jukka, *Mediastoria. Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta biteihin*. SKS, Helsinki 2016.
- Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit, Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa, Kirjeiden uusi tuleminen. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, 9–27.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko, Postin kulku Suomessa. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. 2011, 238–240.
- Leskelä-Kärki, Maarit, *Kirjoittaen maailmassa. Krobin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS, Helsinki 2006.
- Lyons, Martyn, Love Letters and Writing Practices. On *Écritures Intimes* in the Nineteenth Century. *Journal of Family History*. Vol. 24, No. 2, 1999, 232–239.
- Lyons, Martyn, *A History of Reading and Writing. In the Western World*. Palgrave Macmillan, New York 2010.
- Ollila, Anne, *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa*. SKS, Helsinki 2000.
- Snellman, J. V., *Kootut teokset 10. Tammikuu 1847 – helmikuu 1848*. Opetusministeriö, Helsinki 2002 [KT 10].
- Sulkunen, Irma, Kiven verkostot kirjeiden kertomina. Teoksessa Aleksis Kivi, *Kirjeet. Kriittinen editio*. SKS, Helsinki 2012, 132–153.
- de Vries, Emma, Neo-Epistolarity. On the Place and Plays of Letters in Contemporary Culture. Teoksessa *Private and Public Voices. An Interdisciplinary Approach to Letters and Letter Writing*. Toim. Karin Koehler & Kathryn McDonald-Miranda. Inter-Disciplinary Press, Oxford 2015, 205–237.

Kirjallisuus

- Gunnar Castréns släktarkiv, SLSA 1185.
Svenska litteratursällskapet i Finland [SLS].
- Douglas, Christina, *Kärlek per korrespondens. Två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*. Carlsson, Stockholm 2011.
- Eiranen, Reetta, *Ihanteen varjossa. Jeanette Snellman ja filosofin vaatimukset*. Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 2012.
- Eiranen, Reetta, Kirjeet kohtauspaikkoina.

Arki kirjekuoressa

Itseoppineet kirjeenkirjoittajat 1800-luvulla

”Tässä postiin laitto toimessa tulikin juuri talonpoikain kirjoitustaito halveksituksi, kuin olin kirjettä postiin viemässä, niin kirkkoherra sanoi, että ’ei niin usein pitäisi kirjoittaa, sillä siinä mänee aikaa ja kirjoitus-aineita (!?) hukkaan’, johon toinen apulais-pappi todisti vielä, että ’se ei ole tarpeellista talonpoikain postiin kirjoittaminen, eikä koko kirjoitus-taito.” Näin kertoi nimimerkki ”F-k H-nen” *Tapio*-lehteen lähettämässään kirjoituksessa papiston ja säätyläisten karsaasta suhteutumisesta rahvaan kirjeiden kirjoittamiseen vuonna 1864.¹

Rahvaan kirjoitustaidon tarve, kansakoulukysymys sekä kirjoitustaidon ja kansalaisuuden yhteys olivat 1800-luvun toisen puoliskon ajankohtaisia aiheita. Kirjoitustaidon leviämiseen kohdistui monia ennakkoluuloja. Säätyläistä epäili, että liika oppi tekisi kansasta työhön haluttomia puoliherroja; jotkut talonpojat taas näkivät sen uhkaavan perinteistä elämänmuotoa ja koituvan taloudelliseksi rasitteeksi.² Kirkko oli 1600-luvulta lähtien vaatinut kaikilta jonkinasteista lukutaitoa ripille pääsyn – ja siten myös naimisiin menon – edellytyksenä, mutta kirjoitustaidolla ei ollut samanlaista uskon oikeaoppisuutta tukevaa merkitystä. Muodollinen lukutaito levisikin Suomessa selvästi kirjoitustaitoa aikaisemmin. Vuoden 1866 kansakouluasetuksen jälkeen kesti vielä vuosikymmeniä, ennen kuin kaikki suomalaiset olivat alkeisopetuksen piirissä.

Suomalaiset itseoppineiden kirjoittajien tutkijat ovat jo pitkään tienneet, että muodollisen opetuksen puutteesta huolimatta osa eliittien ulkopuolisesta väestöstä opetteli 1800-luvun aikana kirjoittamaan ja käytti aktiivisesti taitoaan. Heidän tekstejään on myös säilynyt enemmän kuin aikaisemmin uskottiin: kirjeitä, omaelämäkertoja, uskonnollisia kirjoituksia, perinteen keruuta sekä runoja ja kaunokirjallisia tekstejä. Itseoppineiden kirjoittajien monitieellinen tutkimus, joka lähti liikkeelle Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkiston piiristä vuosituhaten vaihteessa, on jo ehtinyt tuottaa useita tutkimuksia, kokoomateoksia sekä tutkimushankkeita.³

Itseoppineiden kirjoittajien teksteistä on niin Suomessa kuin muuallakin etsitty tietoa kirjallistumisesta ja kirjoittamisen merkityksistä sekä puhekielestä ja kirjoitetun kielen kehityksestä. Niistä on haettu näkymiä menneisyyden arkeen, työhön ja yksilölliseen kokemukseen. Historioitsijoille itseoppineiden suomalaisten tekstit ovat tarjonneet mahdollisuuden tutkia eliittien ulkopuolista väestöä itse itsestään kertovina yksilöinä, kun heidät on aikaisemmin nähty lähinnä viranomaisaineistojen ja tilastollisen tutkimuksen kautta.

Rannikon ja saariston merenkulkijat olivat 1800-luvulla ryhmä, jolla oli poikkeuksellisen hyvät edellytykset käydä kirjeenvaihtoa. Kirjoitustaito oli heidän keskuudessaan sisämaan asukkaita yleisempää. Vaikka kouluja ei Suomen maaseudulla vielä ollut, kirjoitustaito opittiin rannikolla usein epämuodollisen opetuksen avuin kotona, koulutuvissa tai kirjoitustaitoisilta naapureilta. Esimerkiksi merimiehille ja talonpoikaislaivureille se edisti ammattiuraa. Useimmat maaseudun asukkaat pyysyttelivät 1870-luvulle saakka oman synnyinpitäjänsä lähistöllä, mutta merenkulkijoille kirjeiden kirjoittaminen saattoi olla ainoa tapa pitää yhteyttä läheisiin.⁴ Lisäksi rannikon infrastruktuuri – tiet ja postikonttorit – teki kirjeenvaihdon mahdolliseksi.

Kustavin saaristopitäjästä on säilynyt yli 150 suomen- ja ruotsinkielistä kirjettä käsittävä kouluja käymättömien saaristolaisien kirjeenvaihto vuosilta 1858–1887. Sen kirjoittajina ovat talonpoikaislaivuri Simon Jansson (1812–1887) ja hänen vaimonsa Wilhelmina, o.s. Widbom (1810–1892), jotka lähettivät kolme poikaansa kouluun Turkuun ja yliopistoon Helsinkiin. Heidän kirjoittamansa kirjeet kattavat kolme vuosikymmentä yhden perheen arkea ja perhe-elämää sekä pienen saaristolaisyhteisön tärkeitä uutisia. Vaikka on selvää että osa kirjeistä on vuosien varrella kadonnut, SKS:n arkistossa ja Turun maakunta-arkistossa säilynyt kokoelma on poikkeuksellisen laaja ja ajallisesti kattava – se on kirjoitettu aikana, jolloin Suomessa lähetettiin vuodessa 0,39 kirjettä asukasta kohti, liikekirjeet mukaan lukien.⁵ Erityisesti säätyläisten ulkopuolelta tulevien naisten kirjoittamat tekstit 1800-luvulta ovat harvinaisia.

Simon ja Wilhelmina Janssonin esikoisesta Waldemar Jahnssonista (1841–1894) tuli filosofian tohtori, turkulainen lukionopettaja ja aktiivinen fennomaani. Evald Jahnsson (1844–1895) oli opettaja, pappi ja kirjailija, joka tuli tunnetuksi varhaisista suomenkielisistä historiallisista näytelmistä ja romaaneista. Nuorin, Emil Jahnsson (1849–1913) oli piirilääkäri. Waldemar Jahnsson jälkeläisineen säästi vanhempiensa kirjeet huolellisesti, ja

hänen lapsenlapsensa ovat luovuttaneet kirjeenvaihdon kahteen eri arkistoon. Suurin osa veljesten keskinäisestä kirjeenvaihdosta, samoin kuin heidän kirjeistään vanhemmilleen, on kadonnut. Muutamat kouluvuosilta säilyneet, kauniilla kouluruotsilla ja siistillä käsialalla kirjoitetut kirjeet osoittavat veljesten kirjoittaneen keskenään kirjeitä, joissa he eloisesti kuvasivat turkulaisten koululaisten maailmaa. Samaan aikaan heillä saattoi olla vaikeuksia keksiä kirjoitettavaa perheen yhteisiin kirjeisiin, joihin jokaisen vaadittiin kirjoittavan osuutensa; sukupolvien välille oli syntymässä tiedollinen ja kulttuurinen kuilu. Kaupunkiin muutettuaankin veljekset kuitenkin välittivät toisilleen kustavilaisen paikallisyhteisön uutisia ja tuttavien kuulumisia.

Janssonin perheen kirjeet kertovat määrätietoista prosessista, jossa kouluja käymättömät vanhemmat nostivat kolme poikaansa uuteen suomenmieliseen oppisivistyestyneistöön. Talonpoikaislaivurin poikien kouluttaminen oli 1800-luvun puolivälissä vielä poikkeuksellista, ja Kustavista oli aiemmin lähtenyt yliopistoon vain papiston poikia. Taloudellisesti koulutuksen mahdollistivat talonpoikaispurjehduksen suotuisat suhdanteet Krimin sodan jälkeisinä vuosina. Murtuvassa sääty-yhteiskunnassa avautui myös maaseudun keskiluokkaan kuuluvalla perheelle tilaisuus lähettää lapsensa kouluun. Se vaati kuitenkin lujaa tahtoa, taloudellisia uhrauksia ja ankaraa työtä sekä kekseliäisyyttä yhdistää monenlaisia rahoituskeinoja. 1800-luvun ylioppilaiden sosiaalista nousua on tutkittu isän ammatin mukaan, mutta Janssonien perhekirjeet osoittavat suvun naisten kautta välittyneen sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman merkityksen. Wilhelmina Jansson oli elänyt nuoruutensa säätyläistön reunamilla ja toi perheeseen sekä ruotsin kielen taidon että moninaiset sosiaaliset verkostonsa. Erityisesti Waldemar Jansson ajoi valmistuttuaan innokkaasti rahaan lasten suomenkielistä koulutusta, kävi pitkän taistelun kansakoulun saamiseksi Kustaviin ja edisti myös tyttöjen koulutusta.

*

Wilhelmina ja Simon Janssonin kirjeet ovat egodokumentteja eli historiallisia lähteitä, joissa kirjoittajat kertovat itse omasta elämästään, kokemuksistaan ja ajatuksistaan⁶. Egodokumenttitutkimus ei etsi dokumenteista ainoastaan faktoja vastauksiksi menneisyyttä koskeviin kysymyksiin, vaan kiinnittää huomionsa myös muun muassa tekijyyteen, tekstien toimintaan sosiaalisessa kontekstissaan sekä kirjoittamisen merkityksiin ja käytänteisiin. Janssonien kirjeet avaavat näkymän niin maaseudun kirjallistumiseen kuin säätyläistön ulkopuolisten perheiden ja yksilöiden elämäntapaan ja maailmankuvaan. Ne antavat yksityiskoh- taista tietoa esimerkiksi murroskauttaan elävän pienimuotoisen, perinteisen talonpoikaispurjehduksen mukautumisesta talouden ja lainsäädännön muutoksiin. Tasaisen arjen rinnalle kirjeiden uutisten aiheiksi nousevat usein juhlat: kinkereitä seuranneet lukupidot, häät ja hautajaiset. Erityisesti suurina nälkävuosina kirjeet raportoivat tarkkaan pitäjän sairastuneet ja kuolleet. Yksi niiden keskeinen

funktio olikin uutisia kertomalla saada kotisaareltaan kaupunkiin lähteneet veljekset tuntemaan itsensä edelleen vanhan yhteisönsä jäseneksi.

Vanhempien aikuistuville lapsilleen kirjoittamat kirjeet kertovat perhe-elämästä, lasten kasvatuksesta ja vanhempien poikiinsa kohdistamista toiveista ja petty- myksistäkin. Ne peilautuvat kiinnostavalla tavalla näke- mykseen niukasta tunneilmasta ja jopa kolkosta tun- nemaailmasta talonpoikaiskulttuurille tyypillisenä piir- teenä. Esimerkiksi Aleksis Kiven kirjeitä tutkinut Irma Sulkunen on katsonut, että tapana oli ilmasta tunteita hillitysti, lähinnä rivien välissä, toisin kuin vuolaan tun- teellisesti kirjoittavilla säätyläisnaisilla⁷. Myös Janssonien kirjeissä kiintymystä ilmaistaan tunteellisten tekstien sijaan kirjeiden yleisessä sävyssä. ”[K]irjoita sinä nytt mamman tyien sillä äi mamma saa kirjoitetus kuin kesi on kipiä ja mamman on hupa olla kuin tä usen kirjoittattä”, kirjoitti Simon Jansson⁸. Kirjeiden aloitus- ja lopetusfraaseissa kaikki perheenjäsenet puhuttelevat toisiaan ”rakkaiksi”, kuten tässä Simon Jansson: ”mamma on olutt tervänä ja voinutt hyvin ja pyy[si] niin paljon sano teillä Rakkat poikaisett terväyksi[.] sano sinä Rakas Valdemat paljon terväyksi Emilill”. Vanhemmat eivät juuri kirjoita suoraan kiintymyksen tunteistaan fraasien ulkopuolella, vaan läm- minhenkisistä perhesuhteista kertovat enemmänkin konk- reettiset teot, jatkuva huolenpito ja valmius auttaa. Van- hempien kirjeiden mukana lähettämät paidat, lakanat ja puolukat ovat osa kirjeenvaihtoa, perheen sisäisen kiinty- myksen instrumentaalinen ulottuvuus.

Kuva patriarkaalisen huoneentaulun maailmassa elä- västä maaseudusta ei sekään saa tukea kirjeistä: niistä ei voi lukea ajatusta isän ehdottomasta vallasta suhteessa vaimoon tai lapsiin.⁹ Puolisoiden välinen suhde vaikuttaa päinvastoin läpi vuosikymmenten lämpimän huolehti- valta. Muutamissa myöhäisemmissä kirjeissä viitataan suoraan siihen, että vanhemmat tekivät perhettä ja kotitaloutta koskevia päätöksiä yhdessä, kuten tässä Simon Janssonin vanhan kotitalon lunastamista koskevassa ky- symyksessä. ”Me olämä nyt mamman kansa aietelet, että joska Sinä taidaisit jostan Kasasta eli panki Saadan niin paljon että se nissilän talo lunastetaisin”¹⁰. Kirjeet vahvis- tavat enemmänkin Kirsi Vainio-Korhosen käsitystä, että vaikka lait ja normit perustuivat ajatukseen perheenisän valtaan alistuvista vaimoista ja lapsista, egodokumentit antavat miesten ja naisten välisistä suhteista toisenlaisen, paljon monimuotoisemman kuvan.¹¹ Simon ja Wil- helminka Janssonin kirjeissä heijastuu perheenjäsenten keskinäiselle rakkaudelle perustuvan perheen ideaali. Esimerkkinä on Wilhelminan kirje Waldemarille, jonka luona Helsingissä perheen nuorimmainen Emil asui:

”Älskade Valdemar[.] tusende tacksägelse för dina myckna kär komma bref och i synnerhet för din ömma om vordnad för Emil[.] det kan intte med ord beskivas huru glad och lycklig jag är öfver at han har kommit på så goda händer[.] han har de så mycket bättre än vi sielfva vare med[.] du som kan lära ock välja sällskap så han värkeligen är bra lycklig at ha en sådan bror[.] dett är en stur guds gofva[.]”¹²

Kirjeet osoittavat, että tällainen ajattelutapa saattoi olla elävää todellisuutta myös maaseudun perheissä 1800-luvun puolivälissä, vaikka sivistyneistön käymässä keskustelussa tehtiin selkeä ero ankaran talonpoikaisen kasvatuksen ja sivistyneistön oman, rakkaudellisen perhekäsityksen välillä.¹³

Yksi kirjeenvaihdon kiinnostavimpia piirteitä on sukupuolten välinen työnjako, joka rikkoo kansainvälisesäkin tutkimuksessa usein esitettyä käsitystä kirjeiden kirjoittamisesta nimenomaan naisten asiana¹⁴. Janssonin pariskunnasta kirjeitä kirjoitti useimmiten Simon Jansson, ja hän hoiti kirjeiden välityksellä myös naisten hoivan alueeseen miellettyjä tehtäviä, esimerkiksi huolehti poikiensa vaatteista. ”[M]inä unhoitin valdemari kulda että jutella sinun edäses että Emili poi u olis tarvin semoisen lyhyän Treiyn [ts. röijyn] kuin hään key koulusa. se musta Sortuuti on niin pikunen ja huono ettäi hään taida ennä sillä keydä”, hän kirjoitti vuonna 1868.¹⁵

Janssonin perheen kirjeistä voi löytää piirteitä, jotka olivat tyyppillisiä ruotsalaisella maaseudulla selvästi aikaisemmin, 1800-luvun alussa: kirjoittamista motivoi maantieteellisen etäisyyden syntyminen ja siitä johtuva tiedon välityksen tarve, osapuolten kirjoitustaito saattoi olla puutteellinen ja kirjeiden välitys ongelmallista. Kirjeiden keskeistä sisältöä oli tiedottaminen perheen ja suvun kuulumisista sekä tärkeistä tapahtumista.¹⁶ 1800-luvun puolivälissä kirjeiden kirjoittaminen yleistyi Ruotsin maaseudulla; suomalaisessa saaristossa tämä ilmiö ei vielä näy. Kun kirjeiden kirjoittamisesta mainitaan Janssonien kirjeissä, kirjoittajina ovat pitäjän säätyläiset tai merenkulkijat.

*

Wilhelmina ja Simon Janssonin perhekirjeet kiinnittyvät tiukasti arkeen. Niissä puhutaan rahasta ja elintarvikkeista, sovitaan kyytejä ja lähetetään unohtuneita tavaroita. Arjen asioista kertominen ja niiden hoitaminen kirjeiden välityksellä eivät tietenkään ole keskeisiä vain koulua käymättömien kirjoittajien tai maaseudun asukkaiden kirjeissä: samoja aiheita käsiteltiin vuosisatojen ajan niin säätyläisten kuin aatelistenkin kirjeissä, aina puhelimen yleistymiseen asti. Arki nousee saaristolaisperheen kirjeiden ytimeen, koska niistä puuttuu se abstraktimpi taso, jolla säätyläiset saattoivat pohdiskella ajankohtaisia tapahtumia ja aatteita tai omaa elämäänsä ja identiteettiään.

Wilhelmina ja Simon Janssonin teksteistä nähdään tärkeä ero itseoppineiden ihmisten ja säätyläisten kirjeiden välillä: ensin mainituista puuttuu kirjoittajan tietoisesti omaa minuuttaan ja identiteettiään käsittelevä kerronta. Vaikka kertova minä on kirjeissä aina läsnä ja enemmän tai vähemmän näkyvissä, kirjoittajan sisäinen elämä ei ole kirjeiden aiheena. Kertova minä keskittyy varsinkin Simonin kirjeissä tekemisiin, tapaamisiin ja kuulumisiin. Wilhelmina reagoi kirjeissään usein kirjeenvaihdon toisen osapuolen tai muiden perheenjäsenten kuulumisiin. Kirjoittaja näyttäytyy aina perheensä ja yhteisönsä jäsenenä, vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Kirjeistä ei muodostu intiimin kommunikaation tilaa,

jossa osapuolet kertovat, muotoilevat ja rakentavat omaa itseään jatkuvassa dialogissa.¹⁷

Kirjeet eivät keskity kirjoittajaan itseensä vaan liikkuvat hänen ympärillään: ne kertovat siitä, mikä on muokannut ja rakentanut hänen kokemustaan. ”Minä” ei näissä teksteissä ole aihe vaan näkökulma, kuten paljon aikaisempia itseoppineiden, barcelonalaisten 1600-luvun käsityöläisten tekstejä tutkinut James S. Amelang on todennut.¹⁸

*

Suomessa eliittien ulkopuolisten 1800-luvun kirjoittajien tutkimus on käyttänyt kohteistaan termiä ”itseoppinut kirjoittaja” tai ”kansankirjoittaja”. He ovat olleet suomenkielisiä ihmisiä, jotka olivat käyneet vain vähän jos lainkaan koulua ja jotka useimmiten tekivät ruumiillista työtä. Julkisissa arkistoissa säilyneet 1800-luvun itseoppineiden kirjoittajien tekstit ovat useimmiten olleet miesten kirjoittamia, eikä itseoppineisuuden käsitettä juuri ole tarkasteltu sukupuolen näkökulmasta¹⁹. Miesten kohdalla ”itseoppinut” kuvaa kirjoittajaa, joka on jäänyt, useimmiten säätynsä ja äidinkieltensä vuoksi, muodollisen koulutuksen ulkopuolelle; vertailukohtana ovat silloin koulutetut, ruotsinkieliset säätyläismiehet.

Naisten tilanne oli toinen: muutamia säätyläisten työtöille tarkoitettuja oppilaitoksia lukuun ottamatta naisille ei ollut tarjolla muodollista koulutusta kodin ulkopuolella. Säätyyn katsomatta lähes kaikki kirjoitustaitoiset naiset olivat ”itseoppineita”; myös naispuolisten säätyläisten kirjoitustaito oli usein vain äidin antaman kotiopetuksen varassa ja saattoi jäädä varsin puutteelliseksi. Toki säätyläisnaisilta odotettiin kirjoitustaitoa ja tiettyä sivistystä, kun taas rahvaan naisille kirjoitustaito oli poikkeuksellista.

Itseoppineisuus, taidon hankkiminen ilman muodollista koulutusta, ei 1800-luvun maaseudulla koskenut vain kirjoitustaitoa: kun taitoja tarvittiin, ne opittiin käytännössä joltakulta taitavammalta yhteisön jäseneltä. Monet saariston miehet oppivat esimerkiksi merimiestäidit lähtemällä vähän toisella kymmenellä ollessaan merille, ja myös naiset oppivat aikuiselämän taidot tekemällä.

*

Itseoppineiden kirjoittajien kynänjaljen tyyppilliset piirteet näkyvät erityisesti Simon Janssonin suomenkielissä kirjeissä: kieli on yhdistelmä murteellisuutta, pyrkimystä kirjakieleen ja lounaisaariston ruotsinvoittoista merisanastoa (”Minä ota Galeasin Fyöre tekseen”, otan kaljaasin kuljetettavakseni). Isojen kirjainten ja välimerkkien puuttuminen sekä asiasta toiseen hyppelehtivä ajatuksenkulku tekevät tekstistä joskus hyvinkin vaikeasti hahmotettavaa. Wilhelmina Janssonilla, joka tässä kaksikielisessä perheessä kirjoitti ruotsiksi, oli käytettävissään enemmän kirjallisia malleja, ja hänen kirjeensä ovatkin helppolukuisempia. Molemmat käyttivät vaihdellen erilaisia kirjeenvaihdolle tyyppillisiä formuloita ja noudattivat kansainvälisestikin havaittua mallia: vähän koulu-

Janssonin perhe 1860-luvun alussa. Eturivissä vasemmalta Anna Sofia Hyllegren (Wilhelmina Janssonin kasvatusäiti), Simon Jansson, Wilhelmina Jansson. Takarivissä Evald Jahnsson ja Emil Jahnsson. Kuvasta puuttuu Waldemar Jahnsson.

tusta saaneet kirjoittajat tavoittelivat asianmukaista kieltä ja pyrkivät käyttämään ”oikeita”, kirjekulttuuriin kuuluvia formuloita kirjeittensä alussa ja lopussa. Vauhtiin päästyään teksti usein muuttui vapaammaksi ja lähenei arkikieltä – kielitieteilijät ovatkin olleet kiinnostuneita itseoppineiden kirjeistä juuri kansanomaisesta kielenkäytöstä kertovana lähteenä.²⁰

Myös Taru Nordlund on todennut, että harjaantumattomat kirjoittajat käyttivät kirjeissään enemmän formuloita kuin ylempien sosiaaliryhmien muodollista koulutusta saaneet ihmiset, jotka pyrkivät vapaaseen tyyliin. Kirjeformuloiden ja fraasien käyttö on nähty osoituksena itseoppineiden kirjoittajien heikoista kirjallisista taidoista, taitamattomuutena rakentaa tekstiään muutoin

kuin valmiiden fraasien varassa. Sen voi kuitenkin tulkita myös toisin, osoituksena kirjoittajansa tekstitietoisuudesta ja -taidosta.²¹

Kansainvälinen egodokumenttitutkimus on pyrkinyt luomaan uusia näköaloja menneisyyteen nostamalla esiin tekstejä kirjoittajilta, jotka ovat tähän asti jääneet historiankirjoituksen ulkopuolelle yksilöllisinä koki-joina ja kertojina. Kun heidän omia tekstejään on käytettävissä, aikaisempi viranomaisaineistoihin ja ryhmiin kohdistuneen tutkimuksen kuva laajenee, tarkentuu ja monipuolistuu. Simon ja Wilhelmina Janssonin kirjeet valottavat myös kirjeenvaihdon kulttuurin kehitystä suomalaisella maaseudulla ja yleisemmin maaseudun pitkää kirjallistumisen prosessia.

Viitteet

- 1 Tapio 16.4.1864. Lainausta on alun perin käyttänyt Ilkka Mäkinen kirjoitustaidon herättämiä epäluuloja koskevassa artikkelissaan. Mäkinen 2007, 412.
- 2 Mäkinen 2007, 402–403.
- 3 Esim. Kuismen 2005; *Karheita kertomuksia* 2002; Kauranen 2013; *Työtä ja rakkautta* 2009.
- 4 Leino-Kaukiainen 2007, 421 ja 432.
- 5 Luku on vuodelta 1865. Pietiäinen 1988, 294.
- 6 Egodokumentin käsite on peräisin hollantilaiselta historioitsijalta Jacques Presseriltä ja sitä on kehittänyt edelleen Rudolf Dekker. Egodokumentteihin luetaan yleensä päiväkirjat, kirjeet, muistelmat, omaelämäkerrat ja usein matkakertomuksetkin. Ks. esim. Dekker 2002.
- 7 Sulkunen 2012, 134–139.
- 8 Simon Jansson Waldemar Jahnssonille 6.5.1866. Helander-Jansson-suvun arkisto, kansio 1. TMA.
- 9 [”Huoneentaulu” oli Martti Lutherin *Vähä Katekismukseen* liittävä lyhyt ohje perhe- ja sääty-suhteista sekä kullekin jäsenelle kuuluvista velvollisuuksista. Toim. huom.]
- 10 Simon ja Wilhelmina Jansson Waldemar Jahnssonille 21.2.1870. Helander-Jansson-suvun arkisto, kansio 1. TMA.
- 11 Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 124.
- 12 Wilhelmina Jansson Waldemar Jahnssonille 24.11.1866. Helander-Jansson-suvun arkisto, kansio 1. TMA.
- 13 Esim. Häggman 1994, 185–215.
- 14 Dauphin, Lebrun-Pézerat & Pouban 1995, 179; Vickery 2005, 42–62; Hall 2000, 7; Austin 2000, 44.
- 15 Simon Jansson Waldemar Jahnssonille 13.1.1868. Helander-Jansson-suvun arkisto, kansio 1. TMA.
- 16 Liljewall 2007, 181.
- 17 Leskelä-Kärki 2006, 58–66.
- 18 Amelang 1998, 119–124.
- 19 Kauranen 2013, 52–53. Keskeisessä itseoppineiden kirjoittajien tekstejä keränneessä arkistossa, SKS:n kirjallisuusarkistossa, naisten osuus näiden tekstien kirjoittajista on noin 10 %.

20 Dossena 2012, 25.

21 Nordlund 2013, 119–131.

Arkistolähteet

Suomalaisen kirjallisuuden seuran arkisto [SKS], Helsinki

A. W. Jahnssonin arkisto

Turun maakunta-arkisto [TMA], Turku

Helander-Jansson-suvun arkisto

Kirjallisuus

Amelang, James S., *The Flight of Icarus.*

Artisan Autobiography in Early Modern Europe. Stanford University Press, Stanford 1998.

Austin, Frances, Letter Writing in a Cornish Community in the 1790’s. Teoksessa *Letter Writing as a Social Practice.* Toim. David Barton & Nigel Hall. Benjamins, Amsterdam 2000, 43–62.

Dauphin, Cécile, Lebrun-Pézerat, Pierrette & Pouban, Danièle, *Ces bonnes lettres. Une correspondance familiale au XIXe siècle.* Albin Michel, Paris 1995.

Dekker, Rudolf M., Jacques Presser’s Heritage. Egodocuments in the Study of History. *Memoria y Civilización.* Vol. 5, 2002, 13–37.

Dossena, Maria, The Study of Correspondence. Teoksessa *Letter Writing in Late Modern Europe.* Toim. Marina Dossena & Gabriella Del Lungo Camiciotti. Benjamins, Amsterdam 2012, 13–30.

Hall, Nigel, The Materiality of Letter Writing. A Nineteenth Century Perspective. Teoksessa *Letter Writing as a Social Practice.* Toim. David Barton & Nigel Hall. Benjamins, Amsterdam 2012, 83–108.

Häggman, Kai, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa.* Suomen historiallinen seura, Helsinki 1994.

Karheita kertomuksia. Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta. Toim. Ann Makkonen. SKS, Helsinki 2002.

Kauranen, Kaisa, Miten ja miksi kansa kirjoitti? Teoksessa *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa.* Toim. Lea Laitinen & Kati Mikkola.

SKS, Helsinki 2013, 19–54.

Keravuori, Kirsi, *”Rakkaat poikauset!” Simon ja Wilhelmina Janssonin perhekirjeet egodokumenteina (1858–1887).* Väit. Turun yliopisto, Turku 2015.

Kuismen, Anna, *Kadonnut kangas. Retkiä Ida Digertin päiväkirjaan.* SKS, Helsinki 2005.

Leino-Kaukiainen, Pirkko, Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. *Historiallinen aikakauskirja* 4/2007, 420–438.

Leskelä-Kärki, Maarit, *Kirjoitaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä.* SKS, Helsinki 2006.

Liljewall, Britt, *”Ack om du vore här”. 1800-talets folkliga brevkultur.* Nordiska museets förlag, Stockholm 2007.

Mäkinen, Ilkka, Kirjoitustaidon herättämiä epäluuloja 1800-luvun Suomessa. *Historiallinen aikakauskirja* 4/2007, 402–419.

Nordlund, Taru, Kirjeet: keskustelua yli ajan ja paikan. Teoksessa *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa.* Toim. Lea Laitinen & Kati Mikkola. SKS, Helsinki 2013, 107–138.

Pietiäinen, Jukka-Pekka, *Suomen postin historia I.* Posti- ja telelaitos, Helsinki 1988.

Sulkunen, Irma, Kiven verkostot kirjeiden kertomina. Teoksessa *Aleksis Kivi. Kirjeet. kriittinen editio.* Toim. Juhani Niemi, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Jyrki Nummi & Juhani Lindholm. SKS, Helsinki 2012, 132–153.

Tapio 16.4.1864. Kansalliskirjaston digitoidut aineistot.

Työtä ja rakkautta. Kansanmiesten päiväkirjoja 1834–1937. Toim. Kaisa Kauranen. SKS, Helsinki 2009.

Vainio-Korhonen, Kirsi & Lahtinen, Anu, *Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkauten historiaa.* WSOY, Helsinki 2015.

Vickery, Amanda, ”S’il vous plaît, brûlez cela afin qu’aucun œil mortel ne puisse le voir”. Les secrets des sources féminines. Teoksessa *Au plus près du secret des coeurs? Nouvelles lectures historiques des écrits du for privé en Europe du XVIe au XVIIIe siècle.* Toim. François-Joseph Ruggiu & Jean-Pierre Bardet. Presses de l’Université Paris-Sorbonne, Paris 2005, 43–62.

JOHANNA KULMALA

”Miten olen muuttunut, sen ymmärrän vasta palattuani!”¹

Kirjetutkimuksen kautta keskitysleirille

Helmikuussa 2011 minulle lahjoitettiin kirjekokoelma, joka ei ollut kiinnostanut ketään. Se oli löytynyt kymmenen vuotta aikaisemmin vanhan prahalaisen talon suursiivouksessa, ja sitä oli tarjottu historioitsijoille. Pitelin käsissäni kirjeitä, joita oli kirjoitettu talviurheilusta tunnetussa Nové Městossa, Želivin luostarissa, Brnossa, Pardubicessa ja Sachsenhausenin keskitysleirillä. Keskiluokkaisen tšekkiläisen perheen kirjeet oli jostakin syystä piilotettu kellariin. Kirjoittajat ja vastaanottajat olivat jo kauan sitten kuolleet. Kokoelma sisältää noin 150 kirjettä. Noin puolet niistä on kirjoittanut perheen poika, Miroslav, joka pidätettiin marraskuussa 1939 ja kuljetettiin Sachsenhauseniin noin 1 200 muun tšekkiläisen yliopisto-opiskelijan mukana.

Historioitsija Christina Douglas käyttää termiä *historieempati* kuvaamaan sel-laista lähestymistapaa kirjeisiin, jossa pyritään tarkastelemaan tekstejä kirjoittajien näkökulmasta. Douglasin mukaan olemme tutkijoina vastuussa tulevien sukupolvien lisäksi myös menneille sukupolville tavasta, jolla heidän elämäänsä tutkimme.² Halusin toimia eettisesti ja saada luvan kirjekokoelman tutkimuskäyttöön. Siksi minun oli tärkeää löytää Miroslavin poika, jonka entinen naapuri tiesi asuvan nykyään Saksassa. Yritin etsiä puhelinnumeroa tuloksetta. Slovakialainen ystäväni Katarina soitti Miroslavin entiselle työpaikalle. Sieltä kerrottiin, että Trutnovin lähellä sijainneesta arkistosta olisi saat-
tanut löytyä lisävalaistusta, mutta koko arkisto oli pa-
lanut toisen maailmansodan jälkeen.

Sitten tapahtui jotakin asiaan sinänsä kuulumatonta. Kirjailija ja Tšekin presidenttinä 1993–2003 toiminut Václav Havel (1936–2011) kuoli, ja joku lähetti minulle linkin, jonka kautta Havelin omaisille sai lähettää surunvalitteluja. Selailin nettiadressia ja huomasin, että juuri muutama minuuttia aikaisemmin oli terveiset kirjoittanut joku pariskunta Trutnovista. Jäin miettimään, mistä muusta kaupungin nimi on minulle tuttu kuin ko-
vaonisesta, palaneesta arkistosta.

Muutaman päivän päästä muistin, että minullahan oli siellä kirjeenvaihtokaveri yli kaksikymmentä vuotta sitten. Avasin aivan konkreettisesti oman muistojen arkun – vanhan perintöarkun, jossa säilytän muun muassa vanhoja kirjeitäni. Otin satunnaisen nipun kä-

teeni, en ollut tutkinut niitä pitkiin aikoihin. Pinkan toinen kirje oli Ivalta, vanhalta tšekkiläiseltä kirjeen-
vaihtokaveriltani. Kuoressa oli hänen osoitteensa, kau-
punkina Trutnov.

Säilytin Ivan kirjettä pöydälläni pitkään. Aina sitä katsoessani tulin siihen tulokseen, että eihän kukaan tällaista tee. En kuitenkaan keksinyt muutakaan tapaa löytää Miroslavin poika, joten lopulta kirjoitin Ivalle.

Kirjeen lähettämistä seurasi usean viikon hiljaisuus. Sitten eräänä toukokuuisena päivänä sain sähköpostia Ivalta. Hän kertoi asuvansa nykyisin Prahassa. Hänen isänsä oli ottanut asian omakseen ja lähtenyt etsimään kadonnutta. Viralliset tiedot olivat johtaneet hänetkin umpikujaan, mutta vanha kunnon pubeissa istuminen oli sen sijaan toiminut. Isä oli kertonut tarinaa kiinnostu-
neelle yleisölle tuopin ääressä sellaisessa lähiössä, jossa pi-
täisi asua Miroslavin pojan vanha koulukaveri.

Satujen klassisen kolmirakenteen mukaan kolmas publi-
ilta oli tuottanut tulosta. Joku kertomusta kuun-
nellut sanoi, että hän tietää tämän miehen ja hänen Sak-
sassa nykyään asuvan kaverinsa, joka joskus loma-aikaan käy myös täällä tuopillisella. Muutaman puhelinoiton jälkeen tarvitsemäni sähköposti ja puhelinnumero olivat löytyneet. Saamani apu oli korvaamatonta, ja Miroslavin poika antoi minulle ilomielin luvan tutkia kirjeitä.

Seikkailuja aika-avaruuden kartalla

Paul Ricoeurin mukaan ”historiallinen aika [...] toimii eletyn ajan ja kosmisen ajan välittäjänä”. Historiallista

”Kirjeet ovat merkkejä historiallisesta ajasta.”

aikaa ilmentävät esimerkiksi kalenteri, erilaiset arkistomateriaalit ja muut dokumentit.³ Myös kirjeet ovat tällaisia merkkejä historiallisesta ajasta. Kun ensimmäistä kertaa sain kirjekokoelman käsiini keväällä 2011, tuntuivat etenkin sotaa edeltävät tapahtumat varsin kaukaisilta. Nyt 1930-luvun kaiut kantautuvat korviini monelta suunnalta, enkä saa pois mielestäni marraskuun 17. päivää Prahassa vuonna 1939. Syysaamuna Gestapo pidatti lähes kaikki tšekkiläiset yliopisto-opiskelijat ja kuljetti heidät Sachsenhauseniin. Samalla lakkautettiin tšekinkielinen yliopisto-opetus viideksi vuodeksi.⁴

Tilanne natsihallinnon ja opiskelijoiden välillä oli eskaloitunut aiemmin syksyllä, kun opiskelijat olivat osoittaneet mieltä miehitystoimia vastaan. Mielenosoituksissa sai surmansa lääketieteen opiskelija Jan Opletal, mikä puolestaan provosoi lisää protesteja.⁵

Tuossa vaiheessa kukaan ei vielä tiennyt, millainen vihollinen natsi-Saksa olisi miehittämilleen alueille. Tšekkiläisten opiskelijoiden vangitseminen antoi ensimmäisiä merkkejä siitä, millaista yhteiskuntaa Euroopasta oltiin tekemässä. Kansan nuoret, koulutetut miehet vietiin ”panttivangeiksi” leirille, mikä tukahduttaisi kapina-aiheet varsin tehokkaasti. Keskitysleirille joutui myös vuonna 1915 syntynyt Miroslav. Tapettu Jan Opletal oli muuten syntynyt samana vuonna, joten he olivat luultavasti kurssikavereita Kaarlen yliopiston lääketieteellisessä tiedekunnassa.

Oltuaan puolisen vuotta keskitysleirillä Miroslav kirjoittaa kotiin: ”Paljon on toki muuttunut siitä, kun lähdin kotoa. Erityisesti korkeakoulumme kysymys kiinnostaa minua.”⁶ Voiko suurempaa yliopistopoliittista ky-

symystä ollakaan kuin se, voiko kansankielinen korkeakouluopetus enää jatkua?

Kielitaidosta on hyötyä

Moni on kysynyt minulta, paljastavatko tutkimani kirjeet mitään uutta. Odotettavissa ei tietenkään ole mullistavia löytöjä, jotka muuttaisivat käsityksiä historian suurista linjoista. Suureen kertomukseen voidaan ehkä lisätä pieniä yksityiskohtia esimerkiksi siitä, miten Sachsenhausenista kirjoitettiin omaisille ja millaisia ominaispiirteitä tuohon kirjeenvaihtoon liittyy. Yksi keskeinen tekijä leirikirjeenvaihdossa oli kielikysymys. Jos kotona ei osattu saksaa, piti vastaanottajan käännättää kirjeet jollakulla kielitaitoisella tuttavalla, koska leiriltä (ja leirille) sai kirjoittaa vain saksaksi.

Miroslavin kohdalla oli sikäli onnea, että ilmeisesti hänen vanhempansa osasivat molemmat saksaa. Äidin saksan kielen taidosta olen löytänyt todisteidenkin määrällisestä arkistosta, koulutodistuksen kopiosta. Miroslav itse osasi saksaa hyvin, kuten kaikki korkeampaa sivistystä saaneet tšekit tuohon aikaan.

Primo Levi kirjoittaa, että saksan kielen taito oli viedenjakaja eri puolilta Eurooppaa tulevien vankien keskuudessa. Saksaa osaamattomien vankien leirillä (Auschwitzissa) kokemana ”ei-kommunikatiivisuus oli kertakakikisempaa”, ja heistä suurin osa menehtyi 10–15 päivässä saapumisestaan. Monet kuolivat käytännössä tiedon puutteeseen, koska riittämätön kielitaito esti heitä kohtamasta omia elinolojaan.⁷

Kielitaidon puutetta käsittelee myös Lázló Nemesin niin ikään Auschwitzia kuvaava Oscar-palkittu elokuva *Son of Saul* (Saul fia, 2015). Siinä unkarilainen päähenkilö, joka ei osaa saksaa, joutuu kompensoimaan puutetta muilla ominaisuuksillaan, erikoistaidoillaan ja fyysisellä vahvuudellaan, joiden tähden hänet on sijoitettu sonderkommandoon, tappamaan leirille tulevia vankeja kaasulla ja toimittamaan ruumiit krematorioon. Elokuvasa puhutaan kahdeksaa eri kieltä.⁸ Osa kielistä vain kaikuu tapahtumien taustahälynä, mutta ne luovat värisyttävää kuvaa ihmisistä elämässä keskenään brutaleissa olosuhteissa vailla yhteistä kieltä.

Levin ja muiden aikalaistodistajien kertomukset sekä historiantutkimus tarjoavat tiedonsirpaleita, joiden perusteella voi ainakin hieman aavistella, millaista elämä oli esimerkiksi Sachsenhausenissa kirjeiden kirjoittamishetkellä. Miroslavin kanssa Sachsenhausenissa samaan parakkiin sijoitettu Vojmír Srdečný, josta sittemmin tuli liikuntatieteen professori, on maininnut yhdeksi selviytymistä edistäväksi tekijäksi samanhenkisiltä ihmisiltä saadun kollektiivisen tuen.⁹

Jotakin tämän tapaista Miroslav oletettavasti kuvaa seuraavassa sitaatissa, joka on tietenkin varsin siloteltua kieltä, sillä sensuuri ei sallinut rehellistä tekstiä:

”Myös täällä on elämässä sen iloinen puoli epämukavan ohella, ja täällä näyttää samanlaiselta kuin missä tahansa, missä on paljon nuoria yhdessä.”¹⁰

Ricœurin mukaan muisto ja historiallinen aika limittyvät osittain. Syntyy anonyymi aika, joka on yksityisen ja julkisen ajan välimuoto. Yhdistämällä aikalaidistajien kertomuksia dokumentoituun tietoon rakennetaan silta muiston ja historiallisen ajan välille. Yksityisen ihmisen muiston ja historiallisen ajan välinen rajapinta on toisinaan huokoinen. Esimerkiksi sukutarinat yhdistyvät menneiden sukupolvien kertomuksiin nykyään elävien ihmisten muistikuvisa kyseisistä tarinoista.¹¹ Kirjeet liikkuvat ainakin hetkittäin tässä anonyymissä ajassa, sillä niissä dokumentoitu tieto käy usein vuoropuhelua kirjoittajan yksityisen diskurssin kanssa.

Avuttomuudesta selviytymiseen

Miroslav Janekin elokuvassa *Olga* (2014) näytetään kappale Václav Havelin haastattelua, jossa tämä sanoo, että vanki kirjoittaa omasta avuttomuudestaan käsin. Näin ovat tehneet myös Sachsenhauseniin vangitut tšekkiopiskelijat. Havelin tapaan hekin kirjoittivat kaikesta, mistä suinkin vain oli mahdollista kirjoittaa. Miroslavin kirjeistä kuultaa, usein myös paistaa kotikävä.

Suurin osa näistä opiskelijoista oli kuitenkin selviytyjiä. Nuori ikä ja hyvä koulutus olivat heille pelastus raaissa oloissa. Miroslavkin valmistui sodan jälkeen lääkäriksi ja teki elämäntyönsä sudeettialueella, josta saksalaiset oli karkoitettu ja jossa tarvittiin yhteiskunnan palveluja uusille, tšekkiläisille asukkaalle.

Tämän vuoden huhtikuussa twitterfeediini ilmestyi uutinen, jossa äärintationalistit olivat tuhriineet kahvilan ovea ja seiniä. Poliisi tutki asiaa ja kahvila oli suljettu normaalia aikaisemmin. Tapaus ei olisi minua muuten juurikaan liikkuttanut, mutta samassa kahvilassa minut haluaa jokaisella Prah-mat-kallani tavata liikuntatieteen professori Vojmír Srdečný.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 *Wie ich mich verändert habe, das werde ich erst nach meiner Rückkehr erkennen!* Miroslavin kirje isälleen Sachsenhauseniin 16.8.1942.
- 2 Christina Douglas, *Kärlek per korrespondens. Två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*. Carlsson, Stockholm 2011, 54–55.
- 3 Paul Ricœur, *Time and Narrative. Vol. 3 (Temps et récit. Tome III. Le temps raconté)*, 1985. Käänt. Kathleen Blamey & David Pellauer. The University of Chicago Press, Chicago 1990, 99.
- 4 *Das Konzentrationslager Sachsenhausen 1936–1945. Ereignisse und Entwicklungen*. Toim. Günter Morsch & Astrid Lev. Metropol, Berlin 2010, 66.
- 5 Kuneš Sonntag & Ladislav Schubert, *Studentské demonstrace*. Teoksessa *Tripké vzpomínky na 17. listopad 1939*. Toim. Zdeněk Poustka. Univerzita Karlova, Praha 2014, 29–31.
- 6 *Es hat sich wohl viel verändert seitdem ich nicht zu Hause bin. Besonders die Frage unserer Hochschulen interessiert mich*. Miroslavin kirje isälleen Sachsenhauseniin 30.6.1940.
- 7 Primo Levi, *Hukkuneet ja pelastuneet* (I sommers e i salvati, 1986). Suom. Riikka Kankkunen. Artemisia, Helsinki 2009, 90–93.
- 8 Kalle Kinnunen, Pimeyden ytimessä. Oscar-voittaja Son of Saul on musertavan synkkä keskitysleiritarina. *Suomen Kuvalehti* 9/2016, 52–53.
- 9 Keskustelu professori Vojmír Srdečný'n kanssa Prahassa 20.2.2013.
- 10 *Auch hier hat das Leben seine fröhliche Seiten neben den unangenehmen und so sieht es hier aus wie überall dort, wo viele junge Leute zusammen sind*. Miroslavin kirje isälleen Sachsenhauseniin 22.9.1940.
- 11 Ricœur 1990, 114.

TYÖVÄEN
KIRJALLI
SUUDEN
PÄIVÄ

WERSTAS
27.8.
2016

YMPÄRISTÖ &
YHTEISKUNTA

Nimekkäitä
nykykirjailijoita,
kipakkaa keskustelua,
kirjamyyntiä,
näytteilleasettajiia,
runoa ja musiikkia.

Vapaa pääsy!

Työväenmuseo Werstas
Väinö Linnan aukio 8,
Tampere

www.tyovaenkirjallisuudenpaiva.com

JULIA DAHLBERG

Konst och vetenskap

Intellektuell gemenskap i Helena Westermarcks brev till sin bror

Konstnären och författaren Helena Westermarck (1857–1938) hade en förtrolig relation till sin yngre bror, sociologen och forskningsresenären Edvard Westermarck (1862–1939). Brevväxlingen mellan de båda syskonen omfattar närmare 600 brev och sträcker sig från 1870-talet fram till Helena Westermarcks död vid slutet av 1930-talet.¹ I breven återfinns bland annat ett utbyte av råd och tankar kring karriärfrågor. Genom dessa kan man följa hur Helena Westermarck uppfattade sin egen yrkesroll och hur hon försökte etablera sig som konstnär. Breven visar också hur Helena Westermarck iscensatte sin konstnärspersona med utgångspunkt i en intellektuell gemenskap som tog fasta på likheterna mellan hennes eget konstnärliga och broderns vetenskapliga arbete.

Helena Westermarck studerade konst vid Finska konstföreningens ritskola i Helsingfors från 1874 till 1877 och fortsatte därefter med privatlektioner för konstnären Adolf Becker. År 1879 begav hon sig till Paris där hon studerade måleri för bland andra J. L. Gérôme (1824–1904), Léon Bonnat (1833–1922) och J. Bastien-Lepage (1848–1884). Hon kom att vistas i Paris i flera repriser fram till 1884. Under 1880-talet började Helena Westermarck även skriva tidningstexter och bokrecensioner för bland annat *Finsk Tidsskrift*. Hennes första bok, novellsamlingen *Ur studie-boken I*, utkom 1890. Därefter publicerade hon ett flertal romaner samt biografier över kvinnor så som Fredrika Runeberg (1807–1879), Adelaïde Ehrnrooth (1826–1905) och George Eliot (1819–1880). Hon engagerade sig även i kvinnoaksrörelsen och var under en lång period sekreterare för kvinnoaksföreningen Unionen samt redaktör för föreningens tidskrift *Nutid*. Hon ställde även upp som kandidat i lantdagsvalet 1907.²

Av sin omgivning titulerades Helena Westermarck på tidstypiskt sätt oftast ”fröken”. När hon själv fick tillfälle att påverka hur hon presenterades föredrog hon en yrkesbeteckning. Då hon uppgav sin titel för publicering i *Adresskalender för Helsingfors stad* antecknade hon sig själv som ”konstnärinna”. På gravstenen på Sandudds begravningsplats i Helsingfors står det ”skriftställarinna”. I sina memoarer *Mina levnadsminnen* (skrivna från senare delen av 1920-talet till 1930-talet samt postumt utgivna 1941) framställde hon sig själv som en iakttagande och samtidskommenterande konstnär.³ Dessa yrkesbeteckningar visar att Helena Westermarck tog sig själv på allvar i sin yrkesroll och att hon ville framställa sig själv som en konstnär. Man skulle kunna sammanfatta det

som att hon inför sin omgivning sökte iscensätta en konstnärspersona (jag kommer i fortsättningen att använda beteckningen ’konstnärspersona’).

Begreppet ’persona’ har använts för att beskriva ”en kulturell identitet som dels formar den enskilda individen till både kropp och sinne, och dels skapar ett kollektiv av flera personer med en gemensam och igenkännbar fysiologi”. Det kan således sammanfattas som ett kollektivt omfattat och kulturellt definierat mönster för vad som krävs för att en person av sin omgivning skall uppfattas som trovärdig i en bestämd social funktion så som exempelvis konstnärsrollen. Behovet att iscensätta en konstnärspersona i enlighet med omgivningens förväntningar påverkar konstnärens levnadsval, umgänge, tycke, stil och smak på flera nivåer.⁴

Genom Helena Westermarcks brev, dagböcker, memoarer och självbiografiska texter kan man studera hur hon på olika sätt försökte iscensätta en konstnärspersona. Dessa källor kan tillsammans med hennes agerande både i det offentliga och i det privata beskrivas som handlingar (eng. *doings*). Som handlingar uppfattas således många olika typer av både verbala och ickeverbala uttryck så som skrivna eller muntliga uttalanden samt gester och andra kroppsliga uttryck.⁵ Dessa handlingar kan betraktas som ett slags performans eller iscensättningar genom vilka Helena Westermarck strävade till att upprätthålla en övertygande konstnärspersona inför sin omgivning.⁶ Det ”jag” som således framträder i memoarerna, eller i hennes brev till brodern, är en iscensättning som påverkas av en mängd olika faktorer så som de rådande sociala normerna samt vem den förväntade mottagaren är och i vilken relation författaren står till denna.⁷

Genom Helena och Edvard Westermarcks brevväxling framträder de olika positionerna för män och

kvinnor samt maktförhållanden inom det sociala fält som befolkades av konstnärer och vetenskapsmän under slutet av 1800-talet och under 1900-talets första årtionden. Helena Westermarcks liv och yrkesval påverkades på flera sätt av det faktum att hon som kvinna inte hade samma möjligheter som sina manliga kolleger att iscensätta en konstnärspersona som stämde överens med vad den dåtida omgivningen förväntade sig av en konstnär. Inför sig själv och sin omgivning var hon därför tvungen att konstruera en alternativ persona utgående från delvis andra definitioner av konst och konstnärlighet. Genom att framhäva en intellektuell gemenskap med broderns vetenskapliga arbete kunde Helena Westermarck, så som här kommer att diskuteras, göra just detta.

Syster och bror

I sina memoarer *Mina levnadsminnen* ger Helena Westermarck relationen till brodern ett förhållandevis stort utrymme. Edwards namn omnämns betydligt oftare än de andra syskonens och Helena Westermarck framhäver även flera olika tillfällen då hon och brodern rest, bott eller arbetat i varandras sällskap⁸. Genom dessa skildringar ville hon i memoarerna iscensätta en särskild gemenskap mellan sig själv och brodern. Denna strävan framkommer exempelvis redan tydligt i memoarernas skildring av Edwards födelse på Helena Westermarcks egen femårsdag:

”Den dag då jag fyllde fem år, inträffade i hemmet en mycket glad och mycket viktig händelse. Min yngsta bror kom till världen på min födelsedag den 20 november 1862. Man sade mig, att den lille brodern var en födelsedagsgåva till mig, och jag tog också saken på allvar och ansåg honom sedan alltid såsom på något sätt mer tillhörande mig än någon av de andra i hemmet.”⁹

Edvard Westermarcks doktorsavhandling *The Origin of Human Marriage* blev färdig 1889. Genom sitt arbete profilerade han sig som en internationellt orienterad forskare med expertis inom äktenskaps- och moralfrågor. Han innehade professuren i praktisk filosofi vid Kejsarliga Alexanders-universitetet från och med 1906, men kom i praktiken att dela sin tid mellan Helsingfors, London och Marocko. På den sistnämnda platsen utförde han etnologisk fältforskning som resulterade i flera större forskningsarbeten. År 1907 tilldelades han den första professuren i sociologi vid London School of Economics. Vid grundandet av Åbo Akademi 1919 utsågs han till den nya högskolans första rektor samt professor i filosofi. Han lämnade rektorstjänsten redan 1921, men kvarstod som professor i filosofi fram till sin pensionering 1931. Han fortsatte även med sina forskningsresor till Marocko. Han var en internationellt erkänd forskare och vetenskapsman med en synlig position i den finska offentligheten.¹⁰

Den tidigare forskningen har inte i någon större utsträckning uppmärksammat Helena och Edvard Westermarcks nära familjeförhållande. Syskonskapet omnämns

oftast enbart kortfattat eller också inte alls. Det finns emellertid skäl att studera de båda syskonen i relation till varandra. Syskon utgör ofta långvariga och nära kontakter inom den enskilda individens nätverk. De kan beskrivas som viktiga resonansbottnar för reflektioner om det egna jagets orientering i världen samt val av levnadssätt och livsbana.¹¹ Syskonskapet är exempelvis betydelsefullt inte minst då det handlar om könsroller och könsidentitet men också som stöd och förebilder för samhälllig aktivitet, något som stämmer mycket väl för Helena och Edvard Westermarcks relation.¹²

Helena och Edvard Westermarck var båda två begåvade och studieinriktade redan i unga år. Familjens ekonomiska och sociala ställning förändrades inte märkbart medan de båda syskonen gick i skola och utbildade sig. I teorin hade de alltså samma utgångspunkter. Att deras liv i intellektuellt avseende ser så olika ut berodde åtminstone delvis på vilka möjligheter som stod öppna för de båda könen.¹³ På grund av detta förhållande utgör Helena och Edvard Westermarcks relation även en möjlighet att göra jämförelser mellan kvinnligt och manligt då det kommer till offentligheten och intellektuella roller under det sena 1800-talet.

Hur såg den unga Helena Westermarck på sina egna möjligheter i förhållande till bröderna? I en passage i memoarerna låter den vuxna memoarförfattaren sitt eget barna-jag jämföra sig själv med sina bröder:

”Då jag såg mina bröder och de forna lekkamraterna, som växte upp till unga män, gå fram mot olika mål som de för sig hade uppställt, så föreställde jag mig, att de gjorde det säkert och självmedvetet utan att plågas av tvivel och anfaktelser som jag. Därjämte var för dem allt lagt väl tillrätta på de banor de ville beträda.”¹⁴

I brevväxlingen med Edvard Westermarck finns dock ingenting som tyder på att Helena Westermarck upplevde någon form av osäkerhet i förhållande till sin yngre brodern. Även om uttryck för sådana jämförelser saknas i breven behöver det givetvis inte betyda att de inte förekom. Men jämförelsen till bröderna kan även uppfattas som den vuxna kvinnosakskvinnans sätt att synliggöra en skevhet mellan könen.

Med sitt långa förflutna inom kvinnosaksrörelsen ville Helena Westermarck göra läsaren uppmärksam på att kvinnors möjligheter generellt var mer begränsade än mäns. I sina barndomsskildringar återkommer hon därför indirekt till situationer då hon på olika sätt blivit medveten om att hon som flicka hade färre möjligheter och en svagare position i tillvaron än pojkar och män. På ett ställe i memoarerna beskriver Helena Westermarck exempelvis hur hon som barn iakttog hur fattiga och ogifta gamla kvinnor tvingades stå ut med respektlösa skämt och löje i utbyte mot bistånd i form av kläder och matvaror. Den strukturella orättvisa som dessa kvinnor utsattes för hade enligt Helena Westermarck inte ännu gått upp för det iakttagande barnet, men den lilla flickan i memoarerna anade ändå redan dessa kvinnors hjälp-

”Helena Westermarck var då 22 år gammal och hade aldrig tidigare hört en kvinna hålla en offentlig föreläsning.”

löshet. Denna utsatthet framstod för den vuxna memoarförfattaren som ”livets bittra tragik för kvinnorna”.¹⁵

I sin egen vardag ställdes Helena Westermarck inför samma begränsningar som andra kvinnor i hennes samtid. Något om inverkan av dessa begränsningar kan man sluta sig till genom en kortfattad passage ur hennes brev. I mars 1880, cirka fyra månader efter att hon hade kommit till Paris, gick Helena Westermarck på en föreläsning som behandlade författaren Alexandre Dumas den yngres (1824–1895) sätt att beskriva kvinnor. I ett brev till sin mor erkände hon att ämnet förvisso intresserade henne, men mest av allt gick hon på grund av att föreläsaren var en kvinna. Helena Westermarck var då 22 år gammal och hade aldrig tidigare hört en kvinna hålla en offentlig föreläsning.¹⁶

Helena Westermarcks möjligheter att i egenskap av kvinna upprätthålla en framgångsrik konstnärspersona på samma villkor som sina manliga kolleger kringsskars bland annat av kvinnors begränsade möjligheter att studera, röra sig utomhus och framträda offentligt. Trots detta möter man förvånande få av dessa begränsningar i hennes memoarer. Claeson-Pipping som har diskuterat Helena Westermarcks författarskap menar att hon gärna avdramatiserade och avpersonifierade motståndet mot kvinnligt yrkesarbete. Denna avdramatisering var enligt Claeson-Pipping ett sätt att normalisera kvinnliga yrkesutövare. Istället för att fästa uppmärksamheten vid motståndet till kvinnligt yrkesarbete framställde Helena Westermarck det som fullständigt självklart att kvinnor kan och bör arbeta.¹⁷ Så som Minna Hagner har påpekat skrev Helena Westermarck, i likhet med flera andra samtida författare, om kvinnornas historia på ett sätt som var ägnat att främja kvinnorörelsens politiska målsättningar.¹⁸

I sina memoarer ställdes Helena Westermarck således inför ett motsvarande problem. Om hon framhävde sin egen kamp för sina rättigheter som kvinna riskerade hon att ge alltför mycket utrymme, och därmed även ett slags ofrivillig legitimitet, till en tolkning som innebar att manlighet framstod som viktigt för en framgångsrik iscensättning av en konstnärspersona. Även om hon således mellan raderna gärna ville framhäva hur den strukturella ojämlikheten påverkade henne själv och andra kvinnor så ville hon inte heller ge kritiken av kvinnligt yrkesarbete för mycket utrymme. Lösningen blev därför att iscensätta ett av omständigheterna påtvingat mångsysslande som en väsentlig del av Helena Westermarcks konstnärspersona.

Måla eller skriva?

Helena Westermarcks mångsysslande var förknippat med hennes kön. I sina memoarer framhåller hon att även om det i teorin skulle ha funnits en möjlighet för kvinnor att studera vid universitetet under 1870-talet så var det i praktiken nästan omöjligt eftersom det endast beviljades några få studierätter för kvinnor. Enligt Helena Westermarck avskräckte uppgifter om avslag på ansökningar kvinnor från att överhuvudtaget ansöka om studierätt. Hon antyder på så vis att hon gärna skulle ha ägnat sig åt akademiska studier om möjligheten hade funnits.¹⁹ Konststudierna framstår därmed nästan som ett val i brist på bättre alternativ: ”Konstundervisningen var ju för övrigt ett område som inte var omgärdat av murar med uppgift att avhålla flickebarn från att beträda det”, konstaterade Helena Westermarck apropå studievalet i sina memoarer.²⁰

Helena Westermarcks arbete med tavlan *Strykerskor* (1883) och det därpå följande mötet med en oförstående

**”Att idka måleri för nöjes
skull kan aldrig falla mig in.
Jag vill lära mig allt hvad jag
kan eller intet.”**

konstkritik har beskrivits av Riitta Konttinen och Harriet Weckman. I dessa framställningar framstår kritiken och Helena Westermarcks tvivel på den egna förmågan som en orsak till att hon lämnade måleriet.²¹ I breven till bröderna Rudolf och Edvard Westermarck samt i dagböckerna avtecknar sig emellertid också hennes högt ställda ambitioner för sina konststudier. Hon ville skapa sig en yrkesroll inom måleriet: ”Att idka måleri för nöjes skull kan aldrig falla mig in. Jag vill lära mig allt hvad jag kan eller intet”, skrev hon till sin bror Rudolf Westermarck.²²

I breven till bröderna var Helena Westermarck tydlig med att hon inte ville nöja sig med att bli en duktig amatör. Ifall omständigheterna gjorde det omöjligt för henne att förverkliga sina målsättningar ville hon istället använda tiden i Paris till andra studier för att på så vis kunna skapa sig ett ekonomiskt oberoende samt en självständig framtid. Dessa tankar gav hon uttryck för i ett brev till fadern redan en kort tid efter sin första ankomst till Paris och senare även i det ovan citerade brevet till brodern: ”Ty det står fast att nog måste man sjelf kunna engång skaffa sig det kära brödet. Det är den slags kvinnoemancipation jag sträfvar för och af djupaste öfvertygelse tror på, och det säkraste medlet att komma dertill är kunskap, det må sedan vara i hvilken branche som helst”, förtydligade hon.²³

Målsättningen med vistelsen i Paris var därför att studera konst, men också att skaffa sig en slags informell utbildning eller kunskapsgrund som kunde säkerställa en självständig framtid. I breven från Paris 1879–1881 framgår att Helena Westermarcks intressen sträckte sig utöver måleriet – hon studerade franska och gick ofta på olika föreläsningar. I hemlandet hade hon fått möjlighet att privat studera skrivteknik och uppsatsskrivning

för professor C. G. Estlander (1834–1910). Med hans hjälp utvecklade hon sin förmåga att uttrycka sig i skrift och publicerade sina första texter i *Finsk Tidskrift* som redigerades av Estlander.²⁴ I ett av sina brev till brodern Edvard från december 1879 (hon hade då varit endast en månad i Paris) anspelade Helena Westermarck på den uppmuntran hon mött från både Estlander och sin andre lärare, konstnären Adolf Becker (1831–1909). I hennes gestaltning framstår valet mellan måleriet och det skrivna ordet som ett tydligt val mellan två möjligheter. Estlander representerar skrivandet medan Becker står för måleriet:

”Du frågar om jag börjat tänka på C.G.E:s [Carl Gustaf Estlanders] uppmaning. Icke än, det vore för tidigt. Sedan gör du en supposition att jag skulle glömt honom för Becker, i allra största förtrolighet och hemlighet vill jag anförtro dig att jag småningom börjar komma på det klara med att C.G.E. dock sist och slutligen skall bli den rätte, det kan ej hjälpas.”²⁵

För Helena Westermarck representerade journalistiken och skrivandet till en början en möjlighet till egna utkomster vid sidan av måleriet. Tanken på att endast ägna sig åt skrivandet blev emellertid starkare under de därpå följande åren. I sin dagbok noterade hon sina känslor inför utgivningen av hennes första bok, novellsamlingen *Ur studieboken I* (1890):

”Dessutom känner jag nu att jag står på gränsen och måste lämna måleriet åsido. Jag tror att det i alla afseenden blir det bästa för mig, men det slutliga afgjörandet är så svårt, det är som att rycka upp något, som man förut planterat – och dock tror jag att det varit den rätta vägen att studera till målare för att kunna bli författarinna.”

”Det journalistiska skrivandet med artiklar och bokrecensioner var ’dagsverken’ som gav pengar och säkerställde uppehållet. Målsättningen var ändå att skriva skönlitteratur och längre arbeten.”

Och några dagar senare i ett odaterat inlägg skriver hon: ”Idag förde jag manuskripten till tryckeriet. Det var ett högtidligt ögonblick och liksom en besegling af mitt öde.”²⁶

Med utgivningen av *Ur studieboken* upplevde Helena Westermarck således att hon slutgiltigt hade övergått till litteraturen. Det journalistiska skrivandet med artiklar och bokrecensioner var ”dagsverken” som gav pengar och säkerställde uppehållet. Målsättningen var ändå att skriva skönlitteratur och längre arbeten.²⁷ Romaner och noveller var mer passande för en kvinna att skriva, medan facklitteraturen med sina mer akademiska metod- och stilgrepp däremot ännu var förbehållna män. Till en början var Helena Westermarcks texter därför främst skönlitterära, men med åren och stigande självförtroende gav hon sig också in på facklitteraturen och började skriva biografier över yrkeskvinnor och föregångare inom kvinnorörelsen.²⁸ Från London kommenterade Edvard Westermarck för sin del utgivningen av de första novellerna med att nu skulle hon väl ta itu med en längre roman? En författare som ville komma till anseende borde skriva längre arbeten.²⁹

Den mångsysslade konstnären

Helena Westermarck avslutade således sin aktiva karriär som bildkonstnär vid en ålder av knappa 30 år. Genom hennes brev till modern och de kvinnliga konstnärskollegorna uppstår lätt intrycket att detta beslut berodde på osäkerhet och tvivel på den egna förmågan inför en oförstående konstkritik.³⁰ Men man kan också se Helena Westermarcks konstnärskarriär ur det perspektiv som framträder i andra källor så som dagboken och breven till bröderna Rudolf och Edvard. I dessa är tonen själv-

säkrare och ibland till och med raljerande. Övergången från ett målade till ett skrivande uttryckssätt ter sig i dessa källor som en följd av behovet att försörja sig själv men också av Helena Westermarcks högt ställda ambitioner på sitt skapande arbete.

Genom dessa källor framgår även att Helena Westermarck inte uppfattade slutet på den aktiva målarkarriären som ett slut på konstnärskarriären. I stället kan man hävda att hon på ett smidigt sätt införlivade alla de verksamhetsformer som hon ägnade sig åt under begreppet ’konst’. Så som de ovan citerade dagboksanteckningarna antyder kom hon att betrakta konststudierna som förberedelser inför den senare verksamheten som författare. På så vis inorporerade hon både det målade och det skrivande jaget under sin konstnärspersona. Den här förändringen avspeglar sig även i breven.

Genom att inbegripa litteraturen i begreppet ’konst’ gjorde Helena Westermarck en tolkning som inte var helt ovanlig på den här tiden. Uttrycket ’konst’ kunde nämligen under 1800-talet inbegripa alla de konstformer som omfattas av begreppet ’de sköna konsterna’, *beaux-arts* eller *fine arts*: det vill säga måleri, skulptur och arkitektur, samt litteratur och musik. När Konstnärsgillet i Finland grundades 1864 bestod föreningen exempelvis inte enbart av bildkonstnärer. Den ursprungliga målsättningen var tvärtom att sammanföra representanter för samtliga former av de sköna konsterna. Konstnärsgillet utvecklades sedermera till en sammanslutning enbart för bildkonstnärerna, men under Helena Westermarcks tid hade gillet ännu kvar sin funktion som ett sällskap med avsikt att förena i synnerhet bildkonstnärer och författare, d.v.s. ”artister” och ”litteratörer”. Helena Westermarck tillhörde själv Konstnärsgillet ”skiftställerloge”.³¹

Den tidigare forskningen om Westermarck har haft svårt att greppa hela hennes ovanligt mångsidiga och breda verksamhet som både konstnär och författare. Den existerande litteraturen tenderar därför att antingen betrakta henne som konstnär³² eller författare³³. Hennes övriga verksamhetsfält (journalistiken, medborgaraktivismen och det politiska aktiviteterna) har däremot ofta hamnat i skym undan. I breven mellan Helena och Edvard Westermarck finns emellertid mycket som tyder på att hon själv inte uppfattade sina olika verksamhetsfält som väsensskilda. I stället tycks hon närmast ha betraktat dem som olika uttrycksätt med en gemensam nämnare: ett skapande intellektuellt arbete.

God jul och gott arbete!

Tanken på arbetet återkommer gång på gång i Helena Westermarcks brev till brodern Edvard Westermarck. Således kunde hon exempelvis i sitt födelsedagsbrev till brodern i november 1899 utbrista: ”Om jag kunde själv få utstaka mitt öde, skulle jag önska att i ostörd ro och utan afbrott af obehaglig art få arbeta, och sedan jag skrivit allt det jag velat skriva, skulle jag få dö vid skrifbordet liksom Z. Forsman”.³⁴ Och i ett annat brev till födelsedagen därpå följande år, fortsatte hon på samma tema:

”Mina tankar äro mina barn’, hade en engelsk skulptör kallat ett af sina verk [sic!], som jag nyss såg afbildat, och jag fann idéen anslående. Tankar och verk äro ingen föraktlig afföda. Jag önskar att ditt barn måtte blifva snillrikt”.³⁵

Arbetet sammanvävdes och jämfördes således i Helena Westermarcks retorik med stora livshändelser som både döden och genererandet av nytt liv.

I sina brev till Edvard Westermarck återkom Helena Westermarck ofta till arbetets meningsfullhet. ”God jul och gott arbete! Ty arbete är ändå det bästa här i världen”, skrev hon exempelvis till brodern från en kurortsvistelse i Enköping i Sverige i december 1887, och tillfogade ett citat av den franska författaren Lafontaine: *Travaillez, prenez de la peine, c'est le fond qui manque le moins* (”Att arbeta och anstränga sig, det är den grund som saknas mest”).³⁶ Och i mars året därpå kommenterade hon broderns planer för sitt arbete vid British Museum:

”Det gläder mig ofantligt att ditt arbete går bra! Är det ej sant att då man sålunda arbetar vid en sådan der stor civilisationens härd, är det som om ens ögon skulle blifva öppnade, man får så många nya vyer, man lika som spricker ut. Så kände jag det åtminstone i Paris.”³⁷

Genom dessa referenser till arbetet ville Helena Westermarck upprätta en gemenskap mellan sig själv och brodern. När hon talade om arbete avsåg hon nämligen inte vilket som helst arbete, utan den typ av intellektuella, kreativa och nyskapande arbete som både hon och brodern ägnade sig åt.³⁸ Det var en tolkning av arbete som åtminstone till vissa delar skilde sig från

den syn på kvinnors arbete som exempelvis var vanlig inom den dåtida fennomanska kvinnorörelsen. I likhet med dessa såg Helena Westermarck det som viktigt att även som kvinna kunna försörja sig själv. Men i hennes texter saknas helt den nytto-, plikt- och flitighetsretorik som ofta återkommer i dåtida texter om arbete.³⁹ Istället uppfattade hon sitt arbete som viktigt för sin egen utveckling. I dagboken konstaterade hon apropå de teckningslektioner hon försörjde sig på att ge: ”Jag lär mig föga själf af dem, och jag är en stor egoist i den vägen, vill ej gärna hafva något arbete, genom hvilket jag icke själf går framåt”. Samtidigt ville hon med sin konst bidra till att föra samhället framåt.⁴⁰

Av dessa orsaker gjorde Helena Westermarck inte någon egentlig skillnad på broderns forskningsarbete och sitt eget konstnärliga arbete utan framställde dem som förenade av ett slags intellektuell gemenskap. Detta framgår exempelvis av ett brev som hon skrev till Edvard i januari 1901. I brevet tackade hon brodern för hans beröm av romanen *I fru Ulrikas hem* (1900) som just hade kommit ut och tillägger: ”[T]y konsten är en sträng herre och mästare – ej mindre än vetenskapen, – och de som tro att blott aga och hårda ord behövas för att stäffa fåfången hos konstnären fara grundligt vilse.”⁴¹ På det här sättet underströk hon inför både sig själv och brodern att de delade ett slags arbetsgemenskap kring det konstnärliga och vetenskapliga arbete som de utförde på var sitt håll i London och Paris.

Du tålmodigaste bland alla bröder

”Du tålmodigaste bland alla bröder, nu sänder jag dig omkring till alla mina herrbekanta”, skrev Helena Westermarck till sin bror från Paris i februari 1884. I brevet bifogade hon manuskriptet till en tidningstext som hon ville få publicerad.⁴² Helena och Edvard Westermarcks brev innehåller ofta olika typer av uppdrag och små ärenden som den andra ombads uträtta. Det kunde gälla allt från inlämnandet av manuskript till bank- och skatteärenden och anskaffning av böcker eller reservdelar till skrivmaskiner. Men förutom dessa praktiska handräkningar innehåller breven också många reflektioner kring det arbete som Helena Westermarck upplevde att hon och brodern hade gemensamt.

I verket *Könsöverskridande vänskap* har Eva Gothlin diskuterat den västerländska idéhistoriens tendens att förknippa relationen mellan kvinnor och män med antingen äktenskapet eller den romantiska kärleken. Denna tendens att uppfatta sexualiteten som väsentlig för relationer mellan könen har, menar hon, medfört att vänskapen mellan kvinnor och män ofta förblivit osynlig på grund av att det saknas både mallar och begrepp för hur den bör uppfattas och beskrivas.⁴³ Det här problemet kan i själva verket anses gälla alla former av relationer mellan kvinnor och män där den romantiska kärleken eller *eros* inte ingår. Dessa inbegriper exempelvis relationen mellan syster och bror men också många andra typer av relationer som vilar på släktskap, vänskap och sociala posi-

tioner så som lärare och elev, mentor och adept eller mecenat och klient.⁴⁴

Den intellektuella gemenskap som Helena Westermarck upplevde att hon delade med sin bror fick ett symboliskt uttryck i den gemensamma födelsedagen. I november 1887 skrev hon exempelvis till Edvard Westermarck för att gratulera honom på deras gemensamma födelsedag: ”Min käre tvillingbroder! Mer än någon annan bör jag komma ihåg din födelsedag, efter vi ju dela ljuft och ledt med hvarandra den dagen. Jag önskar dig allt möjlig lycka och välgång och främst att ditt arbete må gå bra!”⁴⁵ Idén om den gemensamma födelsedagens symboliska betydelse gav hon skildrade broderns födelse.

Också Edvard Westermarck kunde ibland hänvisa till denna arbetsgemenskap. Det gjorde han exempelvis när

han skrev till sin syster för att gratulera henne till hennes 50-årsdag: ”En stor lycka är det för oss båda att vi finner så stort nöje i vårt arbete.”⁴⁶ Referenserna till arbetets betydelse i allmänhet, och till ett gemensamt arbete i synnerhet, var emellertid betydligt flertaligare i Helena Westermarcks brev till brodern. När Helena Westermarck framhävde likheterna mellan sitt och broderns arbete kunde hon uppräta en slags intellektuell jämlikhet där könet förlorade betydelse. För kvinnor som i likhet med henne tog steget ut till en offentlig karriär och ett självständigt intellektuellt liv under det sena 1800-talet, var sådana relationer ofta betydelsefulla. I sin relation till brodern kunde Westermarck iscensätta en mångsidigt samhällskommenterande och intellektuellt arbetande konstnärspersona där hennes kön inte påverkade hennes möjligheter att arbeta, tänka och skapa.

Noter

- 1 Helena Westermarcks brevsamling (HWBS) och Edvard Westermarcks brevsamling, Åbo Akademis bibliotek (ÅAB). Helena Westermarcks namn kommer i fortsättningen att förkortas HW och Edvard Westermarck EW.
- 2 För ett urval av tidigare litteratur om Helena Westermarck, se t.ex. Konttinen 2014; Toftgaard-Pedersen 2014; Konttinen 2010; Weckman; Claesson-Pipping 2007; Hagner 2005; Forsell 1999; Ramsay 1997; Konttinen 1991; Hård af Segerstad 1989; Mazzarella 1984.
- 3 *Adresskalender för Helsingfors stad* 1888, 148. Huruvida Helena Westermarck själv hade valt vilken yrkesroll som skulle framhåvas på gravstenen är emellertid oklart. Titeln ”skriftställarinna” kan även ha valts av den efterlevande familjen som reste gravstenen.
- 4 Daston & Sibum 2003, 2. Begreppet ’persona’ har introducerats inom vetenskapshistorien av Lorraine Daston och Otto Sibum som sammanfattat dess betydelse på följande sätt: ”Intermediate between the individual biography and the social institution lays the persona: a cultural identity that simultaneously shapes the individual in body and mind and creates a collective with a shared and recognizable physiognomy”. Daston och Sibum samt deras efterföljare har diskuterat olika varianter av vad de kallar för en ”vetenskaplig” (*scientific*) alternativt ”akademisk” (*scholarly*) persona. Begreppet kan emellertid lika väl tillämpas på andra typer av sociala roller än vetenskapsmannens. Se vidare Paul 2011; Paul 2014; Hallberg 2008; Hallberg 2011.
- 5 Begreppet ’handlingar’ (*doings*) har hämtats från Paul 2011. Om den själv-

- biografiska texten som iscensättning av jaget, se t.ex. Caine 2010, 97–102. Mer allmän om självbiografiska texter som källor, se t.ex. Kurvinen 2014.
- 6 Om begreppet ”iscensättning” (*performance*), se t.ex. Burke 2005.
- 7 Se t.ex. Leskelä-Kärki, Lahtinen, Vainio-Korhonen & Vehkalahti, 2011.
- 8 Jag är medveten om att många forskare motsätter sig bruket att benämna historiska personer med endast förnamn och jag strävar i regel till att benämna både Helena Westermarck och hennes bror med för- och efternamn. Eftersom detta ändå i vissa fall skulle medföra att texten blev osmidig kommer jag i några undantagsfall att endast använda förnamn.
- 9 Westermarck 1941, 16–17.
- 10 Se Westermarck 1927. För ett urval av tidigare litteratur om Edvard Westermarck, se t.ex. Lagerborg 1951; Ihanus 1990; Lagerspetz & Suolinna 2014.
- 11 Leskelä-Kärki 2006, 42. Om syskonens betydelse för individen, se t.ex. Davidoff 2012; *Sibling Relations and the Transformation of European Kinship 1300–1900*, 2011.
- 12 Om syskonens betydelse för kvinnor inom den tidiga finska kvinnorörelsen, se Dahlberg 2011.
- 13 Om möjligheterna att diskutera skillnaderna mellan kvinnors och mäns upplevelser med hjälp av syskon, se även Hakosalo 2015.
- 14 Westermarck 1941, 92–93.
- 15 Ibid., 56–58.
- 16 HW till Constance Westermarck, Paris 23.3.1880, HWBS:XI, ÅAB.
- 17 Claesson-Pipping 2007, 38–40, 200–202.
- 18 Hagner 2005, 100.
- 19 Klinge 1989, 647–655; Klinge 1997, 167–172. Jfr. Westermarck 1941, 93.

- 20 Westermarck 1941, 80.
- 21 Konttinen 1991, 209–210, 216–217; Konttinen 2014, 70–74; Weckman 2009; 38–47.
- 22 HW till Rudolf Westermarck från Paris, odaterat (troligtvis 1883), HWBS:III, ÅAB.
- 23 Citatet är hämtat ur det i föregående not citerade, odaterade brevet från HW till Rudolf Westermarck från Paris, HWBS:III. Se även brev från HW till Nils Christian Westermarck, Paris 31.12.1879, HWBS:II, ÅAB.
- 24 Westermarck 1941, 93–94.
- 25 HW till EW, Paris 12.12.1879, HWBS:VIII, ÅAB.
- 26 HW dagbok 22.10.1890, Helena Westermarcks arkiv (HWA):10a, ÅAB.
- 27 HW dagbok 17.3.1891, HWA:10a, ÅAB.
- 28 Caine 2010, 55–56. Medan den professionella historieskrivningen ännu under denna tid var förbehållen män, var biografen en genre som kvinnor lättare kunde ägna sig åt.
- 29 EW till HW, London 12.1.1891, HWBS:VIII, ÅAB.
- 30 Konttinen 2014, 30–32, 70–74.
- 31 I *Adresskalender för Helsingfors stad 1884*, 194 kunde man exempelvis år 1884 läsa att Konstnärsgillet i Finland ”är en personlig anslutning mellan artister och litteratörer i Finland samt en förmedling mellan dem och den konstälskande allmänheten.” Konstnärsgillet blev en nationell intresseförening för bildkonstnärer 1952. Se Koroma 1964, 7–8.
- 32 T.ex. Konttinen 2014; Konttinen 2010; Konttinen 1991.
- 33 T.ex. Claesson-Pipping 2007; Hagner 2005; Forsell 1999; Hård af Segerstad 1989; Mazzarella 1984.
- 34 HW till EW, Helsingfors 15.11.1899,

- HWBS:VIII, ÅAB.
 35 HW till EW, Helsingfors 15.11.1900, HWBS:VIII, ÅAB. Verket Helena Westermarck hade sett avbildat var förmodligen bronsrelieffen "My Thoughts are My Children" av Sir George Frampton från 1894.
 36 HW till EW, Enköping 20.12.1887, HWBS:VIII, ÅAB.
 37 HW till EW, Enköping 8.3.1888, HWBS:VIII, ÅAB.
 38 Helena Westermarcks syn på arbete i biograferna om yrkeskvinnor har tidigare diskuterats av Claesson-Pipping 2007, 15–46.
 39 Jfr t.ex. Ollila 2000, 70–82.
 40 Helena Westermarcks dagbok, odaterat inlägg från oktober–november 1891, HWA:10a, ÅAB.
 41 HW till EW, Helsingfors 17.1.1901, HWBS:VIII, ÅAB.
 42 HW till EW, Paris 12.2.1884, HWBS:VIII, ÅAB.
 43 Gothlin 2011, 17–21.
 44 Se t.ex. Dahlberg 2011; Leskelä-Kärki 2011; Hakosalo 2015.
 45 HW till EW, (s.l.) 16.11.1887, HWBS:VIII, ÅAB.
 46 EW till HW, West Kensington Park 16.11.1907, HWBS: IIIV, ÅAB.

Arkivkällor

Handskriftavdelningen, Åbo Akademis Bibliotek, Åbo:

- Helena Westermarcks brevsamling (HWBS: volymnummer med romerska siffror)
 Helena Westermarcks arkiv (HWA: volymnummer med arabiska siffror)
 Edvard Westermarcks brevsamling

Litteratur

- Adresskalender för Helsingfors stad 1888*, 29.de årgången. Edlund, Helsingfors 1888.
Adresskalender för Helsingfors stad 1884, 25.te årgången. Frenckell, Helsingfors 1884.
 Burke, Peter, *Performing History. The Importance of Occasions. Rethinking History*. Vol. 9, No. 1, 2005, 35–52.
 Caine, Barbara, *Biography and History*. Palgrave MacMillan, New York 2010.
 Claesson-Pipping, Git, *Men arbetet! Mitt arbete! Identitet och berättande i Helena Westermarcks yrkeskvinnobiografier*. Makadam, Göteborg 2007.
 Dahlberg, Julia, Vardagsstöd, kontaktförmedling och förebilder. Syskonens position i den samhällsaktiva, borgerliga kvinnans nätverk under sent 1800-tal. *Historisk Tidskrift för Finland*. Vol. 96, No. 3, 2011, 201–224.
 Daston, Loraine & Sibum, H. Otto, Introduction. Scientific Personae and Their Histories. *Science in Context*. Vol. 16, No. 1–2, 2003, 1–8.
 Davidoff, Leonore, *Thicker than Water. Siblings and their Relations 1780–1920*. Oxford University Press, Oxford 2012.
 Forssell, Pia, Helena Westermarck. Tidsskild-

- ring och kvinnohistoria. I verket *Finland svenska litteraturhistoria* I. Red. Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1999, 461–463.
 Gothlin, Eva, Att synliggöra vänskap. Simone de Beauvoir och Jean-Paul Sartre. I verket *Könsöverskridande vänskap. Om vänskapsrelationer mellan intellektuella kvinnor och män*. Red. Ingrid Holmquist. Makadam, Göteborg 2011, 17–33.
 Hagner, Minna, 'Naisasian tarkoitus on ihmiskunnan sopusointuinen kehitys'. Porvarillisen naisliikkeen tuottamat kertomukset naisten historiasta. I verket *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Red. Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomala. SKS, Helsinki 2005, 100–118.
 Hakosalo, Heini, Ille och Elin. Syskon, kön och medicinsk karriär i det tidiga 1900-talets Finland. *Historisk Tidskrift för Finland*. Vol. 100, No. 2, 2015, 125–160.
 Hallberg, Margareta, Den intellektuella biografien och begreppet persona. I verket *Vi vet något. Festskrift till Jan Bärmark*. Red. Margareta Hallberg, University of Gothenburg, Göteborg 2008, 115–136.
 Hallberg, Margareta, Struggling with Academic Biography. I verket *Making a Difference. Rethinking Humanism and the Humanities*. Red. Niklas Forsberg & Susanne Jansson. Thales, Stockholm 2011, 145–168.
 Hård af Segerstad, Ruth, *Det kvinnliga perspektivet. En studie i några av Helena Westermarcks rensationer och litterära verk 1879–1894*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1989.
 Ihanus, Juhani, *Kadonneet alkuperät. Edvard Westermarckin sosiopsykologinen ajattelu*. Kirjayhtymä, Helsinki 1990.
 Klinge, Matti, *Krig, kvinnor, konst*. Schildts, Helsingfors 1997.
 Klinge, Matti, Traditionalism och radikalism. I verket *Kejsarliga Alexanders universitetet 1808–1917. Helsingfors universitet 1640–1990. Andra delen*. Red. Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola, & John Strömberg. Otava, Helsingfors 1989, 603–671.
 Konttinen, Riitta, *Totuus enemmän kuin kauneus. Naisaitteilija, realismi ja naturalismi 1880-luvulla. Amélie Lundahl, Maria Wiik, Helena Westermarck, Helena Schjerfbeck ja Elin Danielson*. Otava, Helsinki 1991.
 Konttinen, Riitta, *Naiset taiteen rajoilla. Naisaitteilijat Suomessa 1800-luvulla*. Tammi, Helsinki 2010.
 Konttinen, Riitta, *Taiteilijatuuruutta. Helene Schjerfbeck, Ada Thilén, Helena Westermarck ja Maria Wiik*. Siltala, Helsinki 2014.
 Koroma, Kaarlo, *Suomen Taiteilijaseura, 1864–1964*. Suomen Taiteilijaseura, Helsinki, 1964.
 Kurvinen, Heidi, Muistemat lähteenä. Toimittaja Anni Voipion 'Lehtimatka'. I verket *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Red. Heini Hakosalo, Seija Jalagin & Marianne Junila. SKS,

- Helsinki 2014, 132–150.
 Lagerborg, Rolf, *Edvard Westermarck och verken från hans verkstad under hans tolv sista år 1927–39*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1951.
 Lagerspetz, Olli & Suolinnä, Kirsi, *Edvard Westermarck. Intellectual Networks, Philosophy and Social Anthropology*. Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki 2014.
 Leskelä-Kärki, Maarit, Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu. Kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyyttä, 1906–1936. I verket *Kirjeet ja historiantutkimus*. Red. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, 242–271.
 Leskelä-Kärki, Maarit, *Kirjoittaan maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS, Helsinki 2006.
 Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu, Vainio-Korhonen, Kirsi, & Vehkalahti, Kaisa, Kirjeiden uusi tuleminen. I verket *Kirjeet ja historiantutkimus*. Red. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, 9–27.
 Mazzarella, Merete, *Kvinnofrigörelse i Helena Westermarcks romaner*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1984.
 Ollila, Anne, *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. SKS, Helsinki 2000.
 Paul, Herman, *Performing History. How Historical Scholarship is Shaped by Epistemic Virtues. History and Theory*. Vol. 50, No. 1, 2011, 1–19.
 Paul, Herman, What is a Scholarly Persona? Ten Theses on Virtues, Skills, and Desires. *History and Theory*. Vol. 53, No. 3, 2014, 348–371.
 Ramsay, Alexandra, *Kvinnokagalen. Ett återfunnet manuskript med förord och kommentarer av Alexandra Ramsay*. I verket *Historiska och litteraturhistoriska studier 72*. Red. John Strömberg & Henrik Swan. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1997, 147–174.
Sibling Relations and the Transformation of European Kinship 1300–1900. Red. Christopher H. Johnson & David Warren Sabeen. Berghahn, New York 2011.
 Toftgaard-Pedersen, Arne, Helena Westermarck. Stadens och livets vandrare. I verket *Flanörernas världsbild*. Red. Elena Balzamo. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm 2014, 120–130.
 Weckman, Harriet, *Med pensel och penna. Helena Westermarck 1857–1938*. Amos Andersons konstmuseum, Helsingfors 2009.
 Westermarck, Edvard, *Minnen ur mitt liv*. Schildts, Helsingfors 1927.
 Westermarck, Helena, *Mina levnadsminnen*. Söderström, Helsingfors 1941.

GEORG SIMMEL

Välipohdinta kirjallisesta kanssakäymisestä

Tässä yhteydessä on paikallaan jokunen huomautus kirjeen sosiologiasta, koska kirje silminnähtävästi tarjoaa salaisuuden pitämisen kategoriasta aivan omanlaisensa asetelman. Ensinnäkin kirjoitussellisuus on olemukseltaan kaikelle salassapidolle vastakaista. Ennen kirjoituksen käytön yleistymistä tarvittiin jokaisen, yksinkertaisimmankin vaihdon oikeudelliseen vahvistamiseen todistajien läsnäoloa. Kirjallinen muoto korvaa tämän, sikäli kuin se sisältää ainakin potentiaalisesti rajattoman ”julkisuuden”: kaupan tai muun toimen lukkoonlyömisestä saavat todistajien lisäksi tietää aivan kaikki.¹

Tietoisuudellamme on käytettävissään sille ominainen muoto, jota voidaan nimittää vain ”objektiiviseksi hengeksi”: luonnonlait ja siveelliset käskyt, käsitteet ja taiteelliset hahmotelmat ovat valmiina jokaiselle, joka haluaa ja voi ottaa ne haltuunsa, tosin ikuisesti pätevinä ne eivät riipu siitä, kuka niihin tarttuu tai milloin, eivätkä siitä, tartutaanko niihin ylipäätään. Esimerkiksi totuus, joka on henkisenä muodostelmana olemukseltaan läpeensä toinen kuin katoavainen reaalin kohteensa, jää voimaan riippumatta siitä, tiedetäänkö ja tunnustetaan se, ja siveellinen ja oikeudellinen laki pätee riippumatta siitä, eletäänkö sen mukaan vai ei. Kirjoitus on tämän mittaamattoman tärkeän kategorian symboli tai aistittava kantaja. Tullessaan kirjoitetuksi ylös henkinen sisältö saa objektiivisen muodon ja periaatteessa ajattoman olemassaolon. Tuo muoto on vastaanottavainen rajattomalle määrälle niin peräkkäisiä kuin rinnakkaisia jäljennöksiä subjektien tietoisuudessa, eikä sen merkitys

ja pätevyys kuitenkaan riipu näistä sielullisista todellistumisistaan yksilöissä. Kirjoitetulla on näin objektiivinen olemassaolo, joka tekee tyhjäksi kaikki takuut salassa pysymisestä. Kenties tämä täydellinen suojattomuus – periaatteessa kuka tahansa voi saada kirjeen sisällön tietoonsa – saa meidät kuitenkin pitämään kirjettä kohtaan osoitettua tahdittomuutta aivan erityisen epäjalona, ja näin hienotunteisuudelle juuri tämä puolustuskyvyttömyys turvaa kirjeen salassa pysymisen. Niinpä kirje yhdistää kaksi asiaa: se kumoaa objektiivisesti kaikkinaisen salaisuuden varmistamisen ja vahvistaa tuota salaisuutta subjektiivisesti. Juuri näiden omalaatuisten vastakohtien yhdistyminen tekee kirjeestä ylipäätään sosiologisen ilmiön.

Kirjeilmaisun muoto merkitsee sen sisällön objektiivisuutta. Tämä yhtyy erikoisella tavalla kirjeen yksilö-määräytyneisyyteen ja siihen kuuluvaan kirjeenkirjoittajan kirjailijasta poikkeavaan henkilökohtaisuuteen ja subjektiivisuuteen. Ja tässä katsannossa kirje onkin täysin ainutlaatuinen kanssakäymisen muoto. Kun kaikki kanssakäymisen osallistajat ovat keskenään samaan aikaan ja välityksettä läsnä, jokainen antaa toiselle enemmän kuin pelkän sanojensa sisällön. Kun vastapäätä oleva nähdään ja sukelletaan hänen sanoilla ilmaisemattomissa olevaan vireeseensä sekä tunnetaan hänen ilmaisunsa tuhannet vivahteet painotuksessa ja rytmityksessä, silloin hänen sanojensa looginen tai tahdottu sisältö rikastuu ja muuntuu tavalla, johon kirje rinnastuu vain äärimmäisen puutteellisesti ja ainoastaan henkilökohtaisen kanssakäymisen muistoista kummuten.

Kirjeen etuna ja haittana on, että se periaatteessa tarjoaa kulloisenkin mielle-elämämme pelkän asiasisällön

ja vaikenee siitä, mitä ei joko osata tai tahdota sanoa². Ja yhtä kaikki: tutkielmasta muutoinkin kuin vain painamattomuuttaan eroavalle kirjeelle on luonteenomaista, että se on tyystin subjektiivinen, hetkellinen ja henkilökohtainen, sekä runollisesti vuodattaessaan että asiapiitoisesti välittäessään. Tämä subjektiivisen objektivituminen, tämä subjektiivisen riisuminen kaikesta siitä, mitä ei juuri nyt tahdota paljastaa asiasta ja itsestä, on mahdollista vain korkean kulttuurin aikoina: hallitaan riittävä psykologinen tekniikka pysyvän muodon antamiseksi kulloisillekin vireille ja ajatuksille, jotka silti ajatellaan ja omaksutaan vain hetkellisinä, senhetkistä tilannetta ja tarvetta vastaavina. Jos sisäinen tuotos on luonteeltaan ”teos”, pysyvä muoto kuuluu täysin asiaan. Kirjeessä kuitenkin vallitsee ristiriita eriluonteisten sisällön ja muodon välillä. Niinpä pysyvän muodon tuottaminen, kannattelemine ja hyödyntäminen siinä vaatii, että niin objektiivisuus kuin eriytyneisyyskin hallitsevat.

Niiden synteisiin rinnastuu myös määrättyyden ja moniselitteisyyden sekoitus, joka on ominaista kirjalliselle ilmaisulle, erityisesti kirjeelle. Nämä ovat ihmisten keskinäisiin ilmaisemisiin sovellettuina ylipäättään ensiluokkaisia sosiologisia kategorioita, joiden yleiseen piiriin kuuluvat ilmiselvästi myös kaikki tämän luvun selvittelyt.³ Tässä ei kuitenkaan puhuta yksinkertaisesti vain enemmästä tai vähemmästä, jota yksi voi antaa toisen tiedoksi, vaan siitä, että annettu on vastaanottajalle enemmän tai vähemmän selvää, ja että selvyuden puutetta vastaa kuin hyvitykseksi aina mahdollisten tulkintojen samanmoinen paljous. Ei ole taatusti olemassaakaan yhtään ainoaa pysyvää ihmisten välistä suhdetta, johon ilmausten selvyuden ja tulkinnallisuuden vaihtelevat pitoisuudet eivät vaikuttaisi aivan olennaisesti, joskin tämä tiedostetaan useimmiten vain sen käytännöllisistä seurauksista. Kirjallinen ilmaus näyttää ensi alkuun varmalta, ainoalta ilmaukselta, josta ”ei voi ottaa pois piiruakaan”. Tämä kirjoitetun sanan etuoikeus on kuitenkin pelkkä seuraus puutteesta: sitä eivät säästä äänensävyyn, korostukseen, eleiden ja kasvonilmeiden kaltaiset saattoilmiöt, jotka ovat puhutulle sanalle yhtä hyvin epäselväksi käymisen kuin myös selventymisenkin lähde. Tosiasiallisesti vastaanottaja ei kuitenkaan tapaa tyytyä sanojen puhtaasti loogiseen merkitykseen, jonka kirje tosin välittää puhetta yksiselitteisemmin; lukemattomina kertoina hän ei kerta kaikkiaan pystykään tyytymään, koska sanojen loogisenkin mielen käsittämiseen tarvitaan enemmän kuin loogista mieltä. Selvydestään huolimatta tai pikemminkin sen vuoksi kirje jättää paljon enemmän ”tulkinnanvaraa” ja siten myös sijaa väärinymmärryksille.

Kulttuuritasolla, jolla kirjalliseen kanssakäymiseen perustuva suhde tai suhteen ajanjakso on ylipäättään mahdollinen, myös tuon suhteen laatumääreiden eriytyneisyys kärjistyy: se, mikä inhimillisissä ilmauksissa on olemuksellisesti selvää, on kirjeessä selvempää kuin puheessa, ja se, mikä niissä on periaatteellisesti monitulkintaista, on vastaavasti kirjeessä monitulkintaisempaa kuin puheessa. Esitettäköön sama ilmauksen vastaanot-

tajalla olevin vapauden ja riippuvaisuuden kategorioin: kirje sitoo vastaanottajaansa ilmauksen loogiseen ytimeen enemmän kuin puhe kuulijaansa, mutta se jättää hänet vapaammaksi ilmauksen syvemmän ja henkilökohtaisen merkityksen äärellä. Voi sanoa puheen paljastavan salaisuutensa kaikessa, mikä sitä ympäröi näkyvästi muttei kuuluvasti sekä itse puhujan arvaamattomuuksissa, mutta kirje vaikenee siitä.

Kirje on siksi puhetta selvempi silloin, kun se ei riipu toisen salaisuudesta, mutta epäselvempi ja monitulkintaisempi siinä tapauksessa, kun se riippuu. Ymmärrän tämän salaisuuden toisen ihmisen ei loogisesti ilmaista- vissa oleviksi vireiksi ja olemisen laaduksi, joihin kuitenkin turvaudumme lukemattomia kertoja ymmärtääksemme jopa täysin asiapiitoisten ilmaisujen varsinaisen merkityksen. Puheessa nämä tulkinnan avut ovat sulautuneet puheen ajatukselliseen sisältöön siinä määrin, että ymmärrys ilmenee rikkumattomana ykseytenä. Tämä on kenties ratkaisevin tapaus siitä yleisestä tosiasiasta, että ihminen ei ylipäättään ole kykenevä pitämään erillään sitä, mitä hän todella näkee, kuulee ja kokee, ja sitä, mitä hänen tulkintansa tekevät siitä lisäysten, poistojen ja muutosten avulla. Kirjallisen kanssakäymisen henkisiin ansioihin kuuluu, että se eristää tästä ainesosien naiivista yhtenäisyydestä yhden ja tekee siten näkyväksi niiden perustavanlaatuisesti erilaisten tekijöiden paljouden, joista näennäisesti niin yksinkertainen molemminpuolinen ”ymmärryksemme” muodostuu.⁴

Suomentanut Olli Pyyhäinen

(alun perin: Exkurs über den schriftlichen Verkehr. Teoksessa Georg Simmel, *Soziologie* (1908). *Georg Simmel Gesamtausgabe*. Bd. 11. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1992, 429–433.)

Suomentajan huomautukset

- 1 Luettavuutta parantaakseni olen lisännyt tekstiin useita kappaleja-koja.
- 2 Käsitteen *Vorstellungslieben* lanseerasi thüringeniläinen psykiatri, Berliinin kuuluisan Charité-sairaalan psykiatrisen osaston johtajana toiminut Karl Georg Neumann (1777–1850) kirjassaan *Von der Natur des Menschen* (Osa 2. Flittner, Berlin 1818). Teoksessa Neumann käsittelee mielle-elämän sisäistä suhdetta kasvatuselämään (”miten mielle-elämä tukee ja edistää kasvatuselämää”, ”miten kasvatuselämä edistää mielle-elämää” (s. 285)), mutta hän myös pui niiden ajautumista keskinäiseen vihamieliseen suhteeseen. Käsitettä käyttivät *fin de siècle* -psykologit ja -psykiatrit sekä filosoifeista ainakin Otto Caspari (1841–1917) (*Grundprobleme der Erkenntnisstätigkeit beleuchtet vom psychologischen und kritischen Gesichtspunkte. Als Einleitung in das Studium der Naturwissenschaften*. Grieben, Berlin 1876, 126.) ja Ernst Mach (1838–1916) (*Erkenntnis und Irrtum*. Barth, Leipzig 1905, 37 & 63–65).
- 3 Simmel viittaa tässä *Soziologie*-teoksen viidenteen lukuun ”Das Geheimnis und die geheime Gesellschaft” (”Salaisuus ja salaseura”), johon kirjettä käsittelevä ekskurssi sisältyy.
- 4 Haluan kiittää Jarkko S. Tuusvuorta suomennosta ratkaisevasti kohentaneesta huolellisesta ja oivaltavasta kommentoinnista sekä avusta huomautukseen 2. Mahdolliset virheet ovat silti minun.

H. K. RIIKONEN

Kirjeet tiedon ja tutkimuksen välittäjinä

Suomalaisten filologiain ulkomaista kirjeenvaihtoa Turun akatemiasta toiseen maailmansotaan

Mikäli kaikki eri aikoina kirjoitetut ja jälkimaailmalle säilyneet kirjeet koottaisiin yhteen, havaittaisiin, että suurin osa niistä on niin sanottujen tavallisten ihmisten kirjoittamia ja että niissä käsitellään kaikenlaisia ihmisten jokapäiväiseen elämään kuuluvia askareita, huolia, iloja ja suruja. Tämän vuoksi ne ovatkin nousseet historiantutkimuksen suuren mielenkiinnon kohteeksi juuri arkipäivän elämää valaisevina dokumentteina¹. Edelläkävijänä on ollut antiikintutkimus, joka papyruslöytöjä tutkiessaan on avannut aivan uuden näkökulman antiikin Kreikan elämään².

Kirjeillä ja kirjeenvaihdolla on kuitenkin ollut aikojen kuluessa suorastaan ratkaisevan tärkeä merkitys myös tieteellisessä kommunikaatiossa ja ajatustenvaihdossa. Viimeistään 600-luvulta eaa. alkaen oppineet lähettivät kirjeitse tietoja Assyrian kuninkaille Esarhaddonille ja Assurbanipalille³. Myöhemmin esimerkiksi huomattavimmilla tieteellisillä seuroilla ja akatemioilla on ollut erityisiä kirjeenvaihtajajäseniä, jotka ovat lähettäneet tiedonantoja uusista havainnoistaan ja keksinnöistään. Sanomalehdillä on puolestaan ollut ulkomaankirjeenvaihtajia, vaikka lehdet ovat jo aikoja sitten siirtyneet uuteen, kirjeen korvanneeseen teknologiaan. Sanomalehtien kirjeenvaihtajien toimintaa ennakoivat suorastaan oman instituutionsa muodostanut Friedrich Melchior von Grimm (1723–1807), jonka kirjeillä oli oma tilaajakuntansa. Ei myöskään sovi unohtaa, että esimerkiksi Suomessa sanomalehdillä on ollut erityisiä maaseutukirjeenvaihtajia, jotka lähettivät lehdille tietoja paikkakuntansa tapahtumista. Mikäli maaseutukirjeitä ei ollut tullut, niitä voitiin tekaista – jos on vähääkään uskominen Kyösti Wilkunan hupaisaan kertomukseen ”*Riennon*” toimitus. *Piirteitä Kolkkan kaupungin sivistyshistoriasta* (1914).

Tieteellisen tiedonannon muotona kirje on ollut tyyppillinen erityisesti luonnontieteissä, jossa kirje sille ominaisine muotokaavoineen säilyi aina 1800-luvulle asti⁴. Tämä käy havainnollisesti ilmi Ellen Vallen mittavasta tutkimuksesta, jossa selvitetään arvovaltaisen englantilaisen Royal Societyn piiriin kuuluvien tekstien retorisia ja diskursiivisia ratkaisuja⁵. Tutkijoiden kahdenkeskinen kirjeenvaihto on tietysti jatkunut pitkälti nykyaikaan asti.

Kirjeet ovat olleet keskeinen kommunikaation muoto myös humanistisissa tieteissä. Seuraavassa tarkastellaan suomalaisten filologiain, kielentutkimuksen ja kirjallisuudentutkimuksen välimaastossa liikkuneiden ja myös niiden rajoja ylittäneiden humanistien kirjeenvaihtoa Turun akatemian ajoilta toiseen maailmansotaan asti. Tarkoituksena on esimerkkien ja eräiden keskeisten filologiain kirjeenvaihdon valossa hahmottaa yleisiä linjoja ja osoittaa, mikä merkitys tällä kirjeenvaihdolla on ollut niin tieteen kehityksen kuin yleensä kansainvälistymisen ja kansainvälisten kontaktien kannalta Suomessa ja miten tärkeitä kirjeet ovat oppihistoriallisen tutkimuksen lähteinä.

Opetuksen ja postilaitoksen merkitys

Kuten minkä tahansa maan, myös Suomen tieteen kehityksessä ovat ulkomaisten opintomatkojen ohella nimenomaan toimiva postilaitos ja kirjeenvaihto olleet ensiarvoisen tärkeitä. Jo 1600-luvulla yliopisto, posti ja kirjeet olivat kiinnostavasti yhteydessä toisiinsa. Postilaitos perustettiin Suomeen kenraalikuvernööri Per Brahen aloitteesta vuonna 1638 ja yliopisto kaksi vuotta myöhemmin 1640 (kolmas keskeinen instituutio, Turun hovioikeus, oli perustettu 1632)⁶. Kirjeiden kirjoittamiseen puolestaan tarvittiin opetusta. Yliopiston sihteerille Johannes Flachseniukselle (1636–1708) määrättiin vuonna 1666 tehtäväksi antaa opetusta kirjeenkirjoittamisesta⁷. Vuonna 1698 yliopiston kaunopuheisuuden professori Daniel Achrelius (1644–1692) kirjoitti opetustarkoituksiin kirjan *Epistolarum conscribendarum forma et ratio* (”Kirjeiden kirjoittamisen muoto-oppi ja teoria”)⁸. Achreliuksen varsin laaja teos (160 oktaavoko-

koista sivua) oli sinänsä otteeltaan kompilatorinen mutta nojasi kuitenkin parhaisiin tuolloin käytettävissä olleisiin lähteisiin. Se sisälsi esimerkiksi jäljittelyyn perustuvia harjoituksia, joissa antiikin historiasta saatua materiaalia oli sovellettu kotimaisiin oloihin: harjoitustehtävänä oli muun muassa muokata Curtius Rufuksen Marsyas-joen kuvaus Aurajoen kuvaukseksi⁹. Myös Turun kaupunkia ja Ruissalaa voitiin käyttää esimerkkeinä¹⁰. Lisäksi Achreliuksen teoksessa oli se huomattava piirre, että tekijä oli siteerannut olemassaolleita kirjeitä unohtamatta myöskään omaa kirjetekstään¹¹.

Postinkantajaakaan ei 1600-luvun lopulla unohdettu: vuonna 1689 Joakim B. Caloander – postimestarin poika ja sittemmin itsekkin postimestari – julkaisi professori Matthias Swederuksen johdolla väitöskirjan *De tabellario* ("Postinkantajasta")¹². Kaikki tämä tapahtui vuosisadalla, jolloin kirjeenkirjoitus oli Ranskassa jo kohonnut korkealle taiteellisellekin tasolle (Guez de Balzac, Madame de Sevigné, Vincent Voiture)¹³.

Menneinä vuosisatoina postinkuljetuksella on tietenkin ollut omat ongelmansa jo pelkästään ilmastollisista ja maantieteellisistä olosuhteista johtuen. Esimerkiksi Henrik Gabriel Porthan joutui valittamaan, että hänen kirjeensä oli juuttunut Ahvenanmaan Eckeröhön¹⁴. Porthan joutui kokemaan senkin, että kirjelähetyksestä varastettiin rahaa. Hän pystyi kuitenkin päätelemään, kuten hän kertoo kirjeessään arkkipiispa C. F. Mennanderille 5.12.1783, että varkaus oli tapahtunut Upsalan postikonttorissa, josta hänellä ei muutenkaan ollut hyvää sanottavaa.¹⁵ Valitukset postinkannon ongelmista ovat suorastaan yksi varhaisemman kirjeenkirjoituksen *topoksista*.

Postinkuljetus on eri maissa ollut kiinteässä yhteydessä myös matkustamiseen, kun postivaunut ovat postin lisäksi kuljettaneet matkustajia. Postivaunut muodostavatkin kiinnostavan osan kirjallisuus- ja kulttuurihistoriaa, kuten aiheen klassisesta esityksestä, Yrjö Hirnin (1870–1952) teoksesta *Den gamla postvagnen och några av dess passagerare* (1926) käy havainnollisesti ilmi¹⁶.

Renessanssin perintö

Renessanssin perintönä humanistit ovat kautta aikojen olleet vilkkaassa kahdenkeskisessä kirjeenvaihdossa kirjeenkirjoituksen kehittyttyä ja sen suosion lisääntyttyä etenkin sen jälkeen, kun Petrarca oli 1345 löytänyt Ciceron kirjeitä¹⁷. Esimerkiksi humanismin keskeisen edustajan Erasmus Rotterdamlaisen (1466–1536) kirjeenvaihto muodosti varsin mahtavan korpuksen; hän myös kirjoitti kirjeenkirjoittamisen oppaan, *De conscribendis epistolis*.

Edellä mainittua kaunopuheisuuden professoria Daniel Achreliusta on humanistina luonnehdittu saman oppialan myöhempien professorien Henrik Hasselin ja Henrik Gabriel Porthanin edeltäjäksi¹⁸. Mutta jo hieman häntä ennen vaikuttanut Turun akatemian ensimmäinen lainopin, politiikan ja historian professori, sittemmin Turun hovioikeuden asessori Michael Wexionius (aate-loituna Gyldenstolpe, 1609–1670) oli humanisti, joka

kuuluu suomalaisen kirjeenkirjoituksen historiaan. Esiteltyssään Matti Klinge on nostanut esille erityisesti ranskan-kielisen kirjeen, jonka Wexionius kirjoitti suosijalleen Per Brahelle tämän tultua nimitetyksi Ruotsin valtakunnan drotsiksi. Kirjeessään Wexionius korosti pyrkivänsä kaikin tavoin edistämään Brahen suurta aikaansaannosta, vasta-perustettua akatemiaa (tosin kirje sisälsi myös valituksen professorien huonosta taloudellisesta tilanteesta).¹⁹

Raija Sarasti-Wilenius on kuitenkin havainnollisesti osoittanut, että Wexionius esiintyy kirjeissään myös sangen edistyskellisenä filologina, ennen kaikkea viestinnässään pojilleen. Niissä hän korostaa kielitaidon, erityisesti ranskan, merkitystä ja tyylin hiomisen tärkeyttä. Hän paneutui myös ortografiaan perustellen sanojen kirjoitusasua niiden etymologian avulla.²⁰ Hänen kirjeensä kattoivat huomattavan laajan aihepiirin myyteistä ja antiikin historiasta moraalifilosofiaan, maantieteeseen, matkustamiseen ja oikeustieteeseen²¹.

Tiedemiehen kirjetuotantoa 1700-luvulla: Porthan

Varhaisemman suomalaisen humanistisen kirjeenvaihdon merkittävämmäksi hahmoksi kohosi Henrik Gabriel Porthan (1739–1804)²². Hän oli kaiken muun ohella myös filologi. Tässä suhteessa hänen kiinnostavin saavutuksensa liittyi anglosaksin kieleen. Kirjeitse Porthan oli yhteydessä eräisiin aikansa merkittävimpiin kielen- ja historiantutkijoihin, ruotsalaisiin P. F. Aurivilliuksen (1756–1829) ja J. H. Lidéniin (1741–1793) sekä tanskalaisiin P. F. Suhmiin (1728–1798) ja Rasmus Nyerupiin (1759–1829).²³

Porthanin kirjeiden aihepiiri on sangen laaja: filologisten kysymysten ohella hän käsitteli kirjojen hankkimista ja akateemisia juonitteluja, mutta yhtä lailla tonttien hintoja ja elintarvikkeiden myyntiä²⁴. Merkittävässä kirjeessään arkkipiispa C. F. Mennanderille 12.9.1783 Porthan esittää kriittisiä havaintoja kotiseutunsa Viitasaaren talonpoikien huonosta sosiaalisesta ja taloudellisesta tilanteesta isojaon seurauksena²⁵. Porthanin kirjeet ovatkin havainnollinen lähde akateemisesta elämästä Turussa, mutta myös yleisemmin Suomen tuolloisista oloista. Yleensäkin jopa yksittäinen kirje voi olla merkittävä lähde, kun ajassa mennään kauemmas taaksepäin.

Filologian kannalta Porthanin kiinnostavimpiin kirjeisiin kuuluu myöhemmälle Porvoon piispalle Zacharias Cygnaeus vanhemmalle 22.7.1779 Göttingenistä lähetetty kirje²⁶. Se oli niin sanottu *circulaire-brev* eli kierto- tai ryhmäkirje, jonka oli tarkoitus kiertää useammalla lukijalla. Usein kiertokirjeitä lähettivät viranomaiset, mutta myös muissa yhteyksissä ne tulivat kysymykseen. Omassa kiertokirjeessään Porthan luonnehtii useita Göttingenissä tapaamiaan oppineita, mutta kiinnostavin on lyhyt kuvaus ajan huomattavimmasta filologista Christian Gottlob Heynesta (1729–1812), joka Porthanin mukaan oli "*en hel man i sin sak*". Keskustelu Heynen ja Porthanin välillä käytiin latinaksi, mutta siinä oli omat vaikeutensa johtuen Heynen tavasta ääntää latinaa:

”[...] så talar jag med honom latin; men det aflöper ej utan svårigheter; ty hans Sachsiska uttal gör mig bryderi, i synnerhet kostade det på i början at veta, det *fel* skulle betyda *vel, sey, vara seu, schentes* och *maschis* heta *gentes* och *magis, dedit* heta *tetit*, och så v.”

Porthanin käynnin tuloksena Heyne julkaisi arvostelun Porthanin väitöskirjasarjasta *De poesi Fennica*²⁷.

Zacharias Cygnaeukselle osoitetusta kiertokirjeestä ilmenee myös, että Porthan oli tavannut kaksi unkarilaista henkilöä ja filologiseen kiinnostukseensa liittyen opetellut hieman unkaria tehdäkseen vertailuja unkarin ja suomen välillä. Porthan ei jätä mainitsematta sitäkään, että Göttingenin yliopiston lääketieteellinen tiedekunta, ”joka parhaiten oivaltanee, mikä on hyödyllistä terveydelle”, pitää tenttinsä *inter pocula* (maljojen ääressä).

Kiertokirjeessä mainittua kielten sanastollista vertailua Porthan harjoitti jonkin verran kirjeenvaihdossaan, esimerkiksi Viipurissa toimineelle kielimestari P. A. Europaeukselle 3.4.1783 lähettämässään kirjeessä²⁸. Kirjekokoelmista lähdemateriaalina Porthan puhui kirjeessään 29.4.1785 Ruotsin valtakunnan historiografille Jonas Hallenbergille²⁹. Kirje osoittaa, miten Porthan paneutui myös siihen, miten kirjekoeloima oli kokoonpantu ja miten kirjeitä oli jäljennetty. Samalla se osoittaa, miten tärkeänä Porthan piti kirjemateriaalia ja miten hän näin ennakoii myöhempiä historian- ja kielentutkijakollegoitaan.

Eräitä edellä mainittuja poikkeuksia lukuun ottamatta Porthanin kirjeet ovat ruotsinkielisiä. Niitä on kuitenkin välillä höystetty suomalaisilla sanonnoilla esimerkiksi seuraavaan tapaan Porthanin arvostellessa eräiden virkamiesten toimintaa (kirjeessä arkkipiispa Mennanderille 8.2.1782): ”Ihmellisen Esivallan Jumala on meidän maalle andanut, kunne vi väl säga, såsom förra Tavastgumman.”³⁰

Porthanin välittömät seuraajat voidaan tässä yhteydessä sivuuttaa, mutta filologisen tutkimuksen välityksestä mainittakoon yksi esimerkki muualta maailmasta. Romantiikan aikana aikansa terävimpiin kreikan kielen tuntijoihin lukeutuneen ja Friedrich Nietzschen suorastaan ideaaliseksi filologiksi korottaman Giacomo Leopardin (1798–1837) filologiset havainnot jäivät pitkäksi aikaa hänen *Zibaldonensa* sivuille³¹. Kuitenkin osa hänen havainnoistaan välittyi kirjeitse tunnetuille antiikintutkijoille Angelo Maille (1782–1854) ja B. G. Niebuhrille (1776–1831)³².

Filologian alalla Suomessa 1800-luvulla ja seuraavan vuosisadan alussa merkittävän työn teki Rooman kirjallisuuden professori Fridolf Gustafsson (1853–1924). Hän oli yhteydessä aikansa johtavaan keskiajan latinan, erityisesti paleografian, tutkijaan Ludwig Traubeen (1861–1907) valmistellessaan erästä tekstieditiota.³³ Heidän kirjeenvaihtonsa oli latinankielistä³⁴. Porthanin tapaan Gustafssonin kirjeenvaihto oli pääasiallisesti ruotsinkielistä, mutta latinaa hän saattoi käyttää muutenkin kuin Trauben kanssa.³⁵ Gustafssonin merkittävät antiikintutkija-aikalaiset, O. E. Tudeer (1850–1930) ja Ivar A. Heikel (1861–1952) olivat opinto- ja tutkimusmat-

koillaan solmineet ulkomaisia kontakteja, mutta heidän ulkomainen kirjeenvaihtonsa on lähes tutkimatonta, eikä sitä ole klassillisen filologian oppihistorian tutkimuksessa hyödynnetty.³⁶

Uusfilologeja, etenkin romanisteja

Näiden muutamien esimerkkien jälkeen paneudutaan seuraavaksi suomalaisten (uus)filologien tieteelliseen kirjeenvaihtoon lähinnä maailmansotien välisenä aikana. Varsinaisesti uusfilologia akateemisena tutkimusalueena lähti Suomessa kehittymään 1800-luvun lopussa, kun uusia kieliä varten ryhdyttiin perustamaan professuureja. Erityisen korkean tason saavutti romanistiikka, joka keskittyi keskiaikaisten tekstien toimitustyöhön.

Suomen valtion kannalta filologien merkittävin työalue oli tosin vanhojen kielellisten dokumenttien tutkimuksen ulkopuolella. Kun Suomi itsenäistyi vuonna 1917, uusi tasavalta tarvitsi diplomaatteja. Kun edellytettiin kielitaitoa ja paikallisten olosuhteiden tuntemusta, käännettiin filologien puoleen, sillä he täyttivät molemmat vaatimukset. Lisäksi heillä oli jo työnsäkin puolesta ulkomaisia kontakteja. Joukko eturivin suomalaisia kielentutkijoita astui yhteiskunnan palvelukseen diplomaattisissa tehtävissä. Heitä olivat ennen kaikkea romanistit Werner Söderhjelm (1859–1931, lähettiläs Tukholmassa) ja Artur Långfors (1881–1959, diplomaattitehtävissä Madridissa ja Pariisissa), suomalais-ugrilaisten ja altailaisten kielten tutkija Gustaf John Ramstedt (1873–1950, asainhoitaja Tokiossa), orientalisti Harri Holma (1886–1954, lähettiläs muun muassa Vatikaanissa ja Roomassa) ja fennisti Emil Nestor Setälä (1864–1935, lähettiläs Kööpenhaminassa ja Budapestissa). Samoin voidaan mainita antiikintutkija Herman Gummerus (1877–1948, lähettiläs Roomassa). Toisaalta jo ennen Suomen itsenäistymistä ja pian sen jälkeen useat filologit ja muut humanistit – niin kotimaiset kuin ulkomaisetkin – olivat tavalla tai toisella edistäneet Suomen asiaa ja tehneet Suomea tunnetuksi. Heihin kuuluivat etenkin sanskritin tutkija J. N. Reuter (1863–1937), jolla oli yhteyksiä Englantiin ja joka tietävästi ainoana suomalaisena oli kirjeitse yhteydessä keskeiseen amerikkalais-englantilaiseen kirjailijaan Henry Jamesiin³⁷, sekä samoin Englantiin orientoitunut, jo edellä mainittu Yrjö Hirn. Samoin voidaan mainita romanistit Gabriel Biaudet (1848–1989) ja myöhemmin Jean-Louis Perret (1895–1968).³⁸

Toisaalta oli joukko merkittäviä filologeja, jotka eivät olleet diplomatian palveluksessa mutta jotka olivat sitäkin tiiviimmin yhteydessä oman alansa edustajiin. Tässä yhteydessä ei kuitenkaan käsitellä diplomatiaan ja politiikkaan liittyvää kirjeenvaihtoa vaan filologien ammatillista kirjeenvaihtoa kollegojensa kanssa. Esillä on niin sanottujen uusien kielten, nimenomaan ranskan ja espanjan, edustajia ja heidän kirjeenvaihtoaan ulkomaisten saman alan tutkijoiden kanssa, mutta mukana on myös suomalaisten filologien ulkomailta kotimaahan lähettämiä kirjeitä. Etenkin jatko-opintojaan ulkomailla tekevät filologit raportoivat kokemuksistaan vanhemmille kollegoilleen kotimaassa. Aineisto on pääasiallisesti

maailmansotien väliseltä ajalta, mutta joitain esimerkkejä on ajalta hieman ennen ensimmäistä maailmansotaa ja joitain toisen maailmansodan jälkeisiltä vuosilta.

Filologien kirjeenvaihtoa on ennen kaikkea Kansaliskirjastossa³⁹. Oiva Johannes Tallgren-Tuulion (1878–1941) saamat kirjeet ja kortit suurelta espanjalaiselta filologilta Ramón Menéndez Pidalilta (1869–1968) ja Eero K. Neuvosen (1904–1981) suppea kirjeenvaihto Menéndez Pidalin kanssa on myös julkaistu. Alfonso Reta Janarizin toimittamat niteet ilmestyivät vuosina 2006 ja 2007. Retan kirjejulkaisut on varustettu erittäin seikkaperäisin kommentaarein.

Tässä käsiteltävä kirjeenvaihto koostuu kirjeistä ja postikorteista sekä niin sanotuista kirjekorteista, jollaisia nykyään ei juuri enää käytetä. Kirjekorteissa ei postikorteista poiketen ollut kuvaa, joten ne saattoivat sisältää varsin paljon tekstiä, koska niissä oli mahdollista kirjoittaa kummallekin puolelle ja koska monesti kirjoittajien käsiala oli huomiota herättävän pientä – ja nykyisin kieltämättä varsin vaikealukuista. Varsinaisia kirjeitä on kirjoitettu sekä käsin että kirjoituskoneella. Kirjekortit olivat käyttökelpoisia, koska käyttäjien ei tarvinnut erikseen hankkia paperia ja kirjekuorta, ja kirjekortit olivat hinnaltaankin edullisia.

Kielitaidon merkitys

Kirjeenvaihdon taustana ja lähtökohtana ovat mainittujen tutkijoiden ulkomaiset opinto- ja tutkimusmatkat ja niiden aikana solmitut suhteet. Suhteiden solmimiseksi taas tarvittiin hyvää kielitaitoa. Toisaalta suhteita

oli helppo solmia, koska opiskelu ja tutkimus joka tapauksessa edellyttivät kontakteja alan muihin tutkijoihin ja yliopistonopettajiin. Tässä suhteessa filologit erosivatkin huomattavasti niistä suomalaisista kirjailijoista, jotka ennen ja jälkeen ensimmäisen maailmansodan menivät esimerkiksi Pariisiin. Tunnetut kirjailijat kuten Juhani Aho, Arvid Mörne, Mika Waltari, Olavi Paavolainen ja eräät muut Pariisiin matkanneet seurustelivat – ilmeisesti osin juuri puutteellisen kielitaidon takia – lähinnä muiden suomalaisten ja skandinaavien kanssa. Poikkeuksia tietenkin oli: vaikkapa Englannissa diplomaatin puolisona asunut Aino Kallas, joka saattoi seurustella niin kirjallisissa kuin diplomaattipiireissä.

Filologit olivat joka tapauksessa toisessa asemassa. He saattoivat käyttää esimerkiksi oppineiden yhteistä kieltä, latinaa. Porthan kirjoittikin edellä mainituille Suhmille ja Nyerupille aluksi latinaksi, josta kuitenkin siirryttiin pohjoismaisiin kieliin Porthanin kirjoittaessa ruotsiksi ja Nyerupin tanskaksi. Kaikki pohjoismaiset kontaktit hoituivat luontevasti ruotsiksi. Mainittujen romanistien kohdalla keskeisenä viestinnän kielenä oli ranska, mutta heidän kirjeenvaihtonsa ei suinkaan rajoittunut siihen. Hispanistit Tallgren ja Neuvonen kirjoittivat luonnollisesti myös espanjaksi, mutta monet muutkin kielet olivat esillä. Olivathan suomalaiset romanistit yhteydessä paitsi ranskalaisiin kollegoihinsa myös muista maista tuleviin romanisteihin. Hyvin yleistä oli, että esimerkiksi saksalaiset tai englantilaiset tai ruotsalaiset romanistit kirjoittivat äidinkielellään; kielitaitoiset suomalaiset filologit saattoivat vastata heille heidän omilla kielillään.

Eräänlaista huippua merkitsi O. J. Tallgrenin kirjeenvaihto, joka käsittää yli kymmenellä kielellä kirjoitettuja kirjeitä, mukaan lukien katalaani, romanian ja nykykreikka⁴⁰. Monipuoliselta Chicagossa toimineelta, tšekkiläissyntyiseltä filologilta A. R. Nykliltä (1885–1958), jonka kanssa Tallgren oli pitkään kirjeenvaihdossa, saapui tekstiä arabiaksi⁴¹. Ukrainassa syntyneeltä, mutta muuten baltiansaksalaista syntyperää olevalta virolaiselta Edgar de Wahlilta (1867–1948) Tallgren sai kirjeen, joka oli kirjoitettu de Wahlin kehittämällä keinotekoisella *occidental*-kielellä (kieli tunnettiin myöhemmin *interlingvan* nimellä). 1900-luvun alkupuolella eräät suomalaisetkin kielentutkijat tunsivat suurta mielenkiintoa keinotekoisia kieliä eli niin sanottuja kansainvälisiä apukieliä kohtaan. Kiinnostukseen vaikutti matkustamisen helpottuminen ja nopeutuminen, joka mahdollisti kosketuksen eri kieliä puhuvien kansojen kanssa. Taustalla olivat myös eräät yleismaailmalliset ongelmat, joita käsiteltiin kansainvälisesti; asioiden käsittelyn ajateltiin helpottuvan, kun kaikilla olisi yhteinen kieli, joka ei ollut kenenkään äidinkieli.⁴² Romanisti Axel Wallensköld (1864–1933), joka oli *Ido*-kielen puolestapuhuja, kiitti ruotsiksi vuonna 1932 Tallgrenia saamastaan *Schola et vita* -lehden eripainoksesta. Mainittu lehti oli juuri apukielijulkaisu. Vuonna 1933 Tallgren kirjoitti apukielistä myös laajahkon suomenkielisen artikkelin aikakauslehti *Virittäjään*⁴³.

Kun filologit joissakin tapauksissa olivat todellisia polyglotteja, saattoi ulkomainen tutkija lähettää suomalaiselle kollegalleen kirjeen suomeksi. Niinpä Arthur Långfors sai 1935 suomenkielisen viestin merkittävältä

keskiajan englannin tutkijalta Alan S. C. Rossilta (1907–1980), joka 1950-luvulla herätti suurta huomiota pantuaan merkilte englannin jakautumisen niin sanottuihin *upper class* ja *non-upper class* -standardeihin.⁴⁴

Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että suomalaiset kielentutkijat ja filologit olivat maailmansotien välisenä aikana kirjeitse yhteydessä lähes kaikkiin aikansa johtaviin ulkomaisiin filologeihin. Tietenkin on huomattava, että tutkijoiden piiri yleismaailmallisesti katsoen oli tuolloin huomattavasti pienempi kuin nykyään.

Kirjeiden aihepiiri

Ulkomaisessa kirjeenvaihdossaan suomalaiset filologit käsittelivät etupäässä ammatillisia kysymyksiä. Keski-ikäisten tekstien editointi, tekstin yksityiskohdat, käsikirjoitukset ja niiden saatavuus sekä ammattikirjallisuus olivat tällöin keskeisesti esillä. Hankalimpia tapauksia oli käsikirjoitusten hankkiminen Neuvostoliitosta. Arthur Långfors onnistui kuitenkin saamaan aineistoa Leningradista.

Ammattikirjallisuuden osalta ulkomaiset tutkijat saattoivat esimerkiksi pyytää helsinkiläisen tieteellisen aikakausjulkaisun *Neuphilologische Mitteilungenin* numeroita. Lehden toimitussihteerinä varsinkin Tallgren sai tällaisia pyyntöjä, ja hän näyttääkin varsin pyyteettömästi täyttäneen niitä. Osa kirjeenvaihdosta koski tietenkin mainittuun aikakausjulkaisuun tarjottujen ulkomaisten artikkelien julkaisemista. *Neuphilologische Mitteilungenin* toimittajana Långfors oli yhteydessä sittemmin *Mimesis*-teoksen kirjoittajana kuuluisaksi tul-

leeseen Erich Auerbachiin. Aikakauskirja julkaisi kaksi Auerbachin pienempää artikkelia. Niistä ja Långforsista Auerbach mainitsee lyhyesti kirjeessään Martin Hellwelligille toukokuussa 1939.⁴⁵ Oman lukunsa muodostavat myös neuvonpyynnöt ulkomaisilta jatko-opiskelijoilta. Esimerkiksi Arthur Långfors kävi toisen maailmansodan jälkeen usean vuoden ajan kirjeenvaihtoa sopivasta väitöskirjan aiheesta erään ruotsalaisen väitöskirjantekijän kanssa.⁴⁶

Eero K. Neuvosen ja Ramón Menéndez Pidalin julkaistu kirjeenvaihto, joka tosin käsittää vain yhden kirjeen Neuvoselta ja kaksi Menéndez Pidalilta, käsittelee pääasiallisesti O. J. Tallgrenin (Tuulio) *La Goya de Segovia* -julkaisua. Kyseinen julkaisu mainittiin niin ikään Tallgrenin ja Menéndez Pidalin kirjeenvaihdossa, jossa esillä oli myös muita yksityiskohtaisia filologisia kysymyksiä. Tallgrenin ja Ramón Menéndez Pidalin kirjeenvaihdossa esiin nousevat myös *Kalevala* ja *Kanteletar*. Samoin siinä mainitaan tunnettu suomalainen kansanrunoutentutkija Kaarle Krohn (1863–1933). Muutamia postikortteja Menéndez Pidal lähetti suoraan Kaarle Krohnille.

Yksi kiinnostavimmista kirjeistä on aikansa johtaviin filologiisiin tutkijoihin kuuluneen Leo Spitzerin (1887–1960) kortti Bonnista vuodelta 1923, jonka mukaan Spitzer näyttäisi ajatelleen hakevansa uutta germaanisen ja romaanisen filologian professorin virkaa Turusta. Toisessa kortissa Spitzer toteaa, että yliopistolle on varmaan mieluisampaa saada virkaan kotimainen hakija. Spitzer olikin tässä oikeassa; Turun yliopiston ensimmäiseksi germaanisen filologian professoriksi nimitettiin Emil

Öhmann (1894–1984), josta sittemmin tuli Helsingin yliopiston professori.⁴⁷

Osa kirjeistä on kiitoksia saaduista julkaisuista. Esimerkkinä mainittakoon Margot Melchior Henschelin (s. 1891, joutui keskitysleirille, mutta selviytyi Terezinistä) tammikuussa 1928 esittämä kiitos Tallgrenille saamistaan kahdesta *Neuphilologische Mitteilungenin* vihkosta. Yksi kauneimmista on Werner Söderhjelman kiitos Oiva Tallgrenille tämän lähetettyä uuden julkaisunsa. Se voidaan mainita tässä, vaikka se onkin kotimaan sisäistä kirjeenvaihtoa. Huolitellulla suomen kielellä kirjoittamassaan kirjeessä Söderhjelm sanoo tunteavansa ylpeyttä sen johdosta, että kuulee kyseisessä julkaisussa itseään sanottavan sen miehen opettajaksi, joka nuo sanat on kirjoittanut. Suomenkielistä kirjeenvaihtoa Söderhjelmillä oli myös historian tutkija Kustavi Grotenfeltin (1861–1928) kanssa.

Kirjeet saattoivat valaista myös tutkimussuunnitelmia ja työskentelytapoja. Werner Söderhjelm esimerkiksi mainitsi Arthur Långforsille 9.8.1916, että hän oli kirjoittanut Dante-kirjansa 13 päivässä. Kyseessä oli suppea yleisesitys, joka julkaistiin *Merkkimiehin* nimisessä populaarissa elämäkertasarjassa. Söderhjelm mainitsi suunnittelevansa vastaavanlaisia esityksiä huomattavasta romanistista Gaston Paris'sta (1839–1903) ja Molièrestä, vaikka hän pitikin tuollaista ”populariseeraamista” ikävänä. Suunnitelmat eivät kuitenkaan toteutuneet. Eräässä myöhemmässä kirjeessään (19.1.1925) Söderhjelm valitteli, että joutohetket menivät ”kaikenlaisiin pikkukirjoituksiin”, joskin ne häntä aina houkuttelivat.

Ystäviä, henkilöarviointeja, kohteliaisuutta

Ammatilliset yhteydet saattoivat johtaa myös ystävyys-suhteeseen. Siitä esimerkin tarjoaa Tallgrenin laaja kirjeenvaihto ranskalaisen hispanistin Gilbert Martinin kanssa⁴⁸. Suomessa 1930-luvulla toimi lyhyehkön aikaa myös italialainen kielenopettaja, fasismia ihaillut Luigi Salvini (1911–1957), joka onnistui nopeasti hankkimaan suomen kielen taidon ja luomaan lukuisia kontakteja suomalaisiin kirjailija- ja tutkijapiireihin⁴⁹. Hän säilytti yhteytensä suomalaisiin myös Napoliin palattuana. Eräässä kirjeessään Tallgrenille hän kertoo suunnitelmistaan suomi–italia-sanakirjan, *Dizionario-suomico-italianon*, laatimiseksi.⁵⁰ Tallgren puolestaan raportoi tästä suunnitelmasta *Uusi Suomi*-sanomalehdessä.

On inhimillisesti katsoen ymmärrettävää, että henkilökohtaisemmissa dokumenteissa, kuten esimerkiksi yksityiskirjeissä ja päiväkirjoissa, kirjoittajat voivat esittää avomielisempiä ja kärjekkäämpiä mielipiteitä muista ihmisistä kuin julkisuuteen tarkoitetuissa teksteissä. Niinpä kuuluisissa päiväkirjoissaan saksanjuutalainen romanisti Viktor Klemperer (1881–1960) on esittänyt sangen happamia lausuntoja edellä mainitusta kollegastaan Leo Spitzeristä. Suomessa vastaavanlainen tilanne on esimerkiksi Arthur Långforsin kirjeissä, jotka saattavat sisältää hyvinkin sapekkaita kommentteja. Huvittavimmasta päästä on Långforsin toteamus vanhasta kunnianarvoisasta romanistista Paul Meyerista (1840–1917), että tämä oli reipas kuten aina eikä vielä aivan vanhuudenhöperö; tosin Långfors ei käyttänyt suomalaista ilmaisua, vaan ranskan sanaa *gaga*. Erityisen säälimättömästi Långfors puhui romanisti Ludwigh Karlista (toiminut Grazin yli-

opistossa 1920- ja 1930-luvuilla). Tätä hän luonnehti huonomaineiseksi juutalaiseksi, joka tarjosi julkaisujaan kaikkialle.

Lempeäsanaisempi ei myöskään ollut Werner Söderhjelm. Yhteistyössä romanisti ja keskiajantutkija Alfons Hilkan (1877–1939) kanssa Söderhjelm julkaisi *Disciplina Clericaliksen*, mutta yhteistyökumppaniaan hän luonnehti kirjeessään Långforsille (3.3.1922) ”suoranaiseksi hirviöksi mauttomuudessaan”. Söderhjelm impulsivisuutta kuvaa myös hänen kirjeensä Långforsille 3.8.1913. Siinä hän kertoo, miten Tit. Acher⁵¹ oli palauttanut hänen kirjeensä, koska ei ollut halunnut säilyttää paperia sen hämmästyttävän vulgaariuden takia. Söderhjelm myöntää, ettei kirje ollut salonkikieltä, mutta ainakin hänen ajatuksensa oli tullut selväksi. Samassa kirjeessä Söderhjelm ihmetteli, että Huon le Roista oli tullut keskiaikaisen ranskalaisen kirjallisuuden klassikko, jonka kootut teokset painetaan arvokkaaseen sarjaan, vaikka todellinen klassikkoteksti, *Reconfort*, ei ollut löytänyt armoa Mario Roques’n (merkittävä keskiajan ranskalaisen kirjallisuuden tuntija, 1875–1961) silmissä.⁵² Toteamus Huon le Roi de Cambraista on erikoinen nimenomaan Långforsille lähetetyssä kirjeessä sikäli, että Långfors oli keskittynyt julkaisemaan juuri tämän kirjailijan tekstejä.⁵³

Ulkomaisille kollegoille kirjoitetuissa kirjeissä sävy oli luonnollisesti muodollinen asianmukaisine aloitus- ja lopetusformuloineen. Vuonna 1788 P. F. Suhmille lähettämänsä latinankielisen kirjeen Porthan aloitti: ”Viro illustrissimo/ Petro Friderico Suhm/ S. P. D./ Nominis sui cultor devotissimus/ H. G. Porthan”. Saksankieliset

kirjeet noteerasivat luonnollisesti vastaanottajan oppiarvon ja päätyivät ilmauksiin *hochachtungsvoll* tai jopa *mit besonderer Ausdruck der Hochachtung*. Mutta kirjeenvaihdon jatkuessa ja kirjeenvaihtajien mahdollisesti tavattuakin toisensa sävy saattoi muuttua epämuodollisemmaksi ja vastaanottajaa voitiin puhutella ystäväksi, esimerkiksi *mi querido amigo*. Kirje voitiin espanjaksi lopettaa myös sanoilla *Recibe un afectuoso saludo de su buen amigo*.⁵⁴ Kirjeissä käytetyt kohteliaisuusformulat ja niiden kehitys muodostavat oman laajan tutkimusalueensa, johon ei tässä voida lähemmin puuttua⁵⁵.

Lopuksi muutama esimerkki siitä, miten filologien kirjeenvaihtoa myös maailmansotia edeltäneeltä ajalta on syytä tutkia jo pelkästään – tai ehkä ennen kaikkea – kulttuurihistorian kannalta. Niinpä romanisti Edwin Hagfors, joka myöhemmin käänsi muiden muassa valikoimat Montaignen *Esseistä* ja Rousseau'n *Tunnustuksista* suomeksi, raportoi Werner Söderhjelmille vuoden 1894 lopussa joulunvietosta Pariisissa. Jouluaattoa vietettiin hienossa pariisilaisalongissa, ja paikalla oli kuvanveistäjä Ville Vallgrenin ohella kuuluisuuksia kuten Émile Zola ja Alexandre Dumas nuorempi – jälkimmäinen seuralaisenaan Opera comiquen laulajatar Delma, joka juoruillevan Vallgrenin mukaan oli erään pariisilaisravintolan entinen keittäjä. Ja kuten Hagfors totesi, ympärillä olevan elämän seuraaminen oli hauskeempaa kuin kaiken maailman filologia.

Uudenkaupungin seminaarissa toimineen K. J. Hagforsin (1860–1939) kirje Söderhjelmille vuodelta 1902 tuo puolestaan esille pikkukaupungin ja sen satiirille tarjoamat mahdollisuudet. Hagfors julkaisikin sitten

Dagens hjälte -nimisen satiirisen romaanin Uudestakaupungista⁵⁷. Tunnettu naisasianainen Tilma Hainari puolestaan kertoi vuonna 1918 kirjeessään Söderhjelmille nuorena kuolleen merkittävän psykologi Hjalmar Neiglickin lapsuudesta puhtaasti suomenkielisessä ympäristössä.

Kirjeenvaihdon merkitys

Akateemiset piirit ovat Suomessa tiedostaneet kirjeenvaihdon merkityksen Turun akatemian perustamisesta lukien, ellei tämän kehityksen alkua halua nähdä jo reformaation ajan kirjeenvaihdossa. Turun akatemian professorien kirjeenvaihto ja heidän toimintansa kirjekulttuurin kehittämiseksi loi pohjan merkittävälle tieteenharjoittajien kirjeenvaihdolle, jonka huomattavin edustaja 1700-luvulla oli Porthan. Tieteellinen kirjeenvaihto, josta edellä on esimerkkinä ollut suomalaisten filologien sekä kotimainen että ulkomainen kirjeenvaihto, on paljolti vielä oppihistorian tutkimatonta aluetta, vaikka se tarjoaa huomattavan rikkaan oppi- ja kulttuurihistoriallisen aineiston.

Filologien kirjeenvaihto osoittaa, miten maailmansotien välisenä aikana ja nationalistisen ilmapiirin vallitessa useitakin ikkunoita pidettiin avoinna Eurooppaan, muttei pääasiallisesti kuitenkaan esimerkiksi Yhdysvaltoihin. Suurilta osin tämä oli monia kieliä hallitsevien kielentutkijoiden ansiota. Nykyistä muotitermiä käytämme heidän kohdallaan voitaisiin puhua varsin pitkälle kehittyneestä verkostoitumisesta. Aikaisempi humanistien suosima latina säilyi varsin pitkään suoma-

laisten kirjeenvaihdossa, mutta 1900-luvun alkupuolella tärkeään asemaan nousi ranska, joskin sen rinnalla käytettiin myös useita muita kieliä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Esim. *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011. Kirjeiden yleisestä merkityksestä, ks. H. K. Riikonen, Intiimiyttä ja julkisuutta. Merkintöjä kirjeestä. Teoksessa *Salaamatta. Kirjallisia muistikuvia ja löytöjä*. Toim. Henni Ilomäki, Ulla-Maija Peltonen & Hilpi Saure. SKS:n kirjallisuusarkisto, Helsinki 1998, 140–159; Anu Lahtinen, Maarit Leskelä-Kärki, Kirsi Vainio-Korhonen & Kaisa Vehkalahti, Kirjeiden uusi tuleminen. *Kirjeet ja historiantutkimus* 2011, 9–27.
- 2 Ks. esim. Henrik Zilliacus, *Papyrustutkimus*. Gaudeamus, Helsinki 1974, 9–15, 102–122.
- 3 Näitä kirjeitä on julkaissut professori Simo Parpola. Kirjallisesti sivistynyt Assurbanipal kirjoitti itsekin kirjeitä; ks. Sanae Ito, *Royal Image and Political Thinking in the Letters of Assurbanipal*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2015.
- 4 Suomeksi on ilmestynyt suuren matemaatikon Leonhard Eulerin (1707–1783) *Kirjeitä saksalaiselle prinsessalle fyysikasta ja filosofiasta* (Lettres à une princesse d'Allemagne sur divers sujets de physique et de philosophie, 1760–1762). Suom. Johan Stén. 2007 (omakustanne).
- 5 Ellen Valle, *A Collective Intelligence. The Life Sciences in the Royal Society as a Scientific Discourse Community, 1665–1965*. Väit. Turun yliopisto, Turku 1999, erit. 241–248.
- 6 Esim. Jukka-Pekka Pietiäinen, *Postia kaikille. Suomen Postin tarina 1638–1998*. Edita, Helsinki 1998, 10.
- 7 Ks. Raija Sarasti-Wilenius, ”Noster eloquendi artifex”. *Daniel Achrelius’ Latin Speeches and Rhetorical Theory in Seventeenth-Century Finland*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2000, 20.
- 8 Sama, 20; Raija Sarasti-Wilenius, Kirjeen rooli lapsuudesta aikuisuuteen. Gyldenstolpe-perheen latinankielinen kirjeenvaihto (1660–1708). Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus* 2011, 114–141 (122); Stina Hansson, *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*. Göteborgs universitet, Göteborg 1988, 29–33. Hansson suorittaa vertailuja vastaaviin vanhoihin ruotsalaisiin teoksiin.
- 9 Marsyas-joki oli mytologian mukaan saanut alkunsa Apollonin kanssa kilpailleen ja Apollonin nylkemän Marsyaan verestä.
- 10 Hansson 1988, 32; Ivar A. Heikel, *Filologin*. Svenska Literatursällskapet i Finland, Helsingfors 1894, 80–82; Iiro Kajanto, *Latina, kreikka ja klassinen humanismi Suomessa keskiajalta vuoteen 1828*. SKS, Helsinki 2000, 100, 102–103; Sarasti-Wilenius 2011, 125.
- 11 Ks. Heikel 1894, 81–82.
- 12 *De tabellario* on ilmestynyt suomeksi Suomen postilaitoksen 350-vuotisjuhlan kunniaksi. Joachimus B. Caloander, *De tabellario. Akateeminen tutkielma postinkantajasta v. 1689* (Discursus academicus de tabellario). Suom. Reijo Pitkäranta. Posti- ja telehallitus, Helsinki 1988.

- 13 Riikonen 1998, 145.
- 14 Porthanin kirje J. H. Lidénille 26.2.1789. Autonomian aikana Eckeröhön rakennettiin Engelin suunnittelema Suomen läntisin postitoimisto, ks. Pietiäinen 1998, 32. Puinen postikonttori Eckeröhön oli rakennettu 1778. Pietiäinen 1998, 17.
- 15 Ernst Lagus, *Brev från Henrik Gabriel Porthan till samtida utgivna av Ernst Lagus. Del 2 Supplementband* (1989). Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1912.
- 16 Erityisen havainnollinen on Hirnin teoksen viimeinen luku. Teoksesta ks. myös Irma Rantavaara, *Yrjö Hirn II 1910.1952. Humanisti ja tutkija*. Otava, Helsinki 1979, 124–132.
- 17 Ks. Veli-Matti Rissanen, *Amicorum colloquia absentium*. Kirjeenkirjoittamisen konventiot Rooman tasavallan ajan lopulla. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus* 2011, 30–55.
- 18 Heikel 1894, 83.
- 19 Matti Klinge, *Professoreita*. Otava, Helsinki 1990, 7–8.
- 20 Sarasti-Wilenius 2011, 118–119.
- 21 Wexioniuksen kirjeiden aihepiiristä ks. Sarasti-Wilenius 2011, 121. Sarasti-Wilenius antaa artikkelissaan myös mainion kuvan Gyldenstolpe-perheen poikien kirjeistä, joita nämä kirjoittivat jo 5- ja 6-vuotiaina.
- 22 Aikakauden suomalaisten luonnontieteilijöiden joukossa kirjeenvaihdon kannalta erityisen mielenkiintoinen on Anders Johan Lexell (1740–1784), joka kirjeitse oli yhteydessä aikansa merkittävimpiin matemaatikkoihin ja tähtitieteilijöihin.
- 23 Porthanin kirjeet aikaisilleen julkaisi Ernst Lagus 1898. Kirjeenvaihdon mainittujen kahden tanskalaisen kanssa on Torben Nielsen julkaissut 1981. Laguksen julkaisuun sisältyy myös Porthanin kuuluisa Suomea kuvaava saksankielinen kirje johtavalle saksalaiselle historiantutkijalle A. L. Schlötzerille. Jo ennen Ernst Laguksen kirje-editiota Wilhelm Lagus oli julkaisut Porthanin kirjeet Matthias Caloniukselle, samoin Caloniuksen kirjeet Porthanille.
- 24 Esim. Klinge 1990, 88–89.
- 25 Lagus 1912, 82–83. Ks. myös Rafael Koskimies, *Porthanin aika. Tutkielmia ja kuvauksia*. Otava, Helsinki 1956, 29–30. Muuten Porthanista kirjeenkirjoittajana, 297–306.
- 26 Lagus 1912, 24–29.
- 27 Arvostelu on ilmestynyt myös teoksessa *Gelehrte Kontakte zwischen Finland und Göttingen zur Zeit der Aufklärung*. Toim. Esko Häkli. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1988, 117–118 (liitteenä Erich Kunzen artikkeliin Zur Geschichte der wissenschaftlichen Beziehungen zwischen der Georgia Augusta und der Academia Aboensis). Samassa teoksessa on saksankielinen käännös Friedrich Christian Rühnsin kirjeestä Porthanille 3.8.1801, 76–77 (liitteenä Simo Heinisen artikkeliin Finnische Gelehrte in Göttingen während des 18. Jahrhunderts). Heynella oli laaja kirjeenvaihto aikansa huomattavimpien humanistien kanssa.
- 28 Lagus 1912, 66–67.
- 29 Sama, 118–120.
- 30 Sama, 43.
- 31 Ks. Sebastiano Timpanaro, *La filologia di Giacomo Leopardi. Seconda edizione riveduta e ampliata*. Laterza, Bari 1978, 187.
- 32 Sama.
- 33 Ks. Pentti Aalto, *Classical Studies in Finland 1828–1918*. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1980, 59.
- 34 Ks. Werner Söderhjelm, *Opintovuosia vieraisa maissa* (Läroår i Främmande Länder, 1928). Suom. Helmi Krohn. Otava, Helsinki 1928, 20–21, 40–46 (henkilökuvaa Traubesta). Ivar A. Heikel, *Fridolf Gustafson*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1925, 52, sivuuttaa Gustafssonin yhteydet Traubeen valitettavasti vain yhden virkkeen maininnalla.

- 35 Heikel 1894, 13, 52, 123.
- 36 Tudeerin kirjeitä Kreikasta omaisilleen on kuitenkin julkaistu.
- 37 Ks. Nils Erik Enkvist, Henry James and Julio Reuter. Two Notes. *Neuphilologische Mitteilungen*. No. 57, 1956, 318–324; *British and American Literary Letters in Scandinavian Public Collections*. A Survey. Åbo Akademi, Åbo 1964.
- 38 Perretistä ks. Elina Seppälä, *Ranskalainen Eurooppa ja suomalainen Suomi. Jean-Louis Perret kulttuurinvälittäjänä ja verkostoitujana 1919–1945*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2014.
- 39 Tässä esillä olevien filologien kirjeenvaihtoa on tarkasteltu heidän Kansalliskirjastossa olevien arkistojensa materiaalin pohjalta.
- 40 Seminaarissa ”Kirje, yksilö, yhteiskunta – historialliset kirjeet tutkimuskohteenä” (Helsingin yliopisto 7.5.2013) on Enrico Garavelli tarkastellut italialaisen romanistin Giulio Bertolin (1878–1942) kirjeenvaihtoa O. J. Tallgrenin ja Arthur Långforsin sekä eräiden muidenkin kielentutkijoiden kanssa.
- 41 Myös Eero K. Neuvonen on ollut yhdessä A. R. Nykliin. Ks. *Epistolario entre Ramón Menéndez Pidal y Eero Kalervo Neuvonen*. Toim. Alfonso Reta Janariz. Alfonso Reta Janariz, Malaga 2006, 9.
- 42 Umberto Eco on kirjoittanut myös kansainvälisistä apukielistä teoksessaan *The Search for the Perfect Language* (La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea, 1993). Käänt. James Fentress. Blackwell, Oxford 1995, 317–336. Valitettavasti hänellä ei ole ollut käytettävissä suomalaista materiaalia. Apukielten kehittämisen motivaatiosta, ks. sama, 317–319.
- 43 Apukieliä koskevasta keskustelusta Suomessa ks. H. K. Riikonen, *Im Dienste von Sprache und Literatur. Le Société Néophilologique – Der Neuphilologische Verein – The Modern Language Society of Helsinki 1887–2012*. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki. Tom. LXXXVIII. Helsinki 2013.
- 44 Kirje on päivätty 25.10.1935. Riikonen 2013, 156–158.
- 45 Ks. *Scholarship in Times of Extremes. Letters of Erich Auerbach (1933–46), on the Fiftieth Anniversary of His Death*. Käänt. Martin Elsky, Martin Vialon & Robert Stein. PMLA, *Publications of the Modern Language Association of America*. Vol. 122, No. 3, 2007, 755. Julkaisu sisältää mm. Auerbachin ja Walter Benjaminin kirjeenvaihtoa. Auerbachin kirjeenvaihtoon kokonaisjulkaisu ei valitettavasti ole vielä ilmestynyt. Kirjeet Hellwegille ovat kuitenkin ilmestyneet erillisenä kirjana.
- 46 Väitöskirja ei tietävästi koskaan valmistunut.
- 47 Em. seminaarissa ”Kirje, yksilö, yhteiskunta” Doris Wagner on tarkastellut Emil Öhmannin kirjeenvaihtoa saksalaisten kollegojensa kanssa.
- 48 Gilbert Martin tulee esille myös Tyyni Tuulion muistelmateoksessa *Keskiväivän maa 1916–1941*. WSOY, Helsinki 1969, 46–47, 162–164.
- 49 Salvinin toiminnasta Suomessa ks. Tuulio 1969, 236–241; ks. myös Riikonen 2013, 118–120.
- 50 Sanakirja ei ilmestynyt; myöhemmin Salvini keskittyi bulgarian kieleen.
- 51 Kyseessä on mahdollisesti puolalaisyyntyinen Ranskaan siirtynyt Jean Acher (1880–1915).
- 52 Mario Roques’n opetusta Pariisissa seurasi myöhemmin Tauno Nurmela, ks. Nurmelan muistelmaseitää ja -pakinota sisältävä teos *Hei elämää!* WSOY, Helsinki 1967, 195–200.
- 53 Långforsista Huon le Roin tutkijana, ks. Pentti Aalto, *Modern Languages Studies in Finland 1828–1918*. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1987, 72. Långforsin erityisen kiinnostuksen kohteena oli myös 1100- ja 1200-lukujen vaihteessa elänyt Gautier de Coinci (Gauthier de Coincy), jonka tekstejä hän ja hänen oppilansa julkaisivat, ks. Aalto 1987, 78. Anatole France romanin *Instituutin jäsenen Sylvestre Bonnardin rikos* nimihenkilö mainitsee myös julkaiseensa Gautier de Coincin tekstejä.
- 54 Vrt. myös Valle 1999, 246.
- 55 Ks. kuitenkin Juhani Härnän artikkeli ”Stratégies de politesse dans des lettres finlandaises écrites en français au XIXe siècle” kongressijulkaisussa *Actes du XIXème congrès des romanistes scandinaves 2014*. Reykjavik 2015.
- 56 Erik Sjöstedt antaa hyvän kuvan Vallgrenista ja muista pohjoismaalaisista Pariisissa laajahkossa kirjoituksessaan *Svenskarne i Paris*, joka on julkaistu liitteenä Henrik Cavlingin teoksessa *Paris* (Paris. Skildringer fra det modern Frankrig, 1899). Käänt. Petrus Hedberg. Wilh. Siléns, Stockholm 1900, 401–492. Sivulla 452 Sjöstedt toteaa: *I herr och fru Vallgrens atelierer vid Faubourg S:t Honoré träffas flere af världstadens intressantaste personligheter*.
- 57 Ks. Sari Kivistö & H. K. Riikonen, *Satiiri Suomessa*. SKS, Helsinki 2012, 458–460.

ravintola

Telakka

Tullikamarin aukio 3 | 33100 Tampere
03 225 0700 | fax. 03 225 0740
carneval@telakka.eu | www.telakka.eu

Suomentajan alkusanat

Vuosina 1623–1673 elänyt brittiläinen Margaret Lucas Cavendish oli tuottelias ja itseoppinut ajattelija, joka korvasi muodollisen koulutuksen puutteen lukemalla itse perheen hulppeassa kirjastossa. Aikalaistensa eksentrisiksi luonnehtima herttuatar kirjoitti yleisöönmeneviä runoja ja näytelmiä, muttei yrityksistään huolimatta saanut nimeä filosofina. Cavendish julkaisi hyvän määrän teoksia aikana, jolloin se oli naisille erittäin vaikeaa – ja vieläpä omissa nimissään. Hän kuitenkin jakoi monen ajattelijanaisen kohtalon ja hautautui historian tomuihin.¹ Viime vuosisadalla feministitutkijat ryhtyivät kartoittamaan filosofian historian kaanonin ulkopuolta. Cavendishia kohtaan tunnettu kiinnostus on ollut nousukiidossa 2000-luvun puolella, ja hänen työtään on pidetty esimerkkinä varhaisesta naturalistisesta filosofiasta.²

Oheiset kirjeet ovat 1664 julkaistusta kokoelmasta *Philosophical Letters*. Teos on merkittävä askel Cavendishin ajattelussa, sillä hän kommentoi ja haastaa teksteissä ensimmäistä kertaa aikalaistensa käsityksiä. Käsitelyn kohteena ovat filosofian harrastajallekin tutut René Descartes (1596–1650), Thomas More (1478–1535) ja Thomas Hobbes (1588–1679) sekä nykyisin vähemmän tunnettu flaamilainen ”kuuluisa fyysikko ja tiedemies” Jan Babtist van Helmont (1580–1644).

Philosophical Letters koostuu neljästä luvusta, joista jokainen sisältää parisenkymmentä kirjettä. Kukin kirje syvennyy yhteen aiheeseen aina aineen äärettömyydestä aistimusten muodostumiseen, maanjäristyksistä ja noitien olemassaolossa Jumalan ideaan. Kirjeitä edeltävässä johdannossa Cavendish selvittää tehtävänsä: ”armon rouva”, Cavendishin oppinut ja nimettömänä pysynyt kirjeenvaihtokumppani, on lähettänyt hänelle tunnettujen filosofien töitä ja toivoo hänen lukevan ne, mutta myös antavan niistä arvionsa.³ Niin Cavendish lupaakin tehdä hänen ja rouvan ”tavanomaisen kirjeenvaihdon muodossa”. Aikomuksena on kertoa kirjeissä, kuinka suuresti ja missä kohtaa hänen oma kantansa eroaa kuuluisien kirjoittajien ”luonnollista filosofiaa” koskevista näkemyksistä: ”[P]aneudun ainoastaan luonnollisen filosofian paljaaseen perustaan sekoittamatta siihen jumalallista, kuten monilla filosofeilla on tapana, muutoin kuin kohdissa, joissa tekijöiden argumentteihin keskittyminen siihen pakottaa.”

Oheisissa kirjeissä Cavendish pohtii Descartesin *Filosofian periaatteissa* ja *Metodin esityksessä* esittämiä näkemyksiä. Cavendish kyseenalaistaa ranskalaisen dualistisen käsityksen ruumiista erillisestä sielusta ja asettuu eräänlaisen materialismin kannattajaksi.⁴ Lisäksi hän haastaa

filosofin näkemyksen eläimistä järjestöminä. Kun juuri järjen puute nähtiin yleisesti syynä siihen, ettei eläimille voinut kuulua oikeuksia, ei olekaan ihme, että tämän järjestyksen perusteita arvostelevaa Cavendishia on kutsuttu yhdeksi ensimmäisistä eläineettisistä ajattelijoista.⁵

Cavendishin aikoihin kirjeiden kirjoittaminen tarjosi oppineille naisille keinon antautua älylliseen vuoropuheluun, päästä osaksi intellektuaalista kulttuuria. Myös miehet kirjoittivat kirjeitä, mutta naiset suosivat niitä syystä tai toisesta erityisesti.⁶ Naisten käymän filosofisen kirjeenvaihdon yleisyydestä huolimatta heidän kirjeitään ei useimmiten julkaistu. Cavendish on tässä poikkeus.⁷

Kirjemuoto ei kuitenkaan ole Cavendishille vain väline asettua (mies)filosofien joukkoon kommentoimalla heidän töitään: käyttämällä ystävien välisen kirjeen (*letter of friendship, familiar letter*) lajityyppiä hän esittelee käsitystään seurallisuudesta (*sociability*), myös kirjoittaessaan luonnonfilosofisista kysymyksistä.⁸ Kirjeenvaihto asemoi herttuattaren ja ”armon rouvan” seurallisiksi olennoiksi; kirjediaalogi juuri ystävänaisten kanssa on kannanotto naisten välisen intellektuaalisen vuoropuhelun puolesta.⁹ Cavendishin kirjeenvaihtoa tutkinut Diana Barnes summaa: ”Luovat filosofit tarvitsevat yhteisön tukea kehitelläkseen ideoita, ja niinpä *Filosofisissa kirjeissä* hän uhmaa filosofian maskuliinisia ennakoasenteita ankkuroimalla kritiikkinsä aikalaisfilosofeja kohtaan ystävänaisten väliseen rationaaliseen dialogiin.”¹⁰

Viitteet & Kirjallisuus

- David Cunning, Margaret Lucas Cavendish. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* 24.5.2012. Verkossa: plato.stanford.edu/entries/margaret-cavendish/. Cunningin mukaan Cavendish esitti monia näkemyksiä, jotka on tavattu liittää David Humeen työhön. Naisten ”uloskirjoittamisesta” filosofian historiasta, ks. Sara Heinämaa, *Naisia Filosofiassa!* Teoksessa *Spiritus Animalis. Kirjoituksia Filosofian historiasta*. Toim. Sara Heinämaa, Martina Reuter & Mikko Yrjönsuuri. Gaudeamus, Helsinki 2003, 180–196.
- Cunning 2012.
- ”Armon rouvan” henkilöllisyyttä on spekuloitu, mutta mitään varmaa ei tiedetä. Cavendishin hänelle lähettämistä kirjeistä koostuu myös *Philosophical Letters* seuraava teos, *Sociable Letters*, julkaistu sekun vuonna 1664.
- Cavendishin materialismi eroaa kuitenkin Hobbesin mekanistisesta materialismista, jota hän myös haastaa filosofisissa kirjeissään esittelemällä teoriansa itsemäärittävästä aineesta (*self-determining matter*). ks. Cunning 2012.
- Josephine Donovan, *Eläinten oikeudet ja feministinen teoria* (Animal Rights and Feminist Theory, 1993). Suom. Johanna Koskinen. Teoksessa *Johdatus eläinfilosofiaan*. Toim. Elisa Aaltola. Gaudeamus, Helsinki 2013, 182–205 (196). Myös runossaan ”The Hunting of the Hare” Cavendish suomii oletusta, jonka mukaan eläimet ovat maan päällä vain ihmisten käytön kohteina. Angus Taylor, *Animals and Ethics. An Overview to the Philosophical*

- Debate* (2003). 3. p. Broadview, Peterborough 2009, 43–44.
- 6 Jacqueline Broad kuvaa, että ”naiset vaikuttivat erityisesti suosivan kirjemuotoa ja olivat usein aloitteellisia kirjeenvaihtoon ryhtymisessä. Ruth Perry huomauttaa, että ”Nämä oppineen naisen ja filosofin kirjekumppanuudet olivat niin yleisiä, että niiden voi sanoa muodostavan 1600-luvulla oman kirjeenvaihdon lajityypin.” Jacqueline Broad, *Women Philosophers of the Seventeenth Century*. Cambridge University Press, Cambridge 2004, 2–3. ”Armon rouvalle” lähettämiensä kirjeiden lisäksi Cavendish lähetti kirjeitä myös miesajattelijoilta. Naisista ja kirjeistä, ks. myös Lilli Alanen, Descartes ja Elisabeth – Filosofinen dialogi? Teoksessa Heinämaa, Reuter & Yrjönsuuri 2003.
- 7 Diana Barnesin mukaan ”jopa teoksia julkaisseiden filosofinaisten kirjeet pysyivät yksityisinä käsikirjoituksina; esimerkiksi Anne Conwayn (1631–1679) kirjeet Morelle, van Helmontille ja Robert Boylelle tai Damaris Cudworth Mashamin kirjeet John Lockelle ja Gottfried Wilhelm Leibnizille julkaistiin vasta 1900-luvulla.” Cavendishin periksiantamattomuuden lisäksi osansa uskotaan olevan hänen vaikutusvaltaisella aviomiehellään, joka tuki vaimonsa filosofisia pyrintöjä. Diana Barnes, *Familiar Epistolary Philosophy. Margaret Cavendish’s Philosophical Letters* (1664). *Parergon*. Vol. 26, No. 2, 2009, 50.
- 8 Ystävien välisen kirjeen lajityyppi on Barnesin mukaan perua klassisista esimerkeistä; sen avulla on opetettu retoriikkaa osana jokapäiväisiä toimia. Sama, 42.
- 9 Filosofisten kirjeiden sisarteoksessa *Sociable Letters*issä Cavendish määrittelee ystävyyden erityislaatuiseksi sosiaaliseksi suhteeksi, sillä siihen kuuluu sympatiaa. Sama, 43.
- 10 Sama, 49.

MARGARET CAVENDISH

Mielestä ja ruumiista & ihmisen ja eläimen tolkusta Kaksi filosofista kirjettä

1.35.

Armon rouva,

Kirjoittajanne mukaan mieli on substanssi, joka on selvästi erillinen ruumiista ja joka voidaan itse asiassa irrottaa ruumiista ja pysyy olemassa siitä riippumatta¹. Jos hän tarkoittaa luonnollista mieltä ja ihmisielua eikä siis yliluonnollista tai jumalallista, olen varsin eri kannalla. Vaikka nimittäin mieli liikkuu ainoastaan oman alueensa piirissä eikä elottomassa aineessa tai sen osia myöten, ei sitä kuitenkaan voi erottaa aineellisista osista tai saada säilymään itsekseen, koska se on samaista ainetta kuin kaikki eloton (sillä on olemassa ainoastaan yksi ainoa aineellisuus, yhdenlaatuista ainetta, vaikkakin lukuisissa eri asteissa); mieli vain on sen itseliikkuva osa. Tämä seikka ei voi kuitenkaan valtuuttaa mieltä irtaantumaan luonnollisesta ruumiista, johon se kuuluu.

Myöskään en taida käsittää, kuinka mielen tai sielun tyysija voisi olla jokin aivojen rauhanen tai tumake, jossa mieli istuisi kuin hämähäkki verkossaan, ja jossa verkon pieninkin liike antaisi sille tiedon hetkestä, jolloin hyökätä kärpäsen kimppuun; ja että aivot saisivat tietoa niitä palvelevilta elonhengiltä² kuin palvelijoilta, jotka muurahaisten tavoin juoksentelevat sen liepeillä edestakaisin tiedottaakseen sille asioista; tai että, kuten toisten näkemyksenä on, mieli olisi valo, johon ajatukset on kirjailtu kuin airuen takkiin konsanaan, eikä aistinelimillä itsessään olisi mitään tietoa, vaan ne toimisivat ainoastaan mielen kurkistusaukkoina tai ladonovina, joista heitetään sisään aistipainekimppuja kuin viljalyhteitä.

Koska elävä, järjellinen ja aistinen on sekoittunut perin juurin elottomaan aineeseen, emme voi varata erillistä istuinta tai paikkaa järjelliselle, toista aistiselle ja kolmatta elottomalle, vaan ne ovat keskenään liudentuneina ja sekoittuneina kauttaaltaan koko ruumiissa; ja tästä syystä ymmärrys ja tieto eivät voi olla sidottuja vain päähän tai aivoihin. Mutta vaikka ne sekoittuvat keskenään, ne eivät kuitenkaan menetä sekoittuessaan omaa sisäistä luonnettaan sen enempää kuin puhtauttaan tai hienostuneisuuttaan, eivätkä myöskään ominaisia liikuntojaan tai toimiaan, vaan kukin niistä liikkuu oman luontonsa ja muotonsa mukaan sekoittumatta. Ihmisen rationaalisen osan eli mielen tai sielun toimia kutsutaan ajatuksiksi tai ajatushavainnoiksi, joita on aististen havaintojen lailla lukuisia; sillä vaikka ihmisellä ja muillakin eläimillä on vain viisi ulkoista aistielintä, näillä aistielimillä tehdään lukuisia havaintoja kuten tehdään myös kaikkialla ympäri ruumista; tai vielä oikeammin, kalan jokainen suomu on aistielin siinä missä silmä tai korvakin. Mutta kumpikin laatu, yhtä lailla järkiperäinen kuin aistinen, eroavat toisistaan, vaikka myös muistuttavat toisiaan, koska ovathan kumpikin osa elollista ainetta, kuten jo aiemmin mainitsin: niinpä en lisää enää muuta, vaan ainoastaan annan sinun tietää, että pysyn alati,

Teidän uskollisena ystävänänne
ja palvelijananne

1.36

Armon rouva,

Kirjailijanne yrittää todistaa *Metodin esityksessään*, että ihmistä lukuun ottamatta kaikilta eläimiltä uupuu järki. Tuossa kirjassa hänen pääväitteesä kuuluu, etteivät muut eläimet voi ihmisten lailla tuoda julki kantojaan, ajatuksiaan tai mieliteitään puheen tai minkään muunkaanlaisten merkkien keinoin: hänen mukaansa se ei johdu sanojen muodostamiseen vaadittavien elinten puutteesta, kuten voimme huomata papukaijoista ja varislinnuista, jotka kykenevät varsin mainiosti päästämään ilmoille niille opetettuja sanoja ymmärtämättä kuitenkaan mitään sanomastaan.³

Minä vastaan tähän, ettei puheella tai sanoilla mieliteitänsä toiselle ilmaiseva ihminen tuo siten esiin niinkään omaa erinomaisuuttaan tai ylemmyyttään muihin olentoihin verrattuna, vaan useimmiten hölmöyttään, sillä pohtiva mies on puhuvaa miestä viisaampi. Muut olennot eivät osaa puhua tai vaihtaa ajatuksia toistensa kanssa ihmisten tavoin, tai muodostaa tiettyjä merkkejä niin kuin sokeat ja kuurot ihmiset: onko meillä syytä tämän perusteella päätellä, ettei niillä ole tietoa, mieltä, järkeä tai älyä?

Tämä on epäilemättä hyvin heikko väittäjä; sillä yksi ihmisruumiin osa, vaikkapa käsi, ei tunne yhtään vähemmän kuin toinen, eikä kantapää tunne sydäntä vähemmän, eikä jalka päätä vähemmän, vaan jokaisella osalla on oma aistisuutensa ja mielensä ja sen myötä aistinen ja järjellinen tietämyksensä, ja vaikkeivat ne voi puhua tai antaa toisilleen tietoa puheen keinoin, kullakin niistä on oma ominaislaatuinen ja erityinen tietämyksensä, aivan samoin kuin jokaisella yksittäisellä ihmisellä on oma erityinen tietämyksensä, sillä kenenkään ihmisen tieto ei ole samaa kuin toisen. Jos siis tuollaista ominaislaatuista ja erityistä tietämystä on kussakin ihmisen kaltaisen elävän olennon osassa, sitä voi hyvinkin olla myös erilaisissa olennoissa.

Mutta tämä jokaiseen olentoon erityislaatuiseina kuuluva tieto ei todista, ettei niillä olisi minäkäänlaista jaettava tietoa, yhtä vähän kuin inhimillisen tiedon puute todistaa järjen uupuvan; järki on aineen ajatteleva osa ja tekee jokaisen olennon ja olentolajin havainnoista, huomioista ja älystä erilaisia niiden ominaisluonnon mukaisesti, mutta havaitseminen, huomiointi ja äly eivät voi tuottaa järkeä, koska järki on syy ja nämä sen seurauksia. Muilla olennoilla ei ole samanlaista kieltä, matemaattisia sääntöjä ja todistuksia tai muitakaan taiteiden tai tieteiden aloja kuin ihmisillä; siitä huolimatta niiden havainnot ja huomiot voivat olla yhtä viisaita kuin ihmisten, ja niillä voi omin tavoin ja keinoin olla yhtä paljon tietämystä ja keskinäistä kanssakäymistä kuin ihmisilläkin: jätänkin eläimet niiden pariin ja ihmisen omahyväiseen erityisasemaansa ja erinomaisuuteensa, pysyen,

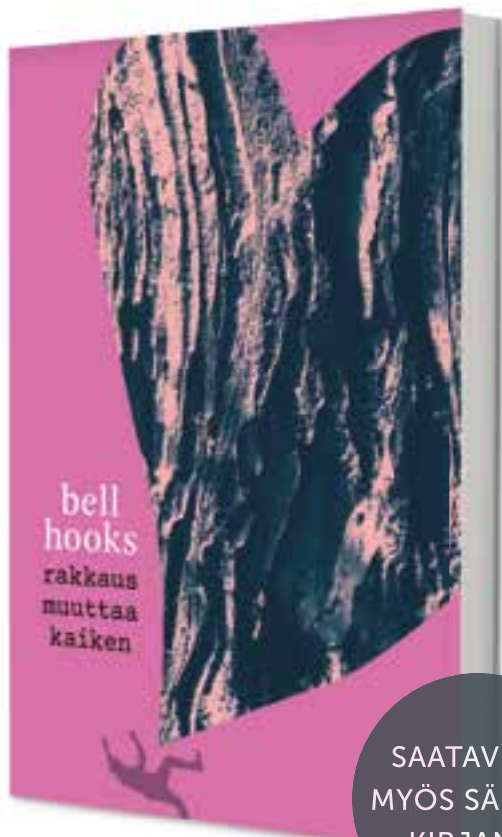
Teidän uskollisena ystävänänne
ja palvelijananne

Suomentanut Elina Halttunen-Riikonen

(alun perin: Kirjeet 1.35 & 1.36. kokoelmasta *Philosophical Letters. Or Modest Reflections Upon Some Opinions in Natural Philosophy*. London 1664.)

Suomentajan huomautukset

- 1 Cavendish viittaa tässä, kuten myös seuraavassa kirjeessä, René Descartesin (1596–1650) teokseen *Filosofian periaatteet* (*Principia philosophiae*, 1644). *Teokset III*. Suom. Mikko Yrjönsuuri, Jari Kaukua, Sami Jansson & Tuomo Aho. Gaudeamus, Helsinki 2003.
- 2 Lat. *spiritus animalis*, sanapari, jolla Descartes selittää mielen ja ruumiin välistä suhdetta: hänen mukaansa aivojen käpyrauhasesta lähtee elonhenkiä ruumiin eri osiin välittämään viestejä.
- 3 René Descartes, *Metodin esitys* (*Discours de la méthode pour bien conduire sa raison, et chercher la vérité dans les sciences*, 1637). *Teokset I*. Suom. Sami Jansson. Gaudeamus, Helsinki 2001.

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

bell hooks
Rakkaus
muuttaa kaiken
(All about Love, 2000)

ERILAINEN ELÄMÄN- TAITOKIRJA

” Rakastavan kulttuurin luominen edellyttää perusteellista muutosta tavoissamme ajatella ja toimia.”

 netn.fi/rakkaus-muuttaa-kaiken

niin & näin -kirjat 2016
179 s.
Suom. Elina Halttunen-Riikonen
ISBN 978-952-5503-92-0
35 € (lehden kestotilaaajille 31 €)

Kaikki tietävät, mitä rakkaus on. Vai tietävätkö sittenkään? bell hooksin mukaan vain harvaa asiaa ymmärretään niin huonosti kuin rakkaudesta, ja rakkauden pitäisi vielä olla kaikkein tärkeintä!

Meidän aikamme elämänvalmennus korostaa rakkauden vaativan työtä – tai ainakin itseapukirjojen pönttämistä. hooks laittaa lukijansa lujemmille. *Rakkaus muuttaa kaiken* herättää rakastajissa halun miettiä ja

käsittää rakastamisiaan. Auttavatko parisuhdeoppaat? Miten sukupuolirooliodotukset vaikeuttavat rakastamista? Mitä ja miten lapset oppivat rakkaudesta? Mitä tekemistä rakkaudella on oikeudenmukaisuuden kanssa?

Pedagogisesta ajattelustaan ja kulttuurikriitiktään tunnetulta bell hooksilta on aiemmin suomennettu kirja *Vapauttava kasvatus* (2007).

SIRKE MÄKINEN

In vai out? Venäjä ja yliopistorankingit

Venäjän identiteetti, sen paikka maailmassa ja asemoitumisen merkitys Venäjän toiminnalle ovat ikuisuuskyseksiä. Edelleen kuulee pohdittavan niin Venäjän sisällä kuin ulkopuolellakin, onko Venäjä osa niin sanottua länttä. Tuleeko sen seurata ”universaaleja” malleja, integroitua syvemmin läntisiin instituutioihin, vai onko Venäjä jotain (lännestä) erillistä tai jopa ainutlaatuisia? Tuleeko sen pyrkiä kulkemaan ”omaa” polkuaan, luomaan kilpailevia instituutioita yksin tai yhdessä Kiinan, muiden BRICS-maiden tai joidenkin entisen Neuvostoliiton maiden kanssa? Näihin kahteen vaihtoehtoon – Venäjän ulkopolitiikan jatkuvuuteen – myös ulkoministeri Sergei Lavrov

viittasi maaliskuussa kuvatessaan maansa ulkopolitiikkaa 800-luvulta nykypäivään.

Yhä useammin on väitetty, että Venäjä pyrkii itse eristämään itsensä erityisesti kansainvälisen oikeuden vastaiseksi määritellyn Krimin liittämisen ja Itä-Ukrainan sodan myötä. Virallisen Venäjän näkemys on kuitenkin täysin päinvastainen: Venäjä nimenomaan noudatti kansainvälistä oikeutta ja kansojen itsemääräämisoikeuden periaatetta Krimillä. Maan sisällä keskustelu Venäjän ja lännen erilaisuudesta vahvistui Putinin kolmannella presidenttikaudella jo ennen Krimin liittämistä.

Näin sekä ulkoapäin rakennettu että Venäjän itsensä luoma identiteetti vahvistaa käsitystä Venäjästä lännestä poikkeavana. Toisaalta Venäjä vetoaa edelleen toiminnassaan (valikoidusti) kansainväliseen oikeuteen, korostaa asemaansa koko maailman turvallisuuden takaajana (viimeksi Syyrian sodan yhteydessä) ja vertaa itseään muualla rakennettuihin standardeihin ja mittareihin.

Länteen kuulumisen ja oman polun etsimisen vastakainasettelu on läsnä myös korkeakoulutusta koskevassa keskustelussa. Esimerkkinä kahden eri linjan vuoropuhelusta voidaan nostaa esiin globaalien yliopistorankingien ympärillä käyty debatti. 2000-luvun alkupuolella lanseerattiin listauksia yliopistojen ’paremmuudesta’ tietyin indikaattorein arvioituna. Tunnetuimpia niistä ovat Shanghaiin, *Times Higher Educationin* (THE) sekä Quacquarelli Symondsin (QS) rankingit. Indikaattorit vaihtelevat rankingin mukaan, mutta kaikkien niiden sanotaan kuvaavan opetuksen ja tutkimuksen laatua. Tätä mitataan esimerkiksi tiedeyhteisön tai työnantajien arvioiden, viittaustietokantojen, tieteellisten aikakauslehtijulkaisujen, kansainvälisten opiskelijoiden ja opettajien, Nobel-palkinnon saajien määrän sekä opettaja–opiskelija-suhdeluvun perusteella.

Venäjällä on erityisesti valtiotasolla korostettu tarvetta olla mukana ja saada parempia sijoituksia globaaleissa yliopistorankingeissa. Virallisen Venäjän suhtautumista kuvaa hallituksen 2012 perustama 5–100-ohjelma, jonka tavoitteena on nostaa viisi venäläistä yliopistoa jonkin edellä mainitun listauksen sadan parhaan joukkoon vuoteen 2020 mennessä. Ohjelmaan kuuluville 14 yliopistolle jaettiin vuonna 2015 reilut 10 miljardia ruplaa (noin 127 miljoonaa euroa). Rahojen avulla yliopistojen tulisi kansainvälistyä: saada julkaisuja Scopus- ja Web of Science -luokiteltuihin lehtiin, rekry-

toida henkilökuntaa ulkomailta sekä houkutella kansainvälisiä opiskelijoita.

Venäläisten yliopistojen nousua rankingeissa vaikeuttaa tutkimuspainotuksen puute. Neuvostoajkaan tutkimus oli keskittynyt yliopistojen sijasta tutkimusinstituutteihin; parhaiden tutkijoiden sanotaan edelleenkin usein työskentelevän yliopistosektorin ulkopuolella. Lisäksi ongelmia aiheuttavat yksialayliopistojen suuri määrä, englannin kielen osaamisen taso ja Venäjän yhteiskunnasta yleisemminkin kertova ylhäältä–alasjohtamiskulttuuri. Myös kontaktiopetuksen määrä kandidaattitasolla esimerkiksi politiikan tutkimuksen alalla on yleensä huomattavasti suurempi kuin vastaavissa ohjelmissa Suomessa.

Kokemusta (kansainvälisestä) vertaisarvioidusta julkaisemisesta on usein myös hyvin ohuella. 5–100-ohjelmassa mukana olevan Higher School of Economicsin (HSE) rehtori Jaroslav Kuzminov onkin todennut, että Venäjän suurinta yliopistoa, Lomonosovin Moskovan valtionyliopistoa (MGU), lukuun ottamatta maan yliopistojen mahdollisuudet päästä 100 parhaan joukkoon globaaleissa rankingeissa vuoteen 2020 mennessä ovat ”nollan luokkaa”. Vuoden 2015 THE-listalla MGU oli sijalla 161.

Valtiovallan edustajat luonnollisesti vakuuttelevat, että 5–100-ohjelman tavoitteet saavutetaan, lisääntyhän ”rankattujen” yliopistojen määrä THE-listalla kahdesta kolmeentoista vuodesta 2014 vuoteen 2015. Opetus- ja tiedeministeriöstä kehuttiin, että yhdeksän näistä 13 yliopistosta saa rahoitusta mainitusta ohjelmasta. Todistena sen osittaisesta onnistumisesta voidaan pitää myös sitä, että alakohtaisissa listauksissa venäläisyliopistojen määrä on lisääntynyt ja sijoitukset ovat jo nyt parantuneet. Esimerkiksi vuoden 2016 alakohtaisen QS-rankingin mukaan kahdeksan venäläistä yliopistoa sai 20 sijoitusta 100 parhaan joukkoon, kun vielä vuosi sitten listattuja yliopistoja oli neljä ja sijoituksia vain kahdeksan.

Venäjällä on myös arvosteltu voimakkaasti globaaleja yliopistorankingeja. Venäjän rehtoreiden liitto MGU:n Viktor Sadovnichii puheenjohtajanaan on todennut, että indikaattoreita olisi muutettava huomioimaan paremmin koulutusjärjestelmien erityispiirteet. Sadovnichii mukaan opetuksen laatu tulisi olla pääasiallinen kriteeri yliopistoja arvioitaessa. Myös opetusministerinä 1998–2004 toiminut Vladimir Filippov, joka nykyään istuu Venäjän valtion kansojen ystävyyden yliopiston rehtorina, kritisoi tutkimuspainostusta ja ’kansallisten erityispiirteiden’ ohittamista: venäläisissä yliopistoissa on paljon sellaista opetushenkilökuntaa, kuten kielten tai liikunnan opettajia, jotka eivät julkaise mitään. Sen takia julkaisumäärät tulisi suhteuttaa vain jatkotutkimuksen suorittaneisiin. Esimerkiksi MGU:n rehtori onkin osana kritiikkiä esittänyt oman globaalien ranking-järjestelmän perustamista. Tammikuussa myös presidentti Putin vetosi tiede- ja yliopistoyhteisöön, jotta Venäjällä kehitettäisiin omat kriteerit yliopistojen laadunarviointiin.

Yliopistorankingien kritiikissä venäläiset eivät ole yksin. Listausten katsotaan painottavan tutkimusta ope-

tuksen kustannuksella ja suosivan yliopistoja, jotka ovat monialaisia ja joissa englanti on pääasiallinen opetuskieli. Lisäksi rankingeissa on monenlaisia metodologisia ongelmia: mittarit eivät mittaa sitä, mitä niiden pitäisi, datan kerääminen ei ole läpinäkyvää, eikä yliopisto välttämättä ole paras arviointiyksikkö, koska yliopistojen sisällä erot ovat niin suuria. Erityisesti on arvosteltu vertaisarvioinnin käyttöä ja akateemista mainetta yhtenä mittarina: kriitikkojen mukaan tämä suosii erityisesti ’lännen’ yliopistoja.

Rankingien on ylipäätään väitetty ohjaavan liiaksi päätöksentekoa. Professori Ellen Hazelkornin mukaan alkuperäisen tarkoituksen eli *benchmarking*in sijaan listauksista on tullut strategisia instrumentteja, politiikan teon välineitä, jotka vaikuttavat kansallisten koulutusjärjestelmien ja yliopistojen sisäisiin rakenteisiin ja rahanjakoon. Esimerkiksi kansallisella tasolla ne voivat lisätä yliopistojen välistä eriarvoisuutta ohjaamalla rahoitusta eliittiyliopistoille, joilla on mahdollisuus pärjätä globaaleissa rankingeissa. Tästä on esimerkkinä myös Venäjän 5–100-ohjelma.

Venäjän valtiojohdolle rankingit ovat tarjonneet mahdollisuuden viedä eteenpäin ja oikeuttaa yliopistoreformeja karsimalla yliopistokenttää ja pyrkimällä kansainvälistämään sitä. Kehitys vaikuttaa olevan tiiviissä yhteydessä 2012 alkaneeseen yliopistojen kansalliseen laadunarviointiin, jonka tulosten perusteella yliopistoja on yhdistetty, haarakonttoreita ja opetusaloja lopetettu. Maailmanpolitiikan tasolla rankingien merkitys näyttää olevan ennen kaikkea Venäjän imagon tai maineen – ja vaikutusvallan – vahvistamisessa. Tulevaisuudessa Venäjän ajatellaan pystyvän vahvistamaan painoarvoaan maailmanpolitiikassa myös koulutuspoliittisin instrumentein.

Venäläisten yliopistojen edustajille rankingit kuvastavat kuulumista globaaliin yliopistoyhteisöön, sen huijulle. Esimerkiksi HSE:n vararehtori Aleksei Novoseltsev on korostanut, että listoille nousemisessa on ennen kaikkea kysymys maailman johtavien yliopistojen kanssa tasavertaiseksi tunnustamisesta. Kazanin federaatioyliopiston rehtori Ilšat Gafurovin sanoin: ”Listalle pääsy – se on kuin pääsisi tieteen maailman eliittiin”. Pietarin valtionyliopiston rehtori Nikolai Kropachevin mukaan rankingeissa sijoittuminen mahdollistaa osallistumisen kilpailuun arvostetusta tutkimusrahoituksesta.

Venäjällä pohditaan varmasti jatkossakin, pitäisikö maan olla *in* eli mukana globaalissa (ranking)järjestelmässä vai *out* eli pyrkiä luomaan oma, kilpaileva järjestelmänsä. Maailmanpoliittiset tilanteet heijastuvat myös korkeakoulutuksen alalle, kuten Venäjän ja Turkin välille syntynyt kriisi ja maiden koulutusyhteistyön katkaiseminen kertovat. Nykytilanteessa oman globaalien rankingjärjestelmän luominen vaikuttaa niin poliittisesti kuin taloudellisestikin vaikealta. Halu korostaa erilaisuutta ja valmiutta irtiottoihin, kovemmin tai pehmeämmin keinoin, näyttää kuitenkin huomattavasti vahvemmalta kuin vielä muutama vuosi sitten.

Karoliina Hellberg, *Kolme huonetta* (2015), sekatekniikka kankaalle, 350 x 150 cm

TOMI KOKKONEN

Biologinen ihmiskuva

Kolme vuosikymmentä sitten Georg Henrik von Wright totesi, että maailmankuvan biologisoituessa on käynnissä yhtä laaja tieteellinen ja maailmankuvallinen mullistus kuin uuden ajan alun tieteellinen vallankumous¹. Genetiikka, aivotutkimus, ekologia ja erilaiset evoluutioajatuksot ovatkin muuttamassa maailmankuvamme lisäksi myös ajatuksiamme ihmisestä osana luontoa. Mutta miten ihmisen biologisuus tulisi ymmärtää? Mitä seurauksia sillä on yleisemmin ihmiskuvalle? Miten käy erityisesti sellaisten inhimillisen erityispiirteiden kuin moraali, kulttuuri tai rationaalinen mieli? Biologinen ihmiskuva lähinnä syventää ymmärrystä näistä piirteistä, kunhan biologia käsitetään oikein. Se edellyttää, että biologista todellisuutta tuottava evoluutio ymmärretään kunnolla. Evolutiivinen näkökulma johtaa olemusajattelusta luopumiseen, ja se koskee myös ihmistä.

Ihminen on biologinen olento yhtä kiistattomasti kuin fysikaalinen kappale tai kemiallisten prosessien kokoelma. Ihminen ei kuitenkaan ole ”vain” fysikaalinen kappale tai kemiallisten prosessien kokoelma, sillä ihmisen toimintaa ei voi selittää tai ymmärtää vain tästä näkökulmasta. Mutta onko ihminen ”vain” biologinen olento, ”pelkkä eläin”? Tämä riippuu siitä, miten ymmärrämme biologisuuden tai eläimellisyyden. Ihmisellä on erityislaatuisia piirteitä, mutta niin on monilla muillakin eläimillä. Ihmisen biologinen erityislaatuisuus ei tee ihmisen erityispiirteistä ei-biologisia: esimerkiksi tietoisuus, moraalisuus ja kulttuurisuus ovat ihmisen biologisia ominaisuuksia. Olennaisempaa on kysyä, millainen biologinen olento ihminen on.

Usein kun ihmistä tai jotakin inhimillistä ominaisuutta sanotaan biologiseksi tai ”vain” biologiseksi, näkemykseen liitetään jonkinlainen determinismi, ja perinteinen humanistinen ymmärrys ihmisyydestä suljetaan pois. Esimerkiksi vapaan tahdon olemassaolo, moraalin luonne tai kulttuurin merkitys kyseenalaistetaan – tai niiden pelätään kyseenalaistuvan. Tämä ei kuitenkaan seuraa ihmisen biologisuudesta. Tieteellistä biologista ihmiskuvaa ei pidä sotkea niin sanottuun ”arkibiologiaan”, arkiajattelulle tyypillisiin käsityksiin elävästä luonnosta. Ongelma kuitenkin on, että biologinen tieto ihmisestä ymmärretään usein arkiajattelun viitekehyksestä ja tämä voi olla hyvinkin harhaanjohtavaa.²

Elävä maailma toimii hyvin toisella tapaa kuin epä-organismien fysikaalinen todellisuus, joten siihen liittyvät mielikuvat tulee hylätä ensimmäiseksi. Biologiassa ei sinänsä ole mitään epäfysikaalista, mutta biologisten organismien selittämiseksi tulee ymmärtää niiden funktionaalinen rakenne ja toimintaperiaatteet.³ Tästä näkökulmasta voidaan ymmärtää myös aivojen toiminta – ja myös mielen, jos mieli ymmärretään karkeasti ottaen

aivojen toimintana⁴. Länsimaisessa ajattelussa on ollut pitkään vallalla fysikaalisen ja henkisen välinen dualismi, joka tuntuu miltei sivuuttavan biologian. Tämän dualismin ytimessä on perinteinen mieli–ruumis-ongelma: fysikaalinen todellisuus noudattaa luonnonlakeja ja voidaan ymmärtää kausaalisesti, kun taas ihmisen ajattelu on ainakin jossain määrin rationaalista ja symbolista prosessointia, jossa asiat linkittyvät toisiinsa sisältöjensä perusteella⁵. Samaa dualismia ovat heijastelleet myös biologisen ja kulttuurisen vastakkainasettelu sekä ihmistieteiden ja luonnontieteiden jyrkkä metodologinen erottaminen jopa pyrkimyksissään – ylipäättään luonnon ja inhimillisen vastakkainasettelu. Tämä vastakkainasettelu on väärä.

Aivot ovat fysikaalinen järjestelmä, mutta tämän järjestelmän toiminta on organisoitunut niin, että tiedonkäsittelyn tulokset – niin tiedolliset kuin motivationaalisetkin – näyttäisivät noudattavan inhimilliseen ajatteluun ja toimintaan kuuluvia periaatteita. Päätelmät ovat jossain määrin rationaalisia, toiminta on asetettujen päämäärien kannalta tarkoituksenmukaista, moraalinen pohdinta ja moraalitunteet asettavat valinnoille rajoitteita ja niin edelleen. Jos ihmiset olisivat täydellisen rationaalisia ja täydellisen moraalisia, tämä olisi edelleen mysteeri, mutta me emme ole kumpaakaan. Se, että aivot pyrkivät tuottamaan rationaalisuutta ja onnistuvat siinä rajallisesti, ei ole metafyyssinen mysteeri. Ongelmaksi kuitenkin jää, miten ja miksi aivot pyrkivät tällaiseen toimintaan. Mistä tällainen suunnitelmallisuus ja tavoitteellisuus vaikuttava organisaatio on voinut syntyä? Vastaus tähän on sama kuin kaikkeen muuhunkin näennäiseen suunnitelmallisuuteen luonnossa: evoluutio. Evolutiivinen näkökulma auttaa myös ymmärtämään sitä, miksi aivoilla ja mielellä on sellaisia funktioita kuin niillä on, esimerkiksi moraalisuus, rationaalisuus ja kulttuurisuus.

”Evoluutio ei pyri mihinkään, vaan se on historiallinen kehitysprosessi.”

Ihminen ja evoluutio

Kuten biologi Theodosius Dobzhansky tunnetusti totesi: ”biologiassa missään ei ole mitään järkeä muutoin kuin evoluution valossa”⁶. Tätä ei pidä ymmärtää niin, että evoluutiohistoriallisen näkökulman pitäisi olla osa kaikkea biologista tutkimusta – sen ei pidä, eikä se ole tavallisesti lainkaan relevanttia. Se, että elollinen maailma on luonnonvalinnan ohjaaman evoluutioprosessin tulos, on kuitenkin keskeinen *filosofinen* näkökulma biologiaan. Luonnonvalinta selittää, miksi elollisessa maailmassa on ylipäättään sellaista funktionaalista rakenteellisuutta, jota voidaan tutkia mekanistisesta näkökulmasta ja joka mahdollistaa esimerkiksi ihmisen erityspiirteiden ymmärtämisen. Elolliset oliot ovat funktionaalisia kokonaisuuksia, joiden ominaisuudet ja toiminta tekevät niistä ympäristöönsä sopeutuneita. Ympäristö asettaa haasteita, ja organismeista tulee luonnonvalinnan ohjaaman evoluutioprosessin myötä sellaisia, että ne selviytyvät näistä haasteista. Eivät aina optimaalisesti, mutta selviävät kuitenkin. Biologit usein olettavat tutkimuskohteensa ikään kuin suunnitelluiksi ympäristöönsä ja hyödyntävät tätä tutkimuksessaan – tällaista ajatteluvälinettä kutsutaan *adaptationistiseksi heuristiikaksi*.⁷

Toinen keskeinen evolutiivinen perspektiivi on yhteinen alkuperä: yhteisen polveutumishistorian vuoksi eri lajit jakavat piirteitä, ja niinpä esimerkiksi ihmisestä voidaan oppia joitakin asioita tarkkailemalla muita lajeja, tosin vain silloin, kun voidaan olettaa, että ominaisuudet ovat jaettuja. Ihmisten käyttäytymisestä ei voi oppia ankoja tarkkailemalla, mutta ihmisen fysiologiasta voi oppia joitakin asioita hiiristä. Evolutiivinen perspektiivi

on biologisen tutkimuksen keskeisin teoreettinen oletus silloinkin, kun sitä ei artikuloita, ja evoluutioajattelu on biologian keskeinen anti tieteelliselle ihmiskuvulle.⁸ Tämän ajattelun seurauksien kanssa on kuitenkin oltava tarkkana.

Ihmisillä on joskus taipumus ajatella evolutiivista tarkoituksenmukaisuutta ikään kuin perimmäisenä tarkoituksenmukaisuutena: jos ominaisuus on valikoitunut evoluutiossa johonkin tarkoitukseen, niin tämä on sen ”aito” tarkoitus – myös nyt. Tämä on kuitenkin virhepäätelmä. Ensiksikään evoluutio ei pyri mihinkään, vaan se on historiallinen kehitysprosessi. Johonkin tarkoitukseen valikoituneiden ominaisuuksien käyttötarkoitus voi myös muuttua, eikä syntykontekstilla ole mitään normatiivista painoarvoa. Esimerkiksi seksuaalisuuden alkuperäinen pääfunktio oli lisääntyminen, mutta tästä ei seuraa, että kaiken seksuaalisen käyttäytymisen pyrkimys olisi lisääntyminen, tai että sen pitäisi olla. Tämän tavan kategoriovirheen tekeminen on aivan liian helppoa esimerkiksi evoluutiopsykologisten tulosten tulkinnassa, jossa ihmisten psykologisten taipumusten valikoitumisen syyt saatetaan nähdä näiden taipumusten todellisina motiiveina. Esimerkiksi altruistisella käyttäytymisellä on aina sellainen selitys, jossa altruistinen toimija jollain tavalla epäsuorasti parantaa omaa kelpoisuuttaan. Ihmiset haluavat esimerkiksi auttaa jälkeläisiään, ja tämä halu on olemassa, koska jälkeläisten auttaminen tekee yksilöistä kelpoisempia. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että auttamishalu ”taustalla” olisi syvempi, tiedostamaton halu oman kelpoisuuden kasvattamiseksi. Auttamishalu voi olla syvin ja perimmäisin psykologinen motiivi, ja evolu-

”Ihmiset omaksuvat suuren määrän uskomuksia ja käyttäytymistäipumuksia kopioimalla ne muilta, joskus tiedostamattaankin.”

tiivinen selitys kertoo vain, miksi ihmisen psykologia on sellainen, että siinä on altruistisia motiiveja.⁹

Moraalin evoluutio

Väärien tulkintojen vaara ei ole missään niin suuri kuin moraalin evoluutiota tarkasteltaessa. Moraalin evoluutiivisista juurista on tehty viime aikoina paljonkin tutkimusta¹⁰. Tämä on filosofisesti tärkeä projekti: moraalisuuden suhde ihmiseen osana luontoa on ollut yksi filosofian ikuisuuskeskustelusta, ja jos tämän linkin luonteeseen saadaan lisävaloa biologiasta, hyvä niin. On kuitenkin oltava tarkkana, mitä moraalin evoluutiivisesta alkuperästä seuraa ja mitä siitä ei seuraa.

Evoluutiivinen alkuperä ei tarkoita, että moraalin sisällöt olisivat sidoksissa evoluutiiviseen tarkoituksenmukaisuuteen, tai edes niihin evoluutiivisiin tarkoituksiperiin, jotka ovat ohjanneet moraalikyvyn kehittymistä. Se ei tarkoita myöskään, että ihmiset vääjäämättä tekisivät joitakin tiettyjä moraalisia valintoja. Moraalin evoluutiivinen tausta kertoo vain, miten ja miksi ihmisille kehittyivät ne kyvyt ja taipumukset, joita moraalikäytännöissä ja valinnoissa sovelletaan. Tällaisia ovat esimerkiksi kyky empatiaan, taipumus altruistisuuteen joissain tilanteissa, sekä velvoittavan normatiivisuuden taju. Näistä mitään ei voida samaistaa moraalisuuteen eikä niistä mikään ole kehittynyt moraalisuutta varten. Kuten kaikki evoluutio, myös moraalin evoluutio on ollut uuden rakentamista vanhan päälle niin, että vanhan käyttötarkoitus on muuttunut uuden ilmestyessä. Suurin osa moraalin evoluutiohistoriasta ei edes ole moraalin evoluutiota vaan

sellaisen ”protomoraalisten” kykyjen kehittymistä, joita nykyihmiset soveltavat moraalisisä käytännöissään. Voi esimerkiksi olla, että evoluutiivisesti varhaisemmat sosiaaliset kyvyt ja taipumukset (kuten empatia), evoluutiivisesti myöhemmät, monipuolisempaan sosiaalisuuteen ja kulttuurisuuteen kehittyneet kyvyt ja taipumukset (kuten normatiivisuuden taju) ja näiden kapasiteettien luova kollektiivinen hyödyntäminen ja kehittäminen (kuten moraalifilosofinen keskustelu) vasta yhdessä ovat moraalin perusta. Biologia antaa vain selityksen sille, miksi olemme ylipäänsä olentoja, joita kiinnostaa, ovatko teot oikein tai väärin. Moraalin evoluutiosta ei seuraa mitään moraalifilosofian sisällön kannalta mullistavaa, mutta filosofista ymmärrystä moraalista ja ihmisestä se kyllä syventää.

Kulttuuri

Ihmisen psykologia ja käyttäytymistäipumukset ovat biologisia, ja yksi niiden biologinen ominaisuus on yksilönkehityksellinen herkkyys ympäristölle: ihmiset oppivat ympäristöstään, myös toisiltaan, ja muuttavat käyttäytymistään sekä tietoisesti että tiedostamattaan. Ihminen lajina on evoluutiivisesti sopeutunut sopeutumaan ympäristöönsä yksilöinä – ja yhteisinä. Ihmiset omaksuvat suuren määrän uskomuksia ja käyttäytymistäipumuksia kopioimalla ne muilta, joskus tiedostamattaankin. Ihminen on kulttuurinen olento. Tämä ei ole ainutlaatuista eläinmaailmassa, mutta millään muulla eläimellä sosiaalisesti opitulla ei ole yhtä suurta merkitystä. Lisäksi toisilta oppiminen on eläimillä lähinnä tarkkailua ja inspiraatiota yksilölliselle oppimiselle, mutta ihmiset kopioivat

systemaattisesti toisiaan ja opettavat toisiaan intentionaalisesti.

Tämä tekee kulttuurista yliyksilöllisen sopeutumistavan. Yksilöllinen oppiminen on nopeaa mutta rajoittuu yksilön tiedollisiin kykyihin ja on erehtyväistä. Geneettinen sopeutuminen on siinä mielessä tehokasta, että esimerkiksi käyttäytymisen hyödylliset seuraukset tulevat testatuiksi ohi yksilöiden arviointikyvyn, mutta tämä on hidasta ja toimii vain suhteessa sellaisiin ympäristön piirteisiin, jotka pysyvät verrattain muuttumattomina riittävän kauan. Kulttuurinen sopeutuminen on nopeudessaan jossakin yksilöllisen oppimisen ja geneettisen sopeutumisen välimaastossa.

Biologisen evoluution näkökulmasta olisi hyödyllistä oppia yksilöllisesti joitakin asioita, muilta omaksumalla toisia, ja joskus olla ylipäättään oppimatta uutta. Ihminen kykeneekin erityyppisiin oppimisprosesseihin. Kaikessa oppimisessa, erityisesti kulttuurisessa omaksumisessa, on erilaisia vinoumia ja rajoitteita, jotka ohjaavat, mitä omaksutaan ja mitä ei. Nämä kyvyt, vinoumat, ja jossain määrin rajoitteetkin ovat biologisen evoluution tuotteita, ja evolutiivinen näkökulma syventää ymmärrystä myös niistä. Samalla kulttuurisuus on olennainen osa ihmisen biologista ymmärrystä. Kun ihmisen kulttuurisuus tässä mittakaavassa kehittyi, kulttuurisuudesta tuli yhä tärkeämpi valintapaine myös geneettiselle valinnalle. Kulttuurinen ja geneettinen kietoutuvat ihmisen biologiassa yhteen niin evoluutiossa kuin yksilönkehityksessään. Biologinen ihmiskuva ei siis ole näiltä osin ristiriidassa esimerkiksi humanistisen ihmiskuvan kanssa, vaan ne täydentävät toisiaan.¹¹

Biologinen mieli

Mutta entä biologisoitu mieli itse, onko se kuitenkin viettien kokoelma, vaikka osa näistä olisikin kulttuurisesti tuotettuja? Aivot ovat monimutkainen elin, jonka toiminta on valikoitunut sellaiseen tiedonkäsittelyyn ja toiminnanohjaukseen, joka tekee ihmisestä ympäristönsä sopeutuneen. Tämä toiminta voidaan abstrahoida irti aivojen neuraalitason prosessoinnista. Psykologit puhuvat vain tästä toiminnasta ja sen periaatteista ilman, että viitataan aina suoraan aivoihin. Evoluutiopsykologit ajattelevat, että avain tämän toiminnan ymmärtämiseen on oivaltaa, mitä tarkoituksia tämä toiminta palvelee. Mitkä ovat ne toiminnalliset haasteet, joita ihmisen ajattelu, kognitio ja motivoitumistaipumukset palvelevat? Tai oikeastaan: mitä tarkoitusta ne palvelivat silloin, kun lajityyppillinen psykologia kehittyi? Tällä metodologialla on rajoitteensa, jos siitä toivotaan liian seikkaperäistä karttaa mielen toimintaan, mutta vähintään suurissa linjoissa evoluutio auttaa ymmärtämään, miksi ihmismieli toimii niin kuin se toimii. Ihmiskuvalla olennaista ei kuitenkaan ole, että tämä toiminta perustuu evoluution muokkaamaan aivotoimintaan, vaan millaista tämä toiminta on.¹²

On hyviä evolutiivisia syitä ajatella, ettei ihmismieli ole vain reaktioiden kokoelma vaan heijastelee maailmaa

kokonaisvaltaisemmin toisiinsa liittyvien asioiden kokonaisuutena. Se kykenee (ajoittaiseen) rationaaliseen reflektioon, joka lisää käyttäytymisen ja uskomusjärjestelmän rationaalisuutta: ihminen on sopeutunut sopeutumaan erilaisiin ympäristöihin ja toisten ihmisten toimintaan. Ihminen myös hahmottaa itsensä ja muut rationaalisen toiminnan agentteina osana sosiaalisia vuorovaikutustilanteita: kommunikaatio, yhteistoiminta, sosiaalinen oppiminen, suostuttelu, manipulaatio, valehtelu ja koko sosiaalisen vuorovaikutusten kirjo edellyttää muiden hahmottamista toimivina agentteina. Tämä jo itsessään on valintapaine siihen, että (muiden luomien tarpeiden vuoksi) mieli toimii tavalla, jota muiden mielen on mahdollista lukea, mikä on hyvinkin voinut olla mielen (rajoitetun) rationaalisuuden keskeisin evoluutiota ohjaava tekijä. Ihminen ei ole vain kulttuurinen vaan paljon suuremmissa mittakaavassa sosiaalinen olento, ja ihmismielen toiminta on valikoitunut sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja toisten ihmisten hahmottamiseen toisina.¹³

Kun tähän asti käsiteltyjä inhimillisiä piirteitä tarkastellaan evoluutiossa kehittyneinä ilmiöinä, joiden toiminnassa on joustoa ja herkkyyttä ympäristön ärsykkeille, niiden olemassaolo luonnollisessa olennossa ei enää ole samanlainen filosofinen mysteeri. Myös turha vastakkainasettelu luonnon ja inhimillisen väliltä katoaa luonnon syrjäyttämättä inhimillistä: ihminen on eläin, mutta ei ”vain” eläin. Evolutiivisesta näkökulmasta seuraa kuitenkin muutakin. Yhteisestä alkuperästä muiden eläinten kanssa seuraa, ettei mitään yksittäistä ominaisuutta voida lähtökohtaisesti pitää vain ihmisen ominaisuutena¹⁴. Ihmisen erityislaatuisuuden oletaminen perustuu *essentialismiin* eli olemusajatteluun, joka muutenkin leimaa biologisen todellisuuden hahmottamista¹⁵. Evoluutiobiologian kehitys vei pohjan olemusajattelulta ja korvasi sen *populaatioajattelulla*. Ihmislajin ajattelu darwinistisena populaationa aristoteelisen olemusolentojoukon sijasta on biologiseen ihmiskuvaan kuuluva piirre, jonka soisi olevan paremmin tunnettu ja vaikuttavan yleisemminkin.

Olemusajattelusta populaatioajatteluun

Biologisen lajin käsitteen määrittelystä ei ole yksimielisyyttä, eikä mikään määritelmä sovellu kaiken tyyppisiin biologisiin olentoihin¹⁶. Yksinkertaisuuden vuoksi tässä voidaan käyttää eläimiin sopivaa määritelmää: yksilöt kuuluvat samaan lajiin, jos niillä voi olla (suoraan tai jälkeläisten kautta välillisesti) yhteisiä, edelleen lisääntymiskykyisiä jälkeläisiä. Lajit ovat yksilöjoukkoja, populaatioita, joiden jäsenet muistuttavat toisiaan monissa suhteissa ja eroavat toisissa. Samanlaisuus selittyy yhteisillä esivanhemmillä ja sukulinjojen risteytymisellä keskenään uudestaan ja uudestaan. Eri lajien jäsenet eivät tavallisesti luovuta geenejään toisille lajille, ja tästä seuraa lajien erillisuus toisistaan.¹⁷ Ajallisesti lajit eivät kuitenkaan pysy samoina vaan muuttuvat asteittaisesti.

Koko ajan syntyy uusia geenejä, joista osa yleistyy

”Melkein missä tahansa ’laji-ominaisuudessa’ voi olla variaatiota ja poikkeamia populaation sisällä.”

ja voi vaikuttaa ominaisuuksiin uutta luovalla tavalla. Geenejä myös karsiutuu pois. Jokainen uusi sukupolvi on geeni- ja ominaisuusrakenteeltaan hieman erilainen kuin edellinen – tämä on evoluutiota. Sukupolvien kuluessa koko populaatio voi muuttua niin paljon, että haluaisimme puhua jo uudesta lajista, mutta mitään selvää rajaa ei kahden ”peräkkäisen” lajin välillä koskaan ole.¹⁸ Oikeastaan ei edes ole yksilöt ylittäviä lajeja, jotka vaihtuisivat tai edes muuttuisivat. On vain uniikkeja yksilöitä, niistä koostuvia populaatioita ja sukupolvien yli tapahtuvaa populaatiotason muuttumista yksilöiden ominaisuuksissa. Yksilöt eivät ole toistensa tai jonkin ideaalityypin kopioita vaan muistuttavat toisiaan perheyhtäläisesti. Melkein missä tahansa ”lajiominaisuudessa” voi olla variaatiota ja poikkeamia populaation sisällä. Yksilöt määrittelevät lajin eikä toisinpäin, kuten olemusajattelussa. Niinpä ei myöskään ole olemassa abstraktia ihmisluontoa, jota ihmisyksilöt heijastelisivat. On toki olemassa ihmislajille tyypillisiä piirteitä, mutta melkein missä tahansa ominaisuudessa on muuntelua, ja esimerkiksi jotkut fysiologiset ominaisuudet jaamme usein muiden lajien kanssa.

Keskeistä on kuitenkin, että vaikka tekisimmekin ihmisestä yleistyksiä ja kutsuisimme tätä ihmisluonnoksi, tämä on satunnainen fakta ihmislajin tämänhetkistä piirteistä, ei ihmisen olemus¹⁹. Näin ymmärretty ihmisluonto ei selitä mitään vaan on pikemminkin selitettävä seikka itsessään. Ihmisluonto myös muuttuu heti, kun syntyy poikkeama vanhaan. Itse asiassa poikkeaman käsite ei edes sovellu: kaikki variaatio sisältyy ihmisluontoon, ja kaikki väitteet normaalista ovat normatiivisia.²⁰

Kuten sanottu, olemusajattelu vaikuttaa helposti biologisten tulosten tulkintaan. Tämä näkyy joskus tieteesäkin, esimerkiksi kun pyritään löytämään ihmisyyttä määritteleviä tekijöitä – vakuuttuneena siitä, että nämä tekijät olisivat laadullisia pikemminkin kuin määrällisiä eroja. Olemusajattelua sovelletaan usein myös ihmisryhmien välisten erojen tulkintaan. Lajitason olemuksia pidetäänkin arkiajattelussa vakaimpina ja poikkeuksettomimpina, mutta sama ajattelu ulottuu osajoukkoihin²¹. Niinpä esimerkiksi tilastolliset erot miesten ja naisten tai rotujen välillä tulkitaan helposti eroiksi, jotka jollain tavalla ovat olemassa ja vaikuttavia kaikkien verrattavien ryhmien yksilöiden välillä: ne ovat sukupuolen tai rodun ominaisuuksia. Todellisuus kuitenkin on, että jos ominaisuudessa on yksilöllistä variaatiota, sitä löytyy (melkein aina) myös ryhmien sisällä, ja osapopulaatioiden ominaisuusjakaumat ovat päällekkäisiä. Esimerkiksi miesten ja naisten välillä löydetään kyllä monia tilastollisesti merkittäviä eroja koko populaation tasolla, mutta molemmista sukupuolista voi silti löytyä sama ominaisjakauma ja todennäköisesti suurin osa kummankin sukupuolen edustajista sijoittuu samalle alueelle jakauman keskivaiheille. Päällekkäisyyttä löytyy myös selvissä eroissa kuten vaikkapa miesten ja naisten pituusero. Jokin yksittäinen ominaisuus voi myös löytyä selvästi useammin toiselta sukupuolelta, mutta se ei silti ole olemuksellinen ero.

Otetaan esimerkiksi vaikka se, että miehet syöllistyvät perhevähänsä useammin kuin naiset. Tämä ei tarkoita, että miehissä ryhmänä olisi jokin väkivaltaisuusominaisuus, joka naisilta puuttuu, tai että kaikki miehet millään muullakaan tavalla olisivat väkivaltaisempia vain,

koska he ovat miehiä. Se tarkoittaa pelkästään sitä, että miehissä on, syystä tai toisesta, enemmän väkivaltaisia yksilöitä kuin naisissa. Tilastollinen ero väkivaltaisten yksilöiden määrässä miesten ja naisten välillä ei tee väkivallattomista miehistä yhtään sen väkivaltaisempia kuin väkivallattomat naiset, eikä toisinpäin. Kuuluminen yhteen sukupuoleen toisen sijasta ei vielä ole itsessään selitys sille, miksi tätä sukupuolta edustavalla yksilöllä on jokin ominaisuus. Voi olla, että jokin ero yksilönkehitykseen vaikuttavissa tekijöissä (oli se sitten hormonaalinen tai ympäristöllinen) on useammin läsnä toisen sukupuolen yksilönkehityksessä kuin toisen, ja tämä selittää sen, miksi toisessa sukupuolella kehittyvät tietynlaisia yksilöitä useammin kuin toisessa, mutta tätä ei voi tulkita olemuksellisesti.

Geenit ja ympäristö

Olemusajattelu näkyy myös julkisessa keskustelussa gee-neistä. Geenit ajatellaan helposti olemuksen kantajiksi. Geenien siirtäminen toiseen lajiin ajatellaan lajien sekoittamiseksi, geneettisten erojen löytyminen etnisten ryhmien välillä ajatellaan olemuksellisten rotuerojen löytymiseksi ja niin edelleen. Geenit eivät kuitenkaan esimerkiksi ”edusta” valmiin yksilön ominaisuuksia (eli ole geneejiä jollekin), vaan ne ovat kausaalisia tekijöitä yksilönkehitysprosessissa. Kaikki ominaisuudet riippuvat useista geneeistä, joiden kaikkien vaikutukset riippuvat sekä muista geneeistä että organismin kehitysvaiheesta ja muista ympäristötekijöistä – samalla geenillä ei ole sama vaikutus eri lajeilla, ei edes välttämättä eri yksilöllä tai saman yksilön eri kehitysvaiheissa.²²

Geenien ja ympäristön vuorovaikutus, varsinkin puhuttaessa psykologisista ominaisuuksista tai käyttäyty-

mistaipumuksista, on intiimi vuorovaikutussuhde, jossa geenien ja muiden tekijöiden keskinäisen vaikutuksen suhdetta ei oikeastaan edes voida mitata yksilötasolla vaan ainoastaan populaatiotasolla. Populaatiotasollakin tämä suhde riippuu geenien ja ympäristötekijöiden vuorovaikutuksen ominaisuuskohtaisen luonteen lisäksi siitä, kuinka suurta ja millaista muuntelua relevanteissa geneeissä ja ympäristötekijöissä esiintyy tutkittavassa populaatiossa. Jos ominaisuuden kehittymiseen vaikuttavissa geneeissä on paljon vaihtelua ja samojen ominaisuuksien kehittymiseen vaikuttavat ympäristötekijät ovat vakioita, lähinnä geenien vaikutus tulee esiin populaatiotasolla. Jos geneettiset erot ovat pieniä ja erot ympäristötekijöissä suuria, erot ominaisuudessa näyttävät ympäristön aiheutamilta. Käyttäytymisgenetiikan tutkimukset ovat osoittaneet, että käytännössä kaikissa ihmisen käyttäytymistäipumuksissa sekä geneettisillä että ympäristötekijöillä on rooli, mutta nämä tulokset eivät kerro suoraan geenien ja ympäristötekijöiden suhteesta yksilönkehitysprosessissa.²³

Ajatus, että ihmisellä olisi joukko biologisia, synnynnäisiä ja vääjäämättömiä (psykologisia) ominaisuuksia ja toinen joukko opittuja ja omaksuttuja ominaisuuksia ja taipumuksia, on väärä vastakkainasettelu. Inhimilliset ominaisuudet eivät jakaudu biologisiin ja kulttuurisiin – kaikki on biologialla, myös kulttuuri, moraali ja muut ihmisyydelle keskeiseksi ajatellut piirteet. Mutta tämä ei sano mitään näiden piirteiden luonteesta eikä oikein ymmärrettynä ”alenna” niitä joksikin muuksi kuin mitä ne ovat. Ajatus, että ihmisyyden biologisuus olisi jotain kavahdettavaa, olettaa väärän vastakkainasettelun: biologinen ja jokin tätä ”ylevämpi” ovat ristiriidassa, ja ylevämpi halutaan korvata biologisella. Ei ole mitään syytä ajatella näin.

Viitteet

- 1 von Wright 1986.
- 2 Ihmisen ajattelussa on monia luontaisia taipumuksia, joiden värittäminä hahmotamme ympäröivää todellisuutta. Muiden ihmisten mielenliikkeitä koskevia intuitioita kutsutaan ”arkipsykologiaksi”, fyysiseen todellisuuteen liittyviä intuitioita ”arkifysiikaksi” ja elävää maailmaa koskeva luontaisten intuitioiden kokoelma muodostaa ”arkibiologian”. Käytän luonnehdintaa ”luontainen” siksi, että tietty ydinjoukko näistä intuitioista näyttäisi olevan melko universaaleja läpi kulttuurien ja ilmestyvän lapsille osana tavanomaista yksilönkehitystä säännönmukaisella tavalla. Näille intuitioille on myös uskottavia evolutiivisia selityksiä, mikä ei tee niitä tosiksi. Ks. Atran & Medin 1999 ja Bogdan 1997.
- 3 *Uusmekanistinen filosofia* (Glennan 1996; Machamer ym. 2000; Bechtel 2006; Wimsatt 2007) tarjoaa mallin ymmärtää luontoa fysiikan lakeja ja

- 4 kemiallisia perusalikoita ”ylemmillä” organisaation tasoilla. Biologinen todellisuus koostuu mekanistisista rakenteista ja niiden läpi kulkevista prosesseista, jotka eivät palaudu pelkkään fysiikkaan. Mekanismeja ovat esimerkiksi solu, jokin sen toiminnallinen osa, kokonainen elin tai organismi. Niiden toiminnan luonne riippuu rakenneosien lisäksi rakenteesta ja sen funktionaalista organisaatiosta. Mekanismit koostuu osista, joilla on kausaalisia kykyjä ja muita taipumuksia, ja näiden osien vuorovaikutus on järjestäytyneet kokonaisuuden kannalta tarkoituksenmukaiseksi rakenteeksi. Prosessit kulkevat mekanististen rakenteiden läpi osien välityksellä niin, että mekanististen rakenteiden yhdistämien asioiden välillä voi vallita säännönmukaisia kausaalisia yhteyksiä. Osat ja niiden organisaatio määräävät kokonaisuuden toiminnan ja ominaisuudet, jotka eivät palaudu pelkkien osien ominaisuuksiin.
- 4 Craver 2009.

- 5 Nykymielenfilosofissa ongelman klassinen muotoilu on Davidson 1963.
- 6 Dobzhansky 1973.
- 7 Adaptationistisesta heuristiikasta ks. Dennett 1995. Kaikki biologinen ei kuitenkaan ole adaptiivista. Luonnonvalinta ei ole ainut tekijä evoluutioprosessissa, vaan sattuma ja erilaiset rajoitteet (yksilönkehitykselliset, arkkitehtoniset) näkyvät myös rakenteissa. Luonnonvalinnan toiminta on myös polkuriippuvaista: jokaisen askeleen on itsessään tehtävä organismi sopeutuneemmaksi ja jokainen askel rajoittaa tulevia mahdollisuuksia. On myös huomattava, että yksilöt ovat holistisia kokonaisuuksia, joita ei voi atomisoida toisistaan irrallisiksi ominaisuuksiksi. Ominaisuuksien tulee toimia yhdessä, ja lisäksi minkä tahansa ominaisuuden tulee toimia riittävän hyvin koko eliön elinympäristössä, ei olla vain optimaalinen yhteen ympäristöön. Tässä on myös ajallinen ulottuvuus: minkä tahansa ominaisuuden evoluutio on tapahtunut ajan kuluessa

niin, että erilaiset ympäristöt ovat asettaneet erilaisia valintapaineita kehityksen aikana. (Ks. Gould & Lewontin 1979; Lewens 2009; Ylikoski & Kokkonen 2009.) Mutta vaikka yksittäistä ominaisuutta ei voida näin ollen olettaa sopeutumaksi, heuristiikka toimii rajoitetusti. Eliöt ovat ympäristössään evoluutiivisesti funktionaalisia kokonaisuuksia, jotka eivät kuitenkaan ole ympäristöönsä täydellisiä. Itse asiassa myös puutteellinen sopeutuneisuus selittyy usein evoluutiolla, nimittäin muilla evoluutiotekeillä.

8 Adaptationismin tieteellisiä ja filosofisia seurauksia ehkä vähän liian optimistisesti tarkastelee Dennett 1995.

9 Evoluutiopsykologian virhepäätelmävaaroista ja muista rajoitteista ks. Buller 2006 ja Ylikoski & Kokkonen 2009.

10 Mielenkiintoisia yrityksiä moraalien evoluution ja moraalien evoluutiivisuuden seurausten hahmottamiseksi ovat mm. Joyce 2006; Kitcher 2011; Boehm 2012; Narvaez 2014; de Waal ym. 2014.

11 Ihmisen perinnöllisyysjärjestelmää kutsutaan joskus kaksoisperinnöllisyydeksi, koska ominaisuudet periytyvät sekä geenien että kulttuurin välityksellä, vieläpä niiden yhteisvaikutuksessa. Tarkalleen ottaen perinnöllisyysreittejä on neljä: geneettinen periytyminen, jälkeläisten yksilönkehitysprosessia ei-geneettisesti muokkaavat muutokset vanhemmissa, käyttäytymisen kopioiminen ja symbolinen (esim. kielen välityksellä tapahtuva) oppiminen. (Jablonka & Lamb 2006.) Kulttuuri evoluutiosta ja kulttuurin evoluutiivista juurista ks. tarkemmin Richerson & Boyd 2005 ja Ylikoski & Kokkonen 2009.

12 Hyvän yleiskuvan evoluutiopsykologiasta ja sen pyrkimyksiä tarjoaa Buss 2005. Kriittistä tarkastelua tarjoavat Buller 2006 ja Ylikoski & Kokkonen 2009.

13 Bogdan 1997; Sterelny 2003 & 2012.

14 Tämä pätee myös esimerkiksi moraalisesti merkityksellisiin ominaisuuksiin. Ihmistä ei voida vain olettaa moraalisesti erityislaatuiseksi, vaan moraalisesti merkityksellisten ominaisuuksien olemassaoloa eläimillä tulee tarkastella tapauskohtaisesti.

15 Atran & Medin 1999.

16 Ks. Wilson 1999.

17 Lähisukuisten lajien yksilöt voivat kyllä saada jälkeläisiä, mutta nämä eivät yleensä ole lisääntymiskykyisiä. Joskus jotkut yksilöt tosin ovat lisääntymiskykyisiä, jolloin geneejiä siirtyy ja hybridisoitumista tapahtuu – myös nykyihmiset ovat tulosta useammasta hybridisaatiosta. Lajit eivät ole aina selvärajaisia. Joillakin pieneliöllä geneejiä siirtyy myös selvästi eri lajien välillä. Lisäksi lajit voivat vaihtua toisiinsa asteittaisesti niin, että maantieteellisesti lähellä toisiaan olevat populaatiot ovat samaa lajia, mutta pienten erojen kasautuessa monet etäällä toisistaan olevat populaatiot eivät enää kuulukaan samaan lajiin. Sama tapahtuu myös ajallisesti, kuten seura-

vassa käy ilmi. Lajit eivät ole metafysisiä yksiköjä, mutta elävän maailman jakaminen lajeihin on silti heuristisesti hyödyllistä siinä määrin, että olisi vaikea kuvitella biologiaa ilman lajin käsitettä. (Ks. Wilson 1999.)

18 Ihmisen muinaisten sukulaisten uudet fossiililöydöt on tapana nimetä uudeksi lajiksi aina, kun ne poikkeavat riittävästi muista löydöistä. Kun lyhyeltä aikaväliltä löytyy tiheästi uusia fossiileja, jotka muistuttavat toisiaan, seuraa tyypillisesti tulkinallisia keskusteluja siitä, pitäisikö uusi löytö luokitella osaksi fossiilien iässä aiempaa vai myöhempää löydöstä, jotka paleontologisina löytöinä ovat aiempia, vai kenties nimetä uudeksi lajiksi. Totuus on, että tähän ei välttämättä ole yksiselitteistä vastausta – jos löytäisimme fossiileja koko kehitysajalta, näkisimme joka tapauksessa vain jatkumon

19 Tällaisen uudelleentulkinnan puolesta argumentoi esimerkiksi Samules 2012.

20 Populaatioajattelusta ks. Mayr 1959 ja Sober 1984. Keskustelua ihmislunnon käsitteen normatiivisuudesta ja populaatioajattelusta löytyy teoksesta Ylikoski & Kokkonen 2009.

21 Atran & Medin 1999.

22 Moss 2004.

23 Ks. Oyama ym. 2001; Ylikoski & Kokkonen 2009; Latvala & Silventoinen 2014.

Kirjallisuus

Bechtel, William, *Discovering Cell Mechanisms. The Creation of Modern Cell Biology*. Cambridge University Press, Cambridge 2006.

Boehm, Christopher, *Moral Origins. The Evolution of Virtue, Altruism and Shame*. Basic Books, New York 2012.

Bogdan, Radu, *Interpreting Minds*. MIT Press, Cambridge (Mass.) 1997.

Buller, David, *Adapting Minds. Evolutionary Psychology and the Persistent Quest for Human Nature*. MIT Press, Cambridge (Mass.) 2006

Craver, Carl, *Explaining the Brain. Mechanisms and the Mosaic Unity of Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford 2009.

Davidson, Donald, Actions, Reasons, and Causes. *Journal of Philosophy*. Vol. 60, No. 23, 1963, 685–700.

Dennett, Daniel, *Darwin's Dangerous Idea. Evolution and the Meanings of Life*. Simon & Schuster, New York 1995.

Dobzhansky, Theodosius, Nothing in Biology Makes Sense Except in the Light of Evolution. *American Biology Teacher*. Vol. 35, No. 3, 1973, 125–129.

Evolved Morality. The Biology and Philosophy of Human Conscience. Toim. Frans de Waal, Patricia Churchland & Telmo Pievani. Brill, Leiden 2014.

Folk Biology. Toim. Scott Atran & Douglas Medin. MIT Press, Cambridge (Mass.), 1999.

Glennan, Stuart, Mechanisms and the Nature of Causation. *Erkenntnis*. Vol. 44, No.1,

1995, 49–71.

Gould, Stephen Jay, & Lewontin, Richard C., The Spandrels of San Marco and the Panglossian Paradigm. A Critique of the Adaptationist Programme. *Proceedings of the Royal Society. Series B*. Vol. 205, No. 1161, 1979, 581–598.

The Handbook of Evolutionary Psychology. Toim. David Buss. John Wiley & Sons, Hoboken 2005.

Jablonka, Eva, & Lamb, Marion, *Evolution in Four Dimensions. Genetic, Epigenetic, Behavioral, and Symbolic Variation in the History of Life*. MIT Press, Cambridge (Mass.) 2006.

Joyce, Richard, *Evolution of Morality*. MIT Press, Cambridge (Mass.) 2006.

Kitcher, Philip, *The Ethical Project*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 2011.

Käyttäytymisgenetiikka. Toim. Antti Latvala & Karri Silventoinen. Gaudeamus, Helsinki 2014.

Lewens, Tim, Seven Types of Adaptationism. *Biology and Philosophy*. Vol. 24, No. 2, 2009, 161–182.

Machamer, Peter, Darden, Lindley & Craver, Carl, Thinking about Mechanisms. *Philosophy of Science*. Vol. 67, No.1, 2000, 1–25.

Mayr, Ernst, Darwin and the Evolutionary Theory in Biology. Teoksessa *Evolution and Anthropology. A Centennial Appraisal*. Toim. B. J. Meggers. The Anthropological Society of Washington, Washington DC, 1959.

Moss, Lenny, *What Genes Can't Do*. The MIT Press, Cambridge (Mass.) 2004.

Narvaez, Darcia, *Neurobiology and the Development of Human Morality. Evolution, Culture and Wisdom*. W.W. Norton, New York 2014.

Oyama, Susan, Griffiths, Paul & Gray, Russel, *Cycles of Contingency. Developmental Systems and Evolution*. The MIT Press, Cambridge (Mass.) 2001.

Richerson, Peter, & Boyd, Robert, *Not by Genes Alone. How Culture Transformed Human Evolution*. University of Chicago Press, Chicago 2005.

Sober, Elliot, *The Nature of Selection. Evolutionary Theory in Philosophical Focus*. University of Chicago Press, Chicago 1984.

Species. New Interdisciplinary Essays. Toim. Robert A. Wilson. The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1999.

Sterelny, Kim, *Thought in a Hostile World. The Evolution of Human Cognition*. John Wiley and Sons, Hoboken 2003.

Sterelny, Kim, *The Evolved Apprentice. How Evolution Made Humans Unique*. MIT Press, Cambridge (Mass.) 2012.

von Wright, Georg Henrik, *Vetenskapen och förnuftet*. Bonnier, Helsinki 1986.

Wimsatt, William, *Re-Engineering Philosophy for Limited Beings. Piecewise Approximations to Reality*. Harvard University Press, Cambridge 2007.

Ylikoski, Petri & Kokkonen, Tomi, *Evoluutio ja ihmislunnon*. Gaudeamus, Helsinki 2009.

TIMO VUORISALO

Ei epäilystä siitä, että polveudumme barbaareista

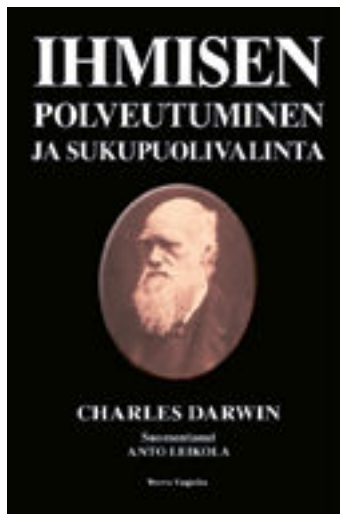
Charles Darwin, *Ihmisen polveutuminen ja sukupuolivalinta* (The Descent of Man, 1870–1871). Suom. Anto Leikola. Terra Cognita, Helsinki 2015. 640 s.

Emeritusprofessori Anto Leikola jatkaa ansiokkaita Darwin-käännöksiään. Viime vuosituhannella hän suomensi Darwinin oma-elämäkerran (1987) ja *Lajien synnyn* lyhennelmän (1980), ja vuonna 2009 vuorossa oli *Tunteiden ilmaisu ihmisissä ja eläimissä*. Viime vuonna valmistui varhaisempi ja laajempi Darwinin klassikko *Ihmisen polveutuminen ja sukupuolivalinta*. Nimensä mukaisesti teos koostuu kahdesta osasta, joista ensimmäisessä paneudutaan ihmisen alkuperään (toisin sanoen siihen vähään, mitä aiheesta teosta kirjoitettaessa tiedettiin) ja toisessa käsitellään sukupuolivalintaa niin eläimillä kuin meillä ihmisillä.

Biologian merkkiteosten suomentamista on tervehdittävä kulttuuritekona, vaikka kirjat tietysti ovat sekä asiasällöltään että lähtökohdiltan osittain vanhentuneita. Ne ovat myös monisanaisia ja niiden argumentit ovat paikoin mutkikkaita. Toisaalta juuri rauhallinen ja vastakkaisiakin näkökantoja kunnioittava esitystapa tuo Darwinin tekstiin ajan patinoimaa erikoista viehätystä. Leikola on suomennokossaan erinomaisesti välittänyt Darwinin tyylin suomen kieleen. Kiireistä lukijaa auttavat eri lukujen lopussa olevat päätelmät tai tiivistelmät.

Ihmisen polveutuminen ja sukupuolivalinta näyttäytyy viktoriaanisen aikansa tuotteena myös uskossaan niin ihmislajin moraaliseen ylemmyyteen kuin miehen ylemmyyteen naisen verrattuna. ”Sukupuolten älyllisten kykyjen tärkein ero näkyy siinä, että ryhtyipä mies mihin hankkeeseen tahansa, hän yltää pitemmälle kuin nainen”, kirjoitti Emma-vaimonsa huolenpidosta täysin riippuvainen Darwin (558). Toisaalta Darwin suhtautui ihmisrotujen välisiin eroihin hyvin varovaisesti ja piti orjuutta suurena rikoksena.

On historian ironiaa, että niin rauhaa rakastava mies kuin Charles Darwin tuli järkyttäneeksi länsimaisen ihmisen maailmankuvaa ehkä enemmän kuin kukaan sitten kopernikaanisen vallankumouksen. Yleisen mielipiteen tuomiota pelkäävä Darwin pyrki kirjoissaan huolelli-

sella argumentoinnilla ottamaan huomioon kaikki kuviteltavissa olevat vastaväitteet. Sekään ei silti auttanut. Heti polveutumiskirjan vedosten lähdettyä painoon Darwin alkoi jo huolissaan aprikoida, oliko teos lopulta edes julkaisemisen arvoinen¹. Hänen ilokseen se kuitenkin myi niin hyvin, että toinen painos jouduttiin ottamaan vain kolme viikkoa ilmestymisestä. Vaikka teos ei aiheuttanut yhtä suurta myrskyä kuin *Lajien synty* runsas vuosikymmen aikaisemmin, kritiikki oli riittävän purevaa pakottaakseen Emma-puolison viemään miehensä kuukauden toipumislomalle Surreyn Alburyyn.

Ihmisen kehityksestä ilman fossiileja

Kuten tunnettua, Darwin tyytyi *Lajien synnyssä* vain lyhyesti huomauttamaan, että hänen esittämänsä luonnonvalinnan teoria toisi ennen pitkää valoa myös ihmisen alkuperään ja historiaan. *Ihmisen polveutumisen* alussa Darwin toteaa kehitysajatuksen tulleen jo siinä määrin yleisesti hyväksytyksi, että oli mahdollista paneutua tarkemmin vain yhden lajin eli ihmisen kehitykseen. Sitä paitsi aiheesta olivat jo kirjoittaneet laajasti Darwinin ystävä ja kehitysopin tarmokas puolestapuhuja Thomas Henry Huxley ja merkittävä saksalainen biologi Ernst Haeckel.

Pääosa *Ihmisen polveutumisesta* on oikeastaan *Lajien synnystä* jo tutuksi tulleen vertailevan tutkimuksen soveltamista ihmisen kehitykseen. Darwin kiinnitti runsaasti huomiota ihmisen ja eläinten yksilönkehityksen ja rakenteen yhtäläisyyksiin sekä ongelmallisina pidettyjen piirteiden kuten surkastumien selittämiseen. Sama vertaileva teema jatkuu teoksen liitteenä olevassa Huxleyn kirjoituksessa ihmisen ja apinoiden aivojen rakenteen kehityksen yhtäläisyyksistä ja eroista. Darwin pohtii *Ihmisen polveutumisessa* kiinnostavasti ihmisen pystykävelyn ja karvattomuuden alkuperää. Edellistä hän selitti käsien ”vapaan käytön” monenlaisilla eduilla ja jälkimmäistä sukupuolten välisellä valinnalla.

Ihmisen kehityksen tarkastelu melkein pä yksinomaan eläinten ja ihmisten vertailuun perustuen vaikuttaa ny-

kylukijasta verettömältä ja spekulatiiviselta. Vuonna 1856 Saksan Neanderlaaksosta löytyneisiin ihmisen jäänteisiin, joita 1864 oli kuvattu nimellä *Homo neanderthalensis*, Darwin suhtautui hyvin varovaisesti. Kirjassaan hän painotti kunnollisten fossiililöytöjen puuttumista, mutta luotti siihen, että niitä ilmaantuisi myöhemmin. Hän myös aivan oikein ennusti, että ihmisen alkukodiksi osoittautuisi lajimme lähimpien elossa olevien sukulaislajien, simpanssin ja gorillan, kotimanner Afrikka.

Eläimen tunteet

Eläinten ja ihmisten biologisten piirteiden ohella Darwin vertaili myös niiden henkisiä kykyjä. Hän oli lähtökohtaisesti sitä mieltä, ettei mitään perustavia eroja ihmisen ja korkeampien nisäkkäiden henkisten kykyjen välillä ollut eikä voikaan olla. Koska eläinten ja ihmisen aistinelimet ja hermoston toiminta eivät juuri poikkea toisistaan, ei ole mitään syytä epäillä, etteivätkö jo alemmatkin eläimet tuntisi ihmisen tavoin ”mielihyvää ja tuskaa, onnea ja murhetta” (79).

Eläinten sosiaalisten vaistojen Darwin arveli liittyvän rakkauden ja sympatian tunteisiin. Hän tosin myönsi, että tiedon saaminen eläinten emootioista on tutkijalle hyvin vaikeaa ja antropomorfismin vaara vaanii tulkinnoissamme väistämättä.

Aivan ihmisen tasolle hän ei edes korkeampia nisäkkäitä korottanut. Ihmisen ”korkeimpiin etuoikeuksiin” Darwin laski mielikuvituksen, jonka avulla ihminen voi tahdostaan riippumatta liittää toisiinsa aikaisempia kuvia ja ideoita ja luoda siten jotakin aivan uutta. Moraalin tajua eli omaatuntoa hän piti tärkeimpänä ihmistä muista eläinlajeista erottavana piirteenä.

Argusfasaanin ihmeellinen pyrstö

Kirjan sukupuolivalintaa käsittelevä osa on nykytieteen näkökulmasta huomattavasti alkuosaa antoisampi. Darwin oli lyhyesti käsitellyt aihetta jo *Lajien synnyssä*, mutta vasta käsillä olevassa teoksessa hän paneutui sukupuolivalintaan perusteellisesti.

Sukupuolivalinta on ollut 1970-luvulta alkaen tärkeä evoluutiobiologian tutkimuskohde. Näin ei ole aina ollut. Suomalainen biologian historioitsija Erik Nordenskiöld kirjoitti vuonna 1924: ”Tämä sukupuolivalintaoppi on hylätty jo aikaisemmin kuin yleinen valintaoppi ja sitä kannattaa enää tuskin yksikään tutkija, vaikkakin yleistajuisessa kirjallisuudessa siitä voi olla vielä joitakin merkkejä jäljellä”². Nuivaa suhtautumista selittävät 1900-luvun alussa ilmenneet mendelisin ja darvinismin yhteensovittamisen vaikeudet. Kun darvinismi painotti yksilöiden suurta perinnöllistä muuntelua, näytti mendelismi päinvastoin viittaavan muuntelua lisäävien mutaatioiden harvinaisuuteen. Ongelma ratkaistiin myöhemmin evoluutioteorian modernissa synteesissä populaatiotason tarkasteluilla. Nykyään sukupuolivalinnan tutkimus on laajaa ja monimuotoista, ja Darwinin klassikkoon viittaavat ahkerasti ja arvostaen niin biologit kuin evoluutiopsykologit.

Sukupuolivalinnalla tarkoitetaan sekä sukupuolensisäistä sukupuolivalintaa, jossa koiraat kilpailevat naaraista, että sukupuolten välistä sukupuolivalintaa, eli naaraiden valikoivaa pariutumista koiraiden kanssa. Sukupuolivalinnalla voidaan selittää sellaisiakin ominaisuuksia, jotka näyttävät tuottavan kantajalleen pelkkää haittaa. Lintukoiraiden ylettömän koristeelliset värit tai rakenteet ovat tästä hyvä esimerkki. Darwin kirjoitti:

”En [...] tiedä koko luonnonhistoriassa ihmeellisempää seikkaa kuin sen, miten argusfasaaninaaras arvostaa koiraan pyrstöön verrattomia pallo-alusta-koristeita ja sen siipisulkien loistavia kuviota. Jos joku ajattelee, että koiras luotiin sellaiseksi kuin se on nyt, hänen on myönnettävä, että isot sulat, jotka estävät siipien käyttöä lentämiseen ja joita esitellään ainoastaan soidinaikana vain tälle lajille tyyppillisellä tavalla, annettiin sille koristeiksi.” (608)

Liikkumista haittaavat ja saalistajien huomion ikävällä tavalla herättävät ominaisuudet voivat sukupuolivalinnan ansiosta säilyä sukupolvesta toiseen, jos komeapyrstöisimmät fasaanikoiraat ovat naaraiden suosiossa ja saavat enemmän jälkeläisiä kuin vaatimattomammin varustetut koiraat.

Darwin tarkasteli kirjassa sukupuolivalinnan perusteita ja ilmenemismuotoja eri eläinryhmissä nilviäisistä ja niveljalkaisista ihmiseen. Erityisen huomion kohteena olivat sekundaariset sukupuoliominaisuudet: eri sukupuolia toisistaan erottavat piirteet, jotka eivät liity välittömästi lisääntymiseen. Hyviä esimerkkejä ihmisen sekundaarisista sukupuoliominaisuuksista ovat miehen parta ja naisen rinnat – tai kuten Darwin asian häveliäämmin ilmaisi, naisen ”eräin osin ulkonevamat” ruumiin ääriviivat.

Sekundaarisilla sukupuoliominaisuuksilla on Darwinin mukaan merkittävä rooli puolison valinnassa. Toisin kuin nykyiset evoluutiopsykologit, Darwin ei uskonut, että ihmisen mielessä olisi jokin universaalinen ihmisruumiin kauneuden mittapuu. Eri rotujen kauneuskäsitykset poikkeavat toisistaan, ja näiden erojen vaikutus sukupuolivalintaan ylläpitää rotujen välisiä eroja. Ei ehkä ole yllättävää, että Darwin kuitenkin piti eurooppalaisten standardien mukaan fyysisesti kauneimpana ihmisryhmänä eurooppalaista aristokratiaa, jonka jäsenet olivat ”sukupolvien ajan valinneet puolisoikseen kauneimpia naisia kaikista luokista” (580).

Yhtä kaikki Darwin päätyi kirjan lopussa toteamaan, että olemme ”polveutuneet barbaareista” (611). Jumalaisesta älystään huolimatta ihminen kantaa yhä ruumiissaan alhaisen alkuperänsä lähtemätöntä leimaa.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Adrian Desmond & James Moore, *Darwin*. Penguin Books, London 1991, 577.
- 2 Erik Nordenskiöld, *Biologian historia yleiskatsauksellisesti esitettynä. III. Darwinin ajoilta meidän päiväämme* (Biologins historia. En överblick. 3. Den moderna biologin, 1924). Suom. T. J. Hintikka. WSOY, Porvoo 1929, 38.

PETRI YLIKOSKI

Nykytietoa neandertalilaisista

Juha Valste, *Neandertalinihminen. Kadonnut lajitoveri*. SKS, Helsinki 2015. 215 s.

Juha Valste on kirjoittanut useita ihmisen evoluutiohistoriaa popularisoivia kirjoja. Hänen uusin teoksensa *Neandertalinihminen. Kadonnut lajitoveri* painottuu pelkästään neandertalinihmisiin. Tällainen teos onkin paikallaan. Viime vuosina tieto neandertalilaisista on karttunut merkittävästi, mutta populaarikulttuurin kuva heistä elää edelleen täysin omaa elämänsä. Onkin hyvä idea istua alas ja kirjata, mitä uskoo neandertalinihmistä tietävänsä, ennen kuin aloittaa kirjan lukemisen. Jos ei ole seurannut tuoreita tutkimuslöytöjä, edessä on monia yllätyksiä. Mutta asiasta jotain tietävällekin teos tarjoaa uutta ja ennen kaikkea hyödyllisen kokonaiskatsauksen nykytietoon.

Varsinaista filosofista sisältöä kirjasta on turha etsiä. Valste keskittyy keskeisten löytöjen kuvailuun ja niiden jäsentämiseen. Tämän hän tekeekin varsin hyvin. Vaikka tieteenhistoriaa käsittelevissä jaksoissa nykytietoon perustuva jälkiviisaus hieman häiritsee, painopiste on neandertalilaisia koskevan tiedon selkeässä esittelyssä. Tästä syystä kirja tarjoaa erinomaista materiaalia myös filosofisille pohdintoille.

On esimerkiksi hedelmällistä pohtia neandertalilaisia koskevien näkemysten syntyä ja niiden hidasta päivittymistä. Miksi alun perin omaksuttiin käsitys, että neandertalilaiset ovat nykyihmisestä erillinen kömpelö ja henkisiltä kyvyiltään erittäin rajoittunut lajinsa? Käytettävissä oleva todistusaineisto ei ole missään vaiheessa sanellut tällaista johtopäätöstä, vaan pikemminkin tämä on tulosta vahvasti motivoituneesta mielikuvituksen käytöstä. Tarpeella korostaa nykyihmisen ainutkertaisuutta ja älyä on selvästi ollut tärkeämpi merkitys kuin johdonmukaisella evoluutiivisella ajattelulla. Ja kun tietty mielikuva on kerran vanginnut mielikuvituksemme, se on pitkään sävyttänyt myöhemmän todistusaineiston tulkintaa.

Toinen kiinnostava filosofisten kysymysten ryvä liittyy neandertalilaisten asemaan lajitovereinamme. Valste tuo aivan oikein esiin, että on perusteltua pitää nykyihmistä ja neandertalinihmistä samaan lajiin kuuluvina. Mutta mitä tämä tarkoittaa evoluutiohistorian ulkopuolella? Onko samaan lajiin kuulumisella jonkinlainen moraalinen merkitys? Entä millaisen merkityksen annamme alalajin käsitteelle ihmisiin sovellettuna? Olisimmeko tässä yhteydessä taipuvaisia puhumaan eri ihmisroduista, vaikka käsite on erittäin ongelmallinen puhuttaessa nykyihmisväestöistä ja niiden eroista?

Valsteen esitys on tiivis, mutta se keskittyy olennaiseen, eikä lukijaa hukuteta loputtomiin yksityiskohtiin. Niitä varten on selvästi eri teokset. Toki huomautettavaakin aina löytyy. Esimerkiksi osan esitetystä vertailusta olisi voinut valita paremmin. Valste kertoo

neandertalilaisten olleen noin 10–15 cm lyhyempiä kuin nykyiset pohjoiseurooppalaiset. Totta, mutta onko tämä mielekäs vertailu? Suomalaisten keskipituus on kasvanut noin kymmenen senttiä 1900-luvun kuluessa, joten nykyinen pituutemme on jonkinasteinen poikkeama. Jos neandertalilaisnaisten keskipituus on 155 cm ja miesten 164 cm, mitat ovat itse asiassa yllättävän lähellä nykyihmisten maailmanlaajuisia ja historiallisia keskiarvoja. Esimerkiksi pitkinä pidetyt hollantilaiset olivat juuri tämän pituisia 1800-luvun puolivälissä. Mielekkäämpi vertailukohta olisivat tietenkin olleet samana aikana eläneet nykyihmiset.

Valste olisi voinut olla hieman johdonmukaisempi myös väitteiden taustalla olevan todistusaineiston käsittelyssä. Vaikka monin paikoin hän keskustelee kriittisesti käytetyn todistusaineiston tulkinnasta, tämä näkökulma unohtuu ajoittain kokonaan. Esimerkiksi kuvatessaan neandertalilaisten sosiaalista elämää Valste kertoo, että ”nuoret naiset siirtyivät suurperheestä toiseen” (146). Väite saattaa pitää paikkansa, mutta mihin se perustuu? Arkeologinen ja geneettinen todistusaineisto ei anna mahdollisuuksia tällaisiin päätelmiin. Antropologinen yleistys on selvästi esitetty metsästäjä-keräilijöinä eläneistä nykyihmisyhteisöistä. Kirja olisikin mielestäni ollut vielä parempi, jos myös ihmis- ja yhteiskuntatieteellisen tiedon rooli neandertalilaisten elämän rekonstruoinnissa olisi tuotu vahvemmin esiin.

Neandertalinihminen on selkeästi ja ymmärrettävästi kirjoitettu. Ajoittain terminologia tosin hieman vaihtelee: paikoin kirjassa mainitaan ”ihmismuodot”, mutta jo seuraavassa kappaleessa saatetaan käyttää termiä ”ihmistyyppi”. Vastaavasti puhutaan sekä ”väestöistä” että ”populaatioista”, vaikka olisi ollut johdonmukaisempaa käyttää vain toista. Vaihtelusta ei ole kuitenkaan haittaa sisällön ymmärtämisessä.

Kirja onnistuu hyvin tehtävässään antaa tiivis katsaus nykytietoon neandertalinihmisiä. On toki kiinnostavaa seurata, kuinka nopeasti Valsteen esittämät näkemykset vanhenevat. Geneettisen tiedon käyttö on vasta alkanut, ja uusia fossiililöytöjä on varmasti tulossa. Hyvästä esimerkistä käy Valsteen muutamassa kohdassa mainitsema floresinihminen. Valste ajoittaa viimeiset floresinihmiset noin kymmenen tuhannen vuoden taakse, mutta kirjan ilmestymisen jälkeen tätä arviota on jo korjattu merkittävästi: nyt tuoreimmatkin floresinihmisen fossiilit ajoitetaan vähintään 60 000 vuoden taakse, mikä heittää floresinihmisen varsin kauaksi nykyihmisestä. Tällaisia kumouksia tapahtuu varmasti myös neandertalinihmistä koskevassa tiedossa. Mutta jos näin tulevaisuudessa käy, Valste varmaankin päivittää kirjan ajan tasalle.

niin & näin

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

”

Venäjän kansa ei mielellään tavoittele pinnallisuuksia; se arvostaa eniten henkeä, ajatusta ja asioiden ydintä.”

FJODOR DOSTOJEVSKI

Kulta-aika taskussa – Kirjoituksia Venäjän maasta ja hengestä

niin & näin -kirjat 2015

272 sivua

Suom. Tiina Kartano

ISBN 978-952-5503-89-0

39 € (lehden kestotilaaajille 34 €)

netn.fi/kulta-aika

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

DAVID HUME

Keskusteluja luonnollisesta uskonnosta

(Dialogues Concerning Natural Religion, 1779)

niin & näin -kirjat 2015

152 sivua

Suom. Tapani Kilpeläinen

ISBN 978-952-5503-90-6

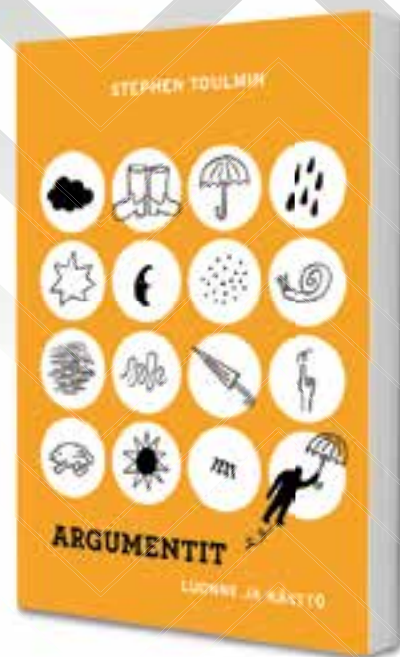
32 € (lehden kestotilaaajille 24 €)

netn.fi/kirjat/keskusteluja-luonnollisesta-uskonnosta

”

Edes susi ei kiusaa arkaa laumaa pahemmin kuin taikausko kurjan kuolevaisen ahdistunutta rintaa.”

”

Logiikan teoria täytyy järjestää radikaalisti uudelleen, jotta se saataisiin lähemmäs kritiikin käytäntöä”

STEPHEN TOULMIN

Argumentit – Luonne ja käyttö

(Uses of Argument, 1958)

niin & näin -kirjat 2015

344 sivua

Suom. Tapani Kilpeläinen

ISBN 978-952-5503-91-3

39 € (lehden kestotilaaajille 34 €)

netn.fi/kirjat/argumentit

JOHANNA AHOLA-LAUNONEN

Hyvinvointi ja terveys – keskustelua biologiasta vai politiikasta?

Amerikkalainen bioetikko Norman Daniels on todennut, että terveyden ja hyvinvoinnin parantamisessa ei ole kysymys vain ihmiskunnan kamppailusta ”luontoa vastaan”. Yhtä lailla terveys on kamppailua ihmisten kesken. Lääketieteellistyvä maailmankuva korostaa tieteen mahdollisuuksia, mutta monet ongelmien syistä ovat poliittisia. Poliittisten kysymysten pelkistäminen biologiseksi ongelmiksi kuitenkin yksinkertaistaa monimutkaisia yhteiskunnallisia ja sosiaalisia kysymyksiä yksilön ongelmiksi.

Biotieteiden, lääketieteen ja teknologian kehittyessä toiveet tieteen kyvystä parantaa ihmiskunnan terveyttä ja hyvinvointia kasvavat nopeasti. Rokotteiden, antibioottien ja ohitusleikkausten vaikutusta yksilöiden ja kansakunnan hyvinvointiin on hankala korostaa liikaa. HIV-lääkkeet, syöpähoidot ja lukemattomat muut hoitomuodot tarjoavat merkittäviä terveen elämän mahdollisuuksia, ja monet kehitteillä olevat hoidot kuten erilaiset geeniterapiat saattavat mahdollistaa nyt vielä parantumattomien tautien selättämisen.

Liian yksiulotteinen ajattelu lääketieteen tarjoamista mahdollisuuksista kuitenkin edistää ajattelutapaa, jossa hyvinvoinnin ja terveyden lisääminen nähdään pääasiallisesti kamppailuna luontoa, biologiaa ja tieteen ratkaisemattomia kysymyksiä vastaan. Ajattelumalli sivuuttaa sen, että terveydessä ja hyvinvoinnissa on pitkälti kysymys myös kamppailusta monilla poliittisilla kentillä. Lääketieteellistymiseen liittyikin monenlaisia valtakysymyksiä: Mitä lääketieteen toivotaan ratkaisevan? Miten nämä ratkaistavat ongelmat määritellään? Miten niiden olemassaolo selitetään? Ja minkälaisia ratkaisuja niille etupäässä etsitään?

Lääketieteellistynyt keskustelu ja rajattomat toiveet

Tieteellisten tutkimustulosten uutisoinnissa ollaan harvoin kiinnostuneita vain siitä, minkälaisen molekyylien toiminnasta on kulloinkin saatu hieman lisää tietoa. Kiinnostavaa on pikemminkin, minkälaisia sovellusmahdollisuuksia tieto avaa ja ”mitä kohta voidaan ehkä tehdä”. Ja koska lääketieteen kehityksellä ei tunnu olevan rajaa, vaikuttaa siltä, että ”kohta” voidaan tehdä ihan mitä tahansa. Onkin paremmin sääntö kuin poikkeus, että tiedeuutisissa viitataan pitkän tähtäimen

mahdollisuuksiin. Nopea kehitys tukee viljejä spekulatioita. Kun yhdistelmään vielä lisätään yhä uusia yhteiskunnan alueita valloittava lääketieteellistyvä ajattelutapa, saadaan resepti toiveiden puhetavalle, jossa lääketiede voi toimia ensisijaisena ratkaisuna miltei mihin tahansa ongelmaan.

Tämän kaltaisesta ajattelusta erinomaisena esimerkinä toimii bioetiikan osa-alue, biomedikaalisen parantelun tutkimus, joka tarkastelee positiivisen lääketieteen mahdollisuuksia ja niihin liittyviä eettisiä kysymyksiä. Positiivinen lääketiede tarkoittaa lääketiedettä, joka ei keskity parantamaan ihmistä sairauksista johonkin ”normaalitoiminnan” tilaan vaan *parantelemaan* sitä. Avainasemassa on käsitys siitä, että lääketieteen avulla voitaisiin tehdä *parempia* ihmisiä – muokkaamalla jo olemassa olevia ihmisiä tai ihmisalkioita.¹

Biolääketieteellisen parantelun kannattajien argumentointi ponnistaa tyypillisesti utilitaristisista lähtökohdista. Perusajatuksena on, että parantelut lisääisivät mahdollisuutta elää hyvä elämä siten, että yksilöllä olisi entistä paremmat hyvään elämään tarvittavat ominaisuudet. Yleinen esimerkki ovat niin sanotut ”yleishyvät”, jotka ovat tarpeellisia huolimatta siitä, minkälaista elämää yksilö haluaa elää. Näihin ominaisuuksiin on ehdotettu laskettavaksi muun muassa älykkyys, muisti, itsehillintä, kärsivällisyys, empatia, huumorintaju, optimismi ja ylipäänsä aurinkoinen luonne.² Bioetiikkaan keskittynyt filosofi Julian Savulescu argumentoi kuuluisasti, että vanhemmilla olisi moraalinen velvollisuus parannella jälkikasvuun, jos heillä olisi siihen mahdollisuus, sillä vanhempien pitäisi yrittää mahdollistaa lapsilleen paras mahdollinen elämä.³

Parempaa ihmisyyttä visioidaan myös keskustelemalla mahdollisuudesta poistaa tai vähentää ei-toivottuja ominaisuuksia ihmisten keskuudesta. Esimerkiksi lääketieteen etiikkaan erikoistunut professori Allen Buchanan

on pohdittu, voivatko massatuhoaseiden kehittämistähti, niiden riittämätön poliittinen kontrolli, ihmisten väkivalta-alttius ja väkivaltaisuutta kannustavat ideologiat vaatia ihmisen biologista muokkausta⁴. Uusimpana trendinä keskustelussa on ”moraalinen parantelu”, jossa geneettisiin, farmaseuttisiin tai kemiallisiin menetelmin tehtäisiin ihmisistä vastuullisempia, altruistisempia ja moraalisempia. Näin ratkaistaviksi ehdotettuja ongelmia ovat muun muassa ilmastonmuutos, naisviha ja rasismi.⁵

Ylipäänsä parantelukeskustelussa kyseenalaistetaan biologisen ja geneettisen ”lottoarvonnan” muuttumattomuus ja kysytään, miksi ihmisten pitäisi pysyä sellaisina, millaisiksi he syntyvät. Miksi yhteiskunnassa pitäisi jakaa pelkästään sosiaalisia hyviä, jos biologisiakin hyviä voisi jakaa? Sosiaalisen tuen lisäksi ihmisille voitaisiin jakaa biologista tukea. Näin muillakin kuin yksilöllä, jolle on sattunut joitain suotuisia biologisia ominaisuuksia, olisi mahdollisuus menestyä. Kuten etiikan filosofi Frances M. Kamm toteaa: mitä enemmän geneettistä parantelua olisi, sitä vähemmän yhteiskunnassa olisi huonoa sattumaa, ja sitä enemmän olisi hyvää jaettavana⁶.

Edelliset skenaariot ovat filosofisina ajatuskokeina ja pohdintoina erittäin mielenkiintoisia. Raja ajatuskokeiden ja käytännön ehdotusten välillä on kuitenkin veteen piirretty viiva.

Taistelu luontoa vai ihmistä vastaan?

Edellä kuvatut keskustelut ja toiveiden retoriikka luovat mielikuvaa, jossa ihmisten hyvinvoinnin ja terveyden parantamisessa on paljolti kyse siitä, että on olemassa biologinen ongelma, joka on ratkaistava. Tämä ongelma voi olla syöpä, bakteeri, aineenvaihduntahäiriö tai raajan puute, mutta myös vaikkapa vähäinen älykkyys, haitallinen ajattelutapa, rajoittunut älyllinen kapasiteetti, väkivaltaisuus, ujous, huono itseluottamus tai masentuneisuus.

Ajattelutapa on tuttu yleisestä lääketieteellistymisestä eli medikalisaatiosta, jossa esimerkiksi unettomuuteen tai muistiongelmien haetaan ratkaisua apteekista, vaikka ongelman aiheuttaja löytyisi pikemminkin elinympäristöstä. Oma elinympäristöä ei ole aina helppo muuttaa, ja onkin onni, että lääkkeitä on mahdollista löytää apua oireisiin. Poliittiset valtakysymykset on silti huomioitava, jos yhteiskunnallisia ongelmia muutetaan yksilöllisiksi ja biologisiksi.

Sain erinomaisen esimerkin ajattelutavasta bioetiikan maailmankongressissa Rotterdamissa vuonna 2012 pitämäni esitelmän keskusteluosuudessa. Esittelin kriittistä tutkimustani biolääketieteellisen parantelun tutkimuksen taustaoletuksista. Esitelmän jälkeen sain yleisökysymyksen, jossa kyseenalaistettiin kriittinen suhtautumiseni tutkimuskirjallisuudessa esiintyviin toiveisiin. Kysyjä pohti, miten voisoin suhtautua millään tavalla kriittisesti esimerkiksi skenaarioon, jossa Afrikan nälänhätää ratkaistaisiin geneettisellä muokkaamisella: yksilöiden ruoansulatusjärjestelmää muokattaisiin niin, että he voisivat hyödyntää ruohoa ravintolähteenään. Tavoite

nälänhädän ratkaisemisesta on hieno ja nälänhätää niin suuri globaali ongelma, että sen soisi tulevan ratkaistuksi miltei keinoja kaihtamatta. Miksei geneettinen muokkaaminen olisi hyvä ratkaisu tähän?

Oikeuttaminen on toki mahdollista sopivalla ajatuskokeella. Oletetaan, että nälänhätää kärsivässä mahdollisessa maailmassa ei olisi enää milloinkaan ihmisille soveltuvaa ruokaa tarjolla. Koko maailmassa olisi ravinnonlähteeksi vain ja ainoastaan ruohoa, jota ruoansulatusjärjestelmämme ei pystyisi hyödyntämään. Nälänhätää kärsivällä ihmiskunnalla olisi kuitenkin mahdollisuus muokata ruoansulatusjärjestelmänsä niin, että ruohoa voisi hyödyntää ravinnonlähteenä, ja tämän voisi tehdä jollain geneettisellä tai fysiologisella interventiolla. Olisiko tämä oikeutettua? Toki, mikäli ihminen haluaa jatkaa olemassaoloaan.

Mutta jos ajatukseen liitetään mitään tosimaailman tilanteeseen kuuluvia piirteitä – puuttumatta edes käytännön toteutukseen – siitä tulee helposti kestämätön. Ajatus perustuisi siihen, että ilmiö, johon yhdistyy monia erilaisia globaalin sarron ja hyväksikäytön muotoja, haluttaisiin ratkaista muokkaamalla nälänhädästä kärsiviä tekemällä heistä laiduntajia. Esimerkiksi ekonomisti Amartya Sen on todennut, että nälänhätää ja köyhyys eivät koskaan ole olleet seurausta ruoan tai vaurauden puutteesta maailmassa vaan siitä, miten ne on jaettu⁷. Ihmisten välinen kamppailu siis ratkaistaisiin muuttamalla toisen osapuolen biologiana. Kliininen ratkaisu nähdään ”helppona” tai ”ainoana” vaihtoehtona, ikään kuin populaationlaajuinen ruoansulatusjärjestelmän muokkaus olisi kätevää. Lisäksi sillä tavoin voitaisiin välttyä vaikeilta poliittisilta ratkaisuilta ja keskusteluilta.

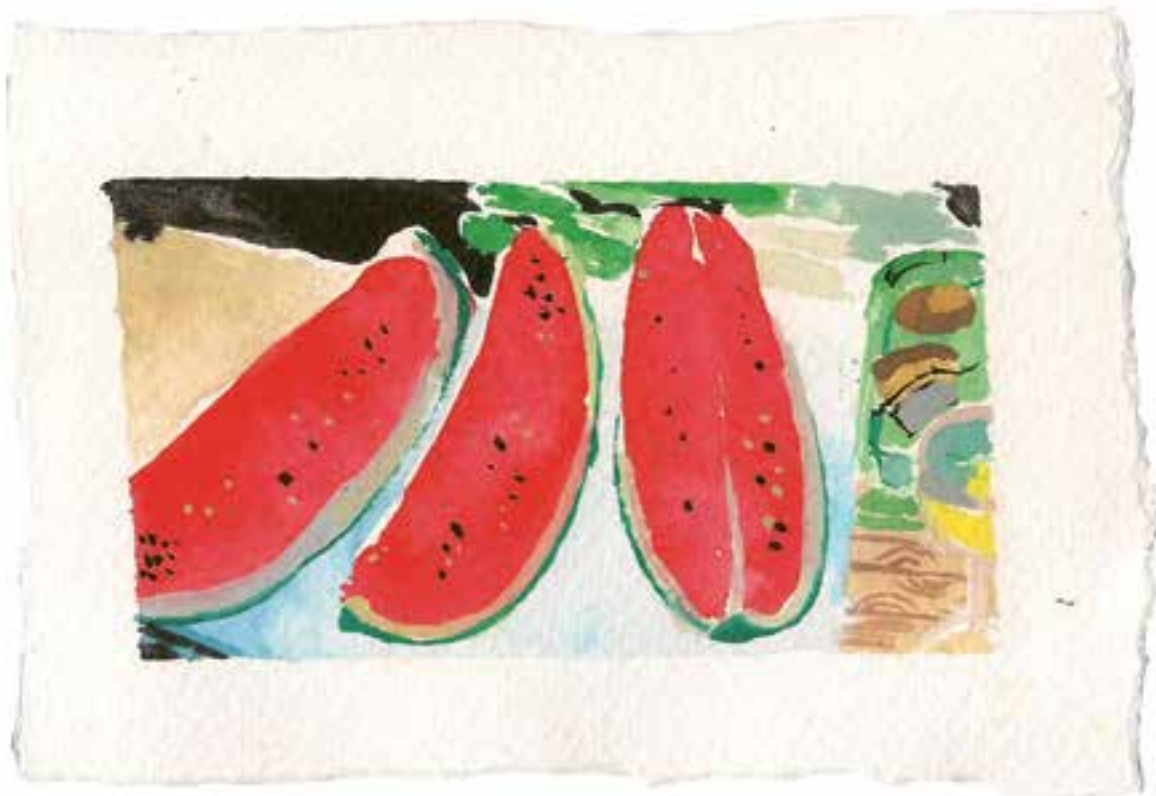
Kuten filosofi Norman Daniels on todennut, terveyden ja hyvinvoinnin ajattelu kamppailuna luontoa vastaan tieteen keinoin luo yhtenäisyyden tunnetta, ikään kuin olisimme samassa veneessä. Terveyden ajattelu ihmisten välisenä poliittisena kamppailuna puolestaan luo eripuraa ja konflikteja. Siksi terveyttä olisikin paljon mukavampi ajatella yhteisenä projektina, jossa tieteen joukkuetta kannustetaan selvittämään yhä nopeammin uusia vastauksia polttaviin kysymyksiin.⁸

Jos kerran erilaisiin ominaisuuksiin vaikuttaminen on hyvä asia koulutuksen, ravinnon ja ehkäisevän terveydenhuollon keinoin, miksi niitä ei pitäisi parannella myös biologisesti? Tällainen keskustelu edistää mielikuvaa, että yhteiskunnallisia ja sosiaalisia keinoja olisi ”jo kokeiltu” ja nyt pitäisi puhua biologisista vaihtoehdoista. On kuitenkin jokseenkin harhaanjohtavaa ajatella, ettei yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin ratkaisuihin väestön terveyden ja hyvinvoinnin parantamiseksi olisi enää syytä kiinnittää huomiota, koska ne olisi jo ”käyty läpi”.

Terveys ja hyvinvointi ihmisten välisenä kamppailuna

Terveyteen ja hyvinvointiin vaikuttavat monet erilaiset sosiaaliset ja yhteiskunnalliset tekijät. Sosioekonomiset erot näkyvät sairauden ja terveyden jakautumisessa. Kou-

lutustaso, asumisolosuhteet, ravinto, saasteet, työolosuhteet, työllisyys, tulot, varallisuus, mahdollisuuksien avoimuus, syrjintä ja yhteiskunnallinen osallistuminen vaikuttavat kaikki terveyteen. Perheen taloudellinen, sosiaalinen, yhteiskunnallinen ja kulttuurinen asema vaikuttavat lapsen mahdollisuuksiin, ja lapsuusajan köyhyys ennakoii epäterveellisiä elintapoja aikuisuudessa.⁹ Viimeaikainen geneettinen tutkimus on osaltaan lisännyt tietoa siitä, miten elinympäristön tekijät vaikuttavat terveyteen ja hyvinvointiin¹⁰.

Nämä terveyden sosiaaliset tekijät muokkaavat sitä, miten tervettä elämää yksilön on mahdollista elää, kuinka paljon hän voi vaikuttaa arkensa kuluun ja kuinka helppo on tehdä terveyttä ja hyvinvointia edistäviä valintoja. Jatkuva niukkuudessa eläminen kaventaa kykyä tehdä ”hyviä” ja vastustaa ”huonoja” valintoja, kun mielen resurssit on sidottu selviytymiseen¹¹. Monien niin sanottujen elintapasairauksien taustalta löytyy sosiaalisia noidankehii, jossa ruokaympäristö kannustaa – tai jopa pakottaa – epäterveellisiin ruokailutottumuksiin. Huonossa taloudellisessa tilanteessa on vähemmän rahaa terveelliseen ruokaan sekä vähemmän henkisiä ja/tai ajallisia resursseja ruokavalion suunnitteluun ja toteuttamiseen.¹² Köyhyyden kasautuminen tietyille asuinalueille myös aiheuttaa niin sanottuja ruokaerämaita, joissa terveellistä ruokaa ei ole saatavilla huonojen markkinoiden takia. Lisäksi elintapasairauksia, etenkin lihavuuteen liittyviä, lähestytään yksilöä syyllistävästi, mikä näkyy stigmana työelämässä, mediassa ja jopa terveydenhuollossa¹³.

Terveyden ja hyvinvoinnin sosiaaliset ja yhteiskunnalliset tekijät ovat jakautuneet hyvin epätasaisesti

väestöryhmissä muun muassa etnisyyden, sukupuolen ja sosioekonomisen taustan mukaan, ja näihin jakaumiin voi vaikuttaa poliittisesti¹⁴. Esimerkiksi Ilmo Keskimäen tutkimuksissa on osoitettu, että suomalaisen terveydenhuoltojärjestelmän eriarvoistavuuden tähden alemmista sosioekonomisista asemista pääsee huomattavasti terveydenhuollon kautta erikoissairaanhoidon, mikä näkyy suurempana osuutena sepelvaltimotaudeissa¹⁵. Terveys ja hyvinvointi ovat siis laajalti kamppailua ihmisten välillä: minkälaiset mahdollisuudet terveelliseen ja hyvinvointiin elämään kukin saa, ja ketkä pääsevät hoitoon nopeasti ja helposti sitä tarvitessaan.

Yhteiskunnallisia ja lääketieteellisiä ratkaisuja ei kuitenkaan ole syytä laittaa vastakkain, ja usein ne kietoutuvatkin toisiinsa. Esimerkiksi neuvolajärjestelmä ja ehkäisevä terveydenhuolto ovat yhteiskunnallisia ja lääketieteellisiä hankkeita, jotka kohdistuvat sekä yksilöihin että väestötasoon. Lisäksi kaikkia keinoja tarvitaan: voidaan esimerkiksi kysyä, onko HIV-epidemiaan paras ratkaisu se, että kokonaisia väestöjä rokotetaan taudin varalta, vai se, että koulutusastetta ja ehkäisyvälineiden saatavuutta lisätään. Vaikka jälkimmäiset tavoitteet saavutettaisiin täysin, HIV tuskin häviäisi lopullisesti, ja sen hoitamiseen tarvittaisiin joka tapauksessa lääketiedettä. Sairauksia on ja tulee olemaan, vaikka niiden määrään, laatuun ja kasaantumiseen voitaisiin vaikuttaa. Keskitymisen pelkästään ilmiöiden lääketieteelliseen tai sosiaaliseen puoleen olisi yksipuolista, ja olennaista onkin löytää tasapaino niiden väliltä.

Esimerkiksi vuonna 2015 julkaistu kansallinen genomistrategia kertoo tasapainon löytämisen tärkeydestä.

Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisussa painotetaan yksilöllisen geenitiedon tärkeyttä tulevaisuuden terveyden edistämiseksi ja sairauksien hoidossa¹⁶. Geenitieto onkin varmasti entistä tärkeämmässä roolissa esimerkiksi parhaiten tehoavan hoidon löytämisessä. Mutta onko yksilön tiedon määrän lisääminen ja kattavampi riskiprofilointi paras keino sellaisten sairauksien ehkäisyyn, joiden syyt liittyvät laajalti yhteiskunnalliseen kontekstiin? Kaikkia keinoja varmasti voi tarvita, mutta oletus, että terveys lisääntyisi pelkästään yksilön tietoa kartuttamalla, on yksipuolinen.

Kysymyksenasettelun yksipuolisuus muuttuu entistä näkyvämmäksi, kun tarkastellaan skenaarioita monimutkaisten luonteenpiirteiden tai moraalisuuden parantelusta. Ajatus siitä, että väkivaltaisuutta, alhaiseksi mitattua älykkyydosamäärää tai ilmastovastuutonta käytöstä selitettäisiin pääasiassa biologialla, jättää sosiaalisen, kulttuurisen ja yhteiskunnallisen kontekstin pitkälti huomiotta. Yhteiskunnassa esiintyvän huono-osaisuuden ja hyväosaisuuden selittäminen biologisilla ominaisuuksilla tai niiden puutteella, tai näkemys, että huono-osaisuutta tulisi ratkaista biologisin keinoin, ohittaa ilmiöiden poliittisen taustan.

Monimutkaisten luonteenpiirteiden ja käyttäytymisen biologiseen selittämiseen ja toiveiden retoriikkaan liittyy usein myös merkittäviä väärintymäryksiä genetiikasta. Tiedeuutisissa uutisoidaan herkästi tutkimuksista, joissa on havaittu, että jokin geneettinen markkeri esiintyy useammin esimerkiksi väkivaltaisilla tai älykkäillä ihmisillä. Näistä uutisoinneista syntyy helposti kielikuvia ”älykkyyseeneistä” tai ”väkivaltaisuusgeeneistä”. Tutkimustulokset kuitenkin tarkoittavat, että tietty geneettinen markkeri esiintyy jonkinlaisilla ihmisillä useammin kuin valtaväestöllä. Tämä ei vielä selitä väkivaltaisuutta tai älykkyyttä. Sen lisäksi, että ympäristötekijät vaikuttavat näiden tutkittujen geenien toimintaan, monimutkaisten ominaisuuksien genetiikkaan liittyy jopa satoja geenejä ja niiden säätelymekanismeja. Ajattelussa sekoittuvat usein genotyyppi eli yksilön geenien kokonaisuus ja fenotyyppi eli yksilön ilmiö. Ihmisen geneettinen koostumus luo lähtökohdan sille, minkälainen yksilöstä lopulta tulee ympäristötekijöiden vaikuttaessa geenien säätelyyn ennen ja jälkeen syntymän.

Lääketieteellisen individualismin ja yksilökeskeisen politiikan kädenpuristus

Lääketieteellistymistä voi tarkastella myös vertaamalla sitä yleiseen politiikan yksilökeskeistymiseen. Lääketieteellistymiselle ja yksilökeskeiselle politiikalle on yhteistä, että molemmissa jonkin ongelman ratkaisun kohteena on yksilö. Yksilö- ja tautikeskeisessä ajattelutavassa ja biolääketieteellisessä viitekehyksessä jonkin ongelman ratkaisemista tarkastellaan etupäässä yksilön terveyden ja sairauden kysymyksenä.

Yhteiskuntatieteellinen tutkimus on havainnut, että viime vuosikymmenten aikana ”yksilön vastuullistamisen” trendi on kasvanut ja köyhyyden ja työttömyyden

kaltaisista ongelmista on tehty yhä enemmän yksilöiden omia ongelmia¹⁷. Terveyspolitiikassa – resurssien niukentuessa – sama ilmiö kohdataan siinä, miten ihmiset nähdään ”eksperttipotilaina”, kuluttajina, jotka hallitsevat omia elintapojaan ja tekevät valintoja edistääkseen tai ollakseen edistämättä terveyttään. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa ja Alankomaissa tehdyt tutkimukset osoittavat, että poliittiset toimenpiteet terveyserojen kaventamiseksi ovat kohdentuneet enenevässä määrin ”riskinalaisiin” yksilöihin sen sijaan, että tarkastelun kohteena olisivat esimerkiksi asumisolosuhteet ja syrjäytyminen yhteiskunnallisesta näkökulmasta.¹⁸ Kun nämä trendit risteävät, saadaan aikaan kierre, jossa tärkeimmät interventiot hyvinvoinnin ja terveyden parantamiseksi kohdistuvat yksilöihin.

Ongelmana on, että tällä ajattelukehyksellä ei päästä käsiksi korrelaatioon terveyserojen ja sosioekonomisen aseman välillä. Miksi toiset ovat alun perin enemmän ”riskinalaisia” kuin toiset? Yksilökeskeinen terveysajattelu ei kykene teoreettisesti ottamaan huomioon sairauden eipatologisia ja sosiaalisia syitä.¹⁹

Yksilökeskeisyydestä on keskusteltu kriittisesti myös bioetiikan piirissä. Esimerkiksi Albert R. Jonsen ja Daniel Wikler ovat huomioineet, että valtavirtabioetiikasta puuttuu sosiaalisen ja yhteiskunnallisen ulottuvuuden huomioiva teoreettinen viitekehys. Vaikka yleisiin bioeettisiin moraaliperiaatteisiin kuuluvat autonomia, hyvän tekeminen, pahan välttäminen ja oikeudenmukaisuus, on viimeinen näistä jäänyt lähinnä taustakysymykseksi. Ilmiöitä, joilla on ilmiselviä yhteiskunnallisia ja sosiaalisia ulottuvuuksia, on etenkin Yhdysvalloissa tarkasteltu etupäässä yksilöiden autonomian, oikeuksien, haittojen ja hyötyjen näkökulmasta.²⁰

Tämän näkökulman määräävyys on ainakin osin selitettävissä historiallisesti: lääketieteen sovellusten kehityksessä yksilöiden asema ja lääketieteen etiikan kysymyksenasettelut yksinkertaisesti saivat niin merkittävän osan, että tämä viitekehys nousi keskeisimmäksi. Esimerkiksi uudet geenitestauksen mahdollisuudet, geneettiset seulonnot ja rikkomukset ihmiskokeissa nostivat suostumukseen ja oikeuksiin liittyvät kysymykset kiireellisesti ratkaistaviksi. Nämä seikat ovatkin ohittamattomia ja keskeisiä, mutta ne eivät ota kaikkea olennaista huomioon. Vaikka yhteiskunnallinen tutkimus on trendinä nousemassa (ja on noussutkin: 1980-luvulla keskustelu terveydenhuoltoon pääsystä toi yhteiskuntafilosofian bioetiikkaan ja kasvava kansanterveyden etiikan ala on jo lähtökohtaisesti kiinni yhteiskuntatasossa), bioetiikka diskurssina ja tieteenalana on valtavirtaiselta käsittelyltään jäänyt yksilökeskeisen lääketieteen etiikan viitekehykseen²¹. Keskustelu ihmisten biolääketieteellisestä parantelusta on tästä erinomainen esimerkki.

Kohti parempaa keskustelua

Ihmisten terveyden ja hyvinvoinnin kohentamisessa on siis kysymys sekä kamppailusta luontoa ja sairauksia vastaan että poliittisesta päätöksenteosta ja resurssien

jakamisesta. Lääketieteellisten kysymysten ja yhteiskunnallisten kysymysten pitäisi olla tasapainoisesti mukana keskustelussa. Usein se tuntuu kuitenkin olevan vaikeaa.

Lääketieteellisten ja teknologisten ratkaisujen kyseenalaistaminen tulkitaan usein konservatiiviseksi ja tiedevastaiseksi kannanotoksi. Filosofit Jürgen Habermas on selittänyt tätä tieteen, talouden ja yksilönvapauksien kehityksen pitkällä liitolla, jonka myötä tiede yhdistetään liberalismiin eikä tieteen kyseenalaistamista hyväksytä²². Kehittyneimpien tieteellisten ratkaisujen rikkumaton rooli on kuitenkin ongelmallinen. Resurssikysymyksiä ei voi ohittaa, ja ei-teknologiset tai ei-lääketieteelliset

ratkaisut voivat usein olla teknologisia ja lääketieteellisiä tehokkaampia ja halvempia ja tuottaa parempia tuloksia. Vaihtoehtojen pitäisi olla samalla viivalla, kokonaistar- kastelun kohteena.

Ongelma ei olekaan lääketieteessä tai teknologiassa sinänsä vaan siinä, miten näiden ratkaisujen ylikorostuminen eri diskursseissa suuntaa keskustelua pois poliittisesta päätöksenteosta. Vaikka kuinka selvittäisimme uusia keinoja taistelussa ”luontoa vastaan”, ratkaisut eivät poista yhteiskunnallisen ja sosiaalisen kontekstin merkitystä. Terveydessä ja hyvinvoinnissa onkin paljolti kysymys siitä, miten niitä jaetaan yhteiskunnassa.

Viitteet

- Kattava analyysi kyseisestä kirjallisuudesta, ks. Häyry 2012. Bioetiikalla tarkoitetaan tässä kirjoituksessa tieteenalaa, jonka tutkimuskohteina ovat lääke-, terveys- ja biotieteiden parista nousevat eettiset, moraaliset ja yhteiskunnalliset kysymykset.
- Ks. esim. Harris 2007; Savulescu 2009, 224.
- Savulescu 2001.
- Buchanan 2008.
- Persson & Savulescu 2012.
- Kamm 2005, 13.
- Sen 2010, 47–48.
- Viittaus perustuu kirjoittajan muistiinpanoihin Norman Danielsin esitelmästä ”International Health Inequalities and Global Justice” Bioetiikan tila ja tulevaisuus Suomessa -seminaarissa. 26.9.2013, Helsinki.
- Wilkinson & Marmot 2003.
- Dupras; Ravitsky & Williams-Jones 2014.
- Mullainathan & Eldar 2013.
- Mustajoki 2015.
- Valkendorff 2014; Saguy & Gruys 2010; Sikorski ym. 2013.
- Daniels 2008.
- Keskimäki kokoaa tutkimustaan puheenvuorossaan Keskimäki 2010.
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2015.
- Walters 1997.
- Smith ym. 2009; Ter Meulen & Maarse 2008.
- Azétop & Rennie 2010; Minkler 1999.
- Jonsen 2001; Wikler 1997; Whitehouse 2003.
- Sama.
- Habermas 2003, 24–25.
- Buchanan, Allen, Enhancement and the Ethics of Development. *Kennedy Institute of Ethics Journal*. Vol. 18, No. 1, 2008, 1–34.
- Daniels, Norman, *Just Health. Meeting Health Needs Fairly*. Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Dupras, Charles, Ravitsky, Vardit & Williams-Jones, Bryn, Epigenetics and the Environment in Bioethics. *Bioethics*. Vol. 28, No. 7, 2014, 327–334.
- Habermas, Jürgen, *The Future of Human Nature*. Polity, Cambridge 2003.
- Harris, John, *Enhancing Evolution. the Ethical Case for Making Better People*. Princeton University Press, Princeton 2007.
- Häyry, Matti, *Ihminen 2.0*. Gaudeamus, Helsinki 2012. (*Rationality and the Genetic Challenge*. Cambridge University Press, Cambridge 2010.)
- Jonsen, Albert R., Social Responsibilities of Bioethics. *Journal of Urban Health*. Vol. 78, No. 1, 2001, 21–28.
- Kamm, Frances M., Is There a Problem With Enhancement? *American Journal of Bioethics*. Vol. 5, No. 3, 2005, 5–14.
- Keskimäki, Ilmo, Sosioekonomiset erot ja oikeudenmukaisuus Suomen terveydenhuollossa. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti*. Vol. 47, No. 3, 2010, 201–207.
- Minkler, Meredith, Personal Responsibility for Health? A Review of the Arguments and the Evidence at Century's End. *Health Education & Behavior*. Vol. 26, No. 1, 1999, 121–140.
- Mullainathan, Sendhil & Eldar, Shafir, *Scarcity. Why Having Too Little Means So Much*. Times Books, New York 2013.
- Mustajoki, Perttu, Ruokaympäristön muutos selittää pääosan väestöjen lihomisesta. *Duodecim*. Vol. 131, No. 15, 2015, 1345–1352.
- Persson, Ingmar & Savulescu, Julian, *Unfit for the Future. The Need for Moral Enhancement*. Oxford University Press, Oxford 2012.
- Saguy, Abigail C. & Gruys, Kjerstin, Morality and Health. News Media Constructions of Overweight and Eating Disorders. *Social Problems*. Vol. 57, No. 2, 2010, 231–250.
- Savulescu, Julian, Procreative Beneficence. Why We Should Select the Best Children. *Bioethics*. Vol. 15, No. 5–6, 2001, 413–426.
- Savulescu, Julian, Genetic Enhancement. Teoksessa *A Companion to Bioethics* 2. p. Toim. Helga Kuhse & Peter Singer. Wiley-Blackwell, Oxford 2009, 216–234.
- Sen, Amartya, *The Idea of Justice*. The Belknap Press of Harvard University Press, Harvard, Mass. 2010.
- Sikorski, Claudia ym., Attitudes of Health Care Professionals towards Female Obese Patients. *Obesity Facts*. Vol. 6, No. 6, 2013, 512–522.
- Smith, Katherine E. ym., Divergence or Convergence? Health Inequalities and Policy in a Devolved Britain. *Critical Social Policy*. Vol. 29, No. 2, 2009, 216–242.
- Sosiaali- ja terveysministeriö, *Parempaa terveyttä genomitiedon avulla. Kansallinen genomistrategia. Työryhmän ehdotus*. STM:n raportteja ja muistioita 24/2015. Verkossa: julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/74514
- Ter Meulen, Ruud, & Maarse, Hans, Increasing Individual Responsibility in Dutch Health Care. Is Solidarity Losing Ground? *The Journal of Medicine and Philosophy*. Vol. 33, No. 3, 2008, 262–279.
- Valkendorff, Tiina, Lihavuus ”itse aiheutettuna ongelmana”. Argumentteja internetin keskustelupalstalta. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti*. Vol. 51, No. 1, 2014, 4–17.
- Walters, William, The ”Active Society”. New Designs for Social Policy. *Policy & Politics*. Vol. 25, No. 3, 1997, 221–234.
- Whitehouse, Peter J., The Rebirth of Bioethics. Extending the Original Formulations of Van Rensselaer Potter. *American Journal of Bioethics*. Vol. 3, No. 4, 2003, 26–31.
- Wikler, Daniel, Presidential Address. Bioethics and Social Responsibility. *Bioethics*. Vol. 11, No. 3–4, 1997, 185–192.
- Wilkinson, Richard G. & Marmot, Michael G., *Social Determinants of Health. The Solid Facts*. World Health Organization, 2003.

Kirjallisuus

Azétop, Jacqueline & Rennie, Stuart, Principlism, Medical Individualism, and Health Promotion in Resource-Poor Countries. Can Autonomy-Based Bioethics Promote Social Justice and Population Health? *Philosophy, Ethics and Humanities in Medicine*. Vol. 5, No. 1, 2010.

Perinnöllisten sairauksien parantamista ja kasvien jalostusta

Genomien editointi geenimuokkauksen menetelmänä

Viimeaikaisin tieteellinen läpimurto geeniteknikassa on CRISPR/Cas9-menetelmä, jonka avulla voidaan muokata eli editoida genejä kohdennetusti. Tutkimukset ovat osoittaneet, että menetelmä toimii lähes kaikissa eliöissä – bakteereissa, kasveissa, eläimissä ja ihmisissä – ja sillä on monia mahdollisia käyttökohteita. Sitä voisi esimerkiksi hyödyntää periytyvien sairauksien kuten Alzheimerin taudin tai syöpien hoidossa korjaamalla niitä aiheuttavat geenivirheet. Terveystieteiden tutkimusten rinnalla sen avulla voidaan muokata viljelykasvien ominaisuuksia ja näin tehostaa niiden tuotantoa. Koska menetelmä on halpa ja yksinkertainen, sitä voitaisiin soveltaa lääketieteessä ja maanviljelyssä myös taloudellisesti köyhillä alueilla.

CRISPR/Cas9-menetelmä tarjoaa mahdollisuuksia parantaa ihmisten hyvinvointia. Samalla menetelmän käyttöönotto on herättänyt erittäin vilkasta ja kriittistä keskustelua. Pohdin seuraavassa huolia, joita CRISPR/Cas9-menetelmän mahdolliset käyttökohteet ovat aiheuttaneet. Lisäksi tarkastelen menetelmän suhdetta toisiin jo käytössä oleviin menetelmiin, joilla pyritään tietoisesti kehittämään biologisten organismien ominaisuuksia haluttuun suuntaan.

Ensi askel CRISPR/Cas9-menetelmän kehityksessä otettiin yli kaksikymmentä vuotta sitten, kun bakteerien perimästä eli genomista löydettiin toistuvia CRISPR-jaksoja¹. Tässä vaiheessa ei vielä tiedetty, mikä toistuvien jaksoiden tehtävä on solussa. Samanlaisia toistoja löydettiin useista eri bakteereista, ja vuosikymmen myöhemmin, vuonna 2005, niiden osoitettiin toimivan bakteerien puolustusjärjestelmässä viruksia vastaan². Bakteerit nimittäin kykenevät katkomaan viruksen perimän pieniksi paloiksi ja liittämään nuo palaset osaksi omaa perimäänsä³. Kolme vuotta sitten osoitettiin, että tämä menetelmä soveltuu tiettyjen kohdegeenien muokkaamiseen, minkä jälkeen tekniikkaa hyödyntävien tutkimusten määrä on kasvanut räjähdysmäisesti⁴.

CRISPR/Cas9-menetelmässä RNA-molekyylillä, joka toimii normaalisti geenitiedon viestinvälittäjänä, suunnitellaan niin, että se kykenee sitoutumaan haluttuun muokattavaan kohdegeeniin. Jotta tämä on mahdollista, täytyy kohteena olevan geenin DNA-juoste tuntea.

Koska nykyään geenien ja genomien sekvensointi eli emäsjärjestyksen selvittäminen on helppoa ja useiden eliöiden koko genomien emäsjärjestys tunnetaan, on CRISPR/Cas9-menetelmän soveltaminen useisiin tutkimuseliöihin mahdollista. RNA-molekyylin sitoutuminen kohdegeeniin houkuttelee paikalle Cas9-entsyymiin, joka kykenee toimimaan kuin molekyylikoon sakset. Cas9 leikkaa muokattavan geenin DNA-juostetta. Leikatun osan viereen voidaan asettaa haluttu DNA-juoste, jolla poistettu osa korvataan, ja näin voidaan esimerkiksi korjata kohdegeenissä oleva mutaatio. On myös mahdollista muokata Cas9-entsyymiä siten, että se ei katkaise vaan hiljentää tai aktivoi halutun geenin.

Yksi CRISPR/Cas9-menetelmän lupaavista käyttökohteista tällä hetkellä on viljelykasvien ominaisuuksien parantaminen. On jo esimerkiksi osoitettu, että muokkaamalla kolmea vehnän geeniä yhtäaikaaisesti on mahdollista luoda uusi lajike, jolla on parempi vastustuskyky monissa maissa viljelykasveja tuhoavaa härmää vastaan⁵. Geenieditoitujen kasvien mahdolliset haitat kuitenkin puhuttavat. Erityisesti on pohdittu sitä, tulisiko geenieditoituja kasveja kohdella samalla tavoin kuin siirtogeenisii eli onko niiden käytöllä samanlaisia riskejä.

Siirtogeeneisen kasviin tai organismiin on laboratoriossa liitetty jokin ulkopuolinen geeni. Geenisiirron avulla on voitu poistaa tai lisätä genejä yhdestä organismista toiseen jopa lajirajat ylittäen. Näin on voitu kehittää yksilöitä, joihin on lisätty niiltä puuttuvia, ihmisen kannalta hyödyllisiä ominaisuuksia. Siirtogeenisissä orga-

nismeissa huolta aiheuttaa erityisesti siirrettävien geenien sattumanvarainen asettuminen sellaiselle perimän alueelle, jolla saattaa olla ennalta-arvaamattomia vaikutuksia. Lisäksi pelkoja on herättänyt mahdollisten antibiooteille vastustuskyvyn antavien geenien leviäminen luontoon. CRISPR/Cas9-menetelmä kuitenkin poikkeaa perinteisestä geeninsiirrosta, vaikka siinäkin geenimuokkaus tehdään laboratorioissa. CRISPR/Cas9-menetelmässä muokataan nimittäin yksilön omia geenejä, eikä niihin siirretä vierasta DNA:ta. Näin menetelmällä tuotetut geenieditoidut organismit eivät ole siirtogeenisia eikä niillä näin ole täysin samoja riskejä. Geenien editointi on menetelmänä tarkka, ja riski, että se vaikuttaisi myös muihin kuin haluttuihin geeneihin, on huomattavasti pienempi kuin geenisiirrossa.

Koska genomien editoinnissa ominaisuuksien kehittäminen perustuu yksilön omiin geeneihin eikä siirrettyihin vieraisiin geeneihin, on se riskejä tai uhkakuvia ajatellen lähempänä perinteistä jalostusta kuin ominaisuuksien kehittämistä geeninsiirron avulla. Perinteinen jalostus muokkaa haluttuja ominaisuuksia käyttämällä hyödyksi luonnossa mutaatioiden seurauksena esiintyvää geneettistä muuntelua. Luonnossa genomien välinen erilaisuus on välttämätöntä, jotta eliöt voivat sopeutua ympäristöolosuhteissa tapahtuviin muutoksiin. Suurin osa genomien välisestä muuntelusta on sellaisella DNA:n alueella, joka ei vaikuta elion ilmiösuureen. Kuitenkin osa muuntelusta voi vaikuttaa suoraan geenien toimintaan ja siten myös ilmiösuureen. Perinteinen jalostus perustuu suurelta osin sellaisten yksilöiden valintaan, joilla on haluttu ominaisuus, ja valittujen yksilöiden risteyttämiseen. Valintajalostus on kuitenkin rajallista, sillä jalostaja voi valita vain niitä ominaisuuksia, jotka jo löytyvät populaatiosta. Jalostus on hidasta, ja toivottujen ominaisuuksien kehittäminen vie usein vuosia. Editointi onkin huomattavasti nopeampaa ja tarkempaa ja näin ollen erittäin lupaava uusi jalostusmenetelmä.

Esimerkiksi kasvinjalostuksen yhtenä haasteena on ilmastonmuutos, jonka vuoksi on tärkeää pystyä nopeasti jalostamaan muuttuvaan ympäristöön sopeutuvia viljelykasveja. Lisäksi risteytysjalostuksessa ei voida jalostaa tarkasti tiettyä geeniä, vaan kahden genomien yhtyessä voi geenien yhteisvaikutus aiheuttaa ennalta-arvaamattomia ilmiösuureja, jotka poikkeavat molemmista vanhemmista. Nämä ilmiösuuret voivat olla joko haluttuja tai ei-haluttuja. Toivottu geenien yhteisvaikutuksen aikaansaama ilmiö on *heteroosi*. Heteroosia ilmenee niin kasveilla kuin eläimilläkin, ja siinä jälkeläiset ovat ominaisuuksiltaan vanhempiaan elinvoimaisimpia. Heteroosia onkin käytetty hyväksi perinteisessä jalostuksessa niin eläimillä kuin kasveillakin. Toisaalta geenien yhteisvaikutus voi aiheuttaa myös yhteensopimattomuutta, mikä näkyy jälkeläisten ei-haluttuina tai huonontuneina ominaisuuksina. Esimerkiksi useilla lajeilla, kasveista ihmisiin, jälkeläiset ovat joskus steriilejä, vaikka vanhemmat ovat lisääntymiskykyisiä. Geenien editointia voidaan hyödyntää jalostuksessa, koska sen avulla voidaan muokata tarkasti vain haluttua geeniä, ja näin välttyä niiltä ei-toivotuilta ominaisuuksilta, joita perinteinen risteytysjalostus saattaa tuottaa. Genomien

editointia tulisikin nähdäkseni voida hyödyntää viljelykasvien jalostuksessa. Se on menetelmänä nopea, ja sen avulla voitaisiin jalostaa kasveja, jotka kestävät erilaisia ympäristöolosuhteita myös alueilla, joilla on pula ruoasta. Geenieditoitujen kasvien käytöllä on hyvin pienet riskit, jotka voidaan oikealla toiminnalla minimoida.

Maatalouden lisäksi CRISPR/Cas9-menetelmällä nähdään monia lupaavia käyttökohteita lääketieteessä. Viime vuonna CRISPR:n avulla muokattiin onnistuneesti ihmisalkion geenejä, mikä mahdollistaa sen, että menetelmällä voitaisiin jo alkiovaiheessa korjata periytyviä sairauksia aiheuttavia geenivirheitä. Tänä vuonna Englannissa onkin annettu lupa ihmisalkion geenien editoimiseen tutkimusmielessä⁶. On myös osoitettu, että tekniikan avulla voidaan ”puhdistaa” sioilta saatavia elinsiirteitä sellaisiksi, etteivät ne saa aikaan hylkimisreaktiota ihmisellä⁷. CRISPR/Cas9-menetelmän mahdollinen käyttö lääketieteessä ja erityisesti ihmisen ominaisuuksien muokkaamisessa on odotetusti herättänyt voimakkaita mielipiteitä. Erityisesti keskustelua on käyty menetelmän mahdollisesta soveltamisesta sellaisten ominaisuuksien muokkaamiseen, joilla ei ole lääketieteellistä perustetta.

Uhkana nähdään, että menetelmän myötä on mahdollista muokata tai jopa ”suunnitella” halutunlaisia jälkeläisiä. Koska muokataan yksilön omia geenejä, nämä muutokset periytyvät seuraaville sukupolville. Menetelmää voidaan käyttää muidenkin kuin sairautta aiheuttavien geenivirheiden korjaamiseen. Tällaisia voisivat olla geenit, jotka vaikuttavat ulkonäköön kuten esimerkiksi pituuteen ja ihon väriin tai vaikkapa sellaisiin ominaisuuksiin kuin älykkyyteen tai musikaalisuuteen. Periaatteessa lapsista siis voitaisiin muokata halutun kokoisia ja näköisiä. Kun menetelmää käytetään pelkästään omien mieltymysten mukaan, tehdään samalla päätöksiä, jotka koskevat myös seuraavia sukupolvia. Samaan tapaan oman ongelmansa geenieditointiin tuo se, että vanhemmat voisivat päättää lapsiensa ja heidän tulevien jälkeläisten ominaisuuksista ilman, että jälkeläiset itse olisivat tietoisia näistä päätöksistä. Näin he menettäisivät mahdollisuuden valita, haluavatko he geenimuokkauksella muutettuja ominaisuuksia vai eivät.

Mahdollisia uhkia pohtiessa on kuitenkin hyvä pitää mielessä, että geenit ovat vain osa ilmiösuureiden aiheuttajista. Yksin geenejä muovaamalla ei ole mahdollista tuottaa halutunlaista yksilöä. Tarkan geneettisen säätelyn alaisena olevia ominaisuuksia voidaan helposti muokata, mutta tosiasiaa useat ominaisuudet ovat monien tekijöiden summa. Geenit ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa: esimerkiksi ihmisen pituuteen vaikuttaa geenien lisäksi paljon esimerkiksi ravinnon määrä. Jos taas ajatellaan älykkyyden tai musikaalisuuden kaltaisia ominaisuuksia, näihin puolestaan vaikuttavat kasvuympäristö ja sen virikkeet. Näin ollen menetelmä tuskin mahdollistaa täysin halutunlaisten yksilöiden muovaamisen.

Kaikilla teknologioilla on tyypillisesti myös vähemmän hyväksytyjä sovelluskohteita, ja niihin liittyvistä mahdollisista uhkakuvista ja vaaroista täytyy keskustella ja niiden riskejä tulee arvioida. Onkin tärkeää, että ennen teknologian käyttöönottoa pohditaan, onko CRISPR/Cas9-

menetelmä luotettava ja varma, mitä virheitä saa editoida tai ketä tulevaisuudessa saa tai voi editoida. Samalla on tärkeää muistaa, minkä vuoksi tämä tai muut geneettisen muokkauksen teknologiat on alun perin kehitetty: perustutkimuksen tehostamisen lisäksi niiden avulla voidaan myös parantaa ihmisten terveyttä ja hyvinvointia.

Meillä on nyt käytettävissä menetelmä, jonka avulla on mahdollista parantaa sairauksia, joihin ei ole hoitoa tai joiden hoito on kallista ja näin ollen mahdotonta köyhissä maissa. Menetelmä myös mahdollistaa periytyviä sairauksia aiheuttavien geenivirheiden korjaamisen siten, että ne eivät periydy jälkeläisille. Teoreettiset tai ei-toivotut käyt-

tötarkoitukset eivät saa olla sairauksien hoidon tiellä. Ehkä asian voisi rinnastaa plastiikkakirurgian ja kauneuskirurgian väliseen eroon. Plastiikkakirurgiaa ei ole kehitetty terveen vartalon muokkaamiseen, vaan sillä on pystytty parantamaan ja pelastamaan ihmisiä. Kauneuskirurgia puolestaan on yksilön terveyden kannalta tarpeetonta ja sitä on käsiteltävä erillään plastiikkakirurgian käytöstä. Genomien editoinnin mahdolliset ei-toivotut tai tarpeettomat käyttötarkoitukset eivät saisi olla esteenä niiden hyödyntämiselle ihmisten sairauksien parantamisessa tai entistä parempien viljelykasvien täsmälajostuksessa.

Viitteet

- 1 Mojica ym. 1993.
  - 2 Mojica ym. 2005.
  - 3 Mojica ym. 2005; Barrangou ym. 2007.
  - 4 Jinek ym. 2012.
  - 5 Wang ym. 2014.
  - 6 Callaway 2016.
  - 7 Hsu ym. 2014.
- tes. *Science*. Vol. 315, No. 5819, 2007, 1709–1712.
- Callaway, Ewen, UK Scientists Gain Licence to Edit Genes in Human Embryos. *Nature*. Vol. 530, 2016, 18.
- Hsu, Patrick D., Lander, Erik. S & Zhang, Feng, Development and Applications of CRISPR-Cas9 for Genome Engineering. *Cell*. Vol. 157, No. 6, 2014, 1261–1278.
- Jinek, Martin, East, Alexandra, Cheng, Aaron, Lin, Steven, Ma, Enbo & Doudna, Jennifer, RNA-programmed Genome Editing in Human Cells, *ELife* 2/2013:e00471.
- Mojica, Francisco J. M., Juez, Guadalupe & Rodríguez-Valera, Francisco. Transcription at Different Salinities of Haloflex Mediterranei Sequences Adjacent to Partially Modified PstI Sites. *Molecular Microbiology*. Vol. 9, No. 3, 1993, 613–621.
- Mojica, Francisco J. M., Díez-Villaseñor, César, García-Martínez, Jesús & Soria, Elena, Intervening Sequences of Regularly Spaced Prokaryotic Repeats Derive from Foreign Genetic Elements. *Journal of Molecular Evolution*. Vol. 60, No.2, 2005, 174–182.
- Wang, Yanpeng, Cheng, Xi, Shan, Qiwei, Zhang, Yi, Liu, Jinxing, Gao, Caixia & Qiu, Jin-Long, Simultaneous Editing of Three Homoeoalleles in Hexaploid Bread Wheat Confers Heritable Resistance to Powdery Mildew. *Nature Biotechnology*. Vol. 32, 2014, 947–951.

Kirjallisuus

Barrangou, Radolphe, Fremaux, Christophe, Deveau, Hélène, Richards, Melissa, Boyaval, Patrick, Moineau, Sylvain, Romero, Dennis A. & Horvath, Philippe, CRISPR Provides Acquired Resistance against Viruses in Prokaryo-

TIINA RAEVAARA

Frankensteinin luomistyöt 1800-luvulla, nyt ja huomenna

Kun puhutaan biologiasta, elämän tieteestä, mieleen tulee usein vain jonkinlainen luonnontutkimus, jossa keskitytään eläimiin ja kasveihin, niiden luokitteluun tai tarkkailuun. Todellisuudessa biologia on kokoava tieteenala, jonka rönsyt ulottuvat esimerkiksi kemiaan, lääketieteeseen, psykologiaan ja kognitiotieteeseen. Modernin biologian ydin on laboratoriotieteissä: ”valkotakkibiologin” erikoisala voi olla vaikkapa perinnöllisyystiede, mikrobiologia, fysiologia, solubiologia tai biokemia.

Siinä missä perinteinen luontoa tarkkaileva biologia esitetään julkisuudessa pelkästään hyvänä asiana – suojelevana ja säilyttävänä tieteenalana – moderni, laboratorioiden biotiede saa monesti synkemmän kaavun ylleen. Taiteelle ja viihteelle se on ollut kauhukuvaston lähde aina ensiaskelistaan lähtien, mutta erityisesti 1970-luvun

jälkeinen tieteisfantasia on ammentanut aineksia biologian ja geenitekniikan kehityksestä.¹

Jo Mary Shelley'n romaani *Frankenstein* (1818) kuvaa, kuinka elollisen ja elottoman rajaa hämärtävä tiede loukkaa väistämättä ihmisyyttä. Elämän liekin syyttäminen kuolleiden ihmisten osista koottuun olentoon saa aikaan pelkästään surua, pelkoa ja väkivaltaa, ei mitään hyvää. Victor Frankensteinin tieteellinen koe koituu epäonneksi hänelle itselleen, hänen luomalleen olenolle sekä sivullisille. Kirja ei pohjimmiltaan käsittele niinkään sitä, että Frankenstein loukkaisi mahdollista Jumalaa omalla luomistyöllään. Shelley panee tieteentekijänsä loukkaamaan ihmistä itseään. Ihminen on itselleen jotain pyhää, jonka erityisasetmaa ei pidä horjuttaa.

David Cronenberg käsikirjoitti ja ohjasi 1970- ja 1980-luvuilla useita elokuvia, joiden kauhuelementit viittasivat modernin biologian kehitykseen. Esimerkiksi

Kylmät väreet (Shivers, 1975) kertoo tiedemiehestä, jonka geneettisesti muuntelemat, elinsiirtoja korvaamaan tarkoitetut loiseliöt karkaavat ja saavat ihmiset käyttäytymään holtittoman väkivaltaisesti ja seksuaalisesti. *Verenimijät* (Rabid, 1977) taas saa alkunsa kokeesta, jossa onnettomuudessa loukkaantuneen naisen ihoa kasvatetaan keinotekoisesti laboratorioissa ja istutetaan takaisin naiseen tämän palovammoja korjaamaan. Siirteestä kuitenkin kehittyvä verta imevä elin potilaan kainaloon. Naisen kuiviin imemät uhrin muuttuvat eräänlaisiksi zombeiksi, jotka edelleen saalistavat muita ihmisiä.

Michael Crichtonin *Dinosauruspuijsto*-romaanin (Jurassic Park, 1990) muinaisesta dna:sta kloonatut hirmuliskot ovat alussa kauniita ja kiehtovia, mutta lopussa pelkkiä tuhoavia tappajia. Andrew Niccolin käsikirjoittamassa ja ohjaamassa elokuvassa *Gattaca* (1997) ihmisten geneettinen seulominen ja parantelu ovat johtaneet siihen, että yhteiskunta on syvästi jakautunut. Seulomattomat geneettisen säätelyn ulkopuolella syntyneet ihmiset ovat vailla oikeuksia.

*

Onko taiteen ja viihteen peloille katetta? Ainakin hieman. Moderni biologia todella on sekä elämän että kuoleman tiede. Uudenlaista elämää voi rakentaa vaikkapa kloonauksen, geneettisen muokkauksen tai keinotekoisesti kasvatettujen elinten avulla. Vaarallisista viruksista voi muokata laboratorioissa vieläkin vaarallisempia – ja niin on tehtykin.

Tekniikoiden kehitys on nopeaa, ja periaatteessa jokainen biologian perustutkinto-opiskelija oppii esimerkiksi geenien muokkaamiseen ja soluviljelyyn tarvittavat työmenetelmät. Tieteenalalla käytävä eettinen keskustelu laahaa jäljessä: eettiset kannanotot ovat aina reaktioita uusien tekniikoiden julkistamiseen. Etiikan opetusta kuuluu biologian opintoihin ainakin Suomessa hyvin vähän, monesti ei lainkaan. Biotieteiden etiikkaa tutkitaan ja opetetaan kyllä, mutta se on etäännyntynyt omaksi alakseen. Laaja-alaiselle eettiselle keskustelulle, johon osallistuisivat myös laboratorioissaan tutkimustyötä tekevät ihmiset, olisi tarvetta. Niiden, jotka kykenisivät tekemään eettisesti kyseenalaisia tutkimuksia, täytyy osallistua eettiseen keskusteluun.

Yhteiskunnan eri toimijoita yhdistävää keskustelua estää ehkä sekin, että moderni biologia on vaikeaselkoista. Peruskoulussa ja lukiossa opitut tiedot vaikkapa molekyylibiologiasta vanhenevat nopeasti. Toimittajien ymmärrys alasta on pinnallista ja puutteellista. Molekyylibiologiasta on vaikea kirjoittaa yleistajuisesti mutta samalla niin, että eri tekniikoiden ja tutkimuslöytöjen riskit tulisivat yksityiskohtaisesti esiin.

Voisiko modernin biologian etiikkaa käsitellä taiteessa ja viihtessä muutenkin kuin pelotellen? Parhaassa tapauksessa taide voisi toimia keskustelualustana, heikkojen signaalien lukijana, havainnollistajana ja profeettana.

Hyötyjen ja haittojen punnitseminen, ihmisyyden ytimen määrittäminen tai biologiseen tutkimukseen liittyvät ihmisoikeudet ovat aiheita, joihin taide voi pu-

reutua monisyisesti. Taide voi käynnistää keskustelua: Merete Mazzarella kertoo luettaneensa Shelleyn *Frankensteinin* useaan otteeseen lääketieteen opiskelijoilla ja käyneensä kirjan pohjalta heidän kanssaan keskustelua siitä, millaiset rajat ihmisen tiedontavoittelulla pitäisi olla.²

Siinä missä esimerkiksi *Frankenstein* käsittelee tieteen etiikkaa aavistuksen piilotetusti, taide voi käsitellä aihetta myös hyvin suoraan. Michael Frayn käsikirjoittama näytelmä *Kööpenhamina* (1998) kertoo fyysikkojen Niels Bohrin ja Werner Heisenbergin tapaamisesta vuonna 1941. Tapaamisen tarkasta kulusta ei ole tietoa, mutta Bohrin kerrotaan olleen kiihtynyt sen jälkeen. Natsihalintoa tukenut Heisenberg halusi kuulla kollegansa mielipiteen siitä, pitäisikö hänen auttaa natsi-Saksaa ydinpommin kehittämisessä.

Taiteella on rajoituksensa. ”Mustanpuhuvat tieteiselokuvatkin ovat parhaimmillaan hyvää älyllistä viihdettä tai myös auttavat pohtimaan tieteen ja teknologian soveltamisen seurauksia, vaikka ne usein piirtävätkin epärealistisen kuvan tieteen mahdollisuuksista ja teknologian rajoista”, kirjoittaa viestinnän tutkija Esa Välvä.³

Englannissa käytiin 2000-luvun vaihteessa keskustelua siitä, vaikuttaako viihde ihmisten käsityksiin tieteestä. Ryhmä tutkijoita ja tieteen popularisoijia, joukossaan Richard Dawkins, syytti populaarikulttuuria tieteenvastaisuuden levittämisestä. Keskustelussa mainittiin muun muassa televisiosarja *Salaiset kansiot*.⁴

Taidetta ja viihdettä tehdään taiteen ja viihteen ehtoilla, ei tieteen ehtoilla, ja niitä pitää myös arvottaa vain niiden omista lähtökohdista. Vaikka taide ja populaarikulttuuri voivat olla monella tapaa hyödyllisiä tieteelle tai tieteen ja yhteiskunnan suhteelle, niiden todellinen tehtävä on jossain muualla.

*

Olisi helppo sanoa, että vaikkapa Shelleyn *Frankenstein* on ja pysyy pelkkänä fiktiona, että sen kauhu syntyi jostain aivan yhtä ylläluonnollisesta kuin Bram Stokerin *Draculan* kauhu saman vuosisadan lopulla.

Monesti taide tuntuu kuitenkin ennustavan sitä, mihin tiede lopulta pystyy. Elinsiirtotekniikat ovat kehittyneet, ja lääketiede kykenee nyt siirtämään kuolleeksi määritellyltä ihmiseltä elävälle sisäelinten lisäksi esimerkiksi raajoja tai kasvot. Joidenkin tutkijoiden tavoitteena on jopa koko pään siirtäminen kehosta toiseen. Tekniikka on jo kehitelty ja testattu hiirillä.

Kokonaisen ihmisen ”kokoaminen” aivokuolleiden yksilöiden osista ei ole vain 1800-luvun kauhuromaanin kuvitelmaa vaan hyvinkin mahdollista lääketieteen tulevaisuutta. Taiteen kannattaa pohtia jatkossakin tieteen, ihmisyyden ja tiedonjonon rajoja.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Esa Välvä, *Julkainen tiede*. Vastapaino, Tampere 2016.
- 2 Merete Mazzarella, *Sielun pimeä puoli. Mary Shelley ja Frankenstein*. Tammi, Helsinki 2014.
- 3 Välvä 2016.
- 4 Sama.

MINNE MENET IHMISYYS?

Filosofian

Aineopiskelijoiden

Kirjoituskilpailu

fakk2016.wordpress.com

TUTKIJALIITTO

TANELI VIITAHUHTA

Thomas Bernhard ja käänne kohti vapautta

Itävaltalaiskirjailija Thomas Bernhardin (1931–1989) teoksissa vapauden puute on toistuva teema. Teoksessa *Kylmyys* hän kirjoittaa: ”Maailma on rangaistuslaitos, jossa on hyvin vähän liikkumavapautta [...]. Olet pelkkä rangaistusvanki, et mitään muuta.” (*Kylmyys*, 33.) Samalla hän kuitenkin kuvaa toistuvasti myös käännettä, joka yllättäen vapauttaa, keventää ja aukaisee lukkiutuneen mielen ja ruumiin. Bernhardille käänne vankeudesta vapauteen on mahdollinen keskeneräisyyden turvin, ja tämä keskeneräisyys on myös kirjoittamisen ydin.

Thomas Bernhard kuvasi teoksissaan jatkuvasti niitä tiloja ja olosuhteita, jotka kehysivät hänen taiteellista työtään. Itsemurha-ajatukset ja läheisten kuolemat, inho ympäröivää tapa- ja korkeakulttuuria kohtaan sekä illuusioiden näkemys itävaltalaisen yhteiskunnan tilasta rajaavat mielenmaiseman, jota Bernhard luotaa ja välittää lukijalle. Raimund Fellingnerin mukaan Bernhard alkoi jo varhain hyödyntää kirjojensa nopeasti saamaa morbidia mainetta ja vahvisti tietoisesti kuvaa itsestään negatiivisena kirjailijana¹. Bernhardin kirjallinen tavamerkki on negatiivisten teemojen käsittely toistoa ja ellipsiä suosivalla tekniikalla, joka antaa vaikutelman mielenliikkeiden reaaliaikaisesta kerronnasta. Tempu on tietysti hallittu, mutta Bernhardin proosa simuloi niin uskottavasti tunteiden ja ajatusten virtaa – sen vuosia, akanvirtoja ja svantoja – että sitä lukiessa syntyy väijäämättä tunne kirjailijan tai kertojan pään sisään kurkkimisesta.

Omaelämäkerrallisten aiheiden käsittely kokemukSELLISUUTTA jäljitellen tuotti Bernhardille tunnustuskirjailijan maineen. Erityisesti Itävallassa hänet muistetaan skandaalinkäryisenä pesänlikaajana, joka kuvasi Wienin henkisesti asuinkelvottomaksi, maaseudun tappavaksi ja itävaltalaiset yleensä matalamielisiksi roistoiksi tai kuvottaviksi pikkuporvareiksi. Bernhard paisuttaa näistä aineksista mielellään kiukkuista lohduttomuutta, jonka viimekätinen kohde tuntuu olevan *condition humaine*. Bernhardin synkkyudessa on toki sävyjä. Avainromaanissa *Hakkuu* hän kuvaa Wienin avantgarde-taiteilijoiden piiriä keskenkasvuisten ja alkoholisoituneiden narsistien kerhoksi tarkkuudella, joka alinomaan ylittää tragedian ja komedian välisen kynnyksen².

Bernhardin tapa kirjoittaa on voimakkaan omakoh-tainen, ja hänen omaelämäkerrallinen kirjasarjansa *Syy – Kellari – Hengitys – Kylmyys – Muuan lapsi* hyödyntää samoja tekniikoita ja aiheita kuin hänen fiktiiviset tekstinsä³. Näissä kirjoissa, kuten romaaneissakin, on vähän ulkoisia tapahtumia, mutta tämän korvaa ajattelun ja

muistelun suuri osuus. Juonenkäänteitä on tyypillisesti vain yksi tai kaksi, ja ne sijoittuvat yleensä tarinan alkuun tai loppuun. Kuhunkin kirjaan mahtuu vain muutama henkilöahmo.

1900-luvun kirjallisuudessa tämä keinovalikoima yh-distetään tyypillisesti Samuel Beckettiin (1906–1989). Bernhardilainen estetiikka eroaa kuitenkin becketttiläisestä siinä, että tyylipuhtaassa muodossaan Beckettin proosa ja draama kyseenalaistavat muutoksen, tai dramaturgian termein käänteeseen, mahdollisuuden. Bernhardin proosassa käänteelle puolestaan jää keskeinen sija. Siinä missä Beckettin henkilöt ovat usein läpäisemättömiä ja kaikkine puutteineenkin valmiita, Bernhardilla he ovat keskeneräisiä ja huokoisia – hahmot liikkuvat huomaa-mattaan kohti käännepestettä. Käänne on äkillinen, en-nakoimaton ja peruuttamaton tapahtuma, joka erkaneer tapahtumien kulusta ja muuttaa kerronnan suunnan. Varsinkin jälkikäteen tarkasteltuna se nostaa esiin syy-yhteyksiä, jotka olivat siihen asti näkymättömissä.

Päinvastaiseen suuntaan

Bernhardin viisisosaisen omaelämäkertasarjan toinen osa *Kellari* antaa avainsanansa jo ensimmäisillä riveillä: *päin-vastaiseen suuntaan*. Tämä vuonna 1976 valmistunut pikku teos käsittelee alle 18-vuotiaan Thomasin elämän täyskäännyksestä, kun hän eräänä päivänä 1940-luvun lopun Salzburgissa päättää kääntyä koulutieltä lyseon sijaan työvoimatoimiston suuntaan. Thomas pääseeikin oppisopimuksella apupojaksi Scherzhauserfeldin työväenkaupunginosassa sijaitsevaan Karl Podlahan kellarikauppaan. Raskaisiin töihin Scherzhauserfeldiin läh-teminen on päätös, jota lähipiiri ei käsittä, eikä Thomas selitä tekoaan. Hän yksinkertaisesti valitsee tien, joka vie päinvastaiseen suuntaan:

”[...] tie ei johtanut villiintyneiden puutarhojen läpi ja loistokkaiden huviloiden sivuitse porvarillisuuden ja pik-

kuporvarillisuuden Korkeakouluun, vaan sokeiden ja kuuromykkien hoitolaitoksen ohi, yli ratavallien, läpi siirtola-puutarhojen ja Lehenin mielisairaalan lähellä sijaitsevan urheilukentän lauta-aitaa seurailleen syrjäytyneiden ja köyhien Korkeakouluun, hullujen ja hulluiksi julistettujen Korkeakouluun Scherzhauserfeldiin, kaupungin ehdottomaan kauhulähiöön.” (Kellari, 7.)

Scherzhauserfeld on proletaarinen ja rosainen kaupunginosa, Salzburgin kauneusvirhe, johon ulkopuoliset eivät astu. Ruumiillinen työ herra Podlahan kellarissa tarjoaa Thomasille toisenlaisen ympäristön kuin mihin hän on tottunut, ja näissä olosuhteissa hän ikään kuin puhkeaa kukkaan. Bernhard kuvaa, kuinka kaikki uudessa ympäristössä sujuu alusta alkaen hyvin, Thomas on kiinnostunut asiakkaista ja työstään, tuntee itsensä hyödylliseksi ja on onnellinen. *Kellari* näyttää konkreettisesti, miten kahleet tulevat näkyviksi vasta, kun ne karistaa jaloistaan. Koulun valheellinen ja moralistinen ilmapiiri tuntuu aluksi vain ahdistuksena, mutta päinvastaiseen suuntaan kulkemisen myötä se paljastuu näennäisyyksien taikapiiriksi, josta pakeneminen palauttaa voiman havainnointiin ja ajatteluun. Tie päinvastaiseen suuntaan ei tässä yhteydessä ole mikään ”itsensä löytämisen” metafora, vaan sille astuminen tarkoittaa konkreettisesti uusien rutiinien rakentamista. Vasta vanhan rutiinin murruttua ja uuden muotouduttua Thomas pystyy näkemään ja tuntemaan itsensäkin toisin.

Koulutie oli muuttunut vankilaksi, koska sodanjälkeisessä hädässään Thomasin kasvattajat ovat laiminlyöneet hänen vapautensa vaalimisen ja huomaamattaan tuominneet hänet ”pikkuporvarillisuuden korkeakouluun”. Oikealla hetkellä hän joutuu omien vapautumisen voimiensa heittämäksi, muuttuu käänteeseen välikappaleeksi ja murtautuu ulos tästä vankilasta. Kuten usein Bernhardilla, äärimmillen virittynyt jännite ja viimeinen hetki, jolloin sen on purkauttava joko elämän tai kuoleman suuntaan, todistavat käänteeseen välttämättömyydestä. Päätös ei ole pelkästään omakohtainen. Thomas on pikemminkin osallinen tapahtumien kulussa. Hän toteuttaa muutoksen, johon ei itsekään usko.

”Olin vuosien ajan joka aamu herätessäni ajatellut, että minun olisi lakattava kulkemasta tuota tietä, jolle kasvat-tajani edunvalvojinani olivat minut pakottaneet, mutta minulla ei ollut siihen voimia, minun oli kuljettava tuota tietä vuosia vastentahtoisesti tien rasittaessa aivojani ja kiristäessä hermojani, kunnes minulla täysin yllättäen oli voimaa lopettaa tien kulkeminen, voimaa tehdä sataprosenttinen täyskäännös, johon itse olin kaikkein vähiten uskonut, mutta sellainen täyskäännös on mahdollinen vain hetkellä, jolloin tunne ja järki ovat venyneet äärimmäiseen rasisuspisteeseen, hetkellä, jolloin valittavana on vain joko täyskäännös tai itsensä surmaaminen, hetkellä, jolloin sellaiseen ihmiseen, joka minä tuolloin olin, kohdistuva vastustus on vastustuksista suurinta, tappavaa vastustusta. Tuollaisella hengenpelastavalla hetkellä meidän on yksinkertaisesti oltava kaikkea vastaan tai lakattava tyystin olemasta,

ja minulla oli ollut voimia olla kaikkea vastaan, ja *kaikkea vastaan* olin mennyt Gaswerk-gassella sijaitsevaan työvoima-toimistoon.” (Kellari, 21.)

Kaksi aiheelle olennaista seikkaa on otettava esiin. Ensimmäinen kirjassa Thomasin oma kokemus erkaantuu niistä arvoista, jotka yhteiskunnassa koulunkäynnille ja kauppa-apulaisen työlle annetaan. Thomas ymmärtää, että yleisesti arvostettu opiskelun tie johtaisi hänet katastrofiin, itsemurhaan. Tätä vasten raskas ja huonosti palkattu työ merkitsee askelta vapauteen, ja näin yhteiskunnallinen asetelma kääntyy ympäri: ruumiillinen työ ei olekaan vankila, millaiseksi se ylempien luokkien keskuudessa mielletään, vaan päinvastoin pako vankeudesta. Sen sijaan koulunkäynti, ”paremman elämän pääsylimpi” ja ”satsaus tulevaan”, on alkanut vaikuttaa Bernhardiin rangaistuksen tavoin:

”[...] ensin ajatuskykyä ja sitten myös koko luonteeni oli ollut täysin tukehtua koulun tappavan ilmapiirin ja pakko-opetuksen puristuksessa ja olin vuosien ajan kyennyt havainnoimaan kaikkea koulun ja sen pakollisuuksien ulkopuolista vain hämärästi, oppiaineiden muodostaman sumuverhon läpi [...]” (Kellari 11–12.)

Yllä sanottuun on kuitenkin lisättävä, ettei *Kellari* ole mikään eksistentiaalis-työväenluokkainen *credo*. Bernhard ei sano, että käänne, joka heittää hänet koulutieltä sekatarakauppaan, olisi liike kuolleesta toistosta elävään nykyisyyteen, eivätkä slummin asukkaat ole jaloja villejä. Bernhard kuvaa selvin sanoin, että scherzhauserfeldiläiset on ennalta määrätty rikoksiin, alkoholismiin ja katkeruuteen, tuomioistuinten rangaistavaksi ja vitsausten kurittamiksi. Scherzhauserfeld onkin laajasti ymmärrettynä nykyisten ja tulevien vankien kaupunginosa, jonka päivittäinen katselu avaa Thomasin silmät näkemään oman koulunvankeutensa selvästi. Hän tarvitsee Scherzhauserfeldin oppituntia, mutta se ei ole hänen kutsumuksensa.

Thomasin päätös lopettaa koulu on myös erontekoa kasvattajiin. Ennen kaikkea hänen on hylättävä isoisänsä opetus sillä hetkellä, jolloin sen seuraaminen muuttuu ylivoimaiseksi: ”[...] syylinen minun epäonnistumiseeni opiskeluissani oli ollut oma isoisäni, joka oli opettanut minua olemaan yksin aina liiallisuuksiin saakka, mutta yksikään ihminen ei voi elää yksin ja eristyksissä, ihminen tuhoutuu ollessaan yksin ja eristyksissä.” (Kellari, 54.) Kuitenkin myös työ Podlahan kaupassa on välillisesti lähellä tappaa Thomasin, sillä perunakuormaa purkaessaan hän vilustuu ja huonolle hoidolle jätetty tauti vie hänet lopulta sairaalaan. Tämä tapahtuma heittää hänet taas erilleen muista ja itsensä varaan, kuten seuraavassa omaelämäkerran osassa kuvataan.

”Kyllä” itsemurhalle

Kaksi vuotta *Kellarin* jälkeen julkaistu Bernhardin pienoisromaani *Kyllä* (1978) puolestaan sisältää monta *Kel-*

”Luonnontieteilijä on elänyt jo kuukausia apaattisessa tilassa ja kykenee ainoastaan kiduttavaan itsetutkiskeluun.”

larin keskeisistä teemoista, mutta sen juoni on kerronnallisesti monitasoisempi ja rakentuu toisiaan peilaavien tapahtumien varaan, toisin kuin omaelämäkerran lineaarinen tarina. *Kyllä* kertoo Ylä-Itävallan maaseudulla yksin suuressa talossaan asuvasta luonnontieteilijästä, jonka tutkimukset ovat päätyneet umpikujaan. Hän on elänyt jo kuukausia apaattisessa tilassa ja kykenee ainoastaan kiduttavaan itsetutkiskeluun. Eräänä syksyisenä päivänä luonnontieteilijä yrittää lukea Schumannin partituuria ja Schopenhauerin teosta, mutta kokee, ettei pääse sisälle kumpaankaan. Hän ryntää ulos talostaan tuttavansa kiinteistövälittäjä Moritzin luo, joka on myynyt hänelle talon tontin. Luonnontieteilijä alkaa puhua pidäkkeettömästi Moritzille ja kääntää esiin olemassaolonsa ”sairauden jo täysin runteleman sisäpuolen.” (*Kyllä*, 5).

Kuten *Kellarissa*, jälleen on käsillä hetki, jolloin asioiden jatkuminen samanlaisena voi johtaa vain itsemurhaan. Nytkin tapausten kulun katkaisee suorastaan pelastava käänne, joka tulee tällä kertaa ulkopuolelta, täysin sattumalta. Luonnontieteilijä on päättänyt paljastaa masennustilansa syyt, mutta tämä hetki osuu vain sattumalta yhteen sitä seuraavan helpotuksen kanssa, tapahtumilla ei ole syy-yhteyttä. Oman tilan paljastaminen onkin kertojan mukaan epätoivoinen ja hävettävä teko, ”henkinen yllätysshyökkäys” pahaa aavistamattoman Moritzin kimppuun: “[...] sairauteni paljastaminen vain Moritzille ja ainoastaan hänelle asiasta puhuminen olisi loppujen lopuksi ollut järjetöntä eikä yksinkertaisesti olisi voinut johtaa muuhun kuin olemassaoloni päättämiseen.” (*Kyllä*, 18.) Sielun syvyyksien avaaminen ei siis sinänsä pelasta itsemurhalta vaan pikemminkin poistaa viimeisetkin pidäkkeet sen edeltä⁴.

Hengenpelastava käänne tapahtuu, kun Moritzin toimistoon astuvat sveitsiläinen rakennusinsinööri ja tämän elämäkumppani, joka kulkee tarinassa nimellä persiatar. Heidän saapumisensa keventää heti luonnontieteilijän henkistä tilaa ja rauhoittaa hänen tunteitaan. Luonnontieteilijä ja persiatar sopivat seuraavana päivänä lehtikuumimetsään tehtävästä kävelyretkestä, ja kirjan kuvaaman muutaman kuukauden ajanjakson aikana he käyvät toistuvasti kävelyillä keskustellen filosofiasta ja musiikista. Näiden kävelyiden aikana persiatar kertoo luonnontieteilijälle elämäntarinansa. Tähän tarinaan ei kuitenkaan sisälly pelastavaa käännettä. Persiattaren kohtaaminen pelastaa luonnontieteilijän, mutta paljastaessaan oman kokemuksensa luonnontieteilijälle, persiatar puolestaan on jo matkalla kohti kuolemaa, jonka varsinainen arkkitehti on hänen miehensä. Sveitsiläinen on tunnettu voimalanrakentaja, mutta hänen vuosikymmeniä nousujohteisena edennyt uransa on ollut persiattaren ansiota. Vastaavasti persiattaren kiinnostus mieheen on ilmeisesti alun alkaen perustunut neron tunnistamiseen keskeneräisessä raakileessa, jollainen sveitsiläinen aikanaan oli. Kun persiatar ei ole enää kahteenkymmeneen vuoteen voinut kehittää sveitsiläisen neroutta, ovat molemmat kyllästyneet toisiinsa. Nyt mies kostaa naiselle – persiattaren kertoman mukaan – piirtämällä tälle talon, joka nousee eräänlaisena kuolemansellinä kylmän kostealle niitylle hautausmaan taakse. Sveitsiläinen itse pysyttelee rakennustöiden aloittamisen jälkeen toisaalla ja suunnittelee ilmeisesti uutta liittoa.

Matthias Konzett on esittänyt, että arkkitehtuurilla ja kielellä on Bernhardin tuotannossa yhteys väkivaltaan, sillä molemmat sekä kuvaavat että aiheuttavat sitä⁵. Ro-

”Onko luonnontieteilijä vampyyri, joka tankkaa persiattaren tarinasta elämäniloa ja hylkää hänet sitten kuolemaan?”

maanissa *Kyllä* puhe ja yksin asuminen tyhjässä talossa täydentävätkin tappavasti toisiaan sekä luonnontieteilijän että persiattaren tapauksessa. Persiattaren kerrottua elämäntarinansa luonnontieteilijä vetäytyy, persiatar vaipuu horroksen kaltaiseen hiljaisuuteen talossaan ja poistuu sieltä lopulta vain heittäytyäkseen rekan alle. Persiatar toteuttaa sen, mistä hän on aiemmin puhunut naurahtaen luonnontieteilijälle: hän sanoo ”kyllä” itsemurhalle.

Voidaan kysyä, onko luonnontieteilijän pelastuminen omasta vankilatalostaan todella vapauttava käänne kuten *Kellarissa*, vai tulisiko siinä nähdä pahaenteinen yhteys persiattaren itsemurhaan: onko luonnontieteilijä vampyyri, joka tankkaa persiattaren tarinasta elämäniloa ja hylkää hänet sitten kuolemaan? Pienoisromaanin symmetrisesti rakentunut juoni jättää avoimeksi, missä määrin kertoja-luonnontieteilijä pystyy jatkamaan elämänsä ja työtään. Vaikutelmaksi kuitenkin jää, että hänen tieteelliset projektinsa ovat pysyvästi kesken, ja tämä ehkä suojelee häntä persiattaren kohtalolta. ”Luonnon vasta-aineita” koskeva tutkimus, jonka piti mullistaa tiede, on järjetön hanke, ja tämän persiatar sanoo suoraan viimeisessä puheenvuorossaan luonnontieteilijälle:

”Te olette menetetty tapaus, aivan kuten minäkin, hän sanoi, vaikka pakenisitte minne. Teidän tieteelliset hankenne ovat järjettömiä, aivan kuten kaikki tieteet ovat järjettömiä. [...] Kaikki mihin Te elämässänne, jota Te niin mielellänne kutsutte *olemassaoloksi*, olette ryhtynyt, on epäonnistunut. Te olette absurdi ihminen. Kuuntelin häntä vielä hetken, sitten en enää kestänyt ja jätin hyvästit.” (*Kyllä*, 117.)

Eräässä mielessä luonnontieteilijä hylkää persiattaren, sillä hän ei enää tarvitse sielunkumppania päästyään pahimman yli. Hän ei aiheuta persiattaren kuolemaa, muttei myöskään pelasta tätä. Mutta koska luonnontieteilijä pakenee ja koska hänen motiivinsa ovat ainakin osin itsekkäitä, jää persiattaren kertoma tarina hänen omalletunnonle. Teoksen loppuun upotettu persiattaren tarina onkin nähtävä ainakin osittaisena syynä kirjan tapahtumien kertomiselle, sillä syyllisyys persiattaren kuolemasta jää vaivaamaan luonnontieteilijää. Luonnontieteilijä, joka aluksi vaikuttaa puhuvan vain itsestään, saa uuden roolin kuolleen persiattaren muistajana, hänen tarinansa kertojana. Toisin kuin persiatar, hän ei saa projektiaan päätökseen vaan pysyttelee liikkeessä ja jää syyllisyyden painamana eloon kertomaan.

Ajatteluvyöhykkeet

Kyllä-romaanin kanssa samana vuonna julkaistiin myös Bernhardin omaelämäkerran seuraava osa *Hengitys* (1978). Siinä Thomas joutuu 18-vuotispäivänsä edellä hoitamattoman keuhkoputkentulehduksen takia sairaalaan ja kauppa-apulaisen työ keskeytyy. Samaan sairaalaan on jo häntä ennen joutunut Thomasin elämän rakkain ihminen, isoisä Johannes. Hengenvaaralliseksi äityneestä keuhkopussintulehduksesta hädin tuskin selvinnyt Thomas toipuu sairaalassa isoisänsä seurassa, kunnes saa järkytykseksen kuulla isoisän kuolleen verenmyrkytykseen samalla, kun hänen oma tilansa jälleen heikkenee. Pian tämän jälkeen hänet siirretään toiseen sairaalaan. Siellä hän lääkärikunnan laiminlyönnin takia altistuu tuberkuloosille ja saa lopulta tartunnan, mistä

seuraa elinikäinen keuhkovamma. Omaelämäkerran kolmas osa päättyy sairaalasta kotiutukseen, jota varjostaa äidin joutuminen syöpäleikkaukseen.

Myös tämä aiheiltaan synkkä kirja kuvaa ratkaisevaa päätöstä: päätöstä jatkaa hengittämistä. Juuri isoisä tähdentää, että mieli hallitsee ruumista, eikä koskaan voi tietää, lienevätkö kaikki sairaudet itse aiheutettuja. Kun Thomas ja isoisä tapaavat viimeisiä kertoja, Thomasin jokerran selvittyä pahimman vaaran yli, on kuoleman lähestymisestä ilmeisen tietämätön isoisä täynnä energiaa ja suunnittelee tulevaisuutta. Isoisä on anarkisti ja kirjailija, jonka pääteos on ollut tekeillä koko Thomasin eliniän, mutta se jää keskeneräiseksi kuoleman yllättäessä.

Tullessaan viimeistä kertaa sairaalan toiselta osastolta tapaamaan Thomasia, isoisä tähdentää, että "[...] taiteilijan, ja aivan erityisesti kirjailijan, suoranainen velvollisuus on oleskella sairaalassa aika ajoin, ja on yhdenmukaista, onko tuo sairaala sairaala vai vankila vai luostari" (*Hengitys*, 44). Isoisän mukaan vain laitosten muodostamalla "ajatteluvyöhykkeellä" voi ajatella "elin-tärkeitä ja olemassaolon kannalta ratkaisevia ajatuksia" (*Hengitys*, 43). Thomasin onnistuikin kääntää sairaalassa viettämänsä ajanjakso hyödykseen. Kun liikkuminen on hänelle vielä mahdotonta, tulee sairaalan rutiinien havainnoinnista ensi alkuun ajattelun virike. Myöhemmin, isoisän kuoltua, hän alkaa myös lukea klassikoita, runoutta ja näytelmiä sekä tehdä merkintöjä lukemastaan, aivan kuten isoisä, jonka kirjastosta monet Thomasille sairaalaan tuodut kirjat ovat peräisin. Ei ole sattumaa, että lukeminen alkaa vasta isoisän kuoltua.

"Tein sen oivalluksen, että kirjallisuus voi tarjota matemaattisen ratkaisun elämälle ja aina joka hetki myös omalle olemassaololle, jos kirjallisuutta alusta alkaen harjoitetaan matemaatiikan tavoin, ajan mittaan *korkeana* ja lopulta *korkeimpana matemaattisena taiteena*, jota me voimme kutsua *lukemiseksi* vasta sitten, kun me hallitsemme sen täydellisesti. Olin kynnnyt tekemään tämän oivalluksen vasta isoisäni kuoleman jälkeen, tästä ajatuksesta ja havainnosta minun on kiittäminen hänen kuolemaansa." (*Hengitys*, 105.)

Vaikka isoisän kuolema onkin järkytys Thomasille, se on samalla myös vapautus. Omaelämäkerran edellisessä osassa tapahtunut kapina, pestautuminen oppipojaksi Podlahan kellarikauppaan, oli ollut irtautumista isoisän liian ankarasta opista. Nyt Thomas kokee lopullisesti valmistuvansa isoisänsä koulusta. Hän on valmis olemaan yksin.

"Se, että olin yksin ja että minun oli nyt jatkettava omin voimin eteenpäin, ei äkkiä tuntunut minusta ainoastaan mahdolliselta vaan näin tilanteessa minulle aikaisemmin vieraan, uskomattoman olemassaoloa edistävän käyttövoiman. [...] Isoisäni koulu, jota voin sanoa käyneeni syntymästäni lähtien, päättyi hänen kuolemaansa. Äkillisellä kuolemallaan hän oli vapauttanut minun opetuksestaan." (*Hengitys*, 74–75.)

Hengitys käsittelee vakavaa sairautta, läheisen kuolemaa ja elinikäisen vamman saamista. Kokemukset kääntyvät silti jonkinlaiseksi voimaantumiseksi, kun omatoiminen kirjallinen harrastus alkaa isoisän poistuttua. Isoisän kuoleman myötä Thomas pystyy tarttumaan omaan työhönsä. Kuten *Kellarissa*, symbolinen tapahtuma kuvataan jälleen hyvin kouriintuntuvasti: Thomas perii isoisänsä kirjaston ja kirjoituskoneen, amerikkalaisen L. C. Smithin, jolla Bernhard kirjoitti tekstinsä puhtaaksi läpi elämänsä. Isoisältään hän perii vastakarvaisen asenteensa ja kirjallisen makunsa lisäksi myös keskeneräisen teoksen. Siinä missä isoisä ei saanut pääteostaan valmiiksi, Bernhardin tuotteliaisuus perustuu siihen, että keskeneräisyys muuttuu hänellä esteettiseksi periaatteeksi.

Vankeuden ja vapauden näkökulmasta *Hengitys* ja *Kellari* esittävät, kuinka kaikki voi muuttua yhdessä hetkessä, suunnittelematta. Scherzhauserfeld kääntää Thomasin koulutieltä, sairaus tempaa hänet kellarista, hän päättyy ajatteluvyöhykkeelle, ja nuorukaisen sinne päästyä isoisä kuolee. Mutta jos puolestaan isoisän kuolemalla ja *Kyllä*-romaanin persiattaren itsemurhalla on yhteys, se koskee kertomisen veloitetta: Thomasista tulee kuoleman myötä kirjailija-Bernhard ja luonnontieteilijästä kertoja. Isoisän ja persiattaren tarinoita kerrotaan ehkä siksi, että oppilaana ja kuuntelijana niihin ei ole voinut osallistua. Asian esittäminen näin johtaa jatkokysymykseen: onko kirjallisuus Bernhardille eräänlainen omavalintainen vankila ja menneistä kuolemista kirjoittaminen sielunhoitoa vankilan kappelissa? Bernhard esittää kyllä, että vapauttava käänne voi pinnallisesti näyttää tieltä vankeuteen, mutta onko asia nähtävä myös niin, ettei todellista vapautumista olekaan? Kuljettaako käänne aina vankeuden muodosta toiseen – toisten asettamasta pakosta itse asetettuun, sisäistettyyn velvollisuuteen?

Miljoonia onnettomia olentoja

Bernhardin vuonna 1982 julkaistu pienoisromaanin *Betoni* rinnastuu monella tapaa *Kyllään*. Se käsittelee samoja teemoja: mahdotonta projektia, mielisairauden pelkoa, ahdistusta ja itsemurhaa. Juoni on äärimmillen karsittu, kuten tekijän 80-luvun tuotannossa yleensäkin. Sivumääräisesti suurimman osan kirjasta täyttää päähenkilön kuvaus itsestään ja elämänsä puitteista. Mutta jos *Kyllä* esittää luonnontieteilijän pohjimmiltaan luotettavassa valossa, niin *Betonin* kertoja, Rudolf, vaikuttaa hypokondrisessa liioittelussaan ja itseaiheuttamassaan työkyvyttömydessä naurettavalta. Hän on suojannut itsensä niin tarkalleen ulkopuolisilta vaikutteilta, ettei voi ottaa apua vastaan keneltäkään, kun hänen tutkimuksensa jäävät polkemaan paikalleen. Kirjoitustyö säveltäjä Mendelssohn Bartholdysta on juuttunut vuosikymmenen kestäneeseen valmisteluvaiheeseen, ja teoksen alussa kirjoittamisen aloittaminen epäonnistuu jälleen⁶. Suuri osa kirjasta vietetään Rudolfin vanhemmiltaan perimässä suuressa talossa Peiskamissa, missä taloudellisesti turvattua elämää viettävä päähenkilö käy läpi vaivojaan, vaikeaa suhdetta siskoonsa ja muita syitä kirjoituspro-

jektiin viivästykselle. Lopulta hänen onnistuu kaikesta huolimatta matkustaa Palman saarelle, minne kirjan loppu sijoittuu.

Betonin loppu hyödyntää samankaltaista upotusrakennetta kuin persiattaren kertomus *Kyllässä*, mutta *Betonin* tarina tarinassa on korostetun irrallinen suhteessa muuhun kerrontaan. Rudolf muistelee aiemmin Palmalla kuulemaansa ja osittain todistamaansa traagista tapahtumakulkua korituolissa silmät suljettuina. Kertojan edestakaisin vellovaa luulosairasta mietiskelyä vasten tämä tarina piirtyy esiin selkeänä ja ehjänä: Edellisellä matkallaan Rudolf on sattumalta tavannut nuoren saksalaisnaisen, Anna Härdtlin. Nainen kertoo tulleen Palmalle miehensä ja pienen lapsensa kanssa lomalle, koska heidän avaamansa sähköliike Münchenissä on joutunut vaikeuksiin miehen osaamattomuuden, viranomaisten painostuksen ja tavarantoimittajien huolimattomuuden takia. Halvalla tehdyn lomamatkan on ollut määrä tarjota perheelle hengähdystauko, mutta se osoittautuu painajaiseksi, joka päättyy miehen mahdollisesti tapaturmaiseen, mahdollisesti itse aiheutettuun kuolemaan. Muistelonsa jälkeen Rudolfille käy ilmi, että hänen viimeisen Palmanmatkansa jälkeen Anna on tappanut itsensä ja on nyt haudattu samalle hautausmaalle kuin edesmennyt miehensä. Kirja päättyy Rudolfin järkytykseen ja unilääkepöhnäiseen pelkotilaan.

Annan tarina on yllätyksetön mutta iskevä. Kirjan viimeisille sivuille aseteltu tragedia on piikki Rudolfin ylireflekstiivistä, päänsisäiseksi jäävää märehdintää vastaan. Suoraviivainen kertomus nuoren perheen tuhoutumisesta muistuttaa todellisuudesta, josta irrallisena Rudolf elää. Kertoja ajattelee, kenties realistisesti, ettei pysty auttamaan Annaa, mutta yleistää tämän kyvyttömyyden tunteen tavalla, joka on katteeton ja ylimielinen:

”On todellakin miljoonia tuollaisia onnettomia olentoja, joita ei voi pelastaa heidän onnettomuudeltaan. He ajautuvat onnettomuudesta toiseen koko elämänsä ajan ilman, että asialle voisi tehdä yhtään mitään. Nuori rouva Härdtl on juuri tuollainen ihminen, minä ajattelin. Nousin ylös ja otin Moschelesin kirjan, joka oli ollut kirjoituspöydän oikealla puolella Schubringenin kirjan päällä, ja siirsin sen vasemmalle puolelle Nadsonin kirjan alle.” (*Betoni*, 141.)

Betonissa Bernhard onnistuu muotoilemaan keskeisen teemansa eli vankeudesta vapautteen johtavan käänteeseen avulla kysymyksen, joka nostaa teeman käsittelyn uudelle tasolle: jos kirjoittaminen ja sen vaatima ulkopuolinen asenne pystyvät kääntämään ympäri olosuhteita ja käsityksiä mitä perustavimmalla tavalla, merkitseekö tämä, että toiminnasta pidättäytyminen on kirjoittajalle välttämätöntä? Bernhard ei anna selkeää vastausta vaan tyytytty esittämään skenaarion, jossa kirjoitus ja toiminta irtoavat toisistaan sekä näyttää tämän erkanemisen seuraukset. Hän upottaa kirjoittaja-kertojan monologiin ulkopuolisen äänen, joka ei kuitenkaan sula osaksi ajatuksenvirtaa vaan koteloituu siihen kiinteänä irrallisena tarinana. Tässä voi nähdä variaation kuoleman aiheut-

taman syyllisyyden teemasta. Toisaalta sitä voi lukea myös tarkkana huomiona Rudolfin valta-asemasta suhteessa Annaan. Bernhard tuntuu alleviivaavan kertojansa asemaa omistavassa luokassa, oman kulttuurinsa sisällä elävänä etuoikeutettuna miehenä. Ei liene sattumaa, että pienoisromaaneissa *Kyllä* ja *Betoni* kertojasta erillisen, kriittisen äänen saavat kuolevat henkilöhahmot ovat ensinnäkin naisia, ja että heidän tilanteensa ovat lisäksi erisyistä johtuen vähemmän itsenäisiä kuin kertojan: he ovat taloudellisesti riippuvaisia, pienten lasten huoltajia tai vierasmaalaisia.

Betonin haaste

Käsitellyt pienoisromaanit *Kyllä* ja *Betoni* sekä omaelämäkerralliset *Kellari* ja *Hengitys* hyödyntävät erilaisia keinoja vankeudesta vapautteen johtavan käänteeseen käsittelyssä. Siinä missä nuoruustarina *Kellari* on melko yksiviivainen kertomus henkisestä kahleiden karistamisesta, sairaalaan sijoittuva *Hengitys* ja luonnontieteilijän kertoma *Kyllä* nojaavat rakenteeseen, jossa toisen kuolema sisäistyy kirjoittamisen velvoitteeksi. *Kellarin* osalta on huomattava, että siinä vasta valmistellaan Thomasin kirjailijuutta – ehkä tässä syy kirjan vähemmän reflektiiviseen muotoon.

Hengitys ja *Kyllä* paljastavat korttinsa vasta teosten lopussa. Niissä temporaalinen suhde kuoleman ja vapautumisen välillä näyttää ainakin pinnallisesti hahmottuvan eri tavoin: omaelämäkerrallisessa *Hengityksessä* käänne tapahtuu isoisän kuoleman jälkeen, *Kyllässä* käänne puolestaan edeltää persiattaren kuolemaa. Ero ei kuitenkaan ole itsestään selvä, sillä *Kyllän* käänne voidaan paikantaa ajallisesti myös toisin, persiattaren kuoleman jälkeen. Tämän puolesta puhuu se, että luonnontieteilijän päätös kirjoittaa ylös tapahtumien kulku, jonka alkupisteessä hän kohtaa persiattaren ja hänen ahdistuksensa laukeaa, seuraa persiattaren kuoleman aiheuttamasta syyllisyydestä. Samoin *Hengityksessä* isoisän kuolema on vapauttava tapahtuma siksi, että juuri isoisä on jo hyvin varhaisesta lähtien ollut Thomasin elämän keskipiste ja itsetuhoisten ajatusten toteuttamisen este. Sittenkin side on muuttunut vangitsevaksi, mutta sen lähtökohta on rakkaus. Yhdistävä side vainajaan on siis molemmissa tapauksissa yhtä tärkeä tekijä kuin kuolema, joka asettaa muistamisen ja kirjoittamisen tehtävän.

Vuonna 1978 julkaistut teokset liikkuvat samassa maastossa: molemmissa kirjoissa on kyse kuolleen muistamisen velvoitteesta ja kirjoittamisesta tämän vaateen toteuttamisena. Siten ne ottavat kantaa kirjoittamisen merkitykseen. Kirjoittamaan ryhtyminen merkitsee oman keskeneräisyyden hyväksymistä, sillä kun luonnontieteilijä toistaa persiattaren kritiikin omaa tiedeprojektiaan kohtaan, hän samalla katsoo kesken jäänyttä työtään ulkopuolelta ja näkee sen absurdin yhteyden elämänsä. Thomas taas ottaa haltuun kuolleen isoisänsä kesken jääneen elämäntyön ja alkaa etsiä uusia keinoja kirjoittamiseen, sillä isoisän projekti näyttyy nyt traagisena. Keskeneräisyyden hyväksyminen vapauttaa niin luonnontieteilijän kuin Thomasinkin kirjoittamaan.

Esittämälleni tulkintalinjalle suurimman haasteen asettaa käsitellyistä kirjoista pienoisromaani *Betoni*. On avoin kysymys, onko kirjan lopussa kuultu uutinen Annan kuolemasta kertoja Rudolfille millään tapaa vapauttava käänne. Nähdäkseni Bernhard jättää kysymyksen auki. *Betonissa* on piirteitä, jotka *Kyllän* tapaan muistuttavat yhteisymmärryksen viriämisestä vainajan ja kertojan välillä, mutta toisaalta Rudolf on syvemmälle apatiaansa sotkeutunut kuin luonnontieteilijä ja esittää myös alentuvia ja omalle asemalleen sokeita huomioita Annasta. Tämä asettaa kyseenalaiseksi hänen kykynsä muistaa Annaa. Jättämällä ratkaisun avoimeksi Bernhard ehkä näyttää, ettei käänne aina ole mahdollinen. Oman elämänsä satunnaisten lähtökohtien vangiksi jäänyt Rudolf ei ehkä enää löydä oikeaa hetkeä murtautua ulos. Hänen kohtalonsa on kenties olla ”pelkkä rangausvanki” ja ehkä Mendelssohn Bartholdy tulee muserutamaan hänet. Mutta toisaalta kirjoittajana ja sivullisena, tunnesiteisiinkin kykenevänä ihmisenä Rudolfilla saattaa vielä olla voimia karistaa kahleensa. Tätä Bernhard ei kerro.

Käänteeseen edellytykset ovat hänen kirjoissaan aina todelliset, mutta ne tulevat ilmeisiksi vasta käänteen myötä. *Betonissa* kerronta käytännössä katkeaa Annan

kuolinuutiseen, ja lukija voi vain arvailla tapahtumien suuntaa tästä eteenpäin. Tässä suhteessa *Betoni* on poikkeuksellinen. Siinä kirjoittaminen ei samastu vastuullisuuteen, vaan ilmaan jää kysymys, olisiko Rudolfin pitänyt toimia. Vapauttava käänne, jota Bernhard kuvaa, ei välttämättä ole ennalta säädetty kirjoittamisen ja muistamisen suuntaan, vaan se on ymmärrettävä kaikessa satumanvaraisuudessaan vapautumisen yleiseksi mahdollisuudeksi. Tämä mahdollisuus ei ole seurausta etuoikeutetusta asemasta. Pikemminkin vapautuminen merkitsee erilaisten elämänehtojen havaittavaksi tulemistä

On latteaa sanoa, että Thomas Bernhard kirjoitti omasta kulttuurisesta taustastaan lähtien ja samalla sitä vastaan. Kuitenkin se, miten laajalti ja syvällisesti hänen onnistui tuotannossaan kuvata ja kritisoida elämänpäättämisen, on kenties eurooppalaisen sodanjälkeisen kaunokirjallisuuden merkittävin saavutus. Bernhardin kirjoituksella on harvinainen kyky antaa vaikutelma itsestään ajattelun kielenä. Siihen koteloituneiden, vastakarvaisten muistojen ja traumojenkin ymmärtäminen tuon ajattelun liikuttajiksi tekevät Bernhardista vapautuvan kirjoittajan, jonka fiktiivinen ja autobiografinen kerronta säilyttävät voimansa valmistaa lukijaa uusiin käänteisiin.

Viitteet

- 1 Fellinger 2013, 122.
- 2 *Hakkuun* aiheuttamasta kunnianloukkauksoikeudenkäynnistä ja näytelmää *Heldenplatz* seuranneesta kohusta, jonka aikana Itävallan presidentti Kurt Waldheim tuomitsi esityksen ”Itävallan kansaan kohdistuvaksi loukkaukseksi”, katso kääntäjä Tarja Roinilan jälkisanat (Roinila 2007, 170–173).
- 3 Omaelämäkerrassa on otettava huomioon, että Bernhard on moneen otteeseen esittänyt varauksia muistinvaraisen kokemuksen kirjallisen ilmaisemisen luotettavuutta kohtaan, sekä filosofiselta että käytännölliseltä kannalta: ”Kuvat tu esiin jotakin, joka kyllä vastaa kuvaajan *pyrkimystä totuuteen*, mutta ei itse totuutta, sillä totuus ei ylipäättään ole ilmaistavissa.” (*Kellari*, 33.); ”Täydellisyys ei ole mahdollista missään muodossa, saati sitten kirjoituksessa, ja etenkin tällaisissa muistiinpanoissa, jotka koostuvat tuhansista ja taas tuhansista muistojen mahdollisuuspirstaleista.” (*Hengitys*, 62.) Bernhardin omaelämäkerralliset tekstit rakentuvat kuitenkin narratiivisesti eheiksi kokonaisuuksiksi, ja kerronnaltaan niitä voi pitää hänen romaanejaan yksinkertaisempina.
- 4 Teemu Mannisen ajatus, jonka mukaan Bernhardilla ”tunteista puhuminen

- muuttaa maailmaa” (Manninen 2013) vaatii tämän juonikuvion valossa täsmennystä. *Kyllän* alkutilanteessa luonnontieteilijä puhuttelee Moritzia tahdittomasti ja vaarallisesti, sillä avautuminen on tungetteleva teko, joka näyttää uhkaavasti johtavan kohti itsemurhaa. Maailman muuttaminen vaatii siis muutakin kuin tunteista puhumista, vähintäänkin erityisen tunnesiteen puhujien välille. Ratkaisu voisi olla erottaa tunteista puhuminen niistä kirjoittamisesta, mutta tämä johtaa uuteen ongelmaan: Bernhardin kirjoitus on liian teknistä ja kerroksellista samastuakseen tunteista puhumiseen suorana itseilmaisuna. Konzett 2002, 15.
- 5 Sivuhuomiona on syytä mainita, että säveltäjän teoksen *Die wandernden Komödianten* kuulemisella on ollut teoksen kertojaan perustavanlaatuisen merkitys, sen ”nerokkaan epätäydellisyyden vuoksi” (*Betoni*, 112).

Kirjallisuus

- Bernhard, Thomas, *Kellari. Vetäytyminen* (Der Keller. Eine Entziehung, 1976). Suom. Olli Sarrivaara. LURRA Editions, Helsinki 2011.
- Bernhard, Thomas, *Hengitys. Päätös* (Der Atem. Eine Entscheidung, 1978). Suom.

- Olli Sarrivaara. LURRA Editions, Helsinki 2012.
- Bernhard, Thomas, *Kyllä* (Ja, 1978). Suom. Olli Sarrivaara. LURRA Editions, Helsinki 2013.
- Bernhard, Thomas, *Kylmyys. Eristys* (Die Kelte. Eine Isolation, 1981). Suom. Olli Sarrivaara. LURRA Editions, Helsinki 2012.
- Bernhard, Thomas, *Betoni* (Beton, 1982). Suom. Olli Sarrivaara. LURRA Editions, Helsinki 2008.
- Bernhardt, Thomas, *Hakkuu. Muuan mielenkuohu* (Holzfällen. Eine Erregung, 1984). Suom. Tarja Roinila. Teos, Helsinki 2007.
- Fellinger, Raimund, Jälkisanat (Nachwort, 2006). Teoksessa *Kyllä*. Suom. Olli Sarrivaara. LURRA Editions, Helsinki 2013.
- Konzett, Matthias, National Iconoclasm. Thomas Bernhard and the Austrian Avant-garde. Teoksessa *A Companion to the Works of Thomas Bernhard*. Toim. Matthias Konzett. Camden House, New York 2002, 1–22.
- Manninen, Teemu, Oman pesän liikaajaksi syytetty Thomas Bernhard on kaikkein tärkein kirjailija. *Helsingin Sanomat* 18.3.2013.
- Roinila, Tarja, Jälkisanat. Teoksessa *Hakkuu*, Thomas Bernhard. Teos, Helsinki 2007.

KUINKA PÄÄSTÄ POIS IHMISYYDEN TILASTA?

Georges Bataille
Uskontoteoria
(Théorie de la religion, 1973)

niin & näin -kirjat 2016

180 s.

Suom. Roni Gren

ISBN 978-952-5503-85-2

NIIN & NÄIN

27,00 €

lehden
kestotilaaajille 24,00 €

Kirjastonhoitaja Georges Bataillella (1897–1962) on hätkähdyttävää sanottavaa isovarpaasta, Auringosta ja kaikenlaisesta siltä väliltä. Hänen ajattelunsa keskeinen moottori on kokemuksellinen: tietoisuus ilman

ihmistä subjektina. Bataillelle erityisen merkittävää kokemusta on pyhän kokemus, joka on kiihkeydeltään kuin kauhua ja väkivaltaa.

Uskontoteoria perustuu kirjastonhoitajan säntillisyydellä omaksut-

tuun antropologiseen aineistoon, mutta tulkinnat ja päätelmät ovat jyrkän epätotunnaisia. Teos on yksi Bataillen ajattelun keskeisimmistä esityksistä: siihen tiivistyvät hänelle olennaiset teemat, kuten elämyksellisyys, yleinen talous, tuhlaukset ja väkivalta.

TUOMO ALHOJÄRVI

Kaamoskuvia Saamenmaassa

Skábmagovat-elokuvafestivaali Inarissa

Jäästä valetussa elokuvateatterissa on yllättävän lämmin. Ranskalaiset tarjoavat limupullosta viiniä. Lapset tanssivat, kun lyhytelokuvia heijastetaan jäiselle valkokankaalle. Ihmiset tekevät tilaa ja likeytyvät toisiaan. Takamus porautuu poronnahkaan, ja käsineiden nahka pehmentää taputukset: táp, táp, táp, táp, táp... Ollaan elokuvissa, Saamenmaassa.

Seinät kaatuvat päälle ja mitäs sitten

Festivaalin avajaisiltana etsiydyn Sajoksen kulttuuri-keskukseen seuraamaan Kiirunan saamelasteatterin *Reaktor*-näytelmää. Ollaan maan alla väestönsuojassa. Suomen seitsemännen ydinvoimalan reaktori Inarissa on räjähtänyt. Saamelaispuolueen määrätietoinen puheenjohtaja, särmikäs kolttasaamelainen aktivisti ja tokkaansa ikävöivä poromies pyrkivät pitämään päälleen kaatuvia bunkkerin ja mielen seinä pystyssä. Pohjoissaameksi puhuttu ja suomeksi tekstitetty näytelmä käsittelee luonnon totaalisen tuhon mahdollisuutta, rajatun tilan ahdistavuutta, horisontin katoamista konkreettisesti.

Kenneth Hætтан kirjoittama ja Anita Suikkarin ohjaama näytelmä on kiinni meidän ajassamme ja kenties myös tulevassa. Pyritään selvittämään, mitä räjähdysken hötäkässä on tapahtunut. Kuka ulkona on vielä hengissä, jos kukaan. Kuka on vastuussa. Missä vaiheessa ahtaus kulminoituu, niin että on pakko riskeerata kaikki ja astua ulkomaailmaan. Luonnon muuttuminen vieraaksi ja myrkylliseksi enteilee tulevaa. Viittauspisteet nykyisissä pohjoisen kehityskuluissa ovat niin selvät, ettei suurempaa alleviivausta tarvita.

People need a big hug and a slap, tietää navajo-ohjaaja Larry Blackhorse Lowe. Festivaalin päävieras aloittaa avaustilaisuudessa navajonkielisellä esittelyllä. Esittely paikoittaa navajon neljän klaaninsa kudelman. Tervehdysten jälkeen Blackhorse siirtyy kuvaamaan englanniksi yli viisitoista vuotta jatkunutta uraansa. Amerikkalaisten 70- ja 80-lukujen elokuvien parissa kasvaminen näkyy ohjaajan mukaan hänen omien kuviensa kyynisydessä. Mutta tarkoitus on pyristellä tästä perinnöstä irti ja kertoa voimakkaita tarinoita alkuperäiskansoista köyhysporon tuolla puolen. Rakkauden eri muodot, navajokielen mahdollistamat diipimmät levelit, tavaramuotoisesta elokuvasta irrottautuminen, spirituaalisuus ja inhimillisen kokemuksen kirjo ovat hankkeen ytimessä.

Jännite kyynisyyden ja rakkauden välillä iskee naamalle Blackhorsesen lyhytelokuvissa. Miehet ja tympeässä kuvastossa piehtarointi ovat useimmissa elokuvissa pääosassa. Musiikkivideossa *Minor Disturbance* (2006) nuori

navajomies vaeltaa läpi reservaatin, saa selittämättömän tekstiviestin (*“fucking faggot”*) ja jatkaa vaellustaan. Mitään ei oikein tapahdu, ja se mitä tapahtuu, ei paljon häiritse. *Floating* (2008) puolestaan on yhdeksänminuuttinen elokuva antisankarista, joka käy puhelinkeskustelua tyttöystävänsä kanssa. Hodarimakkarat palavat pannulla pohjaan, sämpylöitä ei löydy, tyttöystävä kimpaantuu joka sanasta. Päähenkilö tarvitsisi tunnin omaa aikaa, ja katsoja on samaa mieltä. Hiki puskee pakostakin, kun tajuaa, ettei tämä keskustelu tule päättymään. Ja kun turhasta keskustelusta vihdoon päästään, niin *Shush* (2003) tarjoaa vähän liiankin suoraa ratkaisumalleja. Lyhytelokuva on äänekäs ja väkivaltaisen kuvaus perheväkivallan ratkaisemisesta suuremmalla väkivallalla. Veri ratkaisee, väkivalta pelastaa ja alistaa naiset. Vain kierre jää.

Eivät ole ihan helppoja juttuja

Blackhorse Lowe on festivaalin päävieras ja elävä todiste kyynisyyden työstön merkityksestä.

Samat teemat kaikuvat pitkin festivaalin elokuvatarjontaa, mutta monessa tapauksessa herkemällä ja tarkemmalla otteella. Siinä missä *Shush* rypee väkivallan ja veren kierteessä, pyritään monissa elokuvissa aktiivisesti siitä pois. Yhdysvaltalaisen Andres Torres-Vives'n elokuvassa *Istinma* (To Rest, 2013) lakotamies yrittää kantaa huolta alkoholisoituneesta isästään, joka pistää vastaan. Öiset painiottelut reservaatissa saavat kontrastikseen harvinaisen kirkasta viisautta, kun vanha isä selvänä ollessaan jakaa synnyistä, tarinastaan ja maisemastaan. Suuri tollous ja viisaus vuorottelevat. Ylisukupolvinen tieto, poljettujen kansojen traumat ja lempeyden ja tuhovoiman kerroksellisuus tekevät elokuvasta helmen.

Amanda Kernellin *Stoerre vaerie* -lyhytelokuvassa (2015) ollaan samoilla aaltopituuksilla Ruotsin puoleisessa Saamenmaassa. Elle, 78 vuotta, ei pidä saamelaisista. Hän joutuu kuitenkin poikansa pakottamana lähtemään siskonsa hautajaisiin Saamenmaahan kohtaamaan oman saamelaisuutensa. Työstämisen taakka ei jakaannu ylisukupolvisesti tasan, nuoremmat eivät elä samaa haa-

Sparrooabbán (2016)

vaisuutta. Kuolema voi tulla sovinnon väliin, mutta ei tee siitä liian myöhäistä. Sovinnosta kertoo myös toinen merkittävä saamelaislyhytelokuva, Elle-Máijá Tailfeathersin dokumentaarinen *Bihittoš* (2014). Elokuva kertoo ohjaajan vanhempien (äiti blackfoot, isä saamelainen) rakkaustarinasta, sen kariutumisesta ja ohjaajan suhteesta isäänsä. Teknisestikin kaunis ja oivaltava elokuva käyttää intensiivisesti hyväkseen erilaisia aineistoja ja kerronnan keinoja. Teemat ovat ikivanhoja: eron ja merkityksettömyyden aiheuttama masennus, viina, vieraantuminen. Mutta lohdullinen pääpaino on kuitenkin työstämisen mahdollisuudessa ja sovituksessa.

Metissiohjaaja Wayne Wapeemukwan *Balmoral Hotel* (2015) on vancouverilaisen seksityöläisen tanssima elämäkertä. Ei puhetta, vaan keskellä kaupungin rosoista katua etenevä tanssi kuin loitsu. Maaginen realismi yhdistyy dokumentaarisuuteen. Tanssijan ruumis saa voimansa jostain, jota katsoja ei voi tavoittaa eikä ymmärtää. Kyyneleet pakottautuvat silmiini. Vahva, vahva lyhytelokuva. Ja tuhansia kilometrejä etelämpää Venezuelasta kaikuu Awki Esteban Leman *Kataryn* (Stand Up!, 2014) musiikki. *Kataryn* on kaunis pieni dokumentti kichwa otavala -kansaan kuuluvan ohjaajan isovanhemmista ja kertomus ylisukupolvisesta työstä vapautua rasismistä ja häpeästä. Kaikki tiivistyy ohjaajan isoisan pitkään palmikkoon, jonka isoäiti joka aamu laittaa

edustuskuntoon. Valtakulttuurin kannalta nolosta ja häiritsevästä pienestä teosta löytyy vapaus, jonka nuoret sukupolvet joutuvat keksimään yhä uudelleen.

Osuvat kaamoskuvat

Saamelaisohjaaja Suvi Westin *Sparrooabbán* (Minä ja pikkusiskoni, 2016) on noussut ansaitusti esiin mediassa. Ihoa viistävä dokumentti kertoo ohjaajan pikkusiskon tarinaa lesboudesta, uskonnollisuudesta, saamelaisuudesta ja elämästä ylipäätään. Siskosten matka Helsingistä Saamenmaahan törmää vaikenemisen muuriin. Läheiset ihmiset eivät halua esiintyä kameralle homoseksuaalisuuteen liittyvässä elokuvassa. Teemasta vaikuttaa olevan vaikea keskustella edes nuorten saamelaisten kanssa. Moninaisuutta ei tunnu löytyvän saamelaisesta historiankirjoituksestakaan. *Sparrooabbán* osuu selvästikin herkkään kohtaan.

On kuitenkin oltava tarkkana. Ulkopuoliselle saamelaisten parissa tehty ja tehtävä työ seksuaalisen moninaisuuden ja itsemääräämisoikeuden puolesta jää piiloon. Elokuva on melkomoisen lohduton tässä suhteessa, ja voimavaroja tuntuu löytyvän lähinnä vain saamelaisen todellisuuden ulkopuolelta. Tätä lohduttomuutta on turhan helppo etäisyyden päästä tulkita totalisoiden. Katsojan vastuulla on olla vahvistamatta stereotyyppioita

saamelaisten ongelmista ja ratkaisukeinojen puutteesta. *Spárrooabbán* onkin merkittävä ennen kaikkea työvoittona: Näytöksen jälkeen silminnähdyn liikkuneet kiitospuheet kielivät aidosta murroksesta vaikenemisen muurin lävitse, mutta myös olemassaolevista keinoista työstää aihetta. Kuvat liittolaistavat kamppailuja.

Åsa Simmelin *Sieidi* (Sacred Stone, 1996) on vanhempi saamelaiselokuvan helmi. Lyhytelokuva kuvaa vanhan saamelaisnaisen kulttuurista vastarintaa. Pyhän kiven kulttuurievoluutio asettaa kontekstin: ensin on saamelaisten pyhä, jota osoittamaan asetetaan autotien varrelle kyltti. Saamelaisperhe nousee farmariautosta valokuvaamaan kiveä. Porukkaa alkaa rampata. Pian kivellä jo ryyppätään ja kuseskellaan, pullot särkyvät kiveä vasten. Äänekkäälle italialaiselle muotikuvaukselle paikka tarjoaa eksoottisen taustan. Vanhalla naisella menee hermot. Hän vaelttaa puolen Saamenmaan halki, repii muistomerkkiä osoittavan kyltin autotien varresta, kantaa sen

selässään kauas ja asettaa itse kokoamansa kiviröykkiön vierelle. Pian hellyttävät skandinaaviset uushipit löytävät paikalle, vaikuttuvat kivistä ja jäävät filistelemään niiden alkuperäisyyden tuntua. Vanha nainen hymyilee ja lähtee lampsimaan. Pyhyys voi vähitellen palata paikalleen. Hiljainen, syvä ja hervoton elokuva kulttuurisesta omimista (*appropriaatiosta*) ja vastarinnasta.

Festivaalin aikana en onnistu näkemään turhan tuntuista elokuvaa. Ehkä olen hiprakassa uteliaisuudestani alkuperäiskansaisuutta kohtaan; ehkä vain elokuvien tavasta osallistua todellisuuksien työstämiseen. Ja varmasti häkeltynyt kielikokemusten kirjosta. Moni asia menee koko ajan vähän ohi, ja tiedän, etteivät merkitykset tyhjeny ymmärtämääni. Lauantai-iltana Amocin ja Ailu Vallen rap-keikka saa ruumiin tykyttämään hiessä (enkä *minä* kuuntele mitään räppiä!). Kulmikkaat lauseet iskevät ilmaa tanssittavaksi: tamppaan kiitollisena.

Tiukka, lempeä festivaali. *Giitu*.

TYTTI RANTANEN

”Minä, silmä pimeässä” *Mannerlaatan* liikehdinnät

Kun ylittää lentokoneitse kerralla tarpeeksi monta aikavyöhykettä, voi tulla höpö olo. Tämä viistoutta ja vainoharhaa yhdistelevä kokemus on *Mannerlaatan* (2016) kerronnallinen sydän. Tyysten kameratonna toteutettu elokuva yhdistelee tekstuuriinsa sanoja ja asioita. Edellisten kanssa askaroi Harry Salmenniemi (s. 1983), jälkimmäisiä jäljentää suoraan filmille Mika Taanila (s. 1965). Tuloksena on täyspitkä ja -painoinen mutta välineellisesti vajaa fiktioteos.

Mannerlaatta on monitaiteisuudessaan tervetullut. Teosta voi verrata Alain Resnais'n elokuvallis-kirjalliseen yhteistyöhön Marguerite Durasin (*Hiroshima, rakastettuni*, 1959) ja Alain Robbe-Grillet'n (*Viime vuonna Marienbadissa*, 1961) kanssa: Taanilan elokuvallisen materiaalin rinnalla runoilija Harry Salmenniemen teksti on suvereeniuudessaan tasaveroinen, ei sivutuote. Kahden eri sukupolven palakitun uudistajan yhteistyöstä välittyy kokeilemisen ilo. Vaikka ”lettristinen elokuva lentopelosta” kuulostaa juhalliselta ja vakavalta, sujahtaa Salmenniemen hirtehin huumori osaksi Taanilan kokonaistuotannon vähintäänkin piilevää komiikkaa kuin käsimatkatavara edessä

olevan istuimen alle. Vaan ansioitunutta on muukin miehistö: Olli Huhtasen äänisuunnittelu ja Mika Vainion musiikit nousevat isoon osaan, Markus Pyörälän graafinen suunnittelu taas lykkää Salmenniemen tekstit liikkeelle.

Sekä aiheen että metodin tasolla *Mannerlaatta* tuntuu epäsuorasti pohtivan kahta jo kliseeksi muodostunutta pseudoprimitiivistä uskomusta: 1) Modernin matkustamisen (ensin juna-, nyt lento-) mahdollistamat siirtymät ovat niin nopeita, ettei sielu pysy kyydissä. 2) Kamera varastaa kohteensa sielun. Taanilan kameraton elokuva onnistuu vangitsemaan sielullisen pöhnäisyyden ja reissussa räyhtymisen kokemuksen, jota myös aikaerorasitukseksi eli *jet lagiksi* kutsutaan. Elokuvan kokeva subjekti toipuu

Tokio–Helsinki-lennon aiheuttamasta väsymyksestä hotellissa ja elää lentomatkan absurdeine proseduureineen mielessään uudelleen kuin valveudessa.

Teos kaivautuu suoraviivaisen kuvittamisen ohi matkustajan mieleen; visuaalisesti ei-esittävältä vaikuttava onkin käsitteellisesti ja ajatuksellisesti sangen esittävää. Selkeimmin kerrontaa kannattelevat tietenkin teksti ja äänisuunnittelu, johon on ujutettu lentokentillä äänitettyä hälyä ja kuulutuksia. Visuaalinen käsitteellisyys tarkoittaa, ettei kuvissa nähdä matkustajaa, hänen kohtaamiaan ihmisiä tai hänen kokemiaan tiloja tai tilanteita. Tämä on sikäläkin sopivaa, ettei lentokentissä ole juuri mitään nähtävää. Sen sijaan kirkkaalle filmille on valokopioitu esimerkiksi turvallisuusohjeita ja kärrymyynnin ruokalistoja. Toisissa osioissa taas kääntöfilmille on suoraan valotettu fotogrammeina esineitä ja kuituja, joita matkustavainen tulee taskussaan kantaneeksi¹. Onpa valokuvakehitteseen liuotettu suoraan närästyslääkettäkin poretabletteina.

Kuljeskelija välitilassa

(Post)modernin visuaalisia juuria jäljittävä elokuvatutkija Anne Friedberg kuvaa klassikossaan *Window Shopping* (1993) seikkaperäisesti uuden ajan kaupunkitilan jouti-

lasta valtiasta, flanööriä. Flanööri pasteeraili alkuaan katetuilla ostoskäytävillä (*passage*), sittemmin urbaanin kulutuskulttuurin miljööksi vakiintui ostoskeskus.²

Lentomatikustaja on flanööri olosuhteiden pakosta, ei identiteettivalintana³. Lentokentät ovat persoonattomaksi sliipattua epätilaa, jossa ei ole muuta tehtävissä kuin kuluttaa, odottaa ja läpäistä tarkastukset, mikä muodostaa myös *Mannerlaatan* kokemuksellisen ytimen. Läpivalaisun jälkeisessä suljetussa tilassa on tarjolla vain näennäistä valinnan vapautta: Viedäkö tuliaisiksi kossu vai jallupullo? Nauttiako ylihintaiset pullakahvit tässä vai tuossa kahvilassa? Neuroottisimmillaan *Mannerlaatta* on kauhuelokuva siirtymisen vaihoista ja vaivaannuttavuudesta, aiheodisteita lentopelon ja -jännityksen sekä tur- tumuksen väliseltä kauttakulkualueelta.

Friedberg yhdistää elokuvakulttuurin synnyin flanööriin huvituksiin. Kaupunkioleilulla ja katukuvan esittämisellä on myös ajallinen ulottuvuutensa. Elokuvakamera osoittautui aikakoneeksi, joka voi pysäyttää ja nopeuttaa ajan kulun tai muuttaa sen suuntaa⁴. Postmoderni ”spektaakkelin yhteiskunta” vain moninkertaistaa kuvallisuuden ja kuvaruutuistumisen, jolloin Friedbergin mukaan ajallisesti ja tilallisesti liukkaasta visuaalisuudesta ja virtuaalisuudesta tulee hallitseva moodi⁵. Audiovisuaalikulttuurin kuluttajan virtuaalinen katse voi juontua

urbaaneista speaktaakkeleista, mutta *Mannerlaatta* kääntää asetelman nurinkuriseksi: yleisölle ei esitetä päähenkilön katseen kohdetta (eikä päähenkilön ulkoista olemusta) vaan materiaalis-käsitteellinen ja tekstuaalinen versio tämän tajunnasta.

Kummallinen kokija

Kokeellisen elokuvan läpi johdattelee kokemuksellinen teksti. Kokemuksellisuus artikuloidaan heti alkupuolella: ”Ehdin kokea, mitä kokeminen on.” Myöhemminkin lataillaan ”kokemusteni liitetiedostoa”. Ruumiilliset havainnot putoilevat kankaalle lakonisesti ilman eri sanomistakin: ”Olen elossa ja havaitsen sen”, ”elimeni pitävät hiljaisuudesta” sekä unohtumaton ”oloni on pastöriomaton”.

Mannerlaatan markkinointitäkyksikin nostettu lause ”Mikään ei viittaa siihen, että onnettomuus tapahtuu pian”⁶ rakentaa monitulkintaisuuden jännitteen: kaikeko tässä lentopelkoisen katteeton neuroottisuus vai päinvastoin herkkyys muiden ohittamille pahoille enteille? Asetelma laukeaa lopulta toteutumattomuuteen (”Odotan, mutta onnettomuutta ei tapahdu”) ja toisaalle (”Olen onnettomuus, joka tapahtuu jollekin toiselle”). Sitä ennen viriää ajatus, onko kehittäillä elokuvallinen vastine ”persoonattomalle minä-kerronnalle”, jota tanskalainen kertomuksentutkija Henrik Skov Nielsen hahmottelee oivassa artikkelissaan vuodelta 2004⁷. Ensimmäisen persoonan kertojan persoonaton ääni voi välittää yksityiskohtia ja sävyjä, jotka ylittävät minä-kertojan loogiset tai ”luonnolliset” rajat⁸. Ennen kaikkea se muistuttaa, ettei fiktion esittävyys ole sidoksissa tosimaailmaan, sillä kertova teksti rakentaa itse omat referenssinsä⁹.

Nielsen mainitsee artikkelinsa innoittajaksi Maurice Blanchot’n, joka kehittää kertovaa neutria muun muassa teoksessa *L’entrelien infini* (1969). Blanchot julistaa neutrin merkitsevän loppua kertovan äänen kyylylle näyttää asioita jostain tietystä näkökulmasta, selkeältä tarkastelueräisytydeltä. Visio kerronnan keskuksena joutuu ravistelluksi¹⁰. Siksi *Mannerlaatan* kokeva minä, silmä pimeässä, ei voi myöskään hallita edes oman kokemuksensa kokonaisuutta.

Mannerlaatta on oikeastaan dystooppinen käänteisversio emersonilaisesta ”läpinäkyvän silmämunan” fantasiasta, jossa kokija-tarkkailija on niin yhtä (”pelkkänä silmänä”) luonnon kanssa, että kadottaa oman egonsa rajat luonnon jumalaisen harmonian virtaukseen¹¹. Lentokentillä ja -koneessa ei ole luonnosta tietoakaan, mutta silmä on silti tuomittu ottamaan vastaan rajattomasti kaikki ärsykkeet ja kertaamaan niitä tokkurassa. Linnunlaulu on ahdistettu Helsinki-Vantaan eriöiden ämyreihin.

Kun hämärtää

Mannerlaatan kamerattomuuden vuoksi kaikki kuvat ovat erikoislähikuvia, mikä on luontevaa teoksen välittämälle mielentilalle, jossa vaihtuvia ja välähteleviä vaikutelmia on hankala hahmottaa. Kun kommenttina omaan muotoonsa ja esittämiinsä aistimusongelmiin elokuvaan sisältyy myös kohta, jossa kirkas valkoinen pehmenee diagonaalisesti kohti pimeyttä, mustaa.

Myös tekstin kokevan minän ote kirpoo. Pyörälän toteuttamissa valtaisissa tekstiplansseissa tekstikin lakkaa merkitsemästä: Kun esitetty tekstimassa laajenee ja loittonee, pienenevät sanajatkumot lukukelvottomina suppuun. Myöhemmin virkkeet liikkuvat yhtä aikaa vasemmalta oikealle ja oikealta vasemmalle. Tekstuaalista kokonaisuutta ei voi ottaa vastaan. Nämä kohtaukset auttavat elokuvaa väistämään eksotisointia, johon se voisi syyllistyä käyttäessään loppupuolella japanilaisia kirjoitusmerkkejä kuin ornamentteja – myös länsimaisesta merkkijärjestelmästä vieraannutaan. Katsojan kiinnostus kohdat muodostuvat satunnaisiksi. Oireellisesti jään itse seuraamaan lausetta ”Nämä siirtymät, joita en ymmärrä, ärsyttävät”, vaikka kokonaisuus viehättää enemmän kuin pännii.

Kauniiksi lopuksi numerotkin osoittautuvat epäluotettaviksi. Numerotaulut ja pseudoloogiset laskutoimitukset loittonevat vähitellen himmeneväksi tähtitai-vaaksi. Mieleen jää kaikumaan ”En usko, että maailmasta voi paeta”. Valitettavasti, tekisi mieli lisätä, mutta loppuhuipennuksena soimaan pärähtävä Plastic Bertrandin ”Tout petit la planète” riemastuttaa liikaa. Ehkä futu-disco on parasta lääkettä ajallisuuden ja paikallisuuden sumentumiin.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Realismin nimissä on tosin ihmeteltävä, kuinka moni muka pyrkii turvatarkastukseen luoteja taskuissaan. Oma arsenaalini käsittäisi Wrigleyn levypurukumia (*placebo* korvakäytävälle) ja hiuspinnejä. Pikkujuttuja yhtä kaikki.
- 2 Anne Friedberg, *Window Shopping. Cinema and the Postmodern*. University of California Press, Berkeley 1993, 114.
- 3 Lentokenttämiljöön onnistuu kohottamaan tutajavan pateetisiin merkitystihentymiin korkeintaan *Helsingin Sanomien* Ilkka Malmberg. Ks. Taivaan portilla, *Kuukausiliite. Helsingin Sanomat* 7.3.2015.
- 4 Friedberg 1993, 100.
- 5 Sama, 183; ks. myös Karen Jacobs, *The Eye’s Mind. Literary Modernism and Visual Culture*. Cornell University Press, Ithaca 2001, 30–31.
- 6 Englanninkielisessä versiossa (*Tectonic Plate*) ei-mikyyksien ystävää ilahduttava: ”*Nothing suggests that an accident is about to happen*”.
- 7 Henrik Skov Nielsen, The Impersonal Voice in First-Person Narrative Fiction. *Narrative*. Vol. 12, No. 2, 2004, 133–150.
- 8 Sama, 139–140.
- 9 Sama, 146.
- 10 Maurice Blanchot, *L’entrelien infini* (1969). Gallimard, Paris 2006, 563.
- 11 Ralph Waldo Emerson, *Luonto* (Nature, 1836). Suom. Antti Immonen. niin & näin, Tampere 2002.

sosiologia

**53 vuotta sosiologista
tutkimusta ja yhteiskunta-
tieteellistä keskustelua**

"Big datan" haaste
Sosiologiset keskitason teoriat
Prekaarin palkkatyön yleisyys
The Poverty of Theory in Finnish
Segregation Research
The Academic Myth of
the Silence of the Finns
Kokeellinen sosiologia
Ostokokeet alkoholipoliittisena
interventiona
Universalismi sosiaalipolitiikassa
Alueelliset onnellisuuserot
Pohjoismaissa
Oma etu ja yhteinen hyvä
Kävelyssä rakentuva paikka
Muotoiltuja toimijoita

**Tilaa lehti!
sosiologia.fi**

NOORA TIENAHÖ

Urkukone auki avaruuteen

Nyky musiikki on käynyt sallivaksi, jopa lempeys ja tonaalisuus hyväksytään. Soittotekniikan laajennusten ja teknologian avulla kurkotetaan kohti vieraita elämänmuotoja: tiukoista ohjenuorista on siirrytty inhimillisen lain tuolle puolen, ulkoavaruuteen. Toisaalta uusi kasaantuu vanhan päälle. Vaikka traditiot koetettaisiin raunioittaa, jotain kuultaa aina läpi. Parillisina vuosina järjestettävä Tampere Biennale keskittyi uuden taiteellisen johtajansa Sami Klemolan (s. 1973) myötä eritoten äänitaiteeseen ja sirkukseen. Konserteissa kartoitettiin eri taidemuotojen välistä rajaa ja venytettiin musiikin käsitettä.

Keskustorin Vanhassa kirkossa äänivaippa värähtelee jo yleisön valuessa asemiinsa: urkuteos *LOUD PIPES SAVE LIVES* (2016) on alkamassa. Moottoripyöräpiireistä tuttu hokema viittaa siihen, että kovaääninen peli noteerataan – tosin liikenneturvallisuuden parantamisen sijaan tavoitteena lienee usein kukkoilu. Intialaiseen musiikkitraditioonkin tutustuneen Antti Tolvin (s. 1977) pillityöskentelyä sähköistävät Juha & Vesa Vehviläinen eli Pink Twins. Esitys käynnistyy läheisten taajuuksien huojunnalla. Kaiuttimia on siroteltu ympäri laivaa, mikä vahvistaa ääneen kietoutumisen kokemusta. Keskikäytävällä Pink Twins istuu tuottamassa ja muokkaamassa ääniä tietokoneillaan, urkuparvella Tolvi tekee samaa akustisesti. Tällaista musisointia kutsutaan eloelektroniikaksi.

Pitkään volyyymi ja jännite kasvavat. Olo on kuin sammakolla, joka siedätty hiljalleen kuumenevaan veteen. Lopulta kasvu tyrehtyy ja ääni jatkaa vain etenemistään. Voimakkaavirtaukset vievät laivaa tarjoillen tehosteita toisensa perään. Tunnen kirkon kovan penkin. Silmät sulkiessa päässä pyörii kuin merisairaalla. Mieleen laukkaavat Jean-Michel Jarre, Vangelis *Blade Runnerin* taustalla ja Kubrickin *Avaruusseikkailun* ääniraita¹.

Konkreettiset tai tunnistettavat äänet laittavat miettimään niiden lähdeä. Ajattelen väliin formuloita ja moottoreiden jyrähtelyä, väliin Speden nopeustestiä ja *Stalkerin* resiinaa². Viekö tällainen pohdiskelu pois päin musiikista ja onko se huono asia? Toisaalta kaikilla teoksen äänillä ei ole selvää auditiivisen aistimaailman kohdetta. Vai miltä kuulostaa hampaiden vihlonta? Miltä sähköimpulssi neuronien välillä?

Tämä seikkailu tuntuu kuitenkin putkimaiselta musiikin vain velloessa eteenpäin. Minne olemme matkalla? Onko päämääränä ainoastaan teoksen loppuminen? Tunnin soitannan jälkeen veljekset Vehviläinen vähittäin häpyy, urut jäävät hetkeksi pauhaamaan, hiljeten nekin. Jäljelle jää outo moottorinäni, joka vaimenee viimeisiksi henkäyksiksi ilman loppuessa pilleistä.

Ilman vaikeus

Toinen urkukonsertti on Tuomiokirkossa. Siellä soi Paavo Heinisen (s. 1938) konsertto *Aiolos* (2013), jota säveltäjä itse luonnehtii adjektiivilla ”pitkä”³. Nuorekkaammalle yleisölle Heininen lienee tuttu Kaija Saariahon, Jukka Tiensuun, Jouni Kaipaisen ja muiden kotimaisten kärkien sävellysohjaajana, mutta tämä pohjoisen modernismin *grand old man* säveltää yhä itsekin. B. A. Zimmermanilta ja Witold Lutosławskilta oppia hakeneen Heinisen kontribuutio uusien eurooppalaisten virtausten Suomeen jalkauttamisessa on ollut merkittävä. Mies itse on pitäytynyt tiukasti modernismissa, mutta se ei tarkoita paikalleen jämähtämistä – varsinkaan jos aatteen määrittelee kaikkien olemassa olevien mahdollisuuksien pitämisenä auki⁴.

Aiolos on konsertto uruille ja puhallinorkesterille, joten käytössä on pelkästään ilmalla toimivia instrumentteja⁵. Tämä käy laatuun, sillä kreikkalaisessa mytologiassa *Aiolos* on ilmojen tai tuulen hallitsija. Taruolentoa puetaan kuitenkin kummaan kaapuun, ja teoksesta on hankala saada otetta. Se kuulostaa modernistiselta, mitä se sitten enää tarkoittaakaan. Kiemurtelen penkissä ja todistanpa kahden kuulijan keskenlähtöäkin. ”Musiikin vaikeus on ihmisten laiskuutta”, sanoi Markus Fagerudd Yleisradion *Klassinen Suomi* -sarjassa.⁶ Allekirjoitan väitteen. Tällainen musiikki vaatii ja ansaitsee totuttelua ja paneutumista.

Avaruuden äänilähteet

Uuden musiikin avaruuskonnotaatiot tulevat toden teolla tärykalvoille Pakkahuoneen kamarikonsertissa. Ensin lavalle nousee tanskalais-islantilainen Ensemble Adapter kantaesittämään Jarkko Hartikaiselta (s. 1981) tilaamaansa teosta *Studies on Empathy* (2016)⁷. Teos opettaa kuulijalleen korvien herkistymistä yhtenä empatian muotona. Vähäpätöisinkin häly muuttuu merkitykselliseksi muusikoiden keskittyessä tekemäänsä ja yleisön kuunnellessa sitä hievahattamatta. Varjopuolena on vahinkoäänillekin herkistyminen:

mikitys vahvistaa nuottien rapinan ja jalkojen kolinan lavalla, yleisössä yskitään kuten aina. Vaan haittaako tuo? Olihan jo John Cagen ylevänä päämääränä saada ihmiset kuuntelemaan kaikkia ääniä kuten musiikkia.

Suomalainen defunensemble tarjoaa täydennysapua Mikołaj Laskowskin (s. 1988) teokseen *Atlantis & ***** (2015)⁸. Vuonna 2009 perustettu kokoonpano tilaa ja esittää paljon elektroakustista musiikkia, mikä onkin lajin elinehto. Laajennettujen soittotekniikoiden lisäksi mukaan valjastetaan elektroniikkaa. Jälleen mietin akusmaattisuutta: ovatko sähköiset äänet mielenkiintoisempia, kun niiden käyttöliittymänä on tietokoneen näppäimistön sijaan vaikkapa harppu? Miten musiikkikokemukseen vaikuttaa äänilähteen tunnistettavuus tai ääntä tuottavan fyysisen, usein vuosien harjoittelua vaativan, liikkeen näkeminen?

Taivaankappaleiden välisen tilan tutkimista jatkaa Kimmo Kuokkalan (s. 1973) teos *Avaruusrauniot* (2016), kantaesitys sekini. Maisema on rauhallinen, jopa meditatiivinen. Miksi avaruus kiehtoo nykymusiikkia? Tarjoaako se mahdollisuuden irrottautua syvään juurtuneista traditioista ja institutionalisoitumisen ikeestä? Kuokkalan rauniot kuulostaa postapokalyptiselta. Se maalaa kuvan tilasta länsimaisen taidemusiikin jälkeen: pysähtynyt mutta samalla kuhiseva paikka tuntemattomalla tasangolla. En pääse sisään vieraaseen elämänmuotoon, mutta uppoudun sen rytmiin. Minnekään ei ole kiire. Kappale päättyy autuaalliseen hiljaisuuteen.

Historian havinaa

Seuraa virallinen osuus: Biennalen 30-vuotista taivalta juhlietaan saman ikäisen Ville Matvejeffin (s. 1986) johdolla Tampere Filharmonian konsertissa. Usko Meriläinen (1930–2004) oli aikoinaan perustamassa biennaali-organisaatiota, olipa ensimmäinen taiteellinen johtajakin. Avajaiskonsertissa vuonna 1986 esitettiin hänen huilukonserttonsa *Visions and Whispers* (1985), ja samainen teos soi myös tänä iltana, vieläpä saman huilistin soittamana. Mikael Helasvuo (s. 1948) suoriutuu tehtävästä suvereenisti, mutta vanhat huilutekniikan laajennukset eivät enää säväytä Adapterin ja defunensemblerin jälkeen. Normaalia on viety vuosikymmenten mittaan pidemmälle.

Konventionaalisuuden parissa jatkaa myös lupaavasti alkanut *Amor Omnia Suite* (2014). Lotta Wennäkoski (s. 1970) on tiivistänyt alkujaan elokuvan ääniraidaksi säveltämänsä kokonaisuuden orkesterisarjaksi, jossa on paikoin lievää joutokäyntiä. Ensin tunnelma on vangitseva orkesterin kuiskaillessa hiljaisen sointimassan päälle. Kuiske yltyy puheeksi ja kuin tuhon ennalta arvaaviksi huudoiksi. Kotimainen mykkäelokuva *Rakkauden kaikkivalta* (1922) väijyy yhä taustalla, vaikka sarjaan kuuluu vain ääni. Musiikin ja kuvan suhde on aina kinkkinen: kumpi on etusijalla, täydentävätkö ne toisiaan, pärjäävätkö yksinään?⁹ Liekö kuvan puutteen syy, että musiikki jää vähän valjuksi.

Antti Auvisen (s. 1974) tilausteos *Himmel Punk* (2016) ponkaisee ja paukkuu valjuuden tuolle puolen.

”On erittäin tärkeää osata soittaa, mutta Tampere Filharmonian kaltaisen ammattiorkesterin yhteydessä sitä näkökulmaa ei tarvitse korostaa. Asenne ratkaisee aina.” Näin Auvinen selittää ’punkin’¹⁰. Perkussionistit öli-sevät ja ammuvat takarivissä megafoneihinsa, melkein kuin tuottaisivat vihapostia netin syövereihin. Orkesteri seestyy vain riehaantuakseen uudelleen, ja nyt takapenkin huutelijat kuulostavat jo humaltuneilta. Jouset päästelevät orgastista huokailua, ja ”sopimattomia” ääniä kuuluu muualtakin. Teos yllätti ja nauratti. Kaiken hyvän päälle valistunut konserttiyleisö ei herkeä tapuksiin suin päin kappaleen päätyttyä vaan viivyttaa nautintoa. Jännitteinen hiljaisuus musiikkialissa on yksi mielipaikoistani.

Hyminää hämärässä

Uuden musiikin rintamalla on ollut tapana, että kovimman vastalauseen soittotekniikan muutoksille ja laajennetuille lavalla olemisen tavoille esittää muusikko. Hän on saavuttanut mukavuusalueensa vuosikausien armoittomalla työllä eikä halua sieltä pois – saati mahdollisesti vahingoittaa soitinta. Viulisti Maria Puusaari (s. 1977) on piristävä poikkeus. Hän ei soolokonsertissaan pelkää poiketa ”kauniin” ja ”oikean” soitannon tieltä: ”Täytyy vain miettiä, että mitä viulua soittaa, koska viulu ei saa mennä rikki. Mutta muuten kyllä, rohkeasti vain.”¹¹

Vanhan kirjastotalon musiikkisali on ääriään myöten täynnä, tuoleja haetaan lisää. Kun yleisö on saatu aloilleen, alkaa hämärästä kuulua hataraa viritysääntä. Viulisti lipuu sisään hymisten itsekin a-säveltä. Konsertti on virinnyt Hannu Pohjannonon (s. 1963) teoksella *Hiljaisuuteen* (2015), joka on omistettu Jouni Kaipaisen (1956–2015) muistolle. Hyminän jälkeen seuraa vuoroin voimakkaita arpeggioita, vuoroin hiljaista suvantoa. Soolomusiikki on herkkä ja intiimi laji: pieninkin epävarmuus tai huolimattomuus jousenvedoissa kantautuu varmasti yleisöön. Tämän vaaran tunteen vuoksi se yltyä parhaimmillaan taivasiin. Kyllä Puusaarikin pääsee vähintään termosfääriin.

Konsertin teemana on runouden ja äänen liitto. Outi Tarkiaisen (s. 1985) sävelmä *Kunnes kivi halkeaa* (2008) alkaa Sirkka Turkan runolla: ”Kipu ei kasva mitään./ Kipu vain itse on.”¹² Moderniksi itkuvirreksi tituleerattu teos osoittautuu nimensä veroiseksi rouvan vieressäni nyhkiessä. Sanan vai sävelen voimasta, kenties kummankin. Yleisö tuntuu muutenkin pidättävän henkeään: on niin hiljaista, että ilmastoinnin äänen erottaa. Runosta tukea ottaa myös Osmo Tapio Räihälän (s. 1964) *(G)astronomia* (2015). Tällä kertaa Puusaari lausuu soittaessaan, kuvittaa viulullaan tarinaa.

Perttu Haapasen (s. 1972) teoksessa *Lost Boys* (2016) video ja ääninauha yhdistyvät akustiseen nyt-hetkeen. Kuulemme sähkönsiriniä ja näemme muovieläimiä paperileikkurin ikeessä, nyt leikkurin alle joutuu Barbie-nukkekin. Kokemus on outo. Kadonneet pojat häiritsevässä synkronissa hälyn ja viuluraidan kanssa. Täällä

uusi ei tunnu vaivaannuttavalta tai ”tekotaiteelliselta”. Johtuuko se siitä, että paikka on täynnä lumoutuneita kuulijoita? Teemmekö yhteisellä päätöksellä äänistä merkityksellisiä? Lopuksi hyminä taas alkaa, tällä kertaa yleisökin osallistuu. Valot himmenevät ja viulisti lipuu pois. Ennen kuin Puusaari palaa lavalle kiittämään, me istumme hämärässä hymisemässä.

Kaaoksen säätely

Lopulta festivaalikerrokseni tuo takaisin Vanhaan kirkkoon. Viidestä lyömäsoittajasta koostuva Osuma Ensemble aloittaa Jukka Tiensuun (s. 1948) vapaapulsatiivisella teoksella *Rubato* (1975)¹³. Sävyt ovat niin hiljaisia ja herkkiä, että konserttia tekisi mieli kuunnella tyhjiössä, ilman ulkona kiljuvia lokkeja. Epärytmisissä soittaminen on osoitus todellisesta ammattitaidosta, ja Osuma onnistuu hienosti säilyttämään sattumanvaraisuuden tunnelman myös intensiteetin kasvaessa. Toru Takemitsun (1930–1996) *Rain Tree* (1981) puolestaan noudattaa orgaaniselta tuntuva säännönmukaisuutta. Puun ja metallin lempeän salaperäiset läikähdykset luovat mielikuvan kosmisesta järjestyksestä. Kontrastin synnyttää Dante Thelestamin (s. 1990) *Baba Panda* (2014), jossa sadepisarat ropisevat jammaillen aaltopeltikatolla. Kahden lyöjän umpimähkäiseltä kuulostava tarkka yhteissoitto vakuuttaa.

Kuinka filosofisen ongelman pohtiminen luontuu musiikissa? David Lang (s. 1957) ottaa lähtökohdakseen Ludwig Wittgensteinin ajatuksen: ”Koko modernin maailmankatsomuksen pohjana on harha, että niin sanotut luonnonlait ovat luonnonilmiöiden selityksiä”.¹⁴ Luonnontiede ei selitä maailmankaikkeutta vaan tarjoaa havainnoille mahdollisia selityksiä. Tätä säveltäjä pohtii teoksessaan *the so-called laws of nature 3* (2002). Lang punoo kudosta, jossa on pieniä poikkeamia. Kuvio ei koskaan toistu täysin samanlaisena, joten jos sen nuotintaisi kerran, olisi tuloksena vain todennäköisyys. Katkokset musiikissa rikkovat säännönmukaisuuden – Langin universumi ei ole

kosmos. Koettaako Lang teok-sellaan todistaa, että lakien ulkopuolisen jäännöksen voi tavoittaa taiteessa? Voiko musiikilla ilmaista selityksetöntä? Mitä eroa oikeastaan on selityksellä, ilmaisemisella ja paljastamisella? Filosofi harhautuu herkästi kuulokuvan ulkopuolelle, mutta teos soi kuitenkin kauniisti. Lyöjät eivät lyö, pikemmin naputtavat, tikittävät, helähtelevät.

Kotimatalla kuuntelen.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Jean-Michel Jarre (s. 1948), ranskalainen elektronimusiikin säveltäjä & muusikko; Vangelis alias Evangelos Odysseas Papat-hanassiou (s. 1943), kreikkalainen elektronimusiikin säveltäjä & muusikko; *Blade Runner*, Ridley Scottin ohjaama tieteisseikkailu vuodelta 1982; *2001: Avaruusseikkailu*, Stanley Kubrickin ohjaus vuodelta 1986.
- 2 *Stalker*, Andrei Tarkovskyn elokuva vuodelta 1979. Päähenkilöt matkaavat Vyöhykkeelle moottorikäyttöisellä resiinalla, josta lähtee hyvin tunnistettava ääni.
- 3 Paavo Heininen Tampere Biennalen ohjelmalehtisessä: tampere-musicfestivals.fi/biennale/ohjelma/festivaaliohjelma/to/aiolos/
- 4 Musiikkikustantamo Fennica Gehrmanin taiteilijaisittelystä: fennicagehrman.fi/?id=44
- 5 Kaartin soittoakunaa johti Petri Komulainen ja uruissa operoi Jan Lehtola.
- 6 *Klassinen Suomi*. Toim. Pekka Laine ym. Osa 4/10: Nykyaika. Yle Teema / Radio 1 / Areena 28.3.2016.
- 7 Ensemble Adapterin jäsenet: Kristjana Helgadóttir (huilu), Ingólfur Vilhjálmsson (klarineti), Gunnhildur Einarsdóttir (harppu), Matthias Engler (lyömäsoittimet).
- 8 defunensemblen tuolloinen kokoonpano: Saara Olarte (harppu), Hanna Kinnunen (huilu), Mikko Raasakka (klarineti), Emil Holmström (koskettimet), Sami Mäkelä (sello), Anders Pohjola, (elektroniikka), Timo Kurkikangas (elektroniikka).
- 9 Rakkauden *kaikkivalta - Amor Omnia*, Konrad Tallrothin ohjaus.
- 10 Tampere Filharmonian ohjelmalehtinen: tamperefilharmonia.fi/site/assets/files/1422/2016-04-15_netti.pdf
- 11 Yleisradion Klassinen Suomi -sarja, jaksot 4: Nykyaika.
- 12 Sirkka Turkkala, *Vaikka on kesä*. Tammi, Helsinki 1983, 23–24.
- 13 Osuma Ensemble: Mikael Heikkilä, Toni Hietala, Jyri Kurri, Harri Lehtinen, Janne Tuomi – lyömäsoittimet.
- 14 Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus eli Loogis-filosofinen tutkielma* (Tractatus logico-philosophicus, 1921). Suom. Heikki Nyman. WSOY, Helsinki 1984, 84.

HETA TARKKALA

Geenitiedon käyttö ja rajoitteet

Ihmisen koko perimän eli genomin sekä yksittäisten geenien kartoitus yhdistyy mielikuvien edistyvästä tieteestä ja yhä tarkemmasta ihmiskehon ja sen sairauksien tuntemisesta.

Samalla aihe on omiaan herättämään huolta: kenelle kuuluvat geenitiedon omistusoikeudet? Entä ketkä sillä tekevät ja mitä?

Vuonna 2003 Human Genome Project saatiin päätökseensä ja ihmisen perimä oli ensimmäistä kertaa luettu. Odotukset olivat huipussaan. Kysymykset patenteista ja omistamisesta heräsivät

uudenlaisen ihmistä koskevan tiedon ja näin avautuneiden mahdollisuuksien myötä. Vaikka pahimmat karikat on vältetty, puhuttaa geenitiedon omistajuus edelleen yli kymmenen vuotta myöhemmin. Asiaa pohdittiin myös maaliskuussa Etiikan päivässä Tieteiden ta-

lolla Helsingissä. Tutkimusaineistojen omistajuutta käsitellessä tilaisuudessa kiinnitettiin erityishuomiota juuri geenitietoa sisältäviin tutkimusaineistoihin.

Geneettinen tutkimustieto ja geenitieto viittaavat analysoituun ja käsiteltyyn tietoon. Geenitietoa saadaan esimerkiksi verestä, kudoksesta, koepalasta tai hiustupesta. ”Mistä tahansa, mistä dna tai genomi on eristettävissä”, kiteytti tilaisuudessa puhunut professori Katriina Aalto-Setälä. Kun perimä on muuntunut tutkimuksessa käytettäväksi dataksi tai tutkimuksen tuloksiksi, sitä on siis jo työstetty ja yhä useammin se on myös digitaalisessa muodossa.

Tällä hetkellä perimästä saatavasta datasta ymmärretään vasta murto-osa. Kerättävistä tiedoista odotetaan olevan hyötyä diagnostiikassa, tautien ja tautiriskien ymmärtämisessä. Lisäksi uskotaan, että geenitietoa voidaan käyttää entistä paremmin myös yksilöllisen hoidon ja lääkityksen valitsemisessa. Tämä edellyttää uudenlaisten käytäntöjen luomista.

Helsingin biopankin juristi Sirpa Soini muistutti, että geenitiedon tapauksessa kysymys oikeuksista on lopulta tärkeämpi kuin kysymys omistajuudesta. ”Selaisenaan kukaan ei omista geenitietoa”, Soini sanoi ja jatkoi, ”mutta asiaan liittyy oikeuksia ja rajoituksia. Yksilöä suojaavat perus- ja ihmisoikeudet. Tutkijoita taas velvoittavat sopimuksiin ja lakeihin perustuvat oikeudet.”

Suuret tietovarannot ja biopankit

Viime vuosien aikana Suomessa on perustettu biopankkeja, joiden tarkoituksena on kerätä tulevaisuuden tutkimus- ja kehitystarkoituksiin ihmisperäisiä näytteitä ja niihin yhdistettyä näytteenantajaa koskevaa tietoa. Biopankkeihin viitattiinkin Etiikan päivän esitelmässä taajaan: juuri biopankkitoiminnassa geenitiedon käytöstä neuvotellaan. Jatkossa suomalaisilta potilailta kysytään yhä useammin suostumusta osallistua biopankkiin, jossa perimää koskeva tieto yhdistyy kerättyyn ja kertyvään terveys-, elämäntapa- sekä rekisteritietoon. Suurten tietovarantojen käyttö vaatiikin selkeiden toimintamallien määrittämistä ja virheiden välttämistä – ilman näytteenantajien suostumusta tietojensa käyttöön lupaukset paremmista hoidoista ja lääkkeistä jäävät toteutumatta.

Näytteenantajan tietoinen suostumus onkin yksi geenitietoon liittyvistä pulmista. Näytteenantaja suostuu samalla siihen, että hänen terveystietojaan yhdistetään näytteeseen. Lääketieteellisiin tutkimuksiin suostumuskäytäntö on kuulunut itsestään selvästi jo pitkään. Sillä halutaan varmistaa, että ihmiset ymmärtävät, mihin ovat osallistumassa ja että osallistuminen on vapaaehtoista. Perimätiedon käyttöä koskevassa kirjallisuudessa suostumuskäytännön päivittäminen uuteen tilanteeseen onkin ollut runsaasti esillä. Esimerkiksi biopankkitoiminnassa ihmisiltä pyydetään lupa heidän näytteidensä käyttöön ilman, että suostumushetkellä vielä kyetään yksilöimään, käytetäänkö dataa syövän vai sydän- ja verisuonitautien tutkimukseen tai tuotekehitykseen. Niin ikään eritte-

”Geenitietoa saadaan esimerkiksi verestä, kudoksesta, koepalasta tai hiustupesta.”

lemättä jää, milloin tietoja käytetään ja kuka tarkalleen ottaen tutkimuksen suorittaa. Yhä enemmän keskustellaan siitäkin vaihtoehdosta, että julkisessa terveydenhuollossa koottua terveys- ja perimätietoa voitaisiin hyödyntää ilman erillistä suostumusta – tällöin yksilö voisi halutessaan vain kieltää tietojensa käytön.

Monen muun alan tavoin geenitiedon isot kysymykset nousevat markkinaistumisesta. Miten ihmisen perimä voi toimia enenevässä määrin arvon lähteenä? Tätäkin on tieteen ja teknologian tutkimukseen kiinnittyvissä sosiaalitieteissä tutkittu paljon. Juuri kaupallisuus herättää ristiriitoja. Lääkeyhtiöt tekevät lääkekehitystyön kalliin ja riskipitoisen osuuden, jonka ansiosta potilaille tärkeä uusi lääke tulee mahdollisesti markkinoille. Samalla kaupallisuus kuitenkin huolehtaa ihmisiä: mitkä tahot hyötyvät tuloksista, joita vaikkapa suomalaisten biopankkiin talletetusta datamassasta saadaan? Samoin voi tuntua tärkeältä tietää, minkälaisessa muodossa tiedot biopankista lähtevät ja miten näytteenantajan yksityisyys on varmistettu. Ajankohtaista onkin pohtia ja rakentaa malleja, jotka yhtäältä takaavat näytteenantajien oikeudet ja toisaalta mahdollistavat tieteen tekemisen.

On hyvä muistaa, että tämän päivän suurten datamäärien biolääketieteessä, johon suomalainen potilas törmää esimerkiksi juuri biopankkinäytteidenkeruun yhteydessä, yksittäinen näyte on harvemmin suurenuslasin alla. Analyysin ajatellaan tuovan hyötyjä potilaan yksilölliseen hoitoon pikemminkin valtavan tietomäärän käsittelyn avulla. ”Yksittäisen näytteen tieto voi olla potilaalle merkityksellistä”, Aalto-Setälä kuitenkin muistutti esityksessään. Vaikka tietelle yksittäinen näyte ei välttämättä ole merkittävä tutkimuskohde, voi siitä paljastua yksilölle ja hänen lähipiirilleen tärkeitä asioita. Keskustelu geenitiedon kysymyksistä jatkuu varmasti vielä pitkään.

SAMI PIHLSTRÖM

Hilary Putnam (1926–2016)

Jos toisen maailmansodan jälkeistä, erityisesti angloamerikkalaista filosofiaa seuranneen pitäisi nimetä yksi ajattelija, joka on osallistunut aktiivisesti keskeisiin keskusteluihin lähes kaikilla filosofian osa-alueilla ja jonka töiden myötä moni nykyisin elinvoimainen tutkimusala on saanut alkunsa, useat nimeäisivät epäilemättä Hilary Putnamin.

Moni muu merkittävä hahmo jää historiaan yhdellä tai kahdella suurella oivalluksella: esimerkiksi W. V. O. Quinen päänäkemykset voidaan kiteyttää pitkälti naturalismiin ja sen kehitelmiin, ja aivan eri traditiossa Emmanuel Levinas tunnetaan yhdestä ratkaisevasta perusideasta, toiseuden eettisestä ensisijaisuudesta. Sen sijaan Putnam liikkui pitkän uransa aikana sujuvasti logiikan, logiikan ja matematiikan filosofian, kielifilosofian, mielen filosofian, tietoteorian, metafysiikan, tieteenfilosofian, yhteiskuntafilosofian, uskonnonfilosofian ja filosofian historian alueilla, unohtamatta filosofian itsensä luonnetta ja inhimillistä merkitystä pohtivaa metafilosofiaa. Näistä filosofian osa-alueista moni näyttäisi nykyisin aivan erilaiselta ilman hänen kontribuutioitaan.

Hilary W. Putnam syntyi Chicagossa 31.7.1926 ja kuoli Bostonissa 13.3.2016 muutamaa kuukautta ennen kuin olisi täyttänyt 90 vuotta. Hän opiskeli aluksi Pennsylvanian yliopistossa, Philadelphiassa, jossa hän suoritti kandidaatintutkintonsa 1948, ja sittemmin Kalifornian yliopistossa, Los Angelesissa, jossa hän tohtoroitui 1951. Todennäköisyyden käsitettä tarkastelleen väitöskirjan ohjaaja oli Hans Reichenbach, yksi Euroopasta Yhdysvaltoihin emigroituneista johtavista loogisista empiristeistä. Vaikka Putnam etäännytti pian loogisesta empirismistä – ja oli sitä kritisoineen tieteellisen realismin tärkeimpiä kehittäjiä – sekä Reichenbachin että Rudolf Carnapin vaikutus näkyy hänen myöhäisemmässään ajattelussaan.

Uransa varhaisvaiheessa Putnam opetti filosofiaa Northwesternin yliopistossa 1952–1953 ja Princetonin yliopistossa 1953–1961, kunnes siirtyi tieteenfilosofian professoriksi Massachusettsin teknilliseen korkeakouluun vuosiksi 1961–1965. Vuonna 1965 hänet nimitettiin Harvardin yliopiston professoriksi, ja siellä hän työskenteli eläköitymiseensä eli vuoteen 2000 asti: vuodesta 1976 alkaen modernin matematiikan ja matemaattisen logiikan Walter Beverley Pearson -professorina ja myöhemmin Cogan University Professor -tittelillä.

Harvardin yliopiston filosofian laitoksen kulta-aika oli 1970–80-luvuilla. Tuolloin samojen käytävien varrella työskentelivät Putnamin ja Quinen lisäksi muiden muassa Nelson Goodman, John Rawls, Robert Nozick ja Stanley Cavell. Putnam filosofoi vuosikymmeniä poikkeuksellisessa intellektuaalisessa ympäristössä, joka vai-

kutti lukemattomin tavoin filosofian kehitykseen. Saman yliopiston varhaisempia kärkifilosofia olivat esimerkiksi William James, Josiah Royce ja C. I. Lewis, joiden kanssa Putnam voidaan asettaa samaan pragmatismen perinteen jatkumoon. Putnam oli Richard Rortyn ohella merkittävin uuspragmatisti. Hän nosti sekä pragmatistisen ajattelun systemaattisen kehittelyn että perinteen klassikkojen, kuten Charles Peircen, William Jamesin ja John Deweyn, historialliset tulkinnat filosofian ytimeen. Näin hän osallistui analyyttisen filosofian myöhäisvaiheen post-analyttiseen kriittiseen itsereflektioon.

”Merkitykset eivät ole päässä”

Itsekriittisyys oli yleisemminkin Putnamin filosofista työtä kuvaava piirre. Hän oli kritikoilleen liikkuva maali, koska hän luopui toistuvasti aiemmin kannattamistaan näkemyksistä – jopa sellaisista, jotka olivat muodostaneet lähtökohdan kokonaisille filosofisille tutkimusohjelmille. Esimerkiksi sopii mielen filosofian funktionalismi, jonka mukaan mentaaliset tilat ovat jonkin olion (kuten ihmisen, muun organismin tai vaikkapa tietokoneen) ”funktionaalisia tiloja” eivätkä esimerkiksi aivotiloja tai muita fyysikaalisia tai fysiologisia tiloja. 1960-luvun kirjoituksissaan Putnam oli luomassa funktionalismia, josta muotoutui kokonaiselle tutkijasukupolvelle jonkinlainen *received view* ei-reduktiivisen materialismin työstämisessä, mutta 1980-luvun lopulla hän hylkäsi tämän näkemyksen ja alkoi edetä kohti pragmatistisempaa ja osin Wittgenstein-vaikutteista kantaa, jonka mukaan mielen tilat edellyttävät organismin ja sen toimintaympäristön dynaamista yhteyttä.

Mieli ei siis Putnamin mukaan ole ”päässä” sen enempää kuin kielelliset merkityksetkään. Tämän hän argumentoi jo 1970-luvulla niin kutsutun kausaalisen referenssiteorian yhteydessä tehden tunnetuksi iskulauseen: *meanings just ain't in the head*.

Kielen ilmaisun ja sen viittauskohteen välisen viittaus-suhteen eli referenssin kiinnittyminen edellyttää sekä kielen puhujien ”kielellistä työnjakoa” että heidän elinympäristönsä kausaalista panosta. Kuuluisassa esimerkissä kerrotaan Kaksoismaasta (*Twin Earth*), jonka joissa, järvisissä ja vesijohdoissa on H₂O:n sijasta tuntematonta yhdistettä XYZ, joka on kuitenkin havaittavilta ominaisuuksiltaan aivan meidän planeettamme veden kaltaista.

Kaksoismaan asukkaat viittaavat sanaa ”vesi” käyttäessään XYZ:aan, vaikka me viittaamme samalla sanalla H₂O-yhdisteeseen. Kuitenkin erityisesti 1980-luvulta alkaen Putnam korosti monia ankarampaa fysikalismia ja kausaalista referenssiteoriaa puolustaneita kriitikoitaan vastaan, ettei hänen tarkoituksenaan koskaan ollut redusoida referenssin käsitettä tai mitään semanttisia käsitteitä kausaalis-fysikaalisiin käsitteisiin.

Putnamin ehkä kiistellyin näkemys oli niin kutsuttu sisäinen realismi, jonka hän 1970-luvun lopulla asetti vastakohdaksi aiemmin itsekin kannattamalleen metafysiselle realismille. Metafyysisen realismin mukaan maailma muodostuu tietystä mielestä ja kielestä riippumattomien olioiden ja ominaisuuksien joukosta ja on periaatteessa kuvattavissa (”Jumalan näkökulmasta”) yhdellä täydellisellä todella teoriolla, joka on ei-episteemisessä korrespondenssisuhteessa maailman itsensä kanssa. Sisäinen realismi puolestaan väittää, että maailman ontologisesta koostumuksesta ja teorioittemme tai kuvaustemme totuudesta (ja epätotuudesta) on mielekästä puhua vain jonkin kuvauksen tai näkökulman ”sisällä”, ei ulkoisesta absoluuttiseksi oletetusta näkökulmasta. Lisäksi totuus on episteeminen käsite, jonkinlaista ideaalista rationaalista hyväksyttävyyttä pikemmin kuin episteemisistä olosuhteistamme riippumatonta kielen ja maailman välistä korrespondenssia. Metafyysisen realismin paradigmatapaus on vahva tieteellinen realismi, jonka mukaan ”lopullinen” luonnontieteen teoria kertoo, millainen maailma ”todella” meistä riippumatta on. Tällaista skientismia Putnam vastusti johdonmukaisesti vielä sittenkin, kun hän luopui 1990-luvun alussa sisäisen realismin episteemisestä totuuskäsityksestä.

Tieteellisen realismin historia olisi aivan erilainen ilman Putnamia, joka 1950-luvulta 2010-luvulle puolusti realismia ja etenkin ei-havaittavien teoreettisen entiteettien ontologisesti vakavaa postulointia muun muassa empirististä instrumentalismia vastaan. Sisäistä realismia on pidetty milloin kantilaisena idealismina, milloin Thomas Kuhnin paradigmateoriaa muistuttavana konstruktivismina. Toisinaan se on ajateltu teorioiden yhteismitattomuutta propagoivana relativismina, toisinaan loogiseen empirismiin palautuvana verifikationismina. Putnam itsekin havaitsi sisäisen realismin ongelmat jo varhain. Toisaalta Putnam ei koskaan luopunut sisäiseen realismiin liittyneestä pyrkimyksestä nähdä todellisuuden tieteellinen kuvaaminen ja selittäminen vain yhtenä mahdollisena näkökulmana maailmaan – sen sijaan, että se nähtäisiin ainoana tärkeänä tai ontologisesti ensisijaisena näkökulmana. Tässä laajassa mielessä Putnamia voidaan pitää pluralistina, joka korosti maailman jäsentämisen moninaisuutta.

Tosiasiat ja arvot

Pluralistina Putnam hylkäsi – niin ikään kiistanalaisella ja monien mielestä ongelmallisella tavalla – arvojen ja tosiasioiden välisen perinteisesti jyrkkänä tehdyn eron. Hän muistutti, että tieteen teoreettisimmatkin väitteet

edellyttävät taustakseen inhimillisten arvojen kokonaisuuden, koska meidän on voitava arvioida esimerkiksi teorian ja evidenssin suhdetta luotettavuuden ja rationaalisuuden kaltaisten arvopitoisten käsitteiden valossa. Tieteellistä maailmankuvaa ei voida palauttaa puhtaiden objektiivisten faktojen kuvailuksi, koska jo tuollainenkin kuvailu edellyttää arvoja. Vastaavasti etiikka ei ole objektiivisuuteen pyrkivän, rationaalisen tarkastelun ulottumattomissa; pikemminkin tiede ja etiikka ovat tässä suhteessa samankaltaisia intellektuaalisia pyrkimyksiä, joiden eroja ei pidä häivyttää näkyvistä mutta joita ei toisaalta myöskään tule jyrkästi leikata irti toisistaan.

Myöhäistuotannossaan Putnam lähestyi pluralistisesta perspektiivistä myös uskonnonfilosofiaa: vaikka tiede on ylivoimainen todellisuutta koskevan tiedon ja rationaalisten selitysten tavoittelussa, uskonnollisella ajattelulla ja elämäntavalla on oma tieteeseen palautumaton merkityksensä. Putnam hylkäsi paitsi evidentialismin, jonka mukaan uskonnollisten uskomusten rationaalista hyväksyttävyyttä tulee arvioida samoilla neutraaleilla rationaalisuuden standardeilla kuin esimerkiksi tieteellisten teorioiden hyväksyttävyyttä, myös veltoon relativismiin johtavan fideismin, jonka mukaan uskon ja järjen välillä ei ole mitään yhteyttä. Vaikka uskonnolliset käsitykset eivät ole testattavissa tieteellisessä tutkimuslaboratoriossa, niitä kuitenkin Putnamin mukaan arvioidaan ja koetellaan ”elämän laboratoriossa”. Putnam piti ajatteluaan siinä mielessä kaksijakoisena, että hän kehitti yhtäältä vuosikymmenten ajan tieteenfilosofiaa täysin uskonnollisesta ajattelusta irrallaan mutta oli toisaalta harras juutalainen. Jälkimmäinen piirre ehkä korostui hänen viimeisinä vuosikymmeninä.

Vaikuttajat ja vaikutus

Putnamin tärkeimmiksi filosofianhistoriallisiksi taustavaikuttajiksi voidaan lukea ainakin Aristoteles, jonka sielua koskevaa ajattelua hän piti mielenfilosofisten ideoidensa yhtenä edeltäjänä; Immanuel Kant, jota edeltävässä filosofiasa oli Putnamin mukaan mahdollista olla vain metafysisen realisti eli Kantin omin termein transsendentaalinen realisti; edellä mainitut pragmatismien klassikot, erityisesti James, jolta ovat osin peräisin myös Putnamin pragmaattinen pluralismi ja arvot–faktat-dikotomian kritiikki; loogiset empiristit, joiden kielifilosofisesta perusvirittyneisyydestä Putnam ei koskaan täysin irtautunut ja joiden metafysiikkavastaisuus tavallaan näkyy myös metafysisen realismin kritiikissä; ja Ludwig Wittgenstein, jonka myöhäisfilosofian pohjalta Putnam torjui erilaisia metafysisiä näennäisratkaisuja tunnustautumatta kuitenkaan missään vaiheessa vakaumukselliseksi ”wittgensteinilaiseksi” ja ajautumatta eräiden wittgensteinilaisten dogmaattisen metafysiikan vastaisuuteen.

Putnamin tuotannossa merkittävimpiä virstanpylväitä eivät ole niinkään monografiat vaan artikkelit (ja osin luentosarjat), ehkä tunnetuimpina ”Minds and Machines” (1960), ”The Meaning of ’Meaning’” (1975) ja ”Realism and Reason” (1977). Lisäksi hän kokosi säännöllisesti kirjoituksiaan artikkelikokoelmiksi, joiden kautta voidaan

hahmottaa hänen filosofiansa tärkeimmät kehitysvaiheet. Funktionalismia, kausaalista referenssiteoriaa ja tieteellistä realismia edustaneen varhaiskauden tärkeimmät kirjoitukset löytyvät teoksista *Mathematics, Matter, and Method* (1975) ja *Mind, Language, and Reality* (1975). Käännös sisäiseen realismiin alkaa teoksesta *Meaning and the Moral Sciences* (1978) ja huipentuu kirjoissa *Reason, Truth and History* (1981), *Realism and Reason* (1983), *The Many Faces of Realism* (1987), *Representation and Reality* (1988) ja *Realism with a Human Face* (1990). Näistä viimeksi mainittu sisältää jo eksplisiittistä pragmatismien tarkastelua, joka jatkuu myöhemmissä teoksissa *Renewing Philosophy* (1992), *Words and Life* (1994), *Pragmatism. An Open Question* (1995), *The Threefold Cord. Mind, Body, and World* (1999), *The Collapse of the Fact/Value Dichotomy* (2002) ja *Ethics without Ontology* (2004). Myöhäistuotannossaan Putnam uskaltautui pohtimaan juutalaista traditiota uskonnonfilosofiassa (*Jewish Philosophy as a Guide to Life*, 2008) ja palaamaan moniin varhaisempien teostensa tieteenfilosofiin, logiikan- ja matematiikanfilosofiin ja realismikeskustelua uudistaviin teemoihin (*Philosophy in an Age of Science*, 2012).¹

Putnamin ajattelua on tarkastelu lukuisissa kriittisissä

kokoomateoksissa ja aikakauslehtien erikoisnumeroissa, joista vaikuttavin lienee vähän ennen hänen kuolemaansa ilmestynyt Library of Living Philosophers -sarjan nide *The Philosophy of Hilary Putnam* (2015).

Putnamin merkitystä on vaikea yliarvioida. Eikä näin ole ainoastaan analyttisen ja jälkianalyttisen filosofian tai (uus)pragmatismien yhteydessä vaan ylipäänsä osana toisen maailmansodan jälkeisen inhimillisen ajattelun kehitystä. Putnam kuului kaikin mahdollisin kriteerein 1900-luvun ja 2000-luvun alun filosofian avainhahmoihin. Hän ei perustanut koulukuntaa, koska oli aina valmis muuttamaan mieltään. Tämän epädogmaattisuutensa vuoksi hän vaikutti filosofiaan laajemmin ja syvemmin kuin juuri kukaan aikalaisensa. Monet hänen teorioistaan ovat osoittautuneet vaikeasti puolustettaviksi, mutta yleensä hän havaitsi itse niiden ongelmat ennen terävimpiäkään kriitikoita.

Viite

- 1 Putnamin julkaisuluettelo vuoteen 2014 asti on luettavissa osoitteessa: pragmatism.org/putnam/putnam_bibliography.pdf

JOUNI AVELIN

Sano se vertauksin

Sight & Soundin toukokuun numeron (5/2016) pääjutussa käsitellään psykologista westerniä – minne ja milloin muuten katosi ilmaisu *länkkäri?* – kuvineen kaikkineen peräti yhdentoista sivun verran. Tarjolla on runsaasti hyödyllistä nipplitietoa ja yksittäisten westernien viitseliästä esittelyä, jolle ei sovi nokkaansa nyrpistä.

Mitä pidemmälle juttuja selailee, sitä hämmennyneemmäksi lukija kuitenkin käy, ja kysymyksen saa vähitellen muotonsa: miksi juuri lännenelokuva esitetään aina allegoriana? Jos poliittiset allegoriat hakivat ilmaisansa oletetun tai todellisen sensuuri-ilmapiiriin ikeessä, mikä saneli erityisesti yhdysvaltalaisen lännenelokuvan allegoriat 1940- ja 1950-luvulla? Ja miksi elokuvatoimitajien jutuissa vertauskuvat ovat aina samoja?

Graham Fuller olettaa jokseenkin muutta mutkitta, että 1940-luvun lopun *film noir* peilasi pahoinvointiyhteiskuntaa ja vainoharhaista antikommunismia. Ja samalla tavalla psykologinen western Wellmanin *The Ox-Bow Incident*istä (1943) John Fordin *Mies joka amputoi Liberty Valanceen* (1962) vakiintui sosiopoliittiseksi kommentaariksi tuosta konfliktista.

Psykologinen western selittyikin *Sight & Soundin* jutuissa tutulla litanialla: oidipaalisuus, kommunismivainot, kylmä sota. Nicholas Rayn *Johnny Guitar* (1954) tuomitsee mccarthylaisen paranoian ja hysterian. Fritz

Langin *Rancho Notorius* (1952) taasen on allegoria hollokaustista, Hawksin *Punainen virta* (1947) oidipaalinainen ja Fordin *Etsijät* (1956) tietenkin allegoria kylmästä sodasta. Walshin *Vainotto* (1947) rakentuu veteraanin torjuttujen lapsuustrauhojen varaan. Zinnemannin *Sheriffi* (1952) on ”tunnetusti” vertauskuva mccarthylaisesta vainoharhasta.

Ja kun vauhtiin päästään, pannaan loputkin siihen samaan: Allan Dwanin *Ratsastavat hurjat* (1954), Ray Millandin *Panttivanki* (1955) ja Edward Dmytrykin *Laki ja väkivalta* (1959) – kaikki tyynni samaa paranoiaa, vaikka uudet tuulet alkoivat puhalttaa 1950-luvun puolivälissä ja Joseph McCarthy itsekin oli kuollut poliittisena hylkiönä jo vuonna 1957.

Noitavainojen allegorista kritiikkiä Fuller löytää myös Robert D. Webbin *länkkäristä He olivat ylpeitä* (1956), Anthony Mannin *Hopeatähdestä* (1957) ja Delmer Daviesin *Armottomasta aseesta* (1957).

Epäilemättä Fuller löytäisi 1960-luvun *länkkäreistä* yhtä kivuttomasti allegorioita kansalaisyhteiskuntaistelusta, Vietnamin sodasta ja muista tutuista teemoista, joskin päänvaivaa voisivat tuottaa westernit, joissa alkuperäiskansojen asemaa käsitellään suoremmin. Mistä vaikkapa Abraham Polonskyn *Tapan sinut, Willie Boy* (1969) – reservaatissa asustelevan kapinallisen paiuten takaa-ajo – olisikaan allegoria?

KAISA KORTEKALLIO & LAURA OULANNE

Sairaiden ruumiiden myönteistä politiikkaa

Kirjallisuudentutkija Suzanne Bostin työtä leimaa ajatus läpäisevyydestä suljettuuden sijaan. Tämä koskee ihmisten ja tekstien käsittelytapojen lisäksi tutkimuksen tekemistä. Ihminen ei ole eheä ja muuttumaton subjekti, eikä edes ihmisruumis ole suljettu sitä ympäröivältä maailmalta. Ruumis on jatkuvassa muutoksessa ja yhteydessä kaikkeen, mikä virtaa sen ohi ja läpi. Samoin tutkimus ja kirjoittaminen jäävät aina jossain määrin avoimiksi – niiden vaikutus maailmassa jatkuu pisteen tuolle puolen, ja maailma vaikuttaa takaisin.

”Voiko haavoittuneista ruumiista vuotaa radikaalia politiikkaa?” kysyy Helsingin yliopistolla huhtikuussa puhunut Bost teoksessaan *Encarnación: Illness and Body Politics in Chicana Feminist Literature* (2010)¹. *Encarnación* asettaa haavoittuneet ruumiit ja haavoittuvan kirjoittamisen rinnakkain tutkiessaan kivun poliittisuutta. Yhdysvaltain meksikolaisperäisten chicana-feministikirjailijoiden Gloria Anzaldúan, Cherríe Moragan ja Ana Castillon kirjoittaminen tekee näkyviksi ruumiita ja kokemuksia, joilla on taipumus kadota valkoisessa ja patriarkalisessa valtakulttuurissa. Bostin affirmatiivinen, myönteisiä piirteitä korostava luenta tekee kuuluviksi näitä tekstejä, myös niiden hankalasti sulavilta osilta, joihin kuuluvat ruumiillisen kärsimyksen kuvaukset ja hengelliset, usein alkuperäiskansojen romantisoiduistakin perinteistä ammentavat piirteet. Näihin hän suhtautuu ajoittain kriittisesti, mutta ei tyystin poissulkien. Bost näkee kivun ja sairauden kuvauksissa mahdollisuuden ajatella uudelleen ihmisen muotoutumista suhteessa muihin olioihin ja mahdollisuuden poliittiseen vaikuttamiseen.

Etenkin Gloria Anzaldúan käyttämät välissäolevaa subjektiivisuutta kuvaavat termit, *mestizaje* ja *nepantla*, haastavat helpon kulttuurieliittisen kosmopoliittisuuden. *Mestiza-* ja *nepantla*-kokemusten kuvaukset osoittavat, että etenkin köyhät, sairaat ja rodullistetut ruumiit – kuten meksikolaisamerikkalaisten naisten ruumiit – muotoutuvat maailmassa tiettyjen traditioiden ehdoilla. Ne kokevat siirtymää, muodonmuutoksia ja hybridisiä tiloja (Ana Castillon *Peel My Love Like an Onion* -teoksen rampa tanssija on vuoroin mustalainen, intialainen, espanjalainen ja atsteekki), mutta muutos ei koskaan ole vapaa eikä kivuton. Näin kirjallisuus voi osoittaa epäkohtia, mutta se on myös tapa kuvitella ja jakaa vaihtoehtoisia todellisuuksia ja siten positiivisen (poliittisen) muutoksen väline. Tämä kirjallisuus voi olla posthumanistista, mikä ei tarkoita, että se olisi postmodernia – Bostin tutkijat kirjailijat ammentavat voimaa esikolo-

nialistisesta, modernia edeltävästä ajattelusta, eivätkä he näin ollen osallistu suoraan akateemisissa diskursseissa harjoitettavaan ”modernin dikotomioiden” purkamiseen. Kuten Bost useaan kertaan korostaa, tämä liike ei kuitenkaan ole autenttinen, alkuperäisyyden puhtaudesta ratsastava. Pikemminkin Anzaldúa, Moraga ja Castillo päästävät atsteekki- ja maya-perinteet vaikuttamaan omissa 2000-luvun taitteessa elävissä kehoissaan ja luovat niitä uudelleen.

Keskoskaapin ja kemikaaliyliherkkyyden materiaalisuudet

Kaikki ihmiset kokevat kipua ja kaikkien ruumis on ainakin jossain vaiheessa jotenkin ”hajalla”; kaikki myös tarvitsevat tukea maailmassa toimimiseensa erilaisilta esineiltä. Siksi ruumiisiin kuuluvan puutteellisuuden ja erilaisten kivun kokemusten tunnustaminen voi vapauttaa ajattelun täydellisen, oikeanlaisen ruumiin ja ihmisen ihanteesta, joka itsessään on taipuvainen aiheuttamaan lisää kärsimystä sulkemalla ulkopuolelleen koko joukon normeihin sopimattomia. Näin voidaan tehdä myös identiteettipolitiikkaa avoimmista lähtökohdista. Samoin akateeminen perinne saattaa sulkea ulkopuolelleen rationalististen kehystensä yli vuotavia kokemuksia vaikkapa parantavista esineistä. Bost kuitenkin antaa tilaa esimerkiksi Cherríe Moragan kertomukselle siitä, miten hänen keskosena syntynyt lastaan tukevat sairaalassa sekä keskoskaappi laitteistoinen että äidin sen ympärille asettelemat parantavat kivet, kortit ja nuolenpää. Jättämällä esittämättä itseensä sulkeutuvia loppupäätelmiä tällaisista kokemuksista ja käytännöistä Bost asettaa itsensä tietoisesti alttiiksi ja haavoittuvaksi akateemiselle väkivallalle epävarmuutta ja monitulkintaisuutta karttavassa tiedeympäristössä. *Encarnación* on hänen toinen kirjansa, ”se hullu kirja”, jolle oli vaikea löytää kustantajaa juuri käsittelytavan ylivuotavuuden takia. Onko tämä edes kirjallisuudentutkimusta?

Materiaalisuuden ilmiöt taipuvat affirmatiivisen ajattelun välineiksi myös Bostin seuraavassa, vielä julkaisemattomassa kirjassa. Jos edellisessä teoksessa suuntia antoi chicana-feminismin liittyvä välitilaisuuden idea, uudessa teoksessa se yhdistyy posthumanistiseen ajatteluun inhimillisen ja materiaalisen ei-inhimillisen yhteenkietoutuneisuudesta. Luennollaan ”Memoir Beyond the Self” Helsingin yliopiston Kristiina-instituutissa Bost toi keskusteltavaksi teoksesta osan, joka käsittelee kirjailija Aurora Levins Moralesin tekstejä ja elämää kaikessa sotkeutuneisuudessaan: niiden ”eläin-, kasvi- ja digitaalisia ekologioita”.

Levins Moralesin tekstit vilisevät muodonmuutoksia ja ei-inhimillisen maailman toimijuutta. Hän näkee kirjoittamisessaan parantamiseen tähtäviä piirteitä, kärsii itse kemikaaliyliherkkyydestä ja on ympäröinyt itsensä Moragan tapaan parantavilla esineillä. Yliherkkyys haittaa Levins Moralesinkin tapauksessa elämää, mutta se voi myös mahdollistaa uudenlaista ajattelua: sairaus tekee näkyväksi sen, miten jaamme maailman symbioottisesti toisten ihmisten lisäksi esimerkiksi ei-inhimillisten kemikaalien kanssa, halusimme tai emme. Levins Morales kutoo avukseen verkkoja, jotka mahdollistavat hänen elämänsä ja työnsä. Digitaalisen kylänsä keräämillä lahjoitusvaroilla hän on rakennuttanut haitallisista kemikaaleista puhdistetun asuntovaunun (”Vehicle for Change”), jonka avulla hän voi kiertää puhumassa ja tapaamassa ihmisiä Yhdysvaltojen eri kolkissa. Tässä tapauksessa mitään moraalista logiikkaa luonnollisen ja keinotekoisien välille on vaikea vetää: yliherkkyyttä voivat aiheuttaa niin pesuaineet kuin siitepölytkin, ja helpotus saattaa löytyä niin perinteisistä lääkekasveista kuin internet-yhteisöistäkin. Levins Moralesin sairaudelle (*multiple chemical sensitivity*, MCS) ei ole yksimielistä tieteellistä hyväk-

syntää, mutta sen kokemuksen tunnustaminen on tutkijalta jälleen haavoittuvuudelle avautuva teko, joka johtaa mahdollisuuksiin ajatella toisin.

Bostin työ osoittaa, että affirmatiiviset lukutavat voivat olla poliittisesti vaikuttavia, ja ettei myönteinen tutkijanasenne välttämättä tarkoita sairauden ja kärsimyksen kielteisten kokemusten vähättelyä tai niiden romantisoimista. Samalla kyseenalaistuu jähmeäksi muotoutunut yhtäläisyys negatiivisuuden ja kriittisyyden välillä. Keskusteluissa Bostin kanssa nousivat kriittiseen tarkasteluun myös jähmettyneet ja kyseenalaistamattomat näkemykset tieteellisen ajattelun rakentumisesta argumenttien ja sulkeutuvien johtopäätösten varaan. Kivun, myrkyjen ja ruumiillisuuden ajattelu saattaa vaatia toisenlaisia, avoimempia ja huokoisempia rakenteita, etenkin kun tunnustetaan, että tutkijatkin ovat tuntevia ja kipuilevia ruumiita.

Suzanne Bost ja feministiseen teoriaan erikoistunut kansainvälisten suhteiden tutkija Elina Penttinen organisoivat Bostin vierailun yhteyteen väitöskirjatyöpöjan ”What does literature do for feminist politics?”, jossa valitsi akateemisille seminaaritalenteille epätyypillinen hyväksynnän ja kuuntelevan läsnäolon ilmapiiri. Bostin ja Penttisen kanssa käytyjen keskustelujen jälkeen muutama nuori tutkija hengittää hetken vähän vapaammin kaiken kietoutuneisuuden ja sotkuisuuden keskellä – ja hengityksestään saattaa kehkeytyä ties mitä poliittisen elämän ääntelyä.

Viite & Kirjallisuus

- 1 Suzanne Bost, *Encarnación. Illness and Body Politics in Chicana Feminist Literature*. Fordham University Press, New York 2010, 116.

KATARIINA TIMONEN

Harmoniaa käärmeen kidassa

Ernesto Neto Kiasmassa

Astuessani varta vasten Kiasmaan suunnitellun, suuren ja käsin virkatun boakäärmeenpään sisälle huomioni kiinnittyi taaperoikäiseen näyttelykävijään, joka hakkaa iloisesti rumpua, sekä teiniryhmään, joka näppäilee kitaralla Nirvanaa. Brasilialaisen nykytaiteilijan Ernesto Neton (s. 1964) ensimmäinen yksityisnäyttely Suomessa ihastuttaa silminnähden. Ihmiset loikoilevat pehmeällä matolla ja ottavat kännykkäkuvia itsestään, kellään ei näytä olevan kiire pois. Oikaisen itsekin pitkäksi ja yritän päästä tunnelmaan. Kenties taiteilijan suosima, kasviuutteista valmistettu hallusinatorinen *ayahuasca*-rituaalijuoma auttaisi asiaa.

Kookkaita tekstiiliveistoksia, riippuvia muotoja ja osallistavia tilainstallatioita aiemminkin luonut Neto saapui Suomeen muuttuneena miehenä. Amazonin alueen alkuperäiskansoihin kuu-

luvan huni kuin -kansan luona viime vuosina vietetty aika on vaikuttanut voimakkaasti taiteilijan työskentelyyn ja elämänasenteeseen, mikä näkyy teoksissa monella tavalla. Ihmisen ja luonnon ykseys sekä harmonian kokemukset ovat toki olleet tärkeitä teemoja Neton taiteessa

jo pitkään, mutta nyt rituaalinomainen lähestymistapa ja huni kuin -kulttuuriin liittyvä symboliikka ovat läpitunkevia. Voimaeläin boa kiemurtelee vastaan toistuvasti.

Virkistävän poikkeavaa näyttelyssä on sen helposti lähestyttävä tunnelma sekä ennakkoluuloton suhtautuminen tekstiiliin teosten materiaalina, niin mittasuhteiden kuin muotojenkin puolesta. Kengät heitetään jalasta ja ajantaju katoaa pesämaisissä puuvillarakenteissa köllötellessä. Kenties oikeassa mielentilassa teokset tarjoaisivatkin mahdollisuuden hellittää arjen velvollisuuksista ja antautua yhteisölliselle läsnäololle ja kiireettömille kohtaamisille. Toisaalta tuntuu hiukan siltä kuin viettäisi aikaansa Faces-etnofestivaalin vapaaehtoistalkoolaisten yhteistuumin virkkaamassa iloisenvärisessä oluteltassa.

Päällimmäisin tunne on yllättäen häpeä siitä, etten osaa heittäytyä hippitunnelmaan rennolla otteella ja jättää kriittistä asennetta sivuun edes hetkeksi. Biomorfisilla, luonnossa esiintyviä eläviä organismeja muistuttavilla muodoilla pelaava näyttely pyrkii vaikuttamaan etenkin tuntoaistin välityksellä eikä houkuta järin analyttiseen erittelyyn. Kovat elementit kuten viidennen kerroksen betonilattia on peitetty pehmein tekstiilein. Symboliset lankakuviointit levittäytyvät pitkin seinä ja boanpään takana kiemurtelee pannulappupolku. Kaikella on kytkös huni kuin -kansan shamanistisiin rituaaleihin ja maailmanjärjestykseen. Neton sinänsä kunnioitettava pyrkimys on tehdä huni kuin -kulttuuria tunnetuksi ja tuoda sorrettujen alkuperäiskansojen ääntä kuuluviin taiteensa avulla – vaikkakin sitten vaivuttamalla kävijä tyytyväisenraukeaan horrokseen neuleverkkojensa vankina.

”Todellisuudessaahan pyrin luomaan tiloja, joissa ihminen voi lakata ajattelemasta. Me ajattelemme aivan

liikaa. Aivoissamme pyörii koko ajan niin paljon ajatuksia, että on kuin olisimme vankilassa tässä levottomassa, tietoa tulvivassa yhteiskunnassa. Tarvitsemme aikaa hengittää, jotta voimme tyhjentää mielemme”, kertoo Neto näyttelymateriaaleissa ja jatkaa: ”Kun teen töitä, olen zen-tilassa, jossa mieli ei ole mukana. Huni kuin -kansalla on samantapainen asenne. Länsimainen kulttuuri erottaa ajattelijan ja ajattelun kohteen toisistaan. Luonnonkansan näkökulmasta moinen jako on mahdoton: ihminen ja luonto, subjekti ja objekti ovat yhtä.”

Neljättä kerrosta hallitsevien teosten kiinnostavuus piilee vastakohtissa: keveys ja paino sekä luonnolliset ja teolliset materiaalit muodostavat toisistaan riippuvaisia ja jännitteisiä kokonaisuuksia. Saksalaistaiteilija Hans Arpin (1886–1966) veistokselle parantavan shamaani-laulun muodossa osoitettu kunnianosoitus jopa viehättää hetken. Vuosina 2009–2016 syntyneiden teosten muodostama yleisvaikutelma on kuitenkin hajanainen ja kokemus katkeaa saliin, jossa ihmiset odottavat, että pääsisivät tyhjentämään mielensä teoksen *Välillämme purjehtien* (2013) katosta riippuvilla ja muovipalloilla täytetyillä neulevuoteilla makoillen.

Näyttely ei tarjoa kirkkaita oivalluksia tai jää vaivaamaan mieltä, kuten hyvät taidekokemukset usein tapaavat tehdä. Neton pyrkimys kokonaisvaltaiseen ja osallistavaan, kulttuurista erilaisuutta arvostavaan elämykseen ei aktivoi vaan pikemminkin passivoi katsojaa. Vaikka taiteilijan ajattelun taustalla piilee eittämättä voimakastakin kritiikkiä globaalia kapitalismia ja ihmisen harjoittamaa luonnon tuhoamista kohtaan, rituaalikäärmeen pään sisällä nautittujen näyttelynokosten jälkeen en usko kovinkaan monen jaksavan lähteä kampanjoimaan alkuperäiskansojen oikeuksien puolesta.

MARIA SALMINEN

Lisäosa, nyt jopa 72 värissä!

Viime vuonna värityskirjat ylsivät ajoittain kirjakauppojen myydyimpien kirjojen kärkeen. Jopa uusintapainoksia on tarvittu, vaikkakin innostus on tämän vuoden puolella ollut lopahamaan päin.¹ Aikuisille tarkoitettujen värityskirjojen suosion syyt näyttävät ilmeisiltä. Väritettävät kuvat ovat pääsääntöisesti ornamenttımaisia, yksityiskohtaisia kuvioita tai esittäviä kuvia ja kuvakokonaisuuksia, jotka vaativat keskittymistä, harkintaa ja koordinaatiota. Toisaalta ne eivät edellytä sitouttavaa työskentelyä, suorittamista tai tulosvastuullista reflektointia.

Väritystehtävät saa itse valita monien joukosta; ne ovat sopivan haastavia, mutteivät velvoita mihinkään. Valmista jälkeä ei ole pakko tuottaa. Kun keskittyy värittämiseen, ei tarvitse ajatella muuta. Tarkoituksena on täyttää pieniä, rajattuja ja kuvioiksi hahmoteltuja alueita valinnaisilla väreillä. Jos kuitenkin haluaa käydä samaan aikaan kahvipöytäkeskustelua, ei-käsitteellinen ja mekaaninen värittäminen ei sulje sitäkään mahdollisuutta pois vaan ennemminkin vähentää keskustelemisen paineita, tai parhaimmillaan, käsityökerhojen tavoin (mutta pikana), luo yhdessä tekemisen tilanteen ja kokemuksen.

Myös tieto- ja tiedekirjallisuuden kustantaja Vastapaino julkaisi joulun alla *Filosofisen värityskirjan*, jonka on koonnut kustantamon toimituspäällikkö, Kimmo Jylhämo². Piirroksia ovat muun muassa Rembrandtin, Dürerin, Boschın tai muun suuren muinaisuuden raaputusala, ja niiden värittäminen edellyttää varsin erilaisia metodeja, kriteereitä ja tavoitteita kuin keskiverron aikuisten värityskirjan. Suurinta osaa kirjan kuvista on koko lailla mahdotonta värittää esteettisesti miellyttävällä tavalla saati viivojen sisällä pysyen, mutta värittävälle ajattelijalle kuvatekstit ovat vähintään yhtä tärkeitä kuin kuvat. Esimerkiksi miekka päässä seisovan, monesta kohtaa lävistetyn miehen kuvatekstinä on ”Epäonnistuminen. Koe onnistui, mutta potilas kuoli.” (40); kun Kristus ajaa rahanvaihtajat temppelistä, teksti on: ”Taloustieteen kritiikki.” (28); yksisarvisen alla lukee: ”Mahdollinen maailma.” (36); ja sarvikuonon teksti tietenkin kuuluu: ”Yksisarvinen.” (32–33)

Vastapainon teoksen ilmestyessä värityskirjallisuus oli voimissaan. Sittemmin samantyyppisiä suomalaisia, enemmän tai vähemmän humoristisia ja/tai värityskel-

vottomia kirjoja on ilmestynyt useita. *Filosofisen värityskirja* voidaan kuitenkin mainita edelläkävijänä väritysilmiöön hiukan irvien suhteutuvien kirjojen sarjassa.

Toisaalta myös Jylhämo perustelee värittämistä *Filosofisen värityskirjan* esipuheessa monien, ilmiötä suoranaisesti hehkuttavien puolestapuhujien tavoin, viitaten käsillä tekemiseen ja konkreettisen jäljen jättämiseen virtualisoituneena maailmanaikana³. (Toki kannattaa ounnastella häntää maireasti hymyilevän ketun kainalossa, mikä tekee kirjan värittämisestä entistä hausempaa.) Osaltaan nämä perusteet toki selittävätkin väritysintoa, vaikka toisaalta paperilla kulkevan kynän liikerata on itse asiassa usein pienempi kuin esimerkiksi näppäimistöllä kulkevien sormien, ja kuvaa värittäessään luovuutta voi käyttää tavallaan rajoitetummin kuin tietokoneella kirjoittaessaan, koska värityskirjassa luovuuden ääriviivat on jo piirretty. Värittämisen idea ja tyydyttävyyden perustuvat rajojen sisällä pysymiseen.

Paluu hyötyyn takakautta

Käsillä tekemisen ja konkreettisen jäljen jättämisen ohella olennaista värittämisessä on, että sen päämääränä ei ainakaan suoranaisesti ole hyöty. Siksi se saa ihmisen tekemään jotain käsillään, vaikka päämäärähakuista työtä ei enää jaksaisi tehdä (tai sitä ei olisi). Värittäessään ihminen on ikään kuin pikalomalla ja saa nähdä konkreettisesti vapaan ja omaehtoisen tekemisensä ja luovuutensa tuloksen. *Mindfulness*-värittäminen päästää ihmisen edes hetkeksi arkisesta oravanpyörästään täydempään läsnäolon tilaan. Se on taukokuoneeseen ja sen sosiaaliseen tilaan hyväksyttävästi mahtuvaa meditaatiota.

Monet tahot Työterveyslaitoksesta ja tutkijoista kustantamojen edustajiin ovat perustelleet värityskirjojen tärkeyttä ihmisen henkisen terveyden ja hyvinvoinnin vaalimisella. Värittämiseen kytketään muotisanat zen, *mindfulness*, mielenrauha, aivojumppa eli kognitiivisten kykyjen harjoittaminen (värittämisen tapauksessa keskittyminen, silmän ja käden koordinaatio, luovuuden kukoistus), nostalginen paluu lapsuuteen, sekä ristikoihin ja sudokuun rinnastettava mutta niitä luovempi pään nollaaminen vastaavatuksena hektiselle, monisäh-lämistä vaativalle arjelle.⁴ Kyse on samasta asiasta kuin fordistisessa, laskelmoidussa 40 tunnin työviikossa palk-

Väritä oma tapettikuviosi, kuva: Johan L. Pi

kauudistuksineen: näin modernista ihmisestä saa irti optimaalisen työtehon ja hänestä tulee parempi kuluttaja, jolla on enemmän aikaa ja varaa ostaa tuotettuja hyödykkeitä. Liukuhihna ulottuu tehtaan ulkopuolelle. Vapaalla ollaan, jotta jaksetaan taas tehdä lisää ulkoa määräytyviä asioita mahdollisimman korkealla hyötysuhteella – sekä työntekijänä että kuluttajana.

Koska värittäminen parantaa keskittymiskykyä ja työtehoa, Työterveyslaitos on jopa julkaissut verkossa oman, aivotutkija Minna Huotilaisen ideoiman ja Jari Uusitalon kuvittaman värityskirjan. Sitä suositellaankin työntekijöille kahvitauoilla väritettäväksi⁵.

Oravanpyörän värikäs lisäosa

Värittämisen tarpeellisuutta erityisesti työssä käyville aikuisille on siis ehditty perustella monin tavoin. Huotilainen sanoo *ET-lehden* haastattelussa, että myös värittämisen monotonisuus on meille hyödyksi: ”Itse aivotutkijana haluan korostaa sitä, että käsillä näpräileminen ja toistava, yksitoikkoinen tekeminen vapauttaa kognitiivisia resursseja. Ajattelumme muuttuu, kun puuhaamme käsillämme.”⁶

Käsillä puuhastelu voi toki helpottaa tietotyöläisen elämää ja kuuluu epäilemättä lajityypilliseen käytökseemme. Silti värityskirjalogiikka alkaa olla useammas-

”Kun työmies nojaa lapioonsa, tietokoneeseen kiinni kasvanut ihminen nojaa värityskirjapinoon.”

sakin mielessä epäjohdonmukaista tai vähintään epäilyttävää hyödyn tai hyödyttömyyden, vapauden ja luovuuden määritelmässään. Tämä saa aavistelemaan tavansa omaista markkinatalouden savusumutusta. Kun työmies nojaa lapioonsa, tietokoneeseen kiinni kasvanut ihminen nojaa värityskirjapinoon ja jopa 72 Derwentin laatuvarikynään⁷.

Väritetäänkö kirjoja värittämisen itsensä nautinnollisuuden tai kivuuden takia vai suorittamisesta, työstä ja elämästä selviytymisen tai toipumisen vuoksi? Miten monotoninen värityskirjapino auttaa lepäämään monotonisesta työstä? Ovatko värittämällä käyttöön vapautuvat kognitiiviset resurssit olemisemme kannalta oikeita, hyviä ja tarpeen? Mieleen tulevat evoluutiobiologi Helena Telkänrannan kuvaukset eläimistä, jotka on ahdettu liian pieneen ja virikkeettömään tilaan tai joihin sattuu tai joita pelottaa tai ahdistaa tai joilla ei muuten ole mahdollisuutta lajityypilliseen olemiseen ja puuhasteluun⁸. Tätä kutsutaan stereotyyppiseksi käyttäytymiseksi.

”Pesäkopin oviaukosta ilmestyy minkin kuono ja nappisilmät. [...] Kaksi loikkaa ulos kopista ja käänös. Kaksi loikka

kaa takaisin sisään. Kun sekuntikellon tarkkuudella kuono ja silmät ilmestyvät jälleen kopin oviaukolle. Kaksi loikkaa ulos ja käänös. Kaksi loikkaa sisään ja käänös. Kaksi loikkaa ulos ja käänös...”⁹

Pikkujärsijät juoksevat vimmatusti juoksupyörissään tai häkkiä ympäri, hevoset keinuttelevat päätään eestaas, eestaas tai kiertävät kehää, jos tila riittää edes siihen. Akvaariokalat uivat samaa kiertoa kerta toisensa jälkeen. Näin pysytään hengissä. Tai sitten annetaan periksi ja jäädään passiivisina odottamaan lievitystä olemassaoloon.

Entä jos värittämisessä onkin kyse peräti samasta asiasta kuin työssä, josta sen pitäisi auttaa lepäämään? Vaikka 72 väriä on paljon ja väritettäviä kuvia ja kirjoja on monta, tehtävänä ja toimintaperiaatteena on kuitenkin täyttää tietyn muotoisia, valmiiksi rajattuja alueita jollakin värillä, joka löytyy valmiiksi valikoidusta laatikosta. Voit käyttää häivytyksiä, sävytyksiä, raidoituksia ja mitä sitten keksitkään – voit myös täydentää kuvia ja yhdistää pisteitä, mikä onkin värityskirjojen uudempi variaatio. Täytä tehtäväsi mahdollisimman hyvin ja käytä siihen ylijäämäaikasi, jotta et päätyisi luhistumaan työhottomuuteen tai -haluttomuuteen.

Fredrika Runeberg oli onnekas ja edistyksellinen nainen, vaikkei kenties täysin tajunnut onneaan. Kun edustushuone piti tapiseerata mutta Johan Ludvigilla ei ollut rahaa valmiiseen tapettiin, Fredrika sai omin käsin maalata huoneen seinäpapereihin kauniit, säännölliset ja muodinmukaiset ornamentit.

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 Elina Päivinen, Aikuisten värityskirjat hurmasivat suomalaiset. *Yle* 7.9.2015. Verkossa: yle.fi/uutiset/aikuisten_varityskirjat_hurmasivat_suomalaiset/8276425?ref=leiki-uu; Jarno Virtanen, Onko buumi ohi? Aikuisten naisten värityskirjahuuma laimeni yllättäen. *Yle* 11.12.2015. Verkossa: yle.fi/uutiset/onko_buumi_ohi_aikuisten_naisten_varityskirjahuuma_laimeni_yllattaen/8518625?ref=leiki-uu
- 2 *Filosofinen värityskirja*. Vastapaino, Tampere 2015.
- 3 Sama, 7.
- 4 Esim. Annakaisa Vääräniemi, Tämän vuoksi aivotutkija innostuu aikuisten värityskirjoista. *ET-lehti* 24.6.2015. Verkossa: www.etlehti.fi/artikkeli/terveys/muisti/taman_vuoksi_aivotutkija_innostuu_aikuisten_varityskirjoista; Päivinen 2015; Aikuisten värityskirjat Adlibriksen sivuilla: www.adlibris.com/fi/kampanja/aikuisten-varityskirjat; Timo Leponiemi, Aikuisten värityskirjassa Häme on viltimmillään. *Yle* 16.1.2016. Verkossa: yle.fi/uutiset/aikuisten_varityskirjassa_hame_on_villeimmillaan/8600879?ref=leiki-uu
- 5 Minna Huotilainen, Väritä itsesi virkeäksi. Työterveyslaitos. 30.6.2015. Verkossa: www.ttl.fi/fi/15_minuuttia/minna_huotilainen/sivut/default.aspx
- 6 Vääräniemi 2015.
- 7 Minna Huotilainen Ylen haastattelussa: ”Tilannetta voisi verrata siihen, että työmies nojaa hetkeksi lapioonsa, tietoyöläinen taas värittää tovin.” Päivinen 2015.
- 8 Helena Telkänranta, *Millaista on olla eläin?* SKS, Helsinki 2015, 169–192.
- 9 Sama, 190.

ERKKA PEHKONEN

Valioryhmä vastatuulessa

Tuomas Hoppu, *Jääkärit Saksan tiellä. Jääkäreiden tarina kirjeiden ja päiväkirjojen valossa*. Postimuseo, Tampere 2016. 265 s.

Suomen itsenäistymisen alkutaival nivoutuu kiinteästi maailmanpoliittisiin tapahtumiin, ensimmäiseen maailmansotaan sekä Venäjän sisäisiin jännitteisiin ja vallankumoukseen. 1800-luvun lopulta alkaen venäläistämispoliittikka kiristyi ja loi radikaalia kannatuspohjaa itsenäistymisajatukselle 1910-luvulle tultaessa. Ensimmäisen maailmansodan aikaan syvällisesti perehtyneen ja väitöskirjassaan Venäjän armeijan suomalaisia vapaaehtoisia tutkineen FT Tuomas Hopun kirjassa *Jääkärit Saksan tiellä* joukko suomalaisia itsenäistymisen kannattajia ja seikkailijoita, tulevia jääkäreitä, saa näiden suurten tapahtumien keskellä sotilaskoulutuksen ja tulikasteen osana Saksan armeijaa vuosina 1915–1918. Jääkärikoulutuksen tavoitteena oli luoda suomalaisen armeijan perusta ja itsenäistymisen puolesta taisteleva valioryhmä. Hoppu sanoittaa jääkäreiden elämää ja tunteja uusien tutkimuslähteiden näkökulmasta, henkilökohtaisten kirjeiden ja päiväkirjojen avulla.

Tampereen Postimuseon julkaisema kirja on suurelle yleisölle suunnattu miellyttävä ja näyttävä lukupaketti. Kuvituksena on runsaasti valokuvia, ja kerronnan sekaan on sijoitettu yksittäisten sotilaiden elämänkulkuja esitteleviä tietoisukuja. Epäilemättä kirja on myös hyödyllinen myyntiartikkeli Postimuseossa maaliskuun lopulla avattuun näyttelyyn ”Salaista jääkäripostia”. Kirja ei kuitenkaan pelkistä näyttelyn oheistuotteeksi. Se on sujuva johdanto jääkäri liikkeen historiaan ja näkökulma Suomen valtion alkuvaiheisiin.

Lukijana jäin kuitenkin miettimään, onko kaikkia alkupe-

räisaineiston tarjoamia mahdollisuuksia onnistuttu hyödyntämään. Sinänsä hyvinkin mielenkiintoisia kirjelmähteitä esitellään kirjassa varsin vähän, vaikka suorat sitaatit höystävätkin ajoittain tekstiä. Jäin kaipaamaan syvällisempää analyysiä jääkärien henkilökohtaisissa kirjoituksissaan kertomasta. Miten kokemusten ajallinen tai juonellinen kaari muodostui? Miten kerronnassa hyödynnetyn kielen ominaislaatu kietoutuu aikansa poliittiseen ja kulttuuriseen tilanteeseen? Lukukokemuksesta muodostui ikäväkseni hieman latteampi kuin lähtökohdat antoivat olettaa. Useimmiten teksti etenee perinteisestä historiankirjoituksesta tuttuja latuja; historian isoja linjoja koristellaan mukavilla aineistolöydöillä ja anekdooteilla.

Jääkäreiden vaiheisiin syvemmin perehtyneille *Jääkärit Saksan tiellä* ei tarjonne uutta tietoa suuresta kuvasta. Sen sijaan kirjassa ylivoimaisesti antoisinta ovat kuvaukset jääkärijoukkojen sisäisistä ristiriidoista tai yksittäisten jääkärien hankalista suhteista saksalaisiin. Myös ensimmäisen maailmasodan loppuvaiheet

tulevat kerrotuksi jääkäriksi lähteneiden näkökulmasta. Teoksessa kerrotaan saksalaisille vankileireille muun muassa sotilaspalveluksesta kieltäytymisen ja niskottelun takia joutuneiden suomalaisten sotilaiden tarina sekä selostetaan, miten viimeisten jääkärien joukkokuljetukset takaisin Suomeen järjestettiin. Kirje- ja päiväkirja-aineisto luo kuvan poikkeusolojen keskellä toimineista ihmisistä, joskin olisin toivonut saavani lukea enemmän omakohtaisia kuvauksia syistä, jotka olivat ajaneet miehet sotatantereille vieraaseen maahan. Jääkäriyden motiiveja Hopun kirjassa ympäröivä hiljaisuus saattaa toki selittyä aineiston mykkyydellä aiheen äärellä. Kenties lähdön syyt ja tunteiden merkitykset olivat aikalaisille itsestään selviä tai viranomaispelon vuoksi vahvasti kiertoilmauksiin verhottuja.

Vieras maa, vieraat tavoitteet

Kirjeet ja päiväkirjat avaavat tunnelmia ensimmäisenä Saksaan saapuneiden Pfadfinder-kursilaisten sopeutumisesta preussilaiseen sotilaskuriin tai oikeastaan sen suomalaisia varten lievennettyyn muotoon. Matkustelemaan tottumattomien miesten ajatukset askartelivat kotiikävän ja jääkäriksi lähdön odotusten parissa. Henkilökohtaisten huolien ohella saksalaisten ylimielisyys Suomesta tulleita kohtaan käy selväksi. Jännitteet johtivat ajoittain yhteenottoihin päällystön kanssa ja lisäksi myös kiusantekoon, kun saksalaiset toisinaan pimittivät ja jopa varastivat muutenkin vähäiseksi koettua ruuan puolta. Juhlien aikaan ja muissakin tilanteissa, joissa viinaa oli saatavilla, saattoivat tunnelmat kiristyä tappeluihin ja puukotuksiin asti. Osa

Saksaan rekrytoiduista suomalaisista koki tullessaan suorastaan huijatuksi ja osoitti palveluksesta kieltäytymsellään ja niskoittelullaan mieltään olosuhteita vastaan. Tämänkaltaiset löydökset rikastavat virkistävasti ”suurta kertomusta”, jossa yksilöt katoavat osaksi kokonaisuutta.

Yksittäisten jääkärien ajoittain väkivaltaiseksi äitynyt suhde saksalaisiin sotilaisiin rinnastuu jääkärijoukkojen vaikeaan asemaan saksalaisessa sotilasorganisaatiossa. Siinä missä suomalaiset ajattelivat olevansa erillisasemassa ja muodostavansa koulutetun asejoukon turvaamaan Suomen itsenäistymispyrkimyksiä, halusivat saksalaiset kouluttamiensa suomalaisten sotilaitten taistelevan heidän puolellaan ensimmäisessä maailmansodassa. Jääkärijoukot saivatkin ensimmäiset sotakokemuksensa osana saksalaista armeijaa Latviassa 1916. Vaikka rintamalla oloa pidettiin virkistävänä vaihteluna kasarmilla akseeraukseen ja nälkään, saksalaisten puolesta sotiminen oli myös ristiriidassa suomalaisten sotilaskoulutuksen hankkimisen tavoitteiden kanssa.

Jääkärien kirjo edusti jossain määrin suomalaista yhteiskuntaa, ja heidän sisäisissä ristiriidoissaan näkyvät ajan poliittiset jännitteet. Miehistön ja päällystön väliset hankaukset kulminoituivat osittain kielikysymykseen, koska suomalaisesta päällystöstä pääosa oli ruotsinkielisiä ja heidän sosiaalinen statuksensa oli korkeampi. Ajoittain purnattiin, ettei ”ruotsalainen” päällystö kykene ymmärtämään rivimiesten tuntoja ja toimintaa jo pelkästään tavallisesta kansasta vieraantumisen tähden. Päällystön taas oli toisinaan hankala hyväksyä jopa ”mongoloidiseksi”

nimitellyn miehistön sitoutumattomuutta vaatimuksiin. Vastaavasti sodan loppupuolella poliittisen vastemmiston ja oikeiston väliset ristiriidat heijastuivat Suomesta jääkärien keskuuteen, olkoonkin että jääkäriryhmä oli kyselyjen ja päällystön tulkinnan mukaan melko yksimielisesti valmis taistelemaan Suomessa myös punaisia joukkoja vastaan. Harva Saksassa olleista tosin vielä kotiinlähdön hetkellä ymmärsi, että vastassa olisi tavallisia työmiehiä ja torppareita eikä pelkästään anarkiaan hurahtaneita radikaaleja tai Venäjän käytyreitä ja sotilaita.

Haihtuneet haaveet

Sisäisten jännitteiden lisäksi myös sodan kehityskulku teki raskaaksi asepalvelun mielekkyyden säilyttämisen. Epävarmuutta lisäsivät Saksan ja Venäjän rauhantunnustelut, joiden jälkeen oli hankalaa nähdä Saksaa tukemassa suomalaisia joukkoja itsenäistymispyrkimyksissään. Tässä vaiheessa pääjoukko oli ollut jääkärireissullaan jo vuosia; nyt sen merkitys uhkasi kutistua vieraan maan riveissä käydyiksi taisteluiksi ja mahdollisuudeksi palata koskaan kotimaahan. Alkuperäisen itsenäistymisen ajatuksen nostattaman innon on täytynyt vaihtua syvissä vesissä uimiseen. Kirjan viimeinen kappale onkin lakonisessa toteavuudessaan paljon puhuva:

”Saksan vuosina jääkärit olivat tähänneet itsenäiseen Suomeen. Helmikuussa 1918, vapaaehtoisjoukon pääosan palatessa kotiin, tavoite oli nimellisesti jo toteutunut. Jääkäreiden kaavilema vapaustaistelu sai

kuitenkin toisenlaisen luonteen, mitä he olivat Saksasta lähtiessään osanneet ajatella. Kotimaassaan jääkäreitä odotti taistelu, joka käytiin etupäässä omia kansalaisia vastaan. Kenraali Mannerheimin armeijassa palveli kaikkiaan 1261 jääkäriä. He olivat ratkaisevassa osassa valkoisten sodankäynnissä mutta maksoivat siitä myös kovan hinnan. Sodassa menehtyi 131 ja haavoittui 238 jääkäriä.” (247)

Saksaan lähteneiden miesten asema Suomessa kävi kyseenalaiseksi. Venäjän kiristynyt poliittinen ote Suomesta ja sota Saksaa vastaan tekee ymmärrettäväksi, että vihollisen puolelta sotilaskoulutusta hakeneet nähtiin merkittävänä uhkana ja maanpettureina. Tosin suomalaiset itse pitivät jääkärien asiaa vähintään puoliksi oikeutettuna, ainakin ensimmäisen maailmansodan läheisyydessä loppuaan. Tämän vuoksi rekrytointi armeijaan oli jossain määrin peiteltyä.

Salailu näkyi myös käsiteltävänä olevan kirjan lähteinä käytetyissä kirjoissa, jotka ovat kulkeneet pääosin Saksasta Ruotsin kautta salaisena postina Suomeen. Jääkärit ymmärsivät, että heidän itsensä lisäksi vaarassa olivat myös heidän läheisensä, joista moni jääkäri tuntui kantavan huolta. Osa katui mahdollisesti hyvinkin nopeasti tekemäänsä päätöstä lähteä tai ainakin sitä, että ei kenties ehtinyt jättää kunnollisia hyvästejä läheisimmille. Tosin *Jääkärit Saksan tiellä* kertoo myös, että moni koki olevansa itseään suurempien asioiden, Suomen itsenäistymisen, vuoksi liikkeellä, ja ajatteli henkilökoh- taisten uhrausten saavan oikeutuksensa tätä taustaa vasten.

RISTO KOSKENSILTA

Kannattaako keskittyä?

Iida Rauma, *Seksistä ja matematiikasta*. Gummerus, Helsinki 2015. 474 s.

Uusin *Rocky*-elokuva on tavallaan mielenkiintoinen. *Creed*issa (2016), sarjan seitsemännessä osassa keskushenkilön paikan ottaa nuori Adonis. Tästä nuorukaisesta on kovasti koetettu kasvattaa säyseätä ja toimistotyöhön soveltuvaa kansalaista, mutta se ei ole onnistunut. Poika kun on sisimmältään taistelija. Turvallisen, yllällisen ja tylsän elämän sijaan Adonis päättää heittäytyä täysipäiväiseksi nyrkkeilijäksi. Hän muuttaa Philadelphiasta, suostuttelee elämänsä ehtopuolella kituuttelevan Rockyn valmentajakseen ja paneutuu kokonaisvaltaisesti harjoitteluun.

Koska *Creed* on melko kevyt elokuva, monomaaninen yhteen asiaan keskittyminen ei tuota Adonikselle suurempia ongelmia. Kertakaikkisesta nyrkkeilyfokusoinnista huolimatta hänen onnistuu säilyttää elämässään kaikki tärkeä. Hän pysyy myötälävänä ihmisenä ja saa luji-tettua välillä rakoilevia suhteitaan äitiinsä ja uuteen rakastettuunsa. Koska tavallinen valkokaulustyöntekijän ura olisi ollut vain umpikuja, Adonis ei lopulta joudu luopumaan oikeastaan mistään.

Aiemmissä osissa Rocky toteutti samanlaisen suoraviivaisen menestystarinan. Mutta *Creed*in alussa Rocky on menettänyt nyrkkeilyn tuottaman ilon, taistelutahtonsa, vaimonsa ja ystävänsä, eikä hänellä ole elämässään enää mitään sisältöä. Luonnollisestikin Adonis saa tarinan kuluessa sytytettyä vanhan nyrkkeilijäukon sieluun taas tulen. Elämä saa jälleen täytettä, ja Rocky jaksaa käydä läpi vaikka harmaan kemoterapian päästäkseen unelmaansa.

Elokuvan alun Rocky-tilanne lienee varsin realistinen. Huippu-urheilijan tai oikeastaan kenen ta-

hansa huippu-urittajan, jolla ei ole ollut juuri muuta kuin yksi mielenkiinnon kohde, elämä saattaa romahtaa, kun tämä yksi asia katoaa. Muut elämän osa-alueet tulevat tilalle, mutta jos niihin ei ole aiemmin kiinnittänyt huomiota, ne ovat tylsiä ja silkan merkityksettömiä. Elämän täyttäminen on ylipäätään hyvin vaikeaa, ja jos sen joutuu tekemään nuoruuden jälkeen, useimmilta se vaatii suunnattomia ponnisteluja.

Tämä on yksi teema Iida Rauman romaanissa *Seksistä ja matematiikasta*. Rauma kirjoittaa toki laajalti paljon muistakin jutuista, lähinnä siitä, miten rationaalisuuden jännitteinen suhde irrationaaliseen, ruumiilliseen ja eläimelliseen näkyy vammaisuuden, eläinten, seksuaalisuuden ja muuten vaan ”epätavallisten” asioiden kohtaamisessa. Mutta kovinkaan kiinnostavaa ei ole, että ”me” uskomme olevamme evoluution huipentuma tai että ”me” uskomme voittavamme kaikki on-

gelmat silkalla järkeilyllä. Kiinnostavampaa on, miten teoksen päähenkilö Erika on täyttänyt elämänsä matematiikan tutkimisella ja häytyttänyt pois kaiken muun, erityisesti oman ruumiillisuutensa ja empaattista asennoitumista vaativat ihmis-kontaktinsa.

Teoksen alussa työn ulkopuolinen konkreettinen maailma tönäisee Erikan kirjaimellisesti rapsusia alas ja pakottaa hänet mukautumaan ruumiinsa ja psyykensä rajoituksiin. Erikalle ei jää juuri muuta kuin menneisyytensä ja vähäiset ystävyys- ja perhesuhteensa. Hän joutuu palaamaan niiden pariin ja rakentamaan elämänsä perustan uudelleen. Tämän vaikean prosessin lopussa hän saa palautettua työkykensä ja pääsee taas matematiikan äärelle. Mutta toisin kuin *Rocky*-elokuvista, Rauman romaanin lopputulemasta voitaisiin kysyä, eikö suunnilleen onnelliselta näyttävä lopputulema kuitenkin ole aika surullinen. Kenties Erika ei lopulta saavutakaan mitään vaan päätyy vain ryömimään takaisin horisonttia kaventavaan kuiluun, josta alun perin lähtikin.

Kaiken muun syrjäyttävässä monomaanisessa keskittymisessä on samaa kuin pahanlaatuissa addiktioissa: kaikki muu on uhrattavissa yhden asian vuoksi. Voisi kuvitella, että yksiulotteiseksi tyhjennetty elämä on lopulta aika epämiellyttävä. Rauman romaani näyttäisi *Rocky*-elokuvien tapaan kuitenkin vastustavan tällaista ajatusta – jos on tosi lahjakas ja yrittää tosi paljon, voi onnistua supistamaan maailmansa pikkuruiseksi ja silti elää ihan hyvän elämän. Ehkäpä näin on, mutta meidän vähemmän huippulahjakaiden lienee silti turvallisinta tukeutua vanhaan ohjeeseen: kannattaa joko sijoittaa muniaan useampaan koriin tai kuolla rokki-iässä.

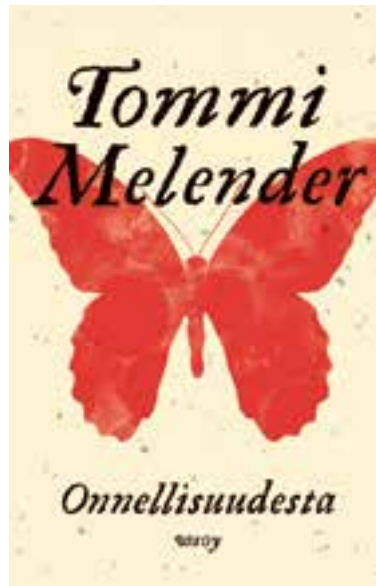
VELI-MATTI PYNTTÄRI

Onnellisuudesta maailmassa

Tommi Melender, *Onnellisuudesta*. WSOY, Helsinki 2016. 183 s.

Kirjalliset ryhmittelyt ovat tuoreeltaan lähes aina virheellisiä, riittämättömiä ja likinäköisiä. Usein niiden elinkaari on lyhyt, mutta joskus ne jäävät elämään kirjallisuushistorioissa tai lukijoiden mielissä. Erityisen mielelläni soisin unohduksen lankeavan kuitenkin mielikuvalle nuorista, vihasista, esseitä kirjoittavista miehistä, joka yhdistettiin kymmenisen vuotta sitten koettuun ”esseebuumiin”. Kustantajana Savukeidas teki tuolloin paljon työtä suomalaisen esseistiikan hyväksi, ja lähes kaikki kustantajalla tuolloin debytoineet esseistit, esimerkiksi Timo Hännikäinen, Antti Nylén ja Tommi Melender, olivat kyllä miehiä, mutta eivät enää erityisen nuoria. Enkä tiedä vihas-takaan: äänensävyt jyrkkenivät, paljon oli tempoilua ja huolta, mutta vihassaan Timo Hännikäinen oli yksin ja siihen hän on sittemmin myös hukkunut. *Vihan ja katkeruuden esseiden* kirjoittajalle, Antti Nylénille, vihan tunteesta löytyi kaiken kirjallisuuden käyttövoima, joka myöhemmin avasi tietä armoon ja anteeksiantoon. Myös Tommi Melender on useaan otteeseen kirjoittanut kaudestaan flaubertilaisena ihmisvihaajana, mutta silti viha ei koskaan ole hänen esseistin olemuksensa ytimessä. Hän kirjoittaa vihasta, mutta hänen esseensä eivät siitä kumpua. Ennemmin kyse on tyytymättömyydestä, hankaluudesta ja epämurkavuudesta tässä maailmassa, jonka olemme itsellemme tavaroilla, rahalla ja tekopyhyydellä hankkineet.

Kulttuurin hankaluus on läsnä myös alkuvuodesta julkaistussa Melenderin kolmannessa esseekoelmassa. Melender asettaa ta-

voitteekseen tutkailla, miten hänen ”käsityksensä onnellisuudesta ja hyvästä elämästä ovat muovautuneet ja miten niiden muovautumiseen on vaikuttanut maailma, jossa elämme.” Esseen lajin parhaimpien montaignelaisten perinteiden mukaisesti kirjoittamisen tavoitteena Melenderille on siis kasvava itsetuntemus – henkilökohtainen totuus omasta onnellisuudesta – ja toive tällaisen omakoh-taisuuden laajemmasta inhimillisestä vaikutuskentästä.

Kirjoittaessaan onnellisuudesta Melender erottautuu Suomeenkin viimeistään Jari Sarasvuon *Sisäisen sankarin* (1996) myötä rantautu-neesta *self-help*-ajattelusta, jossa onnellisuus ymmärretään ennen kaikkea osana menestyksellistä elämää. Melender kirjoittaa tällai-sesta varsin pragmaattisesta ja utilitaristisesta ajattelutavasta erityisen ”onnellisuusteollisuuden” aikaan-saannoksena, jossa pohjoisame-rikkalaiset bisnesoppaat kohtaavat

kalvinistisen eetoksen. Onnellisuus ymmärretään ajatusten sinnikkäänä vääntämisenä kohti positiivisuuden uria, ja tämän ansiosta ulkoisen ja sisäisen hyvinvoinnin luvataan myös lyövän kättä.

Hyvää arvostelukykyä osoittaa, ettei Melender juurikaan retostelee esseissään tällaisen onnellisuuspuheen falskiudella. Yhtä lailla hän ymmärtää pysyä kaukana onnellisuusteollisuuden myyntipuheiden maailmasta: hän ei esitä keinoja onnellisuuden saavuttamiseksi vaan kertoo erilaisia näkökulmia siihen, mitä onnellisuudella voidaan ymmärtää. Tähän tarkoitukseen on hankala keksiä parempaa muotoa kuin essee, jonka olemukseen liittyy läheisesti erilaisten ajatusten kokeilu, niiden punninta ja arviointi.

Melender on jakanut kirjoitukset kolmeen osaan, ”Talous”, ”Kulttuuri” ja ”Urheilu”. Kaikki kokoelman kahdeksan esseettä harhailevat kauaskin onnellisuuden teemasta, mutta silti pitävät sitä eri tavoin näköpiirissään. Ensimmäisen osan ”Porvarillistunut onnellisuus” ja ”Raha ja vapaus” piirtävät raadollista kuvaa nykymaailmastamme, jossa markkinatalouden kärjistyneet muodot takovat kulttuuriseen takaraivoomme taukoamatta yhteyttä rahan, menestyksen ja onnen välillä.

Jo aikaisemmat esseekokoelmat *Kuka nauttii eniten* (2010) ja *Yhden hengen orgiat* (2013) osoittivat kirjallisuusseiden olevan Melenderin esseistiikan kovinta ydintä. Nyt kokoelman toiseen osioon kootuissa kirjallisuusseissä Melender käsittelee Flaubertin kynistä ihmisvihaa Camus’n humanismin rinnalla ja esseessä ”Lyyriset valot ja varjot” Tua Forsströmin runoja. Seuraavaan osioon eksynyt essee ”Ääriiviivoja miehen muotokuvaan” puolestaan

välittää lukijoille sellaisia tunnistamisen hetkiä erään Karl Oven matkasta nuorukaisesta mieheksi, joita kovin moni keski-ikäinen on Suomessakin viime vuosina Knausgårdin romaanisarjan äärellä tuntenut.

Erityisesti kirjallisuusseisseissä korostuu Melenderin tapa ammentaa esseiden käyttövoimaa avoimesti omasta henkilöhistoriastaan: teokset ovat läheisiä nuoruusvuosilta tai niillä on ollut jopa käännteentekevä merkitys esseistin käsityksessä elämästä ja maailmasta. Esimerkiksi Tua Forsströmin runojen merkitystä Melender kuvailee kirjoittamalla, kuinka ne tavoittavat hänessä muistoja ja koskettavat hänen sisäistä rytmiään. Kuvaavaa onkin, että Melender on kirjoittanut esseen juuri Forsströmistä eikä häneen suuremman esteettisen vaikutuksen tehneiden Haavikon ja Mannerin runoista. Henkilöhistoriaan kiinnittyvät tarinat tai anekdootit ovat tietenkin luomassa esseille välttämättöntä tunnetta autenttisuudesta, esseistin vilpittömyydestä ja avoimuudesta, mutta tätäkin enemmän ne välittävät käsitystä kirjallisuudesta lähtemättömästi maailmaan kiinnittyvänä toimintana. Melenderille kirjallisuus on keino tulla toimeen maailmassa, se antaa merkityksiä kokemuksille ja tekee ainakin joskus käsin kosketeltavaksi jotain aiemmin näkymätöntä.

Esseen lajityyppillinen henkilökohtaisuus, rajattu muoto ja aihevalintojen sentripetaalisuus tarkoittavat kuitenkin myös sitä, että lukija törmää Melenderin esseissä tutunoloiisiin lauseisiin. Kokoelman lukeminen yhtä soittoa kannesta kanteen ei välttämättä olekaan paras tapa lähestyä tekstejä, jotka väistämättäkin toistavat joitain samoja sanakäänteitä, anekdootteja kirjallisuudesta ja huomioita maailmasta. Onneksi on muitakin vaihtoehtoja: lukea esseitä yksi kerrallaan harvakseltaan tai yhdistellä esseitä Melenderin aikaisempiin kokoelmiin. Kirjallisuusseiteitä limittäin erityisesti *Yhden hengen orgioiden* kanssa ja kapitalismikritiikkiä vaikka *Kuka nauttii eniten* -kokoelman uuslibe-

ralismin kyseenalaistamisen kanssa. Esseet ylittävät kokoelman rajat, luovat uusia yhteyksiä toisiin teksteihin ja siten niitä varmasti tulisi lukea.

Tarkkanäköisten kirjallisuusseiden ohella jonkinlaiseksi Tommi Melenderin esseiden vakioaiheeksi on muodostunut urheilu, tarkemmin sanoen jääkiekko ja jalkapallo. Ensimmäisessä esseekokoelmassaan Melender kirjoitti jääkiekosta, mutta nyt hän lähestyy ruohokenttien kuninkuuslajeja esseessä ”Onni jalkapallokatsomossa”. Itse pelin sijasta Melender kuitenkin korostaa lajin yhteisöllistä luonnetta ja sen myötä hetkittäin leimahtavaa onnellisuuden tunnetta. Jalkapallo yhdistää ihmisiä ja avaa tuntemattomien välille odottamattomia yhteyksiä, kuten Melender elävästi todistaa erästä myöhäisillan taksimat-

kasta Helsingin keskustasta kotiinsa Vantaalle. Ehkä tämä totuus pitää paikkansa muutenkin, ehkä onnellisuus piilee toisten kanssa jaettavissa onnellisuuden kokemuksissa?

Kokoelman päättävässä esseessä ”Melankolian puolustus” Melender ei aseta melankoliaa ja onnellisuutta toistensa vastakohtiksi. Onnellisuus merkitsee hänelle pikemminkin sen tunnustamista, että elämään kuuluu myös hirveyksiä, surumielisyyttä ja kaipuuta jonnekin pois. Sillä jos ajattelisimme onnellisuutta ihmisen pimeän puolen torjumisena, niin viimeistään tällöin onni jäisi tässä maailmassa illuusioksi, kasvoille ripustetuksi tyhjäksi hymyksi. Tai kuten Melender päättää hienon kokoelmansa: ”Rakastan elämää, valoineen ja varjoineen, aivan liikaa että haluaisin olla pelkästään onnellinen.”

**Lukkarin penkiltä
Tylypahkaan**

QR code

**Vanhan kirjallisuuden päivät
Sastamalassa 1.–2.7.2016**

www.vanhankirjallisuudenpaivat.com
www.facebook.com/vanhankirjallisuudenpaivat

KIRJOITTAJALLE

Tarjota artikkeli-, esse-, puheenvuoro-, suomennos-, arvostelu- tai muita käsikirjoituksia lehdessä julkaistavaksi. **Artikkelin ihannepituus** on 30 000 merkkiä välilyön- teineen (yli 40 000 on yleensä liian pitkä), kolumnin 7 500. Kirja-arvioiden pituus on 4500–9000 merkkiä välilyön- teineen. Tieteellisissä tutkimus- ja katsausar- tikkeleissa noudatetaan *referee*-menettelyä. *niin & näin* käyttää Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) ver- taisarviotunnusta ja on sitoutunut noudattamaan tun- nuksen käytölle asetettuja ehtoja.

Lähetä käsikirjoitus toimitukselle sähköpostin doc-liitetiedostona. Liitä saateviestiin nimi, osoite, sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä kirjoittajatiedot (nimi, arvo ja/tai toimi, paikka) kirjoittajaluetteloa varten. Yhteensopivuusongelmista johtuen toimitus toivoo, että OpenOffice-ohjelmalla tehtyjä tiedostoja ei lähetetä tai toimitukseen otetaan ainakin yhteyttä etu- käteen tarvittavien muutosten takia.

Älä käytä mitään tekstinkäsittelyohjelmien muo- toilutoimintoja (ei tyylimäärityä, sarkaimia, sivunu- merointia eikä tavutusta). Käytä vain *kursiivia* tekstin korostamiseen ja vieraskielisiin termeihin, ei lihavoitua tai alleviivausta. Merkitse leipätekstiin kursiivilla myös teosten nimet, mutta artikkelien nimet lainausmerkeissä. Käytä kaksinkertaisia lainausmerkkejä sitaateissa, koros- taessasi tiettyä termiä ja ironisessa tms. merkityksessä. Käytä yksinkertaisia lainausmerkkejä käsitteiden koros- tamiseen sekä lainauksen sisällä. (Kaikenlaisia asioita kutsutaan ”työksi”. Professori toteaa: ”Työtä se on ’viher- piipertäjien’ filosofiakina.” Viime aikoina ’työn’ määrittely on noussut ”syvällisen” keskustelun aiheeksi.) Toisin kuin edellä, lainausmerkkien (kuten kursiivin) ylikäyttöä kannattaa kuitenkin välttää. Käytä vain samaan suuntaan kaartuvia lainausmerkkejä.

Laadi artikkelin alkuun 2–6 virkkeen pituinen ingressi, joka johdattaa lukijan kirjoituksen teemoihin. Vältä kuitenkin tyyliä ”Tässä artikkelissa käsittelen... Lopuksi totean...”. **Jaa teksti väliotsikoilla.** Huomaa, että lehtitekstissä hyvin pitkät kappaleet ja luvut ovat kan- keita. Vältä myös liian pitkiä väliotsikoita. Jutun päätös- sikossa voi olla alaotsikko. **Jos haluat merkitä sitaatin**, luettelon tms. erillisenä sisennettynä kappaleena, mer- kitse sen alkuun [SISENNYS] ja loppuun [SISENNYS LOPPUU].

Käytä viitteisiin tekstinkäsittelyohjelman viiteto- mintoa. Käytä vain viitenumeroituja loppuviitteitä, ei ala- eikä teksti- tai sisäviitteitä. Ilmoita loppuviitteessä kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunumerot (Drakuli 2007, 14–15). Toistuvaan viitteeseen viitataan merkin- nällä ”Sama” + tarvittaessa sivunumerot. Huom: kirja-ar- viossa voit kuitenkin viitata arvosteltuun teokseen tekstin sisäisellä sulkuviitteellä, mutta muihin teoksiin normaali- listi loppuviitteellä.

Merkitse kirjallisuusluetteloon kirjoittajan suku- ja etunimi, teoksen nimi, kustantaja, kustantajan ko- tipaikka ja ilmestymisvuosi. Teos kursiivilla, artikkelin nimi ilman kursiivia. Aikakauslehtiartikkelista ilmoita julkaisun nimi, lehden numero ja sivunumerot. Ko- koelma-artikkeleista artikkelin nimi ensin, sitten teos kursiivilla ja sen julkaisutiedot normaaliin tapaan. Mai- nitse suomennoksista myös alkuteoksen nimi, ilmes- tymisvuosi ja kääntäjä. Myös uudelleen julkaistuista klassikkoteksteistä on hyvä mainita alkuperäinen julkai- suvuosi. **Viitteissä ja lähdeluettelossa on, toisin kuin leipätekstissä, hyvä käyttää lyhenteitä (mm., esim., ks., vrt.).**

Dewey, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philo- sphy of Education* (1916). Free Press, New York 1997.

Hacking, Ian, *Mitä sosiaalinen konstruktioismi on?* (The Social Con- struction of What?, 1999). Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino, Tampere 2009.

Nagel, Thomas, What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*. Vol. 83, No. 4, 1974, 435–450.

Petman, Jarna, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa *Imma- nuel Kant. Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotka. Loki, Helsinki 2004, 271–288.

Simmel, Georg, Eräistä filosofian nykyongelmista (Über einige gegenwärtige Probleme der Philosophie, 1912). Suom. Olli Pyyh- tinen. *niin & näin* 4/06, 42–45.

Viittaukset kokonasiin toimitettuihin teoksiin (mutta mieluiten yksilöidysti artikkeleihin):

Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature.

Toim. Floora Ruokonen & Laura Werner. Acta Philosophica Fen- nica, Vol. 79. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006.

Tarkempia ohjeita löytyy lehden kotisivuilla olevista laajennetuista kirjoittajaohjeista.

Laita kaikki kysymykset tai huomautukset saate- viestiin. Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet lähetetään pyydettyäessä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset voidaan jul- kaista samalla tai myöhemmin myös lehden verkkosi- vuilla.

Neuvoja kirjoittajille

- Tarkista, että tekstin aikamuoto ei vaihdu perusteetta.
- Vältä liian pitkiä ja koukeroisia virkerakenteita.
- Vältä tarpeettomia kankeita ilmaisutapoja (kautta, ta- holla, myötä, välityksellä, johdosta, toimesta, koskien, liittyen, suhteen, nähden, osalta).
- Vältä anglismeja kuten: ”Olen kiinnostunut en vain metafysiikasta vaan myös etnografiasta.”; ”Se on han- kalaa, että keskustelu puuroutuu.”